دُرُوْسُ اللُّغَةَ الْعَرَبِيَّة لغيرالناطقين بها

(مع القواعد النحوية وترجمة النصوص)

الدكتور ف.عبدالرحيم

الجزء الثالث

الناشر: الجامعة الإسلامية بالمدينة المنورة

بسم الله الرحمن الرحيم

أَيُّهَا الطُّلّاَبُ!

لِمَاذَا نَدْرُسُ اللُّغَةَ الْعَرَبِيَّةَ؟

نَدْرُسُ اللُّغَةَ الْعَرَبِيَّةَ لِنَفْهَمَ الْقُرْآنَ الْكَرِيْمَ وَالْحَدِيْثَ النَّبَوِيَّ الشَّرِيْفَ.

الدّال على الخير كفاعله

مقدمة

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله رب العالمين، والصلاة والسلام على أشرف الأنبياء والمرسلين، نبيّنا محمد وعلى آله وصحبه أجمعين، ومن تبعهم بإحسان إلى يوم الدين.

أمّا بعد: فهذا هو الجزء الثالث من كتاب "دروس اللغة العربية لغير الناطقين بها"، وهو ليس كتاب نحو فحسب، إنما هو كتاب شامل لتعليم اللغة العربية بنحوها وصرفها ومفرداتها وجوانبها الأخرى، فينبغي أن يعني بهذه الجوانب كلها عند الشرح. ونرى أن يراعي المعلم الأمور الآتية عند تدريس هذا الكتاب:

1- يمهِّد للمسائل الرئيسة الواردة في الدرس من غير النظر في الكتاب.

2- يقرأ الدرس، وفي أثناء القراءة يشير إلى المسائل التي سبق أن شرحها، ويشرح المسائل الفرعية التي لم يتطرَّق إليها في التمهيد، ويوجّه إلى الطلاب أسئلة للتأكد من فهمهم هذه المسائل.

3-يقوم مجموعات من الطلاب بتمثيل الدرس.

4-يشترك الطلاب في حلّ جميع التمارين شفويّاً، ويحلُّونها تحريرياً خارج الفصل.

والله نسألك أن يوفقنا جميعاً لخدمة دينه، ولغة كتابه.

مدينة الرسول صلى الله عليه وسلم

غرة المحرَّم 414 هـ

ف. عبد الرحيم

(1) الدرّس الأول

الإعراب والبناء

(أ) في الأسماء

الاسْم إما مُعربٌ وإمَّا مَبْنِيٌّ

. ئىسىم مۇئرەب (تۈرلىنىدىغان) ئىسىم ۋە مەبنى (قاتقان) ئىسىم دەپ ئىككى تۈرگە ئايرىلىدۇ.

فالمعربُ ما تَغَيَّرَ آخِرُه بِسَبَبِ العامِلِ نحو:

مۇئرەب ئىسىم ــ ئاخىرقى ھەرپىنىڭ ھەرىكىتى ئامىلىنىڭ سەۋەبى بىلەن ئۆزگىرىدىغان ئىسىمدىن ئىبارەت. مەسىلەن:

جَاءَ الْمُدَرِّسُ	مَرْفوعٌ	(باش كېلىش)
سَأَلْتُ الْمدرسَ	مَنصوبٌ	(چۈشۈم كېلىش)
سَلَّمْتُ عَلَى الْمُدَرِّسِ	مجرورٌ	(ئىگىلىك كېلىش)

والمبني مالا يتغير آخِرُه بسبب العامِلِ نحو:

مەبنى ئىسىم ــ ئاخىرقى ھەرپىنىڭ ھەرىكىتى ئامىلىنىڭ سەۋەبى بىلەن ئۆزگەرمەيدىغان ئىسىمدىن ئىبارەت. مەسىلەن:

جَاءَ هؤُلَاءِ	في مَحَلِّ رَفْعٍ	(باش كېلىش ئورنىدا)
سَأَلْتُ هؤِلَاءِ	في محلِ نصبٍ	(چۈشۈم كېلىش ئورنىدا)
سَلَّمْتُ عَلَى هَؤُلَاءِ	في محلِ جرٍّ	(ئىگىلىك كېلىش ئورنىدا)

دېگەنگە ئوخشاش.

المعربُ والمبنيُّ من الأسماءِ:

مۇئرەب (تۈرلىنىدىغان) ۋە مەبنى (قاتقان) ئىسىملار:

الأسماءُ كلُّها معربةٌ ما عدا الفِئاتِ الآتية:

مەبنى ئىسىملار تۆۋەندىكىدەك بىر قانچە تۈرلۈك بولۇپ، ئۇلاردىن باشقىلارنىڭ ھەممىسى مۇئرەب ئىسىملاردۇر:

(1)الضّمائر مثل: هو، هم، أنت، أنتم، أنا، ذهبت، قالوا (هذه ضَمائِرُ الرَّفع)

رأيته، أسألك، ضربني (هذه ضَمائِرُ النَّصْب)

كتابه، دفترها، اسمك، عليها، لنا (هذه ضمائر الجرِّ)

كىشىلىك ئالماشلار: بۇ هُوَ، هُمْ، أَنْتَ، أَنَا، ذَهَبْتُ، قَالُوْا ... لارغا ئوخشاش باش كېلىش ئالماشلىرى؛ رَأَيْتُه، أَسْأَلُك، ضربني ... لارغا ئوخشاش چۈشۈم كېلىش ئالماشلىرى؛ كِتَابُهُ، دَفْتَرُهَا، اسمُك، عَلَيْهَا، لَنَا ... لارغا ئوخشاش ئىگىلىك كېلىش ئالماشلىرىنى كۆرستىدۇ.

(2)أسماء الإشارة، مثل: هذا، هذه، ذلك، أولئك. ("هَذانِ وهاتانِ " مُعْرَبانِ).

كۆرسىتىش ئالماشلىرى: بۇ هٰذَا، هٰذِه، ذٰلِكَ، تِلْكَ، أُوْلٰئِكَ قاتارلىقلارنى كۆرسىتىدۇ (هٰذَان، هَاتَان، ذانِك، تَانِكَ قاتارلىق ئىككىلىك شەكىللىرى بولسا تۈرلىنىدىغان مۇئرەب ئىسىمغا تەۋەدۇر).

(3)الأسماء الموصولة، مثل: الذي، التي، الذين، ("اللذان واللتان " معربان).

نىسبىي ئالماشلار: بۇ اَلَّذِيْ، اَلَّتِيْ، اَلَّذِيْنَ قاتارلىقلارنى كۆرسىتىدۇ. قاتقان ئىسىمدۇر، (لېكىن «اَللَّذَانِ» ۋە «اَللَّتَانِ»دىن ئىبارەت ئىككىلىك شەكلى تۈرلىنىدىغان ئىسىمدۇر.)

(4) **أسماء الاستفهام، مثل: مَنْ، أَيْنَ، ما، متى، كيف.**

سوراق ئالماشلىرى: بۇ مَنْ، مَا، مَتَى، أَيْنَ، كَيْفَ ... قاتارلىقلارنى كۆرسىتىدۇ.

(5) **بعض الظروف، مثل: إذا، الآن، حيثُ، أمسِ.**

بىر قىسىم رەۋىشلەر: بۇ إِذَا، اَلْآنَ، حَيْثُ، أَمْسِ ... قاتارلىق بىر قىسىم رەۋىشلەرنى كۆرسىتىدۇ.

(6) **أسماء الأفعال، مثل: آمينْ، أُفٍّ، آهِ.**

پېئىلنامىلار: بۇ أَمِيْنْ، أُفٍّ، آهِ ... لارغا ئوخشاشلارنى كۆرسىتىدۇ.

(7) **الأعداد المركبة، مثل: أَحَدَ عَشَرَ، تسْعَةَ عَشَرَ، الثالثَ عَشَرَ.**

(الجزء الأول من "اثْنا عَشَرَ" معربٌ، نحو:

يدرس في الفصل اثنا عَشَرَ طالباً.

رأيت اثْنَيْ عَشَرَ طالباً.

هذا الطعام لِاثْنَيْ عَشَرَ طالباً)

11دىن 19غىچە بولغان بىرىكمە سانلار: بۇ أَحَدَ عَشَرَ، الثَّالِثَ عَشَرَ، ... تِسْعَةَ عَشَرَ قاتارلىقلارنى كۆرسىتىدۇ.

ئەمما، بۇلار ئىچىدىن پەقەت «اِثْنَا عَشَرَ»نىڭ بىرىنچى بۆلىكى تۈرلىنىدىغان ئىسىمغا تەۋەدۇر. مەسىلەن:

يَدْرُسُ فِي الْفَصْلِ اِثْنَا عَشَرَ طَالِبًا (باش كېلىش ھالىتىدە)
(سىنىپتا 12 ئوقۇغۇچى ئوقۇيدۇ)

رَأَيْتُ اِثْنَيْ عَشَرَ طَالِبًا (چۈشۈم كېلىش ھالىتىدە)
(مەن 12 ئوقۇغۇچىنى كۆردۈم)

هَذَا الطَّعَامُ لاثْنَيْ عَشَرَ طَالِبًا (ئىگىلىك كېلىش ھالىتى)
(بۇ تاماق 12 ئوقۇغۇچىنىڭ)

عَلاماتُ الإِعراب الأصْلِيَّةُ والفَرْعِيَّةُ:

ئىسىملاردىكى ئەسلى ۋە قوشۇمچە ئىئرابنىڭ بەلگىلىرى

علاماتُ الإِعَراب الأصْلِيَّةُ في الاسمِ:

ئىسىملاردىكى ئەسلى ئىئرابنىڭ بەلگىلىرى:

الضَّمَّةُ(ـُـ): وهي عَلامةُ الرَّفْعِ. ئۇ باش كېلىشنىڭ بەلگىسى.

الفَتْحَةُ (ـَـ) : وهي علامةُ النَّصْبِ. ئۇ چۈشۈم كېلىشنىڭ بەلگىسى.

الكَسْرَةُ(ـِـ): وهي علامةُ الجَرِّ. ئۇ ئىگىلىك كېلىشنىڭ بەلگىسى.

وهناك علاماتٌ أُخْرى فَرْعِيَّةٌ ،

بۇ يەردە باشقا قوشۇمچە بەلگىلەر بولۇپ ئۇلار ئىسىملاردىكى قوشۇمچە ئىئرابنىڭ بەلگىلىرى:

وهي في الأنْوَاعِ الآتية من الأسْماءِ:

ئىسىملاردىكى قوشۇمچە ئىئرابنىڭ بەلگىلىرى تۆۋەندىكى ئىسىملاردا بولىدۇ:

(1)جَمْع المؤنثِ السالمِ :علامةُ النصب فيه الكسرة نحو: خلقَ اللهُ السَّمَواتِ والأرضَ

ساغلام ئاياللىق كۆپلۈك ئىسىملارنىڭ ئاخىرىنىڭ زەبەر ئوقۇلغانلىقـــنىڭ بەلگىسى ئۇنىڭ زېرلىك ئوقۇلۇشىدۇر. مەسىلەن:

خَلَقَ اللّٰهُ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ (ئاللاھ ئاسمانلارنى ۋە زېمىننى ياراتتى) دېگەنگە ئوخشاش.

(2)المَمْنوع من الصَّرْفِ :علامة الجر فيه الفتحة، نحو: اِذْهبْ إلى فِرْعَوْنَ.

تۈرلەنمەيدىغان ئىسىملارنىڭ ئاخىرىنىڭ زېر ئوقۇلغانلىقىنىڭ بەلگىسى ئۇنىڭ زەبەرلىك ئوقۇلۇشىدۇر. مەسىلەن:

إِذْهَبْ إِلَى فِرْعَوْنَ　　(سەن پىرئەۋنىنىڭ يېنىغا بارغىن)
دِيگەنگە ئوخشاش.

3) الأسماء الخمسة :وهي: أَبُوك، أَخُوك، حَمُوك، فُوك، ذُو. كُلُّ العلاماتِ فيها فرعية.

وهي:

نحو :أجاء أبوك؟　　علامةُ الرفعِ الواوُ

نحو :أعرف أباك.　　علامةُ النصب الأَلِفُ

نحو: أين سيارة أبيك؟　　علامةُ الجرِّ اليَاءُ

(ئىئرابى ئۆزگەرسە، ئاخىردىكى ھەرپمۇ تەڭ ئۆزگىرىدىغان) بەش ئىسىم (أَخُوكَ، أَبُوكَ، حَمُوكَ، فُوكَ ۋە ذُو مال)دىكى ئىئراب بەلگىلىرىمۇ قوشۇمچە ئىئراب بەلگىلىرىدۇر. ئۇلار:
باش كېلىشىنىڭ بەلگىسى ـــ «و»دۇر. مەسىلەن:

أَجَاءَ أَبُوْكَ　　(داداڭ كەلدىمۇ)
دېگەنگە ئوخشاش.

چۈشۈم كېلىشىنىڭ بەلگىسى ـــ «ا» (ئەلىف)تۇر. مەسىلەن:
أَعْرِفُ أَباكَ　　(مەن داداڭنى تونۇيمەن)
دېگەنگە ئوخشاش.
ئىگىلىك كېلىشىنىڭ بەلگىسى ـــ «ي»دۇر. مەسىلەن:
أَيْنَ سَيَّارَةُ أَبِيْكَ؟　　(داداڭنىڭ ماشىنىسى قەيەردە؟)
دېگەنگە ئوخشاش.

تُعْرَبُ الأسماءُ الخمسةُ بهذه العلامات إذا كانت مُضافَةً إلى غير ياءِ المُتَكَلِّمِ، وإلا أُعْرِبَتْ بالعلامات الأَصْلِيَّةِ، نحو :

لي أَخ

سألت أخاً

أنت كأخٍ

ئەگەر بۇ بەش ئىسىم مۇتەكەللىم (بىرىنچى شەخس)نىڭ «ي»سىدىن باشقا ئىسىمغا ئىزاپەت بولۇپ كەلسە، بۇ بەلگىلەر بىلەن ئىئراب قوبۇل قىلىدۇ. ئەمما، باشقا ئىسىملارغا ئىزاپەت قىلىنمىسا، ئەسلى بەلگىلىرى بىلەن ئىئراب قوبۇل قىلىدۇ. مەسىلەن:

لِي أَخٌ (مېنىڭ قېرىندىشىم بار) باش كېلىش ھالىتى
سَأَلْتُ أَخًا (مەن قېرىنداشنى سورىدىم) چۈشۈم كېلىش ھالىتى
أَنْتَ كَأَخٍ (سەن قېرىنداشقا ئوخشاش) ئىگىلىك كېلىش ھالىتى
دېگەنگە ئوخشاش.

(4) جمع المذكر السالم: كل العلامات فيه فرعية. وهي:
ساغلام ئەرلىك كۆپلۈك ئىسىملاردىكى ئىئراب بەلگىلىرىمۇ قوشۇمچە ئىئراب بەلگىلىرىدۇر. ئۇلار تۆۋەندىكىچە:
بۇ ئىسىملاردىكى باش كېلىشنىڭ بەلگىسى ــــ «و»دۇر. مەسىلەن:
دخل المُدَرِّسونَ. (ئوقۇتقۇچىلار كىردى) علامة الرفع الواو
چۈشۈم كېلىش ۋە ئىگىلىك كېلىشنىڭ بەلگىسى ــــ «ي»دۇر. مەسىلەن:
سألت المدرسينَ (مەن ئوقۇتقۇچىلاردىن سورىدىم) علامة النصب الياء
هذه غرفة المدرسين. (بۇ ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ياتىقى) علامة الجا الياء

(5) المُثَنّى: كل العلاماتِ فيه فرعية. وهي:
ئىككىلىك ئىسىملاردىكى ئىئراب بەلگىلىرىمۇ قوشۇمچە ئىئراب بەلگىلىرىدۇر. ئۇلار تۆۋەندىكىچە:
باش كېلىشنىڭ بەلگىسى ــــ «ا» ۋە «ن»دۇر. مەسىلەن:
غاب طالِبانِ. (ئىككى ئوقۇغۇچى يوقاپ كەتتى) علامةُ الرفع الأَلِفُ
چۈشۈم كېلىش ۋە ئىگىلىك كېلىشنىڭ بەلگىسى ــــ «ي» ۋە «ن»دۇر. مەسىلەن:
طلب المدير طالِبَيْنِ. (مۇدىر ئىككى ئوقۇغۇچىنى چاقىردى) علامة النصب الياءُ
هذه الغرفة لطالِبَيْنِ (بۇ ياتاق ئىككى ئوقۇغۇچىنىڭ) علامة الجرِّ اليَاءُ

الإعرابُ التَّقْدِيريُّ:

تەقدىرىي (پەرەزىي) ئىئرابلار

لا تَظْهَرُ علاماتُ الإِعراب في ثلاثة أنواع من الأسماء، فَتُقَدَّرُ فيها العلاماتُ. وهذه الأنواعِ هي: المَقْصورُ، والمَنْقوصُ، والمُضافُ إلى ياءِ المُتَكَلِّمِ.

ئۈچ خىل ئىسىمدا ئىئرابنىڭ بەلگىسى ئاشكارا بولمايدۇ، بەلكى تەقدىرىي بولىدۇ. ئۇلار: مەقسۇر (مَقْصُور) ئىسىم، مەنقۇس (منقوص) ئىسىم ۋە مۇتەكەللىمنىڭ «ي»سىغا ئىزاپەت قىلىنغان ئىسىمدىن ئىبارەت.

(1) المَقْصُورُ: هو الاسمُ المعربُ الذي آخرُه أَلِف لازِمَةٌ ، نحو: المُسْتَشْفَى . الفَتَى. العَصَا.

مەقسۇر ئىسىم ـــ ئاخىرىغا «ا» ئۇلانغان ھالەتتە تۇرلىنىدىغان ئىسىمدىن ئىبارەت.

مەسىلەن: اَلْمُسْتَشْفَى، اَلْفَتَى، اَلْعَصَا ... دېگەنگە ئوخشاش.

تُقَدَّرُ فيه العلاماتُ الثَّلاثُ، نحو: قتل الفَتَى الأفْعَى بالعَصَا

بۇ خىل ئىسىملاردا ئۈچىلى خىل ئىئرابنىڭ بەلگىسى پەرەزىي بولىدۇ. مەسىلەن:

قَتَلَ الْفَتَى الْأَفْعَى بِالْعَصَا(يىگىت يىلاننى ھاسا بىلەن ئۆلتۈردى)

دېگەنگە ئوخشاش.

تقول في إعراب هذه الكلمات:

بۇ سۆزلەرنىڭ ئىئرابىدا مۇنداق دەيسىز:

الفَتى : (فاعلٌ مرفوعٌ ، علامةُ رَفْعِهِ ضَمَّةٌ مُقَدَّرَةٌ)

«اَلْفَتى» ـــ پائىل بولۇپ، باش كېلىشتە كەلگەن. ئۇنىڭ باش كېلىشتە كەلگەنلىكىنىڭ بەلگىسى پەرەز قىلىنغان پېشتۇر (يەنى بۇ سۆز ئاشكارا پېشلىك ئوقۇلمىغان بولسىمۇ، لېكىن پېشلىك ئوقۇلدى دەپ پەرەز قىلىنىدۇ).

الأفعى : (مَفْعولٌ به منصوبٌ ، علامة نصبه فتحةٌ مُقَدَّرَةٌ)

«اَلأَفْعى» ـــ تولدۇرغۇچى بولۇپ، چۈشۈم كېلىشتە كەلگەن. ئۇنىڭ چۈشۈم كېلىشتە كەلگەنلىكىنىڭ بەلگىسى پەرەز قىلىنغان زەبەردۇر.

العصا : (مجرورٌ بـ (الباء)، علامةُ جره كسرةٌ مقدرة)

«اَلْعَصا» ـــ «ب»دىن ئىبارەت زىر قىلىش قوشۇمچىسى سەۋەبلىك ئىگىلىك كېلىشتە كەلگەن سۆزدۇر. ئۇنىڭ ئىگىلىك كېلىشتە كەلگەنلىكىنىڭ بەلگىسى پەرەز قىلىنغان زىردۇر.

(2) المَنْقُـوص :هو الاسمُ المعـرب الـذي آخـرُه ياءٌ لازِمَـةٌ مكسورٌ ما قَبْلَها، نحو :القاضِي، المحامِي، الثانِي، الماضِي، الوادِي، المعانِي.

مەنقۇس ئىسـم ـــ ئاخىرىغا ئالدى زىر ئوقۇلغۇچى سـۆكۇنلۇق «ي» ئۇلانغان ئىسـمدىن ئىبارەت. مەسىلەن: اَلْقَاضِـي، الْمحامِي، الْماضِـي، الْوادِي، المعانِي ... دېگەنگە ئوخشاش.

تقدر فيه الضـمَة والكسـرة، وتظهر فيه الفتحة نحو :سـأل القَاضِـيْ المُحَامِيَ عن الجَانِيْ.

بۇ خىل ئىسىملاردا پېش بىلەن زىر پەرەز قىلىنىدۇ، زەبەر ئاشكارا بولىدۇ. مەسىلەن:

سَأَلَ الْقَاضِيْ الْمُحَامِيَ عَنِ الْجَانِيْ

(سوتچى ئادۋوكاتتىن جىنايەتچى توغرىلىق سورىدى)

دېگەنگە ئوخشاش.

تقول في إعراب هذه الكلمات:

بۇ سۆزلەرنىڭ ئىئرابىدا مۇنداق دەيسىز:

القاضِيْ : (فاعلٌ مرفوعٌ ، علامة رفعه ضمةٌ مُقَدَّرَةٌ)

«اَلْقَاضِـي» ـــ پائىل بولۇپ، باش كېلىشــتە كەلگەن. ئۇنىـڭ بـاش كېلىشــتە كەلگەنلىكىنىڭ بەلگىسى پەرەز قىلىنغان پېشتۇر.

المحامِيَ : (مفعولٌ به منصوبٌ ، علامةُ نصبه فتحةٌ ظاهِرةٌ)

«الْمحامِي» ـــ تولدۇرغۇچى بولۇپ، چۈشـۈم كېلىشــتە كەلگەن. ئۇنىڭ چۈشـۈم كېلىشتە كەلگەنلىكىنىڭ بەلگىسى ئاشكارا زەبەردۇر.

الجانِيْ (مجرورٌ بـ (عنِ)، علامةُ جرّه كسرةٌ مقدرةٌ)

«الْجاني» ـــ «عن»دىن ئىبارەت زىر قىلىش قوشـۇمچىسـى سـەۋەبلىك ئىگىلىك كېلىشــتە كەلگەن سـۆزدۇر. ئۇنىڭ ئىگىلىك كېلىشـتە كەلگەنلىكىنىڭ بەلگىسـى پەرەز قىلىنغان زىردۇر.

وقد يكون المنقوصُ محذوفَ الياءِ، نحو: ذهبَ قَاضٍ إلى مُحَامٍ [1]

بەزىدە مەنقۇس ئىسمنىڭ «ي»سى چۈشۈپ كېتىدۇ. مەسىلەن:

ذَهَبَ قَاضٍ إِلَى مُحَامٍ (سوتچى ئادۋوكاتنىڭ يېنىغا باردى)

دېگەنگە ئوخشاش.

تقول في إعراب هاتَيْن الكلمتين:

---

(1) مەنقۇس ئىسمنىڭ «ي»سى مۇنداق ئۈچ خىل ھالەتتە چۈشۈپ كەتمەيدۇ:

(1) بېشىغا «ال» كىرگەن ھالەتتە: «اَلْقَاضِيْ»غا ئوخشاش؛

(2) ئىزاپەتلىك بىرىكمىدىكى ئىبنىقلانغۇچى (مضاف) بولسا: «قَاضِيْ مَكَّةَ»غا ئوخشاش.

(3) چۈشۈم كېلىشتە كەلسە: «سَأَلْتُ قَاضِيًا»غا ئوخشاش.

بۇ ئىككى سۆزنىڭ ئىئرابىدا مۇنداق دەيسىز:

(قاضٍ) : فاعلٌ مرفوعٌ ، علامة رفعه ضمةٌ مقدرةٌ على الياء المَحْذُوفةِ.

«قاضٍ» ـــ پائىل بولۇپ، باش كېلىشــتە كەلگەن. باش كېلىشــتە كەلگەنلىكىنىڭ بەلگىسى تاشلانغان «ي»غا پەرەز قىلىنغان پىشتۇر.

مُحَامٍ : (مجرورٌ بِـ (إلى)، علامة جره كسرةٌ مقدرةٌ على الياء المحذوفة) .

«مُحامٍ» ـــ «إلى» دىن ئىبارەت زىر قىلىش قوشــۇمچىســى ســەۋەبلىك ئىگىلىك كېلىشتە كەلگەن سۆزدۇر. ئۇنىڭ ئىگىلىك كېلىشتە كەلگەنلىكىنىڭ بەلگىسى تاشلانغان «ي»غا پەرەز قىلىنغان زىردۇر.

(3) المضُافُ إلى ياءِ المتكلمِ، نحو :زميلِي

مۇتەكەللىمنىڭ «ي»ســغا ئىزاپەت قىلىنغان ئىســم: بۇ «زَمِيلِيْ»گە ئوخشــاش سۆزلەرنى كۆرسىتىدۇ.

تقَدَّرُ فيه العلاماتُ الثلاثُ، نحو : دعا جَدِّي أُسْتاذِي مع زُمَلائِي.

بۇ خىل ئىسىملاردا ئۈچ خىل ئىئرابنىڭ ھەممىسى پەرەز قىلىنىدۇ. مەسىلەن:

دعا جدي أُستاذي مع زملائي

(بوۋام ساۋاقداشلىرىم بىلەن ئۇستازىمنى چاقىردى)

دېگەنگە ئوخشاش.

تقول في إعراب هذه الكلمات:

بۇ سۆزلەرنىڭ ئىئرابىدا مۇنداق دەيسىز:

جَدِّ :(فاعل مرفوع، علامة رفعه ضمة مقدرة. والياء مضاف إليه.)

«جدي» ـــ پائىل بولۇپ، باش كېلىشــتە كەلگەن. باش كېلىشــتە كەلگەنلىكىنىڭ بەلگىسى پەرەز قىلىنغان پىشتۇر.

أُستاذِ (مفعول به منصوب، علامة نصبه فتحة مقدرة. والياء مضاف إليه.)

«أُســتاذي» ـــ تولدۇرغۇچى بولۇپ، چۈشــۈم كېلىشــتە كەلگەن. ئۇنىڭ چۈشــۈم كېلىشتە كەلگەنلىكىنىڭ بەلگىسى پەرەز قىلىنغان زەبەردۇر.

زُمَلاءِ :(مضاف إليه مجرور، علامة جره كسرة مقدرة [2] **والياء مضاف إليه) .**

«زملائي» ـــ «مع» بىلەن ئىزاپەتلىك بىرىكمەنلىكى سەۋەبلىك ئىگــىلىك كېلىشتە كەلگەن سۆزدۇر. ئۇنىڭ ئىگىلىك كېلىشتە كەلگەنلىكىنىڭ بەلــگىسى پەرەز قىلىنغان زىردۇر.

[2] بەزى نەھۋىيۇنلار بۇ زىرنى ئاشكارە زىر دەپ قارايدۇ

عَلاماتُ الإِعْرَاب الأَصْلِيَّةِ والفَرعيَّةِ (في الاسْم)

ئىسملاردىكى ئەسلى ۋە قوشۇمچە ئىئرابنىڭ بەلگىلىرى

الحَالة الإعْرَابية	العَامل	الاسم ذو علامات الإعراب الأصلية	جمع المؤنث السَّالم	المثَنى	جمع المذكر السالم	ممنوع من الصّرف	الأسَماء الخمسة
المرفُوع	جَاء	الأَبْنَاءُ	وَالبنَاتُ	والوَالِدانِ	وَالأقربونَ	وإبراهيم	وأخوُه
علامة الرفع		الضمة	الضمة	الألف	الواو	الضمة	الواو
المنصُوب	رَأيت	الأبنَاءَ	وَالبنَاتِ	والوالدَين	والأقرَبينَ	وإبرَاهِيمَ	وَأَخَاه
عَلامة النصْب		الفتحَة	الكسرةِ	اليَاء	اليَاء	الفتحَة	الألف
المجرُور	سَلّمت على	الأبناءِ	والبنات	الوالديَنِ	وَالأقربينَ	إبراهيم	وَأخيهِ
عَلامة الجَر		الكسرة	الكسرة	الياء	اليَاء	الفتحة	اليَاء

الإعرَابُ التَقْدِيرِي

تەقدىرى ئیئراب

الحَالة الإعْرَابية	العَامل	المضاف إلى الياء المتكلم	المنقوص	المقصور
المرفُوع	جَاء	صَدِيقيْ	المُحَامِيْ	المرتَضى
علامة الرفع		ضمة مقدّرة	ضمة مقدّرة	ضمة مقدّرة
المنصُوب	رَأيت	صدِيقيَ	المُحامِيَ	المرتضى
عَلامة النصْب		فتحة مُقدّرة	فتحة ظاهِرَة	فتحة مقدّرة
المجرُور	سَلّمت على	صَدِيقيْ	المُحَامِيْ	المرتَضى
عَلامة الجَر		كسْرة مقدّرة	كسْرة مقدّرة	كسْرة مقدّرة

العلامات الأصليَّة، والفرعية، والظاهرة، والمقدَّرة

المرفوع حَضر الأبناءُ / والبناتُ، والوالدانِ، والأقربونَ، وإبراهيمُ وأخوه/ وصَديقِي المُحامي المرتضى.

المنصوب :دَعَوتُ/ الأبناءَ، والبناتِ، والوالدَيْن، والأقربِينَ، وإبراهيمَ، وأخاهُ/ وصَديقِيَ المُحامي المرتَضى.

المجرور :اتَّصلْتُ بالأبناءِ/ والبناتِ، والوالدَيْن، والأقربِينَ، وإبراهيمَ، وأخيه/ وصَديقي المُحامِي المرتَضى.

تمارين

(1) عَيّنَ المُعْرَب والمَبْنِي فيما يأتي:

كتاب .هذا. حامد. مساجد. هو. أنا. سيارة. الذي .أمس. الجامعة. مسلمان. مسلمات.

هذان. الآن .اللتان. مَنْ. اللّه. أربعة عشر. أربعة .آمين.

(2) ما علامات الإعراب الأصلية في الاسم؟

(3) ما علامات الإعراب الفرعية في:

(1)الأسماء الخمسة.

(2)وجمع المذكر السالم.

(3)والمثنى؟

(4)ما علامة الجر في الممنوع من الصرف؟

(5)ما علامة النصب في جمع المؤنث السالم؟

(6)هات مثالاً للمقصور، واجعله في ثلاث جمل على أن يكون مرفوعاً في الأولى، ومنصوباً في الثانية، ومجروراً في الثالثة.

(7)هات مثالاً للمنقوص الثابت الياء وأدخله في ثلاث جمل على أن يكون مرفوعاً في الأولى، ومنصوباً في الثانية، ومجروراً في الثالثة.

(8)هات مثالاً للمنقوص المحذوف الياء، وأدخله في ثلاث جمل على أن يكون مرفوعاً في الأولى، ومنصوباً في الثانية، ومجروراً في الثالثة.

(9)هات مثالاً للمضاف إلى ياء المتكلم، وأدخله في ثلاث جمل على أن يكون مرفوعاً في الأول، ومنصوباً في الثانية، ومجروراً في الثالثة.

(10)أعرب ما تحته خط:

(1)يحب الله المتقين.
(2)خلق الله السماوات والأرض.
(3)افتح فاك.
(4)أين سيارة أبيك.
(5)حفظت سورتين.
(6)أعرف قاضى مكة.
(7)خرج الجرحى من المستشفى.
(8)أخذ صديقي كتابي من حقيبتي.
(9)اشتريت هذا بِخَمْسَةَ عَشَرَ ريالاً.
(10)أنا محام.

المَرْفوعاتُ من الأسماءِ (باش كىلىشتە كەلگەن ئىسىملار)

(1)و(2) المُبْتَدَأُ والخَبَرُ: اللهُ أكبرُ.

(3)اِسْمُ كانَ : كان البابُ مفتوحاً.

(4)خبرُ إنَّ: إنَّ اللهَ غفورٌ.

(5)الفاعلُ: خَلَقَنا اللهُ.

(6)نائِبُ الفاعلِ: خُلِقَ الإنسانُ من طين.

دائىم باش كېلىشتە كېلىدىغان (يەنى جۈملىدە ئاخىرى پىشلىك ئوقۇلىدىغان) ئىسىملار ئالتە تۈرلۈك بولۇپ، ئۇلار: 1) ئىگە؛ 2) خەۋەر؛ 3) «كان»نىڭ ئىسمىسى؛ 4) «إنَّ»نىڭ خەۋىرى؛ 5) پائىل؛ 6) ۋەكىل پائىلدىن ئىبارەت.

دېمەك، بۇلار ھەرقانداق ۋاقىتتا ئاخىرى پىشلىك ھالەتتە ئوقۇلىدۇ.

المَنْصوباتُ من الأسماءِ(چۈشۈم كىلىشتە كەلگەن ئىسىملار)

(1)اسمُ إنَّ: إنَّ اللّهَ غَفُورٌ.

(2)خبرُ كانَ: كان الطعامُ لذيذاً.

(3)المفعولُ به: فهمت الدرسَ.

(4)المفعولُ فيه: سافر أبي ليلاً . جلس المدرس عِنْدَ المدير.

(5)المفعولُ لأجْلِهِ: ما خرجت من البيت خَوْفاً من الحرّ.

(6)المفعولُ مَعَهُ: سَافرت وبِلالاً.

(7)المفعولُ المُطْلَقُ: يقرأ حامد قراءةً جَيِّدَةً.

(8)الحَالُ: جَدِّي يُصَلِّي قاعِداً.

(9)التَّمْيِيْزُ: أنا أكبر منك سِنّاً.

(15)المُستَثْنَى: حضر الطلاب كلُّهم إلا حامداً.

(11)المُنَادَى: يا عبدَ الله.

دائم چۈشۈم كېلىشتە كېلىدىغان (يەنى جۈملىدە ئاخىرى زەبەرلىك ئوقۇلىدىغان) ئىسىملار 11 تۈرلۈك بولۇپ، ئۇلار: 1) «إنَّ»نىڭ ئىسمىسى؛ 2) «كان»نىڭ خەۋىرى؛ 3) تولدۇرغۇچى (مفعول به)؛ 4) ئورۇن ۋە ۋاقىت تولدۇرغۇچىلىرى (رەۋىشلىرى)؛ 5) سەۋەب تولدۇرغۇچىسى؛ 6) ھەمراھلىق تولدۇرغۇچىسى؛ 7) مەنبەداش تولدۇرغۇچى؛ 8) ھالەت تولدۇرغۇچى؛ 9) پەرقلەندۈرگۈچى؛ 10) مۇستەسنا قىلىنغۇچى؛ 11) چاقىرىلغۇچى (منادى)دىن ئىبارەت.
دېمەك، بۇلار ھەرقانداق ۋاقىتتا ئاخىرى زەبەرلىك ھالەتتە ئوقۇلىدۇ.

المجرورات (ئىگىلىك كېلىشتە كەلگەن ئىسىملار)

(1)المضافُ إليه: القرآن كتاب اللّهِ.

(2)المَسْبوقُ بحرفِ جَرٍّ: الطلاب في الفصلِ.

دائىم ئىگىلىك كېلىشتە كېلىدىغان ئىسىملار ئىككى تۈرلۈك بولۇپ، ئۇلار: 1) ئىزاپەتلىك بىرىكمىدىكى ئېنىقلىغۇچى؛ 2) ئالدىغا زىر قىلىش قوشۇمچىسى (حرف جرّ) كىرگەن ئىسىمدىن ئىبارەت.
يۇقىرىدا بايان قىلىپ ئۆتۈلگەن ھەرقايسى ئىسىم تۈرلىرىنىڭ تەپسىلاتى ۋە ئۇلارغا مۇناسىۋەتلىك مەزمۇنلار بۇنىڭدىن كېيىنكى دەرسلىرىمىزدە سۆزلىنىدۇ، ئاللاھ خالىسا.

التوابع– (ئەگەشكۈچىلەر)

التَّابعُ هو الاسمُ الْمُشَارِكُ لِما قَبْلَهُ في إعرَابِهِ مُطْلَقاً. وهو على أربعة أنواع :النَّعْت، والتَّوْكيد، والعَطْف، والبَدَل.

ئەگەشكۈچى (تَابع) ـــ ئىئراب جەھەتتە ئۆزىدىن ئىلگىرىكى ئىسىمغا شەرتسىز ئەگىشىدىغان ئىسىمدىن ئىبارەت.
ئەگەشكۈچىلەر تۆت تۈرگە ئايرىلغان بولۇپ، ئۇلار: 1) سۈپەت؛ 2) تەكىت؛ 3) باغلانغۇچى (عطف)؛ 4) بەدەل (ئىزاھلىغۇچى)دىن ئىبارەت.
دېمەك، بۇلارنىڭ ئىئرابى ھەردائىم ئۆزىنىڭ ئالدىدىكى ئىسىمنىڭ ئىئرابى بىلەن ئوخشاش ھالەتتە كېلىدۇ.

وإليك الأمثلة:

(1)النعت:

المرفوع: أَحَضَر الطالبُ الجديدُ؟

المنصوب: يطلب المديرُ الطالبَ الجديدَ.

المجرور: هذا دفتر الطالبِ الجديدِ.

(2)التَوْكيد:

المرفوع :	حضر الطلاب كلُّهم.	قال لي هذا المديرُ نَفْسُه.
المنصوب:	سألت الطلاّبَ كلَّهم.	سألت المديرَ نفسه. كلِّهم.
المجرور :	سلّمت على الطلابِ كُلِّهم	سلّمت على المديرِ نفِسِه.

(3)العطف: [4]

المرفوع: خرج حامد وصديقُه.

المنصوب: طلب المديرُ حامداً وصديقَه

المجرور: أين كُتُبُ حامدٍ وصديقِه؟

(4)البدل:

المرفوع :	أنجح أخوك هاشم؟	أنجح هذا الطالبُ؟
المنصوب :	أَعْرِفُ أخاك هاشماً.	أَعْرِفُ هذا الطالبَ.
المجرور :	أين غرفة أخيك هاشمٍ؟	أين غرفة هذا الطالبِ؟

(ب) في الأفعال

المعرب والمبني من الأفعال:

مۇئرەب پېئىللار ۋە مەبنى پېئىللار توغرىسىدا

الفعل الماضِي وفِعْلُ الأَمْرِ مَبْنِيّانِ.

پېئىلنىڭ ئۆتكەن زامان سىغىلىرى (پېئىل شەكىللىرى) بىلەن بۇيرۇق (ئەمرى) سىغىلىرى مەبنى پېئىل ھېسابلىنىدۇ.

والفعلُ المضارعُ معربٌ (إلا إذا اتصلتْ به نونُ النِّسْوَةِ فيكون مبنياً) نحو:

پېئىلنىڭ كەلگۈسى زامان سىغىلىرى مۇئرەب پېئىل ھېسابلىنىدۇ (ئەمما، كەلگۈسى زامان سىغىلىرى ئىچىدىن ئاياللىق پائىلنىڭ «ن»نى بىلەن تەكىتنىڭ «ن»ى ئۇلىنىپ كەلگەنلىرى مۇئرەب پېئىل ئەمەس، بەلكى مەبنى پېئىلدۇر). مەسىلەن:

أَفْهَمُ هذَا الدَّرْسَ	(مرفوع)	باش كېلىش ھالىتى
أُرِيْدُ أَنْ أَفْهَمَ هذا الدَّرْسَ	(منصوب)	چۈشۈم كېلىش ھالىتى
لَمْ أَفْهَمْ هذا الدَّرْسَ	(مجزوم)	جەزملىك ئۇقۇلۇش ھالىتى

علاماتُ الإِعرابِ الأصليةُ والفرعيةُ:

مۇئرەب پېئىللاردىكى ئەسلى ۋە قوشۇمچە ئىئرابنىڭ بەلگىلىرى

علامات الإِعراب في المضارع ثلاث، وهي:

مۇئرەب كېلىدىغان زامان پېئىللاردىكى ئەسلى ئىئرابنىڭ بەلگىلىرى:

الضمة (ـــُ): وهي علامة الرفع. ئۇ باش كېلىشنىڭ بەلگىسى.

الفتحة (ـــَ): وهي علامة النصب. ئۇ چۈشۈم كېلىشنىڭ بەلگىسى.

السّكُونُ(ـــْ): وهي علامة الجَزْمِ. ئۇ جەزملىك ئوقۇلغانلىقىنىڭ بەلگىسى.

وهناك علامات أخرى فرعية، وهي في الأنواع الآتية من الفعل:

تۈۋەندىكىلەر پېئىللاردىكى قوشۇمچە ئىئرابنىڭ بەلگىلىرى:

1ـ الأفعال الخمســـــة: علامة الرفع فيها ثُبوتُ النونِ، وعلامة النصـــب والجزم حَذْفُ النونِ. نحو:

بەش پېئىل (پېئىلنىڭ ئاخىرىغا «ن» قوشــۇلغان بەش سـغىسـى) دە باش كېلىشــتە كەلگەنلىكىنىڭ بەلگىسى ئاخىرىدىكى «ن»نىڭ تۇرۇشىدۇر. مەسىلەن:

أَيَذْهَبُوْنَ إِلَى السُّوْقِ؟ (ئۇلار بازارغا بارىدىمۇ؟)

چۈشــۈم كېلىش ۋە ئىگىلىك كېلىشــتە كەلگەنلىكىنىڭ بەلگىســى ئاخىرىدىكى «ن»نىڭ چۈشۈپ كېتىشىدۇر. مەسىلەن:

أَتُرِيْدُوْنَ أَنْ تَذْهَبُوا ؟ (سىلەر بېرىشنى خالامسىلەر)

أَلَمْ تَذْهَبِى إِلَى الْمَدْرَسَةِ يَا مَرْيَمُ؟ (ئى مەريەم! مەكتەپكە بارمىدىڭمۇ؟)

2ـ الفعل الناقص: علامة الجزم فيه حَذْفُ آخرِه، نحو:
ناقس پېئىللاردا ئاخىرقى ھەرپىنىڭ چۈشۈپ كېتىشى ئۇنىڭ جەزملىك ھالەتتە كەلگەنلىكىنىڭ بەلگىسىدۇر. مەسىلەن:

لَمْ يَمْشِ لَمْ يَدْعُ لَمْ يَنْسَ

الإعراب التَّقْدِيرِيُّ:

پېئىللاردىكى تەقدىرىي (پەرەزىي) ئىئرابلار توغرىسىدا

تُقَدَّرُ:
پېئىللاردىكى تەقدىرىي (پەرەزىي) ئىئرابلار تۆۋەندىكى پېئىللارغا تەقدىر قىلىنىدۇ.

1–علامةُ الرَّفْعِ في الفعل الناقص، نحو: يَمشي، يَدْعُو. يَنْسَى.
ناقىس پېئىلدا باش كېلىشىنىڭ بەلگىسى پەرەزىي بولىدۇ. مەسىلەن: يَمْشِيْ، يَدْعُوْ، يَنْسَى ... لارغا ئوخشاش.

2ـ علامةُ النَّصْبِ في الفعل الناقص المفتوح العَيْنِ، نحو: لن أَنْسَى.
«عين»ى زەبەرلىك ئوقۇلغان ناقىس پېئىلدا چۈشۈم كېلىشىنىڭ بەلگىسى پەرەزىي بولىدۇ. مەسىلەن: لن ينسى ... غا ئوخشاش.

3ـ علامةُ الجَزْمِ في الفعلِ المُضَعَّفِ، نحو: لم أَحُجَّ، فعلامة جزمه سكون مُقَدَّر.
3) مۇزائەف پېئىلدىكى جەزمنىڭ بەلگىسى پەرەزىي بولىدۇ. مەسىلەن: لَمْ أَحُجَّ ... غا ئوخشاش. بۇ پېئىلنىڭ جەزملىك ئوقۇلغانلىقىنىڭ بەلگىسى تەقدىر قىلىنغان سۈكۇندىن ئىبارەت.

تمارين

(1) عين المعرب من المبني فيما يأتي:

دخل، اِجلس. يذهب. تَفْهَمْنَ. يخرجون. تشربين .يَكْتُبْنَ.

(2) ما علامات الإعراب الأصلية في المضارع؟

(3) ما علامات الإعراب الفرعية في الأفعال الخمسة؟

(4) ما علامة الجزم الفرعية في الفعل الناقص؟

(5) ما علامة الرفع في الفعل الناقص؟

(6) ما علامة النصب في الفعل الناقص المفتوح العين؟

(7) ما علامة الجزم في الفعل المضعف؟

(2)الدرس الثاني

المدرس : أين حامد ؟

ئوقۇتقۇچى : هامىد قەيەردە ؟

فيصل : سيأتي بعد قليل إن شاء الله . رأيته وهو يدخل الحمام .

فەيسەل : ئۇ ئاللاھ خالىسا بىر ئازدىن كىيىن كېلىدۇ . مەن ئۇنىڭ مۇنچىغا كىرىپ كىتىۋاتقانلىقىنى كۆرگەنتىم .

المدرس : وأين حمزة ؟

ئوقۇتقۇچى : ھەمزە قەيەردە ؟

فيصل : خرج من الفصل وهو يحمل كتبه . أظن أنه رجع إلى المهجع .

فەيسەل : ئۇ سىنىپتىن كىتابلىرىنى كۆتۈرگەن پېتى چىقىپ كەتتى . مەن ئۇنى ياتاققا قايتتىمىكى دەپ ئويلايمەن .

معاوية : رأيته وهو يدخل المستوصف . لعله مريض .

مۇئاۋىيە : مەن ئۇنى ئامبۇلاتورىيىگە كىرىپ كىتىۋاتقانلىقىنى كۆرگەنتىم . ئۇ ئاغرىپ قالغان بولىشى مۇمكىن .

المدرس : شفاه الله .... متى رجعتم من مكة يا إخوان ؟

ئوقۇتقۇچى : اللّٰہ ئۇنىڭغا شىپالىق بەرسۇن .....ئى قېرىنداشلار سىلەر مەككىدىن قاچان قايتتىڭلار ؟

فيصل : رجعنا مساء أمس . خرجنا من مكة و الشمس تطلع ، و وصلنا طيبة الطيبة والناس يخرجون من المسجد النبوي بعد صلاة الظهر .

فەيسەل : بىز تۈنۈگۈن كەچ قايتتۇق. بىز مەككىدىن كۈن چىقىۋاتقان ھالەتتە چىقتۇق،

مەدىنە مۇنەۋۋەرگە كىشلەر پىشىن نامىزىدىن كىيىن پەيغەمبىرىمىزنىڭ مەسجىدىدىن چىقىۋاتقان ھالىتىدە يىتىپ كەلدۇق .

المدرس : تقبل الله عمرتكم !

ئوقۇتقۇچى : ئاللاھ سىلەرنىڭ ئۆمۈر ھەجگىلارنى قوبۇل قىلسۇن .

الطلاب : آمينْ .

ئوقۇغۇچىلار: الله دۇئايىڭىزنى ئىجابەت قىلسۇن.

المدرس : اقرء الحديث المكتوب على السبورة يامعاوية .

ئوقۇتقۇچى : ئى مۇئاۋىيە دوسكىغا يېزىلغان ھەدىسنى ئوقۇغىن .

معاوية : (يقف و يقرأ) بسم الله الرحمن الرحيم .

مۇئاۋىيە : (ئۇ ئورنىدىن تۇرۇپ ئوقۇيدۇ) ناھايىتى شەپقەتلىك مېھرىبان ئاللاھنىڭ ئىسمى بىلەن باشلايمەن .

المدرس : اقرأ وأنت جالس .

ئوقۇتقۇچى : ئولتۇرۇپ ئوقۇغىن .

معاوية : أريد أن أقرأ وأنا واقف .

مۇ ئاۋىيە : مەن ئۆرە تۇرۇپ ئوقۇشنى خالايمەن .

المدرس : كما تشاء .

ئوقۇتقۇچى : سەن خالىغانچە بولسۇن .

معاوية : عن جابر رضي الله عنه قال : أتيت النبي (صلى الله عليه وسلم) وهو في المسجد فقال : (صل ركعتين) . متفق عليه .

مۇئاۋىيە : جابىر (رضي الله عنه) دىن مۇنداق دىگەنلىكى رىۋايەت قىلىنىدۇ : مەن پەيغەمبىرىمىز(صلى الله عليه وسلم)نىڭ قىشىغا مەسجىددىكى ۋاقىتتا كەلدىم ، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئىككى رەكئەت ناماز ئوقۇغىن دىدى .

المدرس : أشرح لكم الدرس الآن ، فاسمعوا ، ولاتكتبوا شيأ و أنا أشرح . تأتى الواو لمعان كثيرة ، العطف ، نحو : خرج الزبير و حامد . درسنا اليوم السيرة والفقه . أكلت وشربت . ومنها : القسم ، نحو : والله مارأيت . و واوالقسم من حروف الجر .

ئوقۇتقۇچى : مەن هازىر سىلەرگە دەرسنى چۈشەندۈرۈپ قويمەن، قۇلاق سېلىڭلار ، مەن چۈشەندۈرگەن ۋاقىتتا بىر نەرسە يازماڭلار . ۋاۋ(الواو) كۆپلىگەن مەنالار ئۈچۈن كېلىدۇ ، ئۇلار تۆۋەندىكىچە:

باغلاش ئۈچۈن كېلىدۇ، مەسىلەن :

خرج الزبير و حامد. هامىد بىلەن زۇبەير چىقتى .

درسنا اليوم السيرة والفقه. بىز بۈگۈن تارىخ بىلەن پىقھىنى ئوقۇدۇق .

أكلت وشربت. مەن يېدىم ۋە ئىچتىم .

قەسەم ئۈنىڭ يەنە بىر مەنىسىدۇر مەسىلەن : والله مارأيت. ئاللاھ بىلەن قەسەم كۆرمىدىم . قەسەمنىڭ ۋاۋسى زىر ئوقۇتقۇچى قوشۇمچىلارنىڭ قاتارىدىندۇر.

ومنها : الحال ، نحو : أتيت النبي (صلى الله عليه وسلم) وهو في المسجد ، أي حال كونه في المسجد . رأيت الحسن وهو يخرج من المقصف ، أي حال خروجه منه . وإليكم أمثلة أخرى لواو الحال :

(1) مات أبي وأنا صغير . (2) دخلت المسجد والإمام يركع . (3) لاتأكل وأنت شبعان .

هال ۋاۋ نىڭ يەنە بىر مەنىسىدۇر : مەسىلەن : أتيت النبي (صلى الله عليه وسلم) وهو في المسجد ، أي حال كونه في المسجد ـ مەن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ قېشىغا مەسجىدتىكى چاغدا كەلدىم ، يەنى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ مەسجىدتىكى هالىتىدە كەلدىم .

رأيت الحسن وهو يخرج من المقصف ، أي حال خروجه منه ـ مەن ھەسەننى دۇكاندىن چىقىۋاتقانلىقىنى كۆردۈم ، يەنى دۇكاندىن چىقىۋاتقان ھالىتىدە كۆردۈم .

ھالنىڭ ۋوسىنىڭ باشقا مىساللىرىغا قۇلاق سېلىڭلار :

(1) مات أبي وأنا صغير ـ مەن كىچىك ۋاختىمدا دادام ئۆلۈپ كەتتى .

(2) دخلت المسجد والإمام يركع ـ مەن ئىمام رۇكۇ قىلغان ھالەتتە مەسجىدكە كىردىم .

(3) لاتأكل وأنت شبعان ـ سىنىڭ قورسىقىڭ توق تۇرۇپ بىرنەرسە يېمە .

لعلكم فهمتم . هات الآن مثالا لواو العطف يا أيوب .

بەلكىم چۈشەندىڭلارغۇ دەيمەن . ئەييۇب ھازىر باغلاش ۋوسى ئۈچۈن بىر مىسال كەلتۈرگىن .

أيوب : ذهبت إلى السوق و اشتريت أشياء .

ئەييۇب : مەن بازارغا بېرىپ نەرسە كېرەكلەر سېتىۋالدىم .

المدرس : أحسنت . هات مثالا لواو القسم يا معاوية .

ئوقۇتقۇچى : ياخشى قىلدىڭ. ھەي مۇئاۋىيە قەسەمنىڭ ۋوسى ئۈچۈن بىر مىسال كەلتۈر .

معاوية : والله ما غبت قط .

مۇئاۋىيە : ئاللاھ بىلەن قەسەمكى مەن پەقەت يوقاپ كەتمىدىم .

المدرس : أحسنت . هات مثالا لواو الحال يا فيصل .

ئوقۇتقۇچى : ياخشى قىلدىڭ . فەيسەل ھالنىڭ ۋوسى ئۈچۈن بىر مىسال كەلتۈرگىن .

فيصل : دخلت المسجد والإمام يخطب .

فەيسەل : مەن مەسجىدكە ئىمام خۇتبە ئوقۇۋاتقان ھالىتىدە كىردىم .

المدرس : أحسنت . هات مثالا آخر يا يونس .

ئوقۇتقۇچى : ياخشى قىلدىڭ. ئى يۇنۇس باشقا مىسال كەلتۈرگىن .

يونس : طلبت العلم وأنا كبير .

يۇنۇس : مەن ياشىنىپ قالغان ھالىتىمدە ئىلىم تەلەپ قىلدىم .

المدرس : أحسنت . يا عبيدالله ، اذكر اية فيها واو للحال .

ئوقۇتقۇچى: ياخشى قىلدىڭ. ھەي ئۇبەيدۇللاھ ، سەن ھالەتنىڭ ۋوسى بولغان بىر ئايەتنى سۆزلەپ باق .

عبيدالله : أعوذ بالله من الشيطان الرجيم . بسم الله الرحمن الرحيم . [ان الذين كفروا وماتوا وهم كفار أولئك عليهم لعنة الله والملائكة والناس أجمعين] . البقر : 161]

ئۇبەيدۇللاھ : ئاللانىڭ رەھمىتىدىن قوغلانغان شەيتاندىن ئاللاھ بىلەن پاناھ تىلەيمەن . ناھايىتى شەپقەتلىك مېھرىبان ئاللاھنىڭ ئىسمى بىلەن باشلايمەن . [ئاللاھنىڭ ئايەتلىرىنى ئىنكار قىلغان ۋە كاپىر ھالەتتە ئۆلگەنلەرگە ئاللاھنىڭ، مالائىكىلەرنىڭ ۋە پۈتكۈل ئىنسانلارنىڭ لەنىتى بولسۇن .] بەقەرسۈرىسى 161ـئايەت.

المدرس : أين واو الحال في هذه الآية ؟

ئوقۇتقۇچى : بۇ ئايەتتىكى ھالنىڭ ۋوسى قەيەردە ؟

عبيدالله : في قوله تعالى : [وهم كفار] .

ئۇبەيدۇللاھ : ھالنىڭ ۋوسى ئاللاھنىڭ [وهم كفار] دىگەن سۆزىدە .

المدرس : أحسنت .... بقي ثلاث دقائقَ . فهل من سؤال ؟

ئوقۇتقۇچى : ياخشى قىلدىڭ..... ئۈچ مىنۇت قالدى. سوئال بارمۇ ؟

معاوية : نعم لدي سؤال . ما معنى (الحرم)في قوله تعالى : [يا أيها الذين آمنوا لاتقتلوا الصيد وأنتم حرم] ؟ [المائدة] 95].

مۇئاۋىيە : ھەئە مىنىڭ سوئالىم بار . [يا أيها الذين آمنوا لاتقتلوا الصيد وأنتم حرم] [المائدة] 95] دىگەن ئاللاھنىڭ مۇنۇ ئايىتىدىكى (الحرم) نىڭ مەناسى نىمە ؟

المدرس : معناها (محرمون). مفردها (حرام) : أي (محرم) .

ئوقۇتقۇچى : ئۇنىڭ مەناسى (ئىھرام باغلىغۇچىلار) . ئۇنىڭ بىرلىكى (حرام) : يەنى (محرم) ئىھرام باغلىغۇچى.

معاوية : جزاك الله خيرا

مۇئاۋىيە : ئاللاھ سىزگە ياخشى مۇكاپات بەرسۇن .

(يرن الجرس ، ويخرج المدرس وهو يقول : السلام عليكم ورحمة الله وبركاته)

قوڭغۇراق جىرىڭلايدۇ ، ئوقۇتقۇچى: السلام عليكم ورحمة الله وبركاته دىگىنىچە چىقىپ كىتىدۇ .

بۇ دەرستىكى گىراماتىكىلىق قائىدىلەر:

1- مەزمۇن: ھالنىڭ «و»سى توغرىسىدا

ھال قوشۇمچىسى بولغان «و» ھالنى ھال ئىگىسىگە باغلايدىغان قوشۇمچە بولۇپ، ئۇنىڭ ئالدىدا بىر پېئىللىق جۈملە، ئارقىسىدا بىر ئىسىملىق جۈملە كېلىدۇ ۋە ئۇ ئالدىغا كىرگەن جۈملە ئورنى جەھەتتىن زەبەرلىك ئوقۇلىدۇ. مەسىلەن:

حَجَجْتُ وأنَا صغِيرٌ (مەن كىچىك تۇرۇپ ھەج قىلدىم)
مَاتَ الرَّجلُ وهُوَ نَائِمٌ (ئەركىشى ئۇخلىغان ھالەتتە ئۆلدى)
دىگەنگە ئوخشاش.

2- مەزمۇن: پېئىلنام توغرىسىدا

پېئىلنام ـــ پېئىلنىڭ مەنىسىنى ئۇقتۇرىدىغان، لېكىن پېئىلنىڭ بەلگىلىرىنى قوبۇل قىلمايدىغان سۆز (اِسم الفعل)دىن ئىبارەت.
مەسىلەن: «إِلَيكَ» ـــ «خُذْ» (تۇت) دېگەن بۇيرۇق پېئىلنىڭ مەنىسىنى بىلدۈرۈپ كەلگەن پېئىلنامدۇر:
إِلَيْكَ هٰذَا الْكِتَابَ (بۇ كىتابنى ئوقۇ)
يَقُولُ الْمُذِيعُ: إِلَيكُم نَشْرَةَ الْأَخْبَار
(رىياسەتچى ئېيتىدۇ: تۆۋەندە خەۋەرلەر ئاڭلاڭلار)
«آمِينْ» ـــ «إِستَجِبْ» دېگەن بۇيرۇق پېئىلنىڭ مەنىسىنى ئۇقتۇرۇپ كەلگەن پېئىلنامدۇر:
آمِينْ (ئى ئاللاھ! دۇئايىمنى ئىجابەت قىلغىن)

3- مەزمۇن: بەزى ئۆتكەن زامان پېئىللىرىنىڭ كەلگۈسى زامان مەنىسىدە تەرجىمە قىلىنىدىغانلىقى توغرىسىدا

تېكىستتە «شَفَاهُ اللّٰهُ» (ئاللاھ ئۇنىڭغا شىپالىق بەرسۇن) دېگەن جۈملە ئۇچرايدۇ. بۇ دۇئا جۈملىدىن ئىبارەت. بۇ جۈملىدە ئۆتكەن زامان پېئىلى كەلگۈسى زامان پېئىلى مەنىسىدە تەرجىمە قىلىنىدۇ. شۇنداقلا، شۇنىڭغا ئوخشىشىغان ھەرقانداق دۇئا جۈملە كەلگۈسى زامان مەنىسىدە تەرجىمە قىلىنىدۇ. مەسىلەن: (رضي الله عنه) ئاللاھ ئۇنىڭدىن رازى بولسۇن، (رحمه الله) ئاللاھ ئۇنىڭغا رەھىم قىلسۇن دېگەنگە ئوخشاش

4- مەزمۇن: زىيادە بولۇپ كەلگەن «مِنْ» توغرىسىدا

تېكىستتە «هَلْ مِنْ سُؤَالٍ؟» دېگەن جۈملە ئۇچرايدۇ. بۇنىڭ ئەسلىسى «هَلْ سُؤَالٌ عِنْدَكَ؟»دۇر. ئۇنىڭدىكى «مِنْ» ـــ زىيادە سۆز بولۇپ، ئىگىنىڭ ئالدىغا كىرگەن. «مِنْ» نىڭ زىيادە بولۇپ كىرىشىنىڭ شەرتلىرى تۆۋەندىكىچە:
1- «مِنْ» دىن بۇرۇن نَفْيٌ (بولۇشسىزلىق قوشۇمچىسى)، أو نَهْيٌ (چەكلەش قوشۇمچىسى)، أو "هَلْ" دېگەن سوراق قوشۇمچىسى كېلىشى كېرەك.
2- «مِن»دىن كېيىن كەلگەن ئىسىم ئېنىقسىز ئىسىم بولۇشى كېرەك.
ئۇنىڭ باشقا ھۆكۈملىرىنى ئاللاھ خالىسا ئالدىمىزدا ئوقۇيمىز.

5- مەزمۇن: «عِنْدَ» مەنىسىدە كەلگەن «لَدَى» توغرىسىدا

تېكىستتىكى «لَدَيَّ سُؤَالٌ» دېگەن جۈملە ئۇچرايدۇ. ئۇنىڭدىكى «لَدَى» ئورۇن رەۋىشى بولۇپ، «عند» مەنىسىدە كەلگەن. «لدى»نىڭ «ئەلف»ى كىشىلىك ئالماش (ضمير)غا قوشۇلغان چاغدا «ي»غا ئالمىشىدۇ. خۇددى «إلَى» ۋە «علَى»نىڭ «ئەلف»ى ئالماشقاندەك:

لَدَى + ه = لَدَيْهِ   لَدَى + ك = لَدَيْكَ   لَدَى + ي = لَدَيَّ

تمارين

1– أجب عن الأسئلة الآتية:

(1)أين رأى فيصل –حامدا؟

(2)أين ذهب حمزة؟

(3)متى خرج الطلاب من مكة، ومتى وصلوا المدينة المنورة؟

(4)من الذي قرأ الحديث؟

(5)ما معنى "الحُرُم" في الآية الواردة في الدرس؟ وما مفردها؟

2– تأمل الأمثلة الآتية لـ (واو الحال):

(1)حَجَجْتُ وأنا صغيرٌ.

(2)دخلت المسجدَ والناسُ يخرجون منه.

(3)مات الرجل وهو نائمٌ.

(4)عاش جَدّي أكثرَ من مِائَةِ عامٍ، ومات وأنا صغيرٌ.

(5)طلبت العلم وأنا مُتَزَوِّجٌ.

(6)لا تقرأ الصحيفة وأنت تمشي في الشارع.

(7) قال تعالى: { لا تَقْرَبوا الصَّلاةَ وأنتم سُكارى } [النساء/43] .

3- مَيِّزْ (واو العطف) مِن (واو الحال) في الجمل الآتية . ضع خطّاً واحداً تحت واو العطف، وخطّين تحت واو الحال.

(1)خرج المدرس من الفصل، وذهب إلى مكتب المدير.

(2)دخلت على المدير وهو يكتب.

(3)دخل حامد ومُعَاوِيَة والحسن الفصل والمدرس يشرح الدرس.

(4)أعرف اللغتين الإنكليزية والفرنسية.

(5)جاءني الولد وهو يبكي، ورجع وهو يضحك.

(6)دخل إسماعيل المسجد والإمام يقرأ الفاتحة.

4 - عيّن نوع كل واوٍ مما ورد في الجملة الآتية:

واللّه ما غبت يوما وأنا صحيح لا هذه السنةَ ولا السنةَ الماضيةَ.

5- أكمل كل جملة مما يأتي بجملة حالية مناسبة (و + جملة اسمية):

(1)دخلت المسجد

(2)وصلتِ الطَّائرة مطار جدة

(3)حججت

(4)رأيت المدرس

(5)مات عَمِّي

(6)خرجت من المدينة

(7)وصلت الرياضَ

6- اجعل كل جملة مما يأتي جملة حالية لجملة من إنشائك:

(1) .... أنت تمشي في الشارع.

(2) .... أنا طفل

(3). .... المدرس يكتب الدرس على السّبورة.

(4). .... المَطَرُ ينزل

(5). .... الشمس تَغْرُبُ.

(6). .... الُمَؤذِّنُ يُقِيمُ.

(7). .... أنا صغير.

7- يطلب المدرس إلى كل طالب أن يقرأ الدرس وهو جالس/ وهو واقف للتأكد من فهمه للجملة.

8- تفيد "لَعَلَّ " التَرَجِّي والإشْفاق، ويَتَّضِحُ الفَرْقُ بينهما من المثالينِ الآتيين:

(1)لعلّه بخير، أي أرجو أن يكون بخير. (هذا التَّرجيّ)

(2)لعلّه مريض، أي أَخْشَى أن يكون مريضاً. (هذا الإشْفاقُ)

ماذا تفيد (لعلّ) في الجمل الآتية:

(1)لعلّك ناجحٌ. (2)لعلَّكَ راسبٌ

(3)لعل الامتحان سهل. (4)لعلى الامتحان صعب.

(3)قال صلى الله عليه وسلم في حَجةِ الوداعِ : لعلي لا أحجُّ بعد عاميْ هذا.

9- "إِلَيْكُمْ أمثلةً أُخْرى " هنا "إليكم " اسمُ فعْلٍ. واسْمُ الفِعْلِ كلمة تَدلُّ على ما يدل عليه الفعل غير أنها لا تَقْبَل علامَتَهُ.

و "إليك " معناه " خذْ ". تقول:

(1)إليكَ هذا الكتاب . (2)يا أختي ، إليكِ المَلاعِق.

(3)يقول المُذِيعُ : إليكم نَشْرَةَ الأخْبارِ.

وكذلك "آمِينْ " اسمُ فعل بمعنى " اِسْتَجِبْ."

10- "أَشْياءُ" ممنوعٌ من الصرف لأنَّ أصلها (أَشْيئاءُ) على وزن (أَفْعِلاء)، نحو: أَغْنِياءُ، وأَصدِقَاءُ.

11- "شَفَاه الله ." هذا دُعاءٌ . والفعل الماضي هنا مُسْتَقْبَلٌ في المعنى[3]

هات مثالاً آخر من الدرس للفعل الماضي الذي يُفِيدُ الدُّعاءَ.

12- "هَلْ مِنْ سُؤالٍ؟ ". أَصْلُ هذه الجملة "هَل مِنْ سُؤَالٍ عِنْدَكَ؟ ". هذه "مِنْ " الزائدة، ومن شُروط دُخولِها:

(1)أنْ يَسْبقَها نَفْيٌ ، أو نَهْيٌ ، أو اسْتِفْهامٌ ب "هَلْ."

(2)أنْ يكوَنَ مجرورُها نَكِرةً.

كَوِّنْ جُمَلاً على غِرَارِهِ مستعملاً لكلمات التي بين القوسين:

المثال :هَلْ مِنْ سُؤَالٍ؟ (سؤال)

(1) .... ؟ (خَبَر)

(2 .... ؟ (جديد)

(3) .... ؟ (مَزِيد)

13- "لَدَيَّ سؤالٌ" . " لَدَى" ظَرْفُ مكانٍ بمعنى "عندَ". وتُقْلَبُ أَلِفُهُ ياءً مع الضمير كما تُقْلَبُ أَلِفُ "إلى" و"على"، فتقول: لَدَيْه، لَدَيْكَ، لديَّ.

وإليك الأمثلة:

(1)وجدته لَدَى البابِ . (2)ماذا لَدَيْكَ.

(3) وفي التنزيل: (أ) { ولَدَيْنَا كتابٌ يَنْطِقُ بالحَقّ } [المؤمنون/62].

(ب) {كُلُّ حِزْبٍ بما لَدَيْهِم فَرِحُونَ } [الروم/32] .

14- ما ضِدُّ "المريض" ؟

15- هات ماضِيَ الأفعالِ الآتية:

---

(3) يُنْفَى الفعلُ الماضي الذي يُفيدُ الدعاء بـ "لا" نحو. "لا فضَّ اللّهُ فاكَ

يَحْمِلُ، يَطْلُعُ، يَخْطُبُ، يَغْرُبُ، يَقْرَبُ، يَنْطِقُ.

16- هات مفرد الأسماء الآتية:

حُرُم، سُكارى، مَلائكة، مَعانٍ.

17- هات جمع الأسماء الآتية:

عام، طِفْل، صحيح، مُتزَوِّج، حِزب، إمَام.

18- "دخلتُ على المدير"، أي : دخلتُ مكتبَ المديرِ وهو فيه.

19- "أقامَ الصلاةَ "، المضارع " : يُقِيمُ "، والأمر: " أَقِمْ."

20- ما الفرق بين" العبَدْ" و"العُبَيْد"؟ ماذا تُسَمَّى صيغَةُ "العُبَيْد" في الصرف؟

21- "وَصَلَتُ المدينةَ"، و"وَصلْتُ إلى المدينةِ" كلاهما صحيح .

22- يُجْمَعُ" مَعْنَى" على "مَعانٍ ". هاكَ أمثلةً أخرى لمثل هذا الجمع:

جارِيَة : جَوَارٍ ، مَاشيَة : مَوَاشٍ، دَاعِية : دَواعٍ، نَادٍ : نَوادٍ ، لَيْلَة : لَيَالٍ.

هذه الأسماء على وزن "مَفَاعل "، غير أنَّها تُنَوَّنُ في الرفع والجرِّ، ولا تُجَرُّ بالفتحة. تقول:

(1)للواوِ مَعَانٍ كثيرةٌ.

(2)تأتي الواوُ لِمَعَانٍ كثيرةٍ.

(3)أَعرِفُ للواوِ مَعانِيَ كَثيرةً.

(3)الدرس الثالث

المدرس : لم تأخرتم يا إخوان ؟

ئوقۇتقۇچى : ئى قېرىنداشلار نىمە ئۈچۈن كېچىكتىڭلار؟

الزبير : لأن المطعم فتح اليوم متأخرا .

زۇبەير : چۈنكى ئاشخانا بۈگۈن كېيىن ئېچىلدى.

المدرس : متى فتح ؟

ئوقۇتقۇچى : قاچان ئېچىلدى؟

الزبير: فتح الساعة السادسة .

زۇبەير : سائەت ئالتىدە ئېچىلدى .

المدرس : ومتى يفتح كل يوم ؟

ئوقۇتقۇچى: ھەر كۈنى قايسى ۋاقىتتا ئېچىلاتتى ؟

جابر : يفتح الساعة السادسة إلا ربعا .

جابىر: ئالتىگە ئون بەش مىنۇت قالغاندا ئېچىلاتتى .

المدرس : إجلسوا وافتحوا الكتاب . أين كتابك يا إدريس ؟

ئوقۇتقۇچى: ئولتۇرۇپ كىتابنى ئېچىڭلار . ئى ئىدرىس سىنىڭ كىتابىڭ قەيەردە ؟

إدريس : سرق كتابي ياأستاذ .

ئىدرىس : ئى ئۇستاز كىتابىم ئوغۇرلاندى.

المدرس : سرق كتابك ؟ متى وأين ؟

ئوقۇتقۇچى : كىتابىڭ ئوغۇرلاندى ؟ قاچان قەيەردە ؟

إدريس : سرق البارحة من غرفتي وأنا غائب عنها . وسرقت معه أشياء أخر :

ساعتي وحذائي ومعظم ملابسي .

تۈنۈگۈن كەچ ياتقىمدىن ئوغۇرلاندى ، مەن ياتاقتا يوق ئىدىم . كىتابىم بىلەن نۇرغۇن نەرسىلەر ئوغۇرلاندى : سائىتىم ئايىقىم ۋە كۆپىنچە كىيىملىرىم بىللە ئوغۇرلاندى .

المدرس : عوضك الله منها .....أريد الآن أن أسألكم أسئلة فيما درستم أمس . في أي شهر ولد رسول الله ـ صلى الله عليه وسلم ـ ؟

ئاللاھ ساڭا ئۇنەرسىلەرنىڭ ئورنىنى تولۇقلاپ بەرسۇن .....ھازىر سىلەردىن تۈنۈگۈن ئوقۇغان مەزمۇنلاردىكى سوئاللارنى سورىماقچى . رسول ـ صلى الله عليه وسلم- قايسى ئايدا تۇغۇلدى ؟

أحمد : ولد صلى الله عليه وسلم ـ في شهر ربيع الأول .

ئەھمەد : رسول ـ صلى الله عليه وسلم- ربيع الأول ئېيىدا تۇغۇلدى .

المدرس : وفي أي سنة ولد صلى الله عليه وسلم يا جابر ؟

ئوقۇتقۇچى: ئى جابىر رسول ـ -صلى الله عليه وسلم ــ قايسى يىلدا تۇغۇلدى ؟

جابر : ما أدري .

جابىر : بىلمەيمەن .

المدرس : ألم تدرسوا هذا ؟

ئوقۇتقۇچى : بۇنى ئوقۇمىغانمىدىڭلار ؟

جابر: بلى , درسناه , ولكنني نسيت .

جابىر : شۇنداق ، ئوقۇغانتۇق ، بىراق مەن ئۇنتۇپ قاپتىمەن .

المدرس : من يعرف هذا ؟

ئوقۇتقۇچى : بۇنى كىم بىلىدۇ ؟

إدريس : ولد صلى الله عليه وسلم ـ عام سبعين وخمسمائة للميلاد (570م).

ئىدرىس : رسول ـ صلى الله عليه وسلم- مىلادىيىنىڭ بەش يۈز يەتمىشىنچى يىلى

تۇغۇلغان .

المدرس : هذا صحيح . فى أي عام ولدت أنت يا إدريس ؟

ئوقۇتقۇچى: بۇ توغرا . ئى ئىدرىس سىز قايسى يىلدا تۇغۇلدىڭىز ؟

إدريس : ولدت عام خمسمائة وثمانين وثلاثمائة وألف للهجرة (1385هـ).

ئىدرىس : مەن ھجرىيە بىرمىڭ ئۈچ يۈز سەكسەن بەشىنچى يىلى تۇغۇلدۇم (1385).

المدرس : وفى أي عام ولدت أنت يا أحمد ؟

ئوقۇتقۇچى : ئى ئەھمەد سىز قايسى يىلدا تۇغۇلدىڭىز ؟

أحمد :ولدت عام سبعة وستين وتسعمائة وألف للميلاد (1967م).

ئەھمەد : مەن مىلادىيە بىرمىڭ توققۇز يۈز ئاتمىش يەتتىنچى يىلى تۇغۇلدۇم **(1967)**

المدرس :أين ولدت يا أحمد ؟

ئوقۇتقۇچى : ئى ئەھمەد سىز قەيەردە تۇغۇلدىڭىز؟

أحمد : ولدت فى باكستان .

ئەھمەد : مەن پاكىستاندا تۇغۇلدۇم .

المدرس : أنت إذن باكستانى ....اسمعوا يا إخوان . أشرح الآن قاعدة نحوية مهمة .

ئوقۇتقۇچى : ئۇنداقتا سىز پاكىستانلىق ئىكەنسىزدە ....ئى قېرىنداشلار ئاڭلاڭلار . مەن ھازىر سىلەرگە مۇھىم گىراماتىكىلىق قائىدىنى ئىزاھلاپ بېرىمەن .

الفعل إما مبنى للمعلوم وإما مبنى للمجهول. أما المبني للمعلوم فمثل (قتل يقتل). وأما المبني للمجهول فمثل (قُتِلَ يُقْتَلُ) .

پېئىل يا مەئلۇم ئۈچۈن قۇرۇلغان بولىدۇ ، يا مەجھۇل ئۈچۈن قۇرۇلغان بولىدۇ مەئلۇم ئۈچۈن قۇرۇلغاننىڭ مىسالى (قتلَ, يقْتلُ)غا ئوخشاش ، مەجھۇل ئۈچۈن قۇرۇلغاننىڭ مىسالى (قُتِلَ , يُقْتَلُ)غا ئوخشاش .

يحذف الفاعل مع الفعل المبني للمجهول , ويحل المفعول به محله ويسمى (نائب فاعل), وهو مرفوع . نقول:

قَتَلَ الجنديُّ الجاسوسَ.ـ قُتِلَ الجاسوسُ.

يسمع الناس الأذان بوضوح . يُسمَع الأذان بوضوح .

مەجهۇلغا قۇرۇلغان پېئىلدا پائىل تاشلىنىپ كېتىدۇ ،(مفعول به) شۇ پائىلنىڭ ئورنىغا چۈشىدۇ ۋە نائىب پائىل دەپ ئاتىلىدۇ ، (مفعول به) پەش ئوقۇلىدۇ. دەيمىز بىز:

قَتَلَ الجندي الجاسوس ـ ئەسكەر جاسۇسنى ئۆلتۈرۋەتتى .

قُتِلَ الــجاسوس ـجاسۇس ئۆلتۈرۈلدى .

يسمع الناس الأذان بوضوح ـ كىشلەر ئەزاننى ئۇچۇق ئاڭلايدۇ .

يُسمَع الأذان بوضوح ـئەزان ئۇچۇق ئاڭلىنىدۇ .

يا معاوية : ابن الفعل في هذه الجملة للمجهول : خلق الله الإنسان من طين .

ئى مۇئاۋىيە: بۇ جۈملىدىكى پېئىلنى مەجهۇل ئۇچۇن قۇرىغىن:

خلق الله الإنسان من طين ـئاللاھ ئىنساننى لايدىن ياراتتى.

معاوية : خلق الإنسان من طين .(الإنسان) هنا نائب فاعل .

مۇئاۋىيە : ئىنسان لايدىن يارىتىلدى . (ئىنسان) بۇ يەردە نائىب پائىل.

المدرس : هات مثالا آخر للفعل المبني للمجهول يا إدريس .

ئوقۇتقۇچى: ئى ئىدرىس مەجهۇل ئۇچۇن قۇرۇلغان پېئىلغا باشقا بىر مىسال كەلتۈر.

إدريس : قتل عمر رضي الله عنه وهو يصلى بالناس فى المسجد النبوي .

ئىدرىس: ئۆمەر ـ رضي الله عنه ـ مەسجىدى نەبەۋىيدە ناماز ئوقۇۋاتقان هالىتىدە ئۆلتۈرۈلدى .

المدرس : يا أحمد, هات مثالا آخر على أن يكون الفعل فيه مضارعا .

ئوقۇتقۇچى : ئى ئەھمەد پېئىل ئۇنىڭدا (مضارع)بولىدىغانغا يەنە بىر مىسال كەلتۈر .

أحمد : يقتل آلاف من الناس في الحروب .

ئەھمەد: مىڭلىغان كىشىلەر جەڭلەردە ئۆلتۈرۈلىدۇ .

المدرس: ياجابر , هات مثالا آخر على أن يكون نائب الفاعل فيه مؤنثا .

ئوقۇتقۇچى: ئى جابىر، نائىب پائىل مۇئەننەس بولىدىغان يەنە بىر مىسال كەلتۈر.

جابر : تقرأ سورة الفاتحة في كل ركعة .

جابىر: سۈرە فاتىھە ھەر رەكئەتتە ئوقۇلىدۇ.

المدرس : ياحسن , أتستطيع أن تذكر آية فيها فعل مبني للمجهول ؟

ئوقۇتقۇچى: ئى ھەسەن ، ئىچىدە مەجھۇل ئۇچۇن قۇرۇلغان پېئىل بار ئايەتنى سۆزلىيەلەمسەن؟

الحسن : نعم , أستطيع بعون الله . قال تعالى : (والذين يدعون من دون الله لايخلقون شيئا وهم يخلقون)

ھەسەن : ھەئە ، ئاللاھنىڭ ياردىمى بىلەن سۆزلىيەلەيمەن . ئاللاھ مۇنداق دەيدۇ : (ئۇلار ئاللاھنى قويۇپ ئىبادەت قىلغانلىرى (بۇتلىرى)ھېچ نەرسە يارىتالمايدۇ ، بەلكى ئۇلارنىڭ ئۆزلىرى يارىتىلغاندۇر.)

المدرس : أحسنت ياحسن . أيمكنك أن تذكر حديثا نبويا يحوي فعلا مبنيا للمجهول يا زبير ؟

ئوقۇتقۇچى : ئى ھەسەن ياخشى قىلدىڭ . ئى زۇبەير مەجھۇل ئۇچۇن قۇرۇلغان پېئىلنى ئۆز ئىچىگە ئالغان پەيغەمبەر ـ صلى الله عليه وسلم ـنىڭ ھەدىسىنى سۆزلىيەلەمسەن ؟

الزبير : يمكنني إن شاء الله . قال ـ صلى الله عليه وسلم ـ لايلدغ المؤمن من جحر واحد مرتين) .(رواه البخاري ومسلم).

زۇبەير: ئاللاھ خالىسا سۆزلىيەلەيمەن . پەيغەمبەر ـ صلى الله عليه وسلم ـ مۇنداق دېگەن

(مۆئمىن بىر تۆشۈكتىن ئىككى قېتىم چېقىلمايدۇ) .(بۇخارىي مۇسلىم رىۋايەت قىلغان)

المدرس : ماشاء الله .

ئوقۇتقۇچى: اللهنىڭ ئىرادىسى شۇنداق.

الحسين : انتهى الوقت يا أستاذ .

ھۆسەين : ئى ئۇستاز ۋاقىت توشتى .

المدرس : أرن الجرس ؟

ئوقۇتقۇچى: قوڭغۇراق چېلىندىمۇ ؟

الحسين : لا يسمع صوت الجرس في فصلنا هذا .

ھۆسەين : بىزنىڭ بۇ سىنىپتا قوڭغۇراق ئاۋازى ئاڭلانمايدۇ.

المدرس : منذ متى ؟

ئوقۇتقۇچى: قاچاندىن باشلاپ؟

الحسين : منذ أسبوعين أو أكثر .

ھۆسەين: ئىككى ھەپتە ياكى كۆپراق ۋاقىتتىن باشلاپ ئاڭلانمايدۇ .

بۇ دەرستىكى گىراماتىكىلىق قائىدىلەر:

1- مەزمۇن: ئۆتكەن زامان پېئىلىنى مەجھۇل پېئىل شەكلىگە ئايلاندۇرۇش ئۇسۇلى توغرىسىدا

ئۆتكەن زامان پېئىلىنى مەجھۇل قىلماقچى بولسـاق، بىرىنچى ھەرپىنىڭ ھەرىكىتىنى پەشلىك قىلىمىز، ئاخىرىنىڭ ئالدىدىكى ھەرپىنىڭ ھەرىكىتىنى زىرلىك قىلىمىز. مەسىلەن:

كَتَبَ ← كُتِبَ   شَرِبَ ← شُرِبَ

دېگەنگە ئوخشاش.

كەلگۈسى زامان پېئىلنى مەجھۇل قىلماقچى بولساق، بىرىنچى ھەرپىنىڭ ھەرىكىتى پېشلىك قىلىنىدۇ، ئاخىرىنىڭ ئالدىدىكى ھەرپ زەبەرلىك قىلىنىدۇ. مەسىلەن:

يَكْتُبُ ← يُكْتَبُ يَشْرَبُ ← يُشْرَبُ

يعبد ← يعبد يخلق ← يخلق

دېگەنگە ئوخشاش.

مەجھۇل پېئىل ئىشلىتىلگەن جۈملىدە پائىل تاشلىنىپ كېتىپ، تولدۇرغۇچىنىڭ ئاخىرى پائىلنىڭ ئورنىدا پېشلىك ئوقۇلىدۇ ھەمدە نائىب پائىل دەپ ئاتىلىدۇ. مەسىلەن:

يَشْرَحُ الْمُدَرِّسُ الدَّرْسَ مَرَّتَيْنِ

(ئوقۇتقۇچى دەرسنى ئىككى قېتىم چۈشەندۈردى)

يُشْرَحُ الدَّرْسُ مَرَّتَيْنِ (دەرس ئىككى قېتىم چۈشەندۈرۈلدى)

ئەگەر تولدۇرغۇچى كىشىلىك ئالماش بولسا، پائىلنىڭ ئورنىدا تۇرۇش ئۈچۈن باش كېلىشنىڭ ئالمىشى كەلتۈرۈلىدۇ. مەسىلەن:

أَسْأَلَكَ الْمُدِيرُ عَنِ الْغِيَابِ

(مۇدىر سەندىن يوقاپ كەتكەنلەرنى سورىدىمۇ)

ئەمدى بۇ جۈملە مەجھۇل قىلىنسا مۇنداق بولىدۇ:

أَسُئِلْتَ عَنِ الْغِيَابِ (يوقاپ كەتكەنلەر توغرىسىدا سورالدىڭمۇ)

2- مەزمۇن: «ال»قوشۇلغان خاس ئىسىملارنىڭ چاقىرىلىشى توغرىسىدا

«ال» قوشۇلغان خاس ئىسىملارنى چاقىرغاندا «ال» تاشلىنىپ كېتىدۇ. مەسىلەن:

اَلْحَسَنُ ← يَا حَسَنُ اَلْحَارِثُ ← يَا حَارِثُ

اَلْبَرَاءُ ← يَا بَرَاءُ اَلزُّبَيْرُ ← يَا زُبَيْرُ

دېگەنگە ئوخشاش.

3- مەزمۇن: نىسبەت قوشۇمچىسى توغرىسىدا

نىسبەت قوشۇمچىسى ـــ تەۋەلىكنى ئۇقتۇرۇش ئۈچۈن ئىسىمنىڭ ئاخىرىغا ئۇلىنىدىغان تەشدىدلىك «ي»نى كۆرسىتىدۇ. مەسىلەن:

اَلْهِنْدُ (ھىندىستان) ← هِنْدِيٌّ (ھىندىستانلىق)

اَلْعِرَاقُ (ئىراق) ← عِرَاقِيٌّ (ئىراقلىق)

دېگەنگە ئوخشاش.

4- مەزمۇن: «إِمَّا» توغرىسىدا

«إِمَّا» ـــ ئايرىش قوشـــۇمچىسى بولۇپ، گۇمان ياكى تاللاش مەنىسىنى ئۇقتۇرۇپ كېلىدۇ. مەسىلەن:

إمَّا تَزُورُنِي وإمَّا أَزُورُكَ

(ياكى سەن مېنى يوقلايسەن، ياكى مەن سېنى يوقلايمەن)

إبراهيم إمّا مَرِيضٌ وإمّا مُسافِرٌ

(ئىبراھىم ياكى ئاغرىپ قالدى، ياكى سەپەر قىلدى)

دىققەتكە ئوخشاش.

تمارين

1- أجب عن الأسئلة الآتية:

(1) لِمَ تَأَخَّرَ الطلاب؟

(2) في أي ساعة يُفتَحُ المطعم كلَّ يوم؟ ومتى فُتِحَ اليوم؟

(3) في أي شهر ولد النبي صلى الله عليه وسلم ؟

(4) في أي عام ولد النبي صلى الله عليه وسلم ؟

(5) في أي عام ولدت أنت؟

(6) أين قتل عمر رضي الله عنه؟

(7) أيَّ سورة تقرأ في كل ركعة؟

(8) من الذي سُرِقَ كتابه؟

2 – تأمل الأمثلة الآتية للفعل المبني للمجهول، وعَيِّن نائبَ الفاعلِ في كل واحد منها:

(1)بُنِيَ الإسلامُ على خمسٍ: شَهادةِ أَنْ لا إله إلا الله وأنَّ محمداً رسولُ الله، وإقامِ الصّلاةِ، وإيتاء الزكاة، والحجِّ، وصَوْمِ رمضانَ."

(2)قُتِلَ عليٌّ رضي الله عنه بالكُوفة.

(3)لا تُفْتَحُ المكتبةُ يومَ الجُمُعَة.

(4)وُجِدَ هذا القلمُ تحتَ المكتبِ.

(5)تُقْطَعُ يَدُ السارقِ.

(6)لا يُسْمَعُ الأذانُ في بيتنا.

(7)يَجِبُ أن يُكْتَبَ العُنْوانُ بخَطٍّ واضِحٍ.

(8)قُبِضَ النبيُّ صلى الله عليه وسلم وهو ابن ثلاثٍ وستِّينَ سنةً.

3- تأمل ما يلي:

جلسَ الطالبُ. هنا (الطالب) فاعل. الفاعلُ يَتَقَدَّمهُ فعلٌ مبني للمعلوم.

سُئِلَ الطالب . هنا (الطالبُ) نائبُ فاعلٍ. نائب الفاعل يتقدمه فعل مبني للمجهول.

4-اِبْنِ الأفعالَ الآتية للمجهول. لاحِظْ أنَّ الفعل الماضيَ المبنيَّ للمجهول يُكْسَرُ ما قَبْلَ آخره، ويضَمُّ كل مُتَحَرِكٍ قبْلَه، نحو: كَتَب / كُتِبَ.

المبْنِيّ للمعلوم	المبني للمجهول	المبْنِيّ للمعلوم	المبْنِيّ للمجهول
ضَرَب	....	شَرِب	....
سَمِعَ	....	غَسَلَ	....
ذَبَحَ	....	أَخَذَ	....
بنى	....	حَفِظَ	....
وَلَدَ	....	سَأَلَ	....
وَجَدَ	....	قَرَأَ	....

5- ابنِ الأفعال الآتية للمجهول:

لاحِظْ أن الفعل المضارع المبني للمجهول يُضَمُّ أوله، ويُفْتَحُ ما قبلَ آخره ، نحو : يَكْتُبُ / يُكْتَبُ.

المَبْنِيُّ للمعلوم	المَبْنِيُّ للمجهول	المَبْنِيُّ للمعلوم	المَبْنِيُّ للمجهول
يَشْرَبُ	....	يَفْهَمُ	....
يَعْبُدُ	....	يَخْلُق	....
يَقطَعُ	....	يَشرح	....
يَسْأل	....	يَأْخذُ	....
يَبْني	....	يَلِد	يُوْلَدُ
يَكوي	....	يَجِدُ	....
يَدْعو	....	يَزِنُ	....

6-تأمل الأمثلة الآتية ، ثم ابن الأفعال في الجملة التي تليها للمجهول:

(أ) فهِم الطلاب الدرس. فُهِمَ الدرسُ.

(ب) فَتَحَ البَوَّابُ الباب. فُتِحَ البابُ.

(ج)سَرَقَ اللِّصُّ الساعَةَ. سُرِقَتِ الساعةُ.

(د) يَفْتَحُ التُّجَّارُ الدكاكينَ الآن. تُفْتَحُ الدكاكينُ الآن.

بعد بناءِ الفعلِ للمجهول يُحْذَفُ الفاعلُ، ويَحُلُّ المفعولُ به محلَّه مرفوعاً ويُسَمَّى (نائبَ فاعلٍ).

(1)يَشْرَحُ المدرسُ الدرسَ مَرّتين.

(2)ما صَلَبَ اليَهودُ المسيحَ.

(3)يَقْرَأُ الطالبُ الدرسَ بصوتٍ عالٍ.

(4)يَعْبُدُ النَّاسُ الأوثانَ في كثير من البلاد.

(5)مَنعَ المديرُ الطلابَ المتأخرين من الدخول.

(6)لم يَخْلُق اللّه مِثلهم في البلاد.

(7)تَبْنِي الحكومة مسجدا جميلا في حيّنا.

(8)صبَّ الرجلُ القهوةَ في الفناجين.

(9)ما عَرَفَ الطلابُ اسمَه.

(10)لا يَجِدُ النَّاسُ السَّمَكَ في السوق هذه الأيامَ.

7- تأمل ما يلي:

أَسَأَلَكَ المديرُ عن الغِياب؟ أَسُئِلْتَ عن الغياب؟

إذا كان المفعول به ضَميراً، أُتِيَ بضمير الرَّفْعِ لِيَحلَّ مَحَلَّهُ، كما يَتَّضِحُ من الجَدْوَلَيْنِ التالِيَيْنِ:

(أ) جدول الفعل الماضي:

الفعل المبني للمعلوم	الفعل المبني للمجهول	نائب الفاعل
سَأَلَه المدرسُ	سُئِلَ	ضَميرٌ مستتر
سَأَلَهم المدرسُ	سُئِلوا	الواو
سأَلَها الأبُ	سُئِلَتْ	ضمير مستتر
سأَلَهُنَّ الأبُ	سُئِلْنَ	النون
سَأَلَكَ المدرسُ	سُئِلْتَ	التاء
سَأَلَكُم المدرسُ	سُئِلْتُمْ	تُمْ
سَأَلَكِ الأبُ	سُئِلْتِ	التاء
سَأَلَكُنَّ الأبُ	سُئِلْتُنَّ	تُنَّ
سَأَلَني المدرسُ	سُئِلْتُ	التاء

سَأَلْنَا المدرسُ	سُئِلْنَا	نا

(ب) جدول الفعل المضارع:

الفعل المبني للمعلوم	الفعل المبني للمجهول	نائب الفاعل
يَسْأَلُهُ المدرسُ	يُسْأَلُ	ضمير مستتر
يَسْأَلُهم المدرسُ	يُسْأَلُونَ	الواو
يَسْأَلُهَا الأبُ	تُسْأَلُ	ضمير مستتر
يَسْأَلُهُنَّ الأبُ	يُسْأَلْنَ	النون
يَسْأَلُكَ المدرسُ	تُسْأَلُ	ضمير مستتر
يَسْأَلُكُمْ المدرسُ	تُسْأَلُونَ	الواو
يَسْأَلُكِ الأبُ	تُسْأَلِيْنَ	الياء
يَسْأَلُكُنَّ الأبُ	تُسْأَلْنَ	النون
يَسْأَلُنِي المدرسُ	أُسْأَلُ	ضمير مستتر
يَسْأَلُنا المدرسُ	نُسْأَلُ	ضمير مستتر

8- عَيِّن نائب الفاعل فيما يأتي:

(1) { وإذا المَوْءُودَةُ سُئِلَتْ * بِأَيِّ ذَنْبٍ قُتِلَتْ } [التكوير/8-9].

(2) {ولا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ في سَبِيلِ اللهِ أَمْواتٌ} [البقرة/154].

(3) { ولا تُسْأَلونَ عَمَّا كانوا يَعْمَلُونَ } [البقرة/ 134].

(4) {لا يُسْأَلُ عَمَّا يَفْعَلُ وهم يُسْأَلُونَ } [الأنبياء/23].

(5) {أفلا يَنْظُرُونَ إلى الإبِلِ كَيْفَ خُلِقَتْ * وإلى السَّماءِ كيف رُفِعَتْ * وإلى الجِبالِ كيف نُصِبَتْ * وإلى الأرض كَيْفَ سُطِحَتْ } [الغاشية/17 – 20].

9- ابْنِ الأفعالَ في الجمل الآتية للمجهول:

(1)عَمَّ سَأَلَكَ المديرُ؟

(2)قَتَلَهُم المُجْرِمُ بالمُسَدَّس.

(3)لا يَسْأَلُهم أحدٌ عن سَبَبِ تَأَخُّرِهم.

(4) لِمَ أَخَذَكُمُ المُرَاقِبُ إلى المدير؟

(5)ضَرَبَنَا الرَّجُلُ بالعَصا.

(6)سَرَّنِي الخَبَرُ.

10-اِسْتَخْرِجْ من الدرس الأفعالَ المبنية للمجهول، واذكر نائب فاعل كل واحد منها.

11- يُوَجِّهُ المدرسُ إلى كل طالب هذا السؤال: (في أي عام ولدت؟) فيجيب الطالب قائلاً: (ولدتُ عامَ كذا للهجرة/ للميلاد) بادِئاً بالعدد الأدْنَى.

12- تُحْذَفُ الألِفُ واللاَّمُ من العَلَمِ المُقْتَرِنِ بهما عندَ النِّداءِ، نحو: الحَسَنُ/ ياحَسَنُ.

نادِ الأعلامَ الآتيةَ:

الحُسَيْنُ: الزُّبَيْرُ: الحَارِثُ: البَرَاءُ:

13- النَّسَبُ :إِلْحَاقُ ياءٍ مُشَدَّدَةٍ في آخرِ الاسْمِ لِتَدُلَّ على نِسْبَتِهِ، نحو:

الهِنْدُ: هِنْدِيٌّ.

العِرَاقُ: عِرَاقِيٌّ.

أُنْسُبْ إلى الأسماء الآتية:

السودان	:	الكُوَيْتُ	: ....
اليابان	:	الدِّيْنُ	: ....
النَّحْوُ	:	التَّارِيْخُ	: ....
النَّبِيُّ	:نَبَوِيّ	الأخ	:أَخَوِيٌّ

14-استخرج من الدرس أمثلة للنسب.

15-"أُخَرُ" جمع أُخْرَى، وهي ممنوعة من الصَّرْفِ. قال تعالى: { فَمَنْ كانَ منكم مريضاً أو على سَفَرٍ فَعِدَّةٌ من أيامٍ أُخَرَ } [البقرة/184].

16-تأمل ما يلي:

يَسْتَطِيعُ، تَسْتَطِيعُ، أَسْتَطِيعُ.

(1)مَن يَسْتَطِيعُ أن يكتبَ الدرس على السبورة بِخَطٍّ واضح؟.

(2)أتستطيع أن تسوقَ شاحِنَةً يازبير؟

(3)هذه الرسالة بخطٍّ رَدِيْءٍ لا أستطيع أن أقرأها. أتستطيع أن تقرأها أنت يابَراء؟

(4)أتستطيعين أن تغسلي هذه الملابِسَ اليومَ يالَيْلَى؟

17- تأمل ما يلي:

صَلَّى، يُصَلِّي، صلِّ.

(1)أصلّيت الظهر ياحسين؟

(2)صلّيتُ في المسجد الحَرام وفي المسجد النبويّ الشريف، وأُحِبُّ أن أُصَلِّيَ في المسجد الأقْصَى بِإِذْنِ الله.

(3)صَلِّ بِنَا ياشَيْخُ.

(4)لا تُصَلِّ الفَرائِضَ في البيت.

(5)لَمَّا أُصلِّ العَصرَ.

18-هذه أسماء الشهور العربية:

(1)المُحَرَّمُ.	(2)صَفَرٌ.	(3)رَبِيعٌ الأَوَّلُ.
(4)رَبِيعٌ الآخِرُ.	(5)جُمادَى الأولَى.	(6)جُمادِى الآخِرَة.
(7)رَجَبٌ.	(8)شَعْبَانُ.	(9)رَمَضَانُ.
(10)شَوَّالٌ.	(11)ذُوْ القَعْدَةِ.	(12)ذو الحِجَّةِ.

19-تأمل ما يلي:

إِمَّا .... و إِمَّا

(1)الاسم في اللغة العربية إِمَّا مُذَكَّرٌ وإِمَّا مُؤَنَّثٌ.

(2)إِمَا تزورُني وإِمَا أَزورُك.

(3)إبراهيم إِمَّا مريضٌ وإِمَّا مسافرٌ.

أَدخل (إِمّا) في ثلاث جمل من إنشائك.

20- "الحَرْبُ " مؤنثة. تقول: الحربُ العَالَمِيَّةُ الأُولَى/ الثانيةُ. الحربُ الأَهْلِيَّةُ.

21- هات مضارع الأفعال الآتية:

حَوَى	....	لَدَغَ	....
قَبَضَ	....	نَصَبَ	....
سَرَقَ	....	صَلَبَ	....
مَنَعَ	....	سَرَّ	....

22-هات جمع الأسماء الآتية:

حَرْب	....	جُحْر	....	قَاعِدَة	....
وَثَن	....	ذَنْب	....	جَاسُوس	....
حِذَاء	....	شَاحِنة	....	لِصّ	....
دِيْن	....	مَلْبَس	....	حَدِيث	....

23-أدخِلْ كلَّ كلمة مما يأتي في جملة مفيدة:

صَلَّى، سَرَقَ، مَنَعَ، سُرَّ، الحرب، مُعْظَم، ابنُ كذا وكذا سَنَة.

24- في" ثَلاثِمَائَةٍ " لفظ "مِائة " مجرورٌ بالإِضافةِ. أما "ثَلاث " فَيُعْرَبُ بِحَسَبِ العامِلِ، نحو:

(أ) عندي" ثَلاثُمَائَةِ ريال ". هنا "ثلاثُ " مرفوعٌ لأنَّهُ مبتدأ.

(ب) "أُرِيدُ ثَلاثَمِائَةِ ريالٍ ". هنا "ثلاثَ " منصوبٌ لأنَّهُ مفعولٌ بهِ.

(ج) "اشتريتُ هذه السَّاعةَ بثَلاثِمِائَةِ ريالٍ ". هنا "ثَلاثِ " مجرورٌ بالباء.

ومثلُ " ثَلاثِمِائةِ " أخواتُها " أَرْبَعُمِائَةٍ " و" خَمْسُمِائَةٍ ..." إلى " تِسْعِمِائة."

اقرأ الأعدادَ فيما يلي قراءةً صحيحة:

(1)في هذا الكتاب خمسمائة صفحة، قرأت منها أربعمائة صفحةٍ.

(2)ثَمَن التَّذكرة تِسعمائة دولار.

(3)اشتريت هذا السِّوار بسبعمائة جنيه.

(4)يدرس في هذه كُلِّيَّة ستّمائة طالبٍ.

(5)جئت إلى المدينة المنورة عام أربعمائة وألفٍ للهجرة.

25- "اليَهود " اسم جِنسٍ جَمْعِيّ واسم الجنسِ الجمعِيّ هو الذي يفْرق بينه وبين واحدِهِ بالياء، أو بالتَّاء.

أمثلةُ الإفرادِ بالياء:

يهود	-	يهوديّ	؛	عَرَبٌ	-	عَرَبِيّ
رُومٌ	-	رُومِيّ.	؛	تُرْكٌ	-	تُرْكِيّ
إنكليزٌ	-	إنكلِيزِيّ	.			

وأمثلة الإفرادِ بالتَّاء:

سَمَكٌ	-	سَمَكَةٌ	؛	شَجَر	.	شَجَرَةٌ
تُفَّاحٌ	-	تُفَّاحةٌ	؛	عِنَبٌ	.	عِنَبَةٌ
مَوْزٌ	-	مَوْزةٌ	؛	حَبٌّ	.	حَبَّةٌ

(4)الدرس الرابع

البراء : نريد أن نعرف نتيجة الإختبار الشهري يا أستاز .

البراۋ: ئى ئۇستاز بىز ئايلىق ئىمتاھان نەتىجىسىنى بىلىشنى خالايمىز.

الحارس : كم راسبا في فصلنا يا أستاز ؟

ھارىس: ئى ئۇستاز بىزنىڭ سىنىپىمىزدا ئىمتاھاندىن ئۆتەلمىگەنلەر قانچە ئىكەن .

المدرس : كلكم ناجح والحمدلله .

ئوقۇتقۇچى: ئاللاغا شۈكرى، ھەممىڭلار ئۆتەپسىلەر.

خالد : نحن مسرور . هل من راسب في الفصول الأخرى يا أستاز ؟

خالىد : بىز خوشال . ئى ئۇستاز باشقا سىنىپلاردا ئۆتەلمىگەنلەر بارمۇ ؟

المدرس : نعم . ولكن الراسبين قليلون ..من كاتب هذا على السبورة ؟

ئوقۇتقۇچى : شۇنداق . لېكىن ئۆتەلمىگەنلەر ئاز . بۇنى دوسكىغا يازغان كىم؟

حامد : ماندري . وجدناه مكتوبا عندما دخلنا الفصل . يترك الفصل مفتوحا فيدخله طلاب من جهات مختلفة .

ھامىد : بىز بىلمەيمىز . بىز ئۇنىڭ سىنىپقا كىرگەندە يېزىلغانلىقىنى كۆردۇق . سىنىپ ئۇچۇق ھالدا تاشلاپ قويىلىدۇ شۇنىڭ بىلەن سىنىپقا ھەر تەرەپتىن ئوقۇغۇچىلار كىرىدۇ.

المدرس : ماذا نعمل فالقفل مكسور ....هل من ذاهب إلى السوق اليوم ؟

ئوقۇتقۇچى : قانداق قىلىمىز قۇلۇپ سۇنۇق .. بۈگۈن بازارغا بارىدىغانلار بارمۇ؟

غالب : أنا ذاهب إن شاء الله .

غالىب : ئاللاھ خالىسا مەن بارىمەن .

المدرس : أرجو أن تشتري قفلا جيدا .

ئوقۇتقۇچى : ياخشى بىر قۇلۇپ سېتىۋلىشىڭنى ئۈمۈت قىلىمەن .

غالب : إن شاء الله .

غالىب : ئاللاھ خالىسا .

المدرس : اقرأ الآية الواردة في الدرس يا عارف .

ئوقۇتقۇچى: ئى ئارىپ دەرستە كەلگەن ئايەتنى ئوقۇغىن .

عارف : أعوذ بالله من الشطان الرجيم . بسم الله الرحمن الرحيم .[والسارق والسارقة فاقطعوا أيديهما جزاء بما كسبا] .المائدة 37

ئارىپ: ئاللانىڭ رەھمىتىدىن قوغلانغان شەيتاندىن ئاللاھ بىلەن پاناھ تىلەيمەن. ناھايىتى شەپقەتلىك ۋە مېھرىبان ئاللانىڭ ئىسمى بىلەن باشلايمەن .(ئوغرىلىق قىلغان ئەر ۋە ئايالنىڭ ئىككىلىسىنىڭ قولىنى قىلغان جىنايىتى يۈزىسىدىن كېسىۋېتىڭلار) .سۈرە مائىدە 37 ـ ئايەت

المدرس : ما شاء الله ! إنك قارئ جيد. لم أسمعك تقرأ القرآن من قبل . أ حافظ أنت ؟

ئوقۇتقۇچى : ماشا ئاللاھ ! سەن ياخشى بىر قارى ئىكەنغۇ . مەن سىنىڭ ئىلگىرى قۇرئان ئوقۇغىنىڭنى ئاڭلىماپتىمەن . سەن قۇرئان يادلىغانمۇ ؟

عارف : نعم .

ئارىپ : شۇنداق .

المدرس : ما أنا بغافل عما تعمل يامنصور .

ئوقۇتقۇچى : ئى مەنسۇر مەن سەن قىلىۋاتقان ئىشتىن بىخەۋەر ئەمەس .

منصور : أرجو أن تسمح لي بالخروج فإني أريد أن أذهب إلى الناسخ.

مەنسۇر : ماڭا چىقىشقا رۇخسەت قىلىشىڭىزنى ئۈمۈت قىلىمەن چۈنكى مەن خەت

كۆپەيتدىغان كىشىنىڭ قىشىغا بېرىشنى خالايمەن .

المدرس : لا أسمح لك بذالك . ألا تعرف أن الخروج في أثناء الدرس ممنوع ؟

ئوقۇتقۇچى: مەن سىنىڭ ئاشۇ ئىشىڭغا رۇخسەت قىلمايمەن. دەرس ئارلىقىدا چىقىش چەكلەنگەنلىكىنى بىلمەمسەن؟

منصور : أنا آسف يا أستاذ .

مەنسۇر: ئى ئۇستاز مەن خىجىل .

المدرس : أتذكرالحديث الوارد في الدرس السابق؟

ئوقۇتقۇچى : ئىلگىركى دەرستە كەلگەن ھەدىسنى سۆزلىيەلەمسەن؟

منصور : نعم . عن سهل بن سعيد عن النبي (صلى الله عليه وسلم) قال : [أنا وكافل اليتيم فى الجنة هكذا]. وأشارة بالسبابة والوسطى ، وفرج بينهما .(متفق عليه) .

مەنسۇر : شۇنداق . سهل بن سعيد ئارقىلىق پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامدىن رىۋايەت قىلىندۇكى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دەيدۇ : «مەن ۋە يېتىمغا كېپىل بولغۇچى جەننەتتە مۇشۇنىڭغا ئوخشاش » دەپ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئىشارەت بارمىقى بىلەن ئوتتۇر بارمىقىنى كۆرسەتتى ۋە ئىككى بارمىقىنىڭ ئوتتۇرسىنى ئايرىدى .(بىرلىككە كەلىنگەن ھەدىس) .

المدرس : أحسنت يا منصور. أرجو أن تكون سامعا للدرس وفاهما له .

ئوقۇتقۇچى : ئى مەنسۇر ياخشى قىلدىڭ. مەن سىنىڭ دەرسنى ياخشى ئاڭلىشىڭنى ۋە چۈشىنىشىڭنى ئۈمىت قىلىمەن .

بۇ دەرستىكى گرامماتىكىلىق قائىدىلەر:

1- مەزمۇن: ئىسىم پائىل توغرىسىدا

ئىسىم پائىل (ئىش ھەركەتنىڭ ئىگىسى) ــــ ئىش ھەركەتنى ئورۇندىغۇچىنىڭ ئىسمىنى ئۇقتۇرۇش ئۈچۈن ئىنىق (معلوم) پېئىلدىن ياسالغان ئىسىمدىن ئىبارەت.
ئىسىم پائىل ئۈچ ھەرپلىك پېئىللاردىن «فَاعِل» ئۆلچىمىدە ياسىلىدۇ. مەسىلەن:
عَالِمٌ (ئالىم) جَاهِلٌ (جاھىل، بىلىمسىز)
قَاتَلٌ (ئۆلتۈرگۈچى، قاتىل)
دېگەنگە ئوخشاش.

2- مەزمۇن: ئىسىم مەپئۇل توغرىسىدا

ئىسىم مەپئۇل ــــ ئىش ھەركەت ئوبيېكتىنىڭ ئىسمىنى ئۇقتۇرۇش ئۈچۈن مەجھۇل ئۈچۈن قۇرۇلغان پېئىلدىن ياسالغان ئىسىمدىن ئىبارەت.
ئىسىم مەپئۇل ئۈچ ھەرپلىك پېئىللاردىن «مفعُول» ئۆلچىمىدە ياسىلىدۇ. مەسىلەن:
مَقْتُولٌ (ئۆلگۈچى) مَوْلُودٌ (بالا، تۇغۇلغۇچى)

3- مەزمۇن: بولۇشسىز قىلىش قوشۇمچىسى بولغان «مَا» توغرىسىدا

تېكىستتە «مَا أَنَا بغَافِل» دېگەن جۈملە ئۇچرايدۇ. بۇنىڭدىكى «مَا» ــــ بولۇشسىز قىلىش قوشۇمچىسى (مَا النَافِيَة)دىن ئىبارەت. ئۇ «لَيس» تۈرىدىكى قوشۇمچە بولۇپ، ئىسىملىق جۈملىگە كىرىپ ئىسىمنىڭ ئاخىرىنى پەش، خەۋىرىنىڭ ئاخىرىنى زەبەر ئوقۇتىدۇ. بۇ «ما» يەنە ھىجازلىقلارنىڭ «ما»سى دەپمۇ ئاتىلىدۇ. مەسىلەن:
﴿مَا هٰذَا بَشَرًا﴾ (بۇ ئىنسان ئەمەس)
﴿وَمَا اللّٰهُ بغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُوْنَ﴾
(ئاللاھ سىلەرنىڭ قىلىۋاتقان ئىشلىرىڭلاردىن غاپىل ئەمەس)
دېگەنگە ئوخشاش.

تمارين

1- أجب عن الأسئلة الآتية:

(1)ماذا أراد الطلاب أن يعرفوا؟

(2)أرسب أحد في هذا الفصل؟

(3)من الذي قرأ الآية؟ وماذا قال له المدرس؟

(4)من الذي أراد أن يخرج من الفصل؟ أسمع له المدرس بالخروج؟

2- "السَّارِق " اِسْمٌ يدلُّ على من قام بالسَّرِقَة، وهو مُشْتَقٌّ من سَرَقَ يَسْرِقُ، ويُسَمَّى "اسْمَ فاعِلٍ ." اسمُ الفاعِلِ اسمٌ مَصُوغٌ لِمَا وَقَعَ مِنْه الفِعْلُ، وهو على وَزْنِ (فَاعِلٍ) نحو: عَالِم. جَاهِل . ذَاهِب. استخرج من الدرس أسماءَ الفاعلين الواردة فيه، واذكر مَعَ كلِّ واحد منها الفعل الذي اشْتُقَّ منه على النحو التالي:

اسم لفاعل	الفعل الذي اشتقّ منه
سَارِق	سَرَقَ يَسْرِقُ

3- صُغْ أسماءَ الفاعلين من الأفعال الآتية:

الفعل	اسم الفاعل	الفعل	اسم الفاعل
قَتَلَ يَقْتُلُ	....	عَلِمَ يَعْلَمُ	....
جَهِلَ يَجْهَلُ	....	سَجَدَ يَسْجُدُ	....
رَكَعَ يَرْكَعُ	....	رَكِبَ يَرْكَبُ	....
جَلَسَ يَجْلِسُ	....	خَدَمَ يَخْدِمُ	....
شَهِدَ يَشْهَدُ	....	كَرِهَ يَكْرَهُ	....
لَعِبَ يَلْعَبُ	....	عَقَلَ يَعْقِلُ	....

سَأَلَ يَسْأَلُ	بَرَأَ يَبْرَأُ ....
أَكَلَ يَأْكُلُ	أَمَرَ يَأْمُرُ ....

4 عين أسماء الفاعلين فيما يلي:

(1)من قاتِلُ عليٍّ رضي الله عنه؟

(2)لا تَنْهَر السَّائِلَ.

(3)أَلَدَيْكَ شاهِدٌ على ما تقول.

(4)المَجُوسيُّ عَابِدُ النارِ.

(5)ذلك الرجلُ الجالِسُ أمامَ المِحْرَابِ عالِمٌ كبير من أَفْغانِسْتَان.

(6)أَلاعِبُ كُرَةِ قدمٍ أنتَ؟

(7)ظَنَّ العاقِلِ خيرٌ من يَقِينِ الجاهِلِ.

(8)فعلتُ ذلك وأنا كَارِهٌ له.

(9)فاتح الأَنْدَلُسِ طارِقُ بنُ زِيادٍ.

(10)عن أَنَسٍ بنِ مالكٍ رضي الله عنه قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم " : يَأْتِي على الناس زَمانٌ الصَّابِرُ فيهم على دِيْنِه كالقابِضِ على الجَمْرِ ."رواه الِترْمِذِيُّ.

(11) قال تعالى: {يُريدونَ أن يَخْرُجُوا من النار وما هم بِخَارِجِينَ منها، ولهم عَذَابٌ مُقِيْمٌ} [المائدة/37].

5."مَسْرُوقٌ " اِسْمٌ يَدُلُّ على ما وَقَعَتْ عليه السَّرِقَةُ، وهو مُشْتَقٌّ من سُرِق، ويُسَمَّى (اسْمَ مَفْعُولٍ). اسمُ المفعولِ اسمٌ مَصُوغٌ من الفعلِ المَبْنِيّ للمجهول للدلالة على ما وَقَعَ عليه الفعلُ . وهو على وزن (مَفْعُول) من الفعل الثُّلاثِيِّ المُجَرَّدِ.

استخرج من الدرس أسماء المفعولين الواردة فيه، واذكر مع كلّ واحد منها الفعل المشتقّ منه على النحو التالي:

اسم المفعول	الفعل
مَكْتُوبٌ	كُتِبَ يُكْتَبُ

6 – صغ أسماءَ المفعولين من الأفعال الآتية:

الفعل	اسم المفعول	الفعل	اسم المفعول
قُتِلَ	....	وُلِدَ	....
عُلِمَ	....	كُرِهَ	....
سُئِلَ	....	أُكِلَ	....
شُرِبَ	....	دُفِنَ	....
قُرِىءَ	....	غُسِلَ	....
وُجِدَ	....	خُلِقَ	....
كُسِرَ	....	فُصِلَ	....

7–عَيّن أسماءَ الفاعِلين وأسماء المفعولين فيما يلي. ضع خَطّاً واحداً تحت الأولى وخطَّيْنِ تحت الثانية:

(1)قال المدير للطالبين : مَنْ منكما الضاربُ ومَن المضروبُ؟

(2)فَرَّ القاتِلُ ونُقِلَ المقتولُ إلى المستشفى.

(3)قَبَضْنَا على السارق، ولكنّنا لم نجد لديه المالَ المسروقَ.

(4)أذَانُ المسجدِ النَّبَوِيِّ مسموع في أَحْياءِ المدينة المنَوَّرة.

(5)قلت للبَقَّال : أيوجد لديك دجاجٌ مذبوح؟

(6)هذا الطالب مَفْصُول.

(7)لا طاعةَ لِمَخْلُوقٍ في مَعْصِيَةِ الخالِقِ.

(8)هذا بَيْضٌ مسلوق.

(9)عن عبد الله بن عمر رضي الله عنهما قال: أَخَذَ رسول الله صلى الله عليه وسلم بِمَنْكِبِي فقال: "كُنْ في الدنيا كَأَنَّكَ غريبٌ أو عَابِرُ سَبيلٍ " (رواه البخاري).

(10) قال تعالى: {إنّ الله فالِقُ الحَبِّ والنَّوَى} [الأنعام/ 193]

8 –تأمل ما يلي:

اِشْتَرَى. يَشْتَرِي. اِشْتَرِ.

(1)بِكَم اشتريت هذه الساعة؟

(2)مَاذا تريد أن تَشْتَرِيَ مِن المكتبة؟.

(3)لا تَشْتَرِ هذا المعْجَم .اِشْتَرِ ذاك فإنه أحسنُ.

(4) قال تعالى: { إنَّ الله اشْتَرَى مِنَ المؤمنين أَنْفُسَهم وأَموالَهُم بأنَّ لهم الجنَّةَ } [التوبة/ 111]

9 –"ما أنا بغافِلٍ..." هذه ما النافية، وهي من أخوات (لَيْسَ) تدخل علىَ الجملة الاسمية، فَتَرْفَعُ الاسْمَ وتَنْصِبُ الخَبَرَ، وتسمَّى (ما الحِجَازِيَّة) نحو: { ما هذا بَشَراً } [يوسف/ 31].

وقد يَقْتَرِنُ خبرُها بالباء الزَّائِدَة، نحو: { وما الله بِغافِلٍ عمّا تَعْمَلُون } [البقرة/ 74].

اقرأ المثال، ثم أَدْخِلْ ما الحجازية على الجمل الآتية:

أنت مجتهدٌ	ما أنت مجتهداً	ما أنت بِمجتهدٍ
(1)أنا قارِئ	....	....
(2)نحن تجارٌ	....	....
(3)هو قريبٌ	....	....

10 – هات مضارع الأفعال الآتية:

كَفَلَ	....	أَسِفَ	....	وَرَدَ	....	سَبَقَ	....
غَفَلَ	....	نَهَرَ	....	فَرَّ	....	سَلَقَ	....
عَبَرَ	....	فَلَقَ	....				

11 – هات جمع الأسماء الآتية:

يَتِيم	....	قُفْل	....	جِهَة	....	عَابِد	....

(5) الدرس الخامس

في مكتب مدير معهد اللغة العربية

ئەرەپ تىلى ئىنستىتوتى مۇدىرىنىڭ ئىشخانىسىدا .

(يسمع طرق على الباب)

(ئىشىكنىڭ چېكىلگىنى ئاڭلىنىدۇ)

المدير : أدخل .

مۇدىر : كىرىڭ .

(يدخل شاب ويسلم)

(بىر ياش يىگىت كىرىپ سالام بېرىدۇ)

وعليكم السلام ورحمة الله وبركاته . أطالب جديد أنت ؟

سىز يېڭى ئوقۇغۇچىمۇ ؟

الشاب : لا, أنا زائر .

ياش : ياق ، مەن زىيارەتچى .

المدير : أهلا وسهلا . إجلس . من أين أنت ؟

مۇدىر : خوش كەپسىز . ئولتۇرۇڭ . سىز قەيەردىن ؟

الشاب : أنا من باكستان , أنا محاضر في معهد اللغة العربية بلاهور .

ياش : مەن پاكىستاندىن ، مەن لاھوردىكى ئەرەپ تىلى ئىنستىتوتىدا لېكسىيە سۆزلىگۈچى .

جئت حاجا , فاغتنمت هذه الفرصة لزيارة معهدكم الشهير .

مەن ھەج قىلىپ كەلدىم ، شۇڭلاشقا بۇ پۇرسەتنى سىلەرنىڭ داڭلىق ئىنستىتوتىڭلارنى

زىيارەت قىلىش ئۈچۈن چىقتۇم .

قيل لي إنه أحسن معهد لتعليم اللغة العربية لغير الناطقين بها , فأحب أن أطلع على مناهجه وكتبه .

ماڭا بۇ ئىنستوتىنىڭ ئەرەب تىلىنى سۆزلىيەلمەيدىغانلارغا ئەرەب تىلى ئۆگىتىدىغان ئەڭ ياخشى ئىنستوت دېيىلدى ، شۇڭا مەن ئۇنىڭ ئۆگىتىش پىروگراممىلىرى ۋە كىتاپلىرىنى كۆرۈپ بېقىشنى ياخشى كۆرىمەن.

المدير : مرحبا بك . مااسمك ؟

مۇدىر :خوش كەپسىز . ئىسمىڭىز نىمە ؟

الشاب : اسمي مهدي بن عبد الهادي .

ياش : ئىسمىم مهدي بن عبد الهادي .

المدير : يدرس في معهدنا دارسون من معظم بلاد العالم . يتراوح عددهم بين أربعمائة وخمسين وخمسمائة .

مۇدىر : بىزنىڭ بۇ ئىنستوتتا دۇنيانىڭ كۆپىنچە دۆلەتلىرىدىن ئوقۇغۇچىلار ئوقۇيدۇ . ئۇلارنىڭ سانى تۆت يۈز ئەللىك بىلەن بەش يۈز ئەتراپىدا .

ومدة الدراسة فيه سنتان . هذه نسخة من المناهج , وهي هدية لك . وهذه بعض كتبنا .

ئۇ ئىنستوتتىكى ئوقۇش مۇددىتى ئىككى يىل . بۇ ئوقۇتۇش پىروگراممىلىرىنىڭ بىر نۇسخىسى . بۇ سىزگە ھەدىيە .ۋە بۇ بىزنىڭ كىتابلىرىمىزنىڭ بىر قىسمى .

مهدي : أين يمكنني شراءُ هذه الكتب ؟

بۇ كىتابلارنى قەيەردىن سېتىۋېلىشىم مۇمكىن ؟

المدير : هذه الكتب لاتباع . يمكنك الحصول عليها مجانا من عمادة خدمة المجتمع .

مۇدىر : بۇ كىتابلار سېتىلمايدۇ .

سىز بۇ كىتابلارغا دە ۋەت ئىشلىرى مەركىزىدىن ھەقسىز ئېرىشەلەيسىز .

(يدخل ساق ويصب لهما القهوة)

(چايچى كىرىپ ئۇ ئىككەيلەنگە قەھۋە قۇيۇپ بېرىدۇ)

مهدي : أدعوك لزيارة معهدنا . هذه بطاقتي , وفيها عنواني وعنوان المعهد .

مەھدى : مەن سىزنى بىزنىڭ ئىنستوتىنى زىيارەت قىلىشقا چاقىرىمەن . بۇ مىنىڭ كارتوچكام ، ئۇنىڭدا مىنىڭ ئادرىسىم ۋە ئىنستوتنىڭ ئادرىسى بار .

المدير : أنا مدعو لحضور مؤتمر في باكستان بعد أشهر . سأنتهز هذه الفرصة وأزور معهدكم إن شاء الله .

مۇدىر : مەن پاكىستاندىكى بىر نەچچە ئايدىن كىيىن ئېچىلىدىغان كېڭەشكە چاقىرىلغان . مەن مۇشۇ پۇرسەتنى چىڭ تۇتۇپ سىلەرنىڭ ئىنستوتىڭلارنى زىيارەت قىلىمەن ئاللاھ خالىسا .

الساقي : أأصب لك مزيدا من القهوة يا شيخ ؟

چايچى : ئى شەيخ سىزگە قەھۋەدىن كۆپراق قۇيايمۇ ؟

مهدي : لا , وشكرا .... أستأذنك الآن يا فضيلة الشيخ . جزاك الله خيرا .

مەھدى : ياق ، رەھمەت .....ئى پەزىلەتلىك شەيخ سىزدىن رۇخسەت سورايمەن . ئاللاھ سىزنى ياخشى مۇكاپاتلىسۇن .

المدير : إلى اللقاء . صحبتك السلامة في الحل والترحال . والسلام عليكم ورحمة الله .

مۇدىر : كۆرۈشكىچە ئامان بولۇڭ . سىزگە تۇرغاندا ۋە ماڭغاندا سالامەتلىك يار بولسۇن . والسلام عليكم ورحمة الله .

بۇ دەرستىكى گراممات‍تكىلىق قائىدىلەر:

1- مەزمۇن: ئەجۋەف پېئىلنىڭ ئۆتكەن زامان شەكلىنى مەجھۇل قىلىش ئۇسۇلى توغرىسىدا

ئەسلى قائىدە بويىچە ئۈچ ھەرپلىك پېئىللارنىڭ ئۆتكەن زامان شەكلىنى «فُعِلَ» ئۆلچىمىدە مەجھۇل قىلىنىدۇ. ئەمما، بۇ ھەرىكەت يۆتكىلىش ۋە ھەرپ ئالمىشىش بولىدىغانلىقى ئۈچۈن ئەجۋەف پېئىلدا شۇ بويىچە جارى بولمايدۇ. مەسىلەن:

قِيْلَ (دېيىلدى) بِيْعَ (سېتىلدى) زِيْرَ (زىيارەت قىلىندى)

دېگەنگە ئوخشاش.

بۇ پېئىللارمۇ ئەسلىدە «فُعِلَ» ئۆلچىمىگە باراۋەر كېلىدۇ. مەسىلەن: «قِيْلَ»نى ئېلىپ ئېيتساق، ئۇنىڭ ئەسلىسى «قُوِلَ»دۇر. ئۇنىڭدا «و» ھەرىكەتلىك كېلىپ قالغان، كېيىنكى ھەرپكە ھەرىكەت ئېغىر كەلگەچكە، ھەرىكىتى ئالدىدىكى ھەرپكە ئېلىپ بېرىلگەن. شۇنىڭ بىلەن «قِوْل» بولغان. ئاندىن زىر ھەرىكەتنىڭ ئارقىسىدىن «ي» كېلىش مۇناسىپ بولغاچقا، «و» — «ي»غا ئالماشتۇرۇلغان. شۇنىڭ بىلەن «قُوِلَ»دىن ئىبارەت بۇ ئەسلى ئۆلچەمدىكى پېئىل شەكلى «قِيْلَ»گە ئۆزگىرىپ قالغان.

دېمەك، ئەمدى ھەرقانداق «و»لۇق ئەجۋەف پېئىل كەلسە، ئۇنىڭ ئۆتكەن زامان شەكلى مۇشۇ قائىدە بويىچە مەجھۇلغا ئايلاندۇرۇلىدۇ.

شۇنىڭدەك، «بِيْعَ»نىڭ ئەسلىسىمۇ «بُيِعَ» بولۇپ، «فُعِلَ»گە باراۋەر كېلىدۇ. ئۇنىڭدا «ي»دىن ئىبارەت كېيىنكى ھەرپ ھەرىكەتلىك كېلىپ قالغان، كېيىنكى ھەرپ ھەرىكەت كۆتۈرەلمەيدىغان بولغاچقا، ئۇنىڭ ھەرىكىتى ئالدىدىكى ھەرپكە يۆتكەپ بېرىلگەن، شۇنىڭ بىلەن بۇ پېئىل شەكلى «بِيْع»گە ئۆزگىرىپ قالغان.

دېمەك، ئەمدى ھەرقانداق كەلگۈسى زامان شەكلىنىڭ «عين»ى «ي»لىق ئەجۋەف پېئىل كەلسە، ئۇنىڭ ئۆتكەن زامان شەكلى مۇشۇ قائىدە بويىچە مەجھۇلغا ئايلاندۇرۇلىدۇ:

بَاعَ / يَبِيْعُ ← بِيْعَ زَادَ / يَزِيْدُ ← زِيْدَ

شۇنىڭدەك، ئەجۋەف پېئىلنىڭ كەلگۈسى زامان شەكلىنى مەجھۇل قىلماقچى بولساق، «عين»نىڭ ئۇدۇلىدىكى كېيىنكى ھەرپنىڭ ھەرىكىتى ئالدىدىكى ھەرپكە يۆتكەپ بېرىلىپ ئۆزى «ا»قا ئالماشتۇرۇلىدۇ. مەسىلەن:

يَقُوْلُ ← يُقَالُ (دېيىلىدۇ، سۆزلىنىدۇ) يَبِيْعُ ← يُبَاعُ (سېتىلىدۇ)

يسوق ← يساق (ھەيدىلىدۇ، قوغلىنىدۇ)

دېگەنگە ئوخشاش.

2- مەزمۇن: ئەجۋەف پېئىلدىن ئىسىم پائىل ياساش توغرىسىدا

ئىسىم پائىل ئەجۋەف پېئىلدىمۇ «فَاعِلٌ» ئۆلچىمىدە ياسىلىدۇ. لېكىن، ئۇنىڭدىكى «ا»تىن كېيىن كەلگەن كېسەل ھەرپ «ء» (ھەمزە)گە ئالماشتۇرۇلىدۇ. مەسىلەن:

قَالَ / يَقُولُ ⟵ قَائِلٌ ئەسلىسى: قَاوِلٌ

بَاعَ / يَبِيعُ ⟵ بَائِعٌ ئەسلىسى: بَايِعٌ

دېگەنگە ئوخشاش.

3- مەزمۇن: ناقىس پېئىلدىن ئىسىم پائىل ياساش توغرىسىدا

ناقىس پېئىلدىن ئىسىم پائىل ياسىغاندا ئىككى سۈكۈن بىر كېلىپ قالىدىغان بولغاچقا، ئاخىرىدىكى كېسەل ھەرپ چۈشۈپ كېتىدۇ. مەسىلەن:

دَعَا / يَدْعُو ⟵ دَاعٍ (چاقىرغۇچى)

دېگەنگە ئوخشاش.

بۇنىڭدىمۇ «داعٍ»نىڭ ئەسلىسى «دَاعِوٌ» بولۇپ، «فَاعِلٌ»غا باراۋەر كېلەتتى. 4- ئورۇندا كەلگەن ئالدى زىرلىق «و» ــ «ي»غا ئالماشتۇرۇش قائىدە بولغاچقا، بۇنىڭدىكى «و» ــ «ي»غا ئالماشتۇرۇلغان. «ي» كېسەل ھەرپ بولغاچقا، ھەرىكىتى تاشلانغان، بۇنىڭ بىلەن تەنۋىننىڭ سۈكۈنى بىلەن «ي»نىڭ سۈكۈنى بىرگە كېلىپ قالغاچقا، «ي»مۇ تاشلانغان. نەتىجىدە ئەسلى ئۆلچەمگە ئۇيغۇن كېلىدىغان بۇ پېئىل شەكلى «داعٍ»غا ئۆزگىرىپ قالغان.

شۇڭا، بۇنداق ئىسىم پائىلنىڭ ئالدىغا «الــ» كىرسە، ئۇنىڭدىكى تاشلىنىپ كەتكەن «ي» قايتىپ كېلىدۇ. چۈنكى، «الــ»لىق ئىسىمغا تەنۋىن كىرمىگەچكە، ئىككى سۈكۈن بىرگە كېلىپ قالمايدۇ. مەسىلەن: «الدَّاعِي»غا ئوخشاش.

شۇنىڭدەك، «سَقَى / يَسْقِي» دېگەن ناقىس پېئىلنىڭ ئىسىم پائىلىمۇ «سَاقٍ» دەپ تۈرلىنىدۇ. بۇنىڭمۇ ئەسلىسى «سَاقِي» بولۇپ، «ي»غا ھەرىكەت ئېغىر بولغانلىقتىن ئۇنىڭدىكى ھەرىكەت ئېلىپ تاشلانغان، ئاندىن ئىككى سۈكۈن بىر كېلىپ قالىدىغانلىقى ئۈچۈن «ي»مۇ تاشلانغان. شۇنىڭ بىلەن ئۇ «ساقٍ»غا ئۆزگىرىپ قالغان.

يەنە شۇنىڭدەك، ئۇنىڭ ئالدىغا «الـ» كىرگۈزۈلسە، تاشلىنىپ كەتكەن ئەسلىدىكى «ي» ئورنىغا قايتىپ كېلىدۇ. مەسىلەن: ساقٍ ⟵ السَّاقِي (كۇتكۇچى) دېگەنگە ئوخشاش.

4- مەزمۇن: ئەجۋەف پېئىلدىن ئىسىم مەپئۇل ياساش ئۇسۇلى توغرىسىدا

ئىسىم مەپئۇل ئەجۋەف پېئىلدىمۇ «مَفْعُولٌ» ئۆلچىمىدە ياسىلىدۇ. لېكىن، ئۇنىڭدا ھەرىكەت يۆتكىلىش ۋە ھەرپ تاشلىنىش بولغانلىقتىن ئەمەلىيەتتە ئىستېمال قىلىنىدىغان ئىسىم مەپئۇل «مفعول» ئۆلچىمىگە ئۇيغۇن كەلمەيدۇ. مەسىلەن: «قَالَ / يَقُولُ» دېگەن

پېئىلنىڭ ئىسىم مەپئۇلى «مقول» بولۇپ، ئۇ «مفعول» ئۆلچىمىگە ماس كەلمەيدۇ. ئۇنىڭ ئۆزگىرىش جەريانى مۇنداق: ئەسلىسى «مقوول» بولۇپ، «مفعول»غا باراۋەر كېلەتتى. ئۇنىڭدا «و» ھەرىكەتلىك ۋە ئالدى سۈكۇنلۇق بولغاچقا، ئۇنىڭ ھەرىكىتى ئالدىدىكى ھەرپكە يۆتكەپ بېرىلگەن، ئاندىن ئىككى سۈكۇن بىرگە كېلىپ قالغانلىقى ئۈچۈن بىر سۈكۇنلۇق «و» تاشلانغان، شۇنىڭ بىلەن ئەسلى ئۆلچەمگە ئۆيغۇن كېلىدىغان بۇ پېئىل شەكلى ئىستېمالدىكى «مقول»غا ئۆزگىرىپ قالغان.

دېمەك، «و»لۇق ئەجۋەف پېئىللارنىڭ ئىسىم مەپئۇلى مۇشۇ مىسالغا ئوخشاش تۈرلىنىدۇ.

شۇنىڭدەك، «بَاعَ / يَبِيعُ»دىن «مَبِيعٌ» ئىسىم مەپئۇل چىقىدۇ. بۇمۇ «مَفْعُولٌ»غا باراۋەر ئەمەس. شۇڭا، ئەسلىسى «مبيوع»دۇر. بۇنىڭدا «ي» ھەرىكەتلىك ۋە ئالدى سۈكۇنلۇق بولغاچقا، ئۇنىڭدىكى ھەرىكەت ئالدىدىكى ھەرپكە يۆتكەپ بېرىلگەن، بۇ چاغدا «ي» بىلەن «و»دا ئىككى سۈكۇن بىر كېلىپ قالغاچقا، سۈكۇنلۇق «و» تاشلىۋېتىلگەن. ئاندىن «ي» ئۆزىنىڭ ئالدىدىكى ھەرپىنىڭ زىرلىك ئوقۇلۇشىنى تەلەپ قىلىدىغانلىقى ئۈچۈن، ئۇنىڭ ئالدىدىكى ھەرپىنىڭ ھەرىكىتى زىرغا ئالماشتۇرۇلغان. شۇنىڭ بىلەن نۆۋەتتە ئىستېمال قىلىنىۋاتقان «مبيع» دېگەن ئىسىم مەپئۇل شەكىللەنگەن.

دېمەك، «ي»لىق ئەجۋەف پېئىللارنىڭ ئىسىم مەپئۇلى مۇشۇ مىسالغا ئوخشاش تۈرلىنىدۇ.

5- مەزمۇن: ناقىس پېئىلدىن ئىسىم مەپئۇل ياساش ئۇسۇلى توغرىسىدا

ناقىس پېئىلدىن ئىسىم مەپئۇل ياسىغاندىمۇ ئەسلىدىكى ئۆلچەم «مَفْعُولٌ»غا ماس كەلمەيدۇ. لېكىن، ئەسلىسى ماس كېلىدۇ. مەسىلەن: «دعا يدعو»دىن «مدعوٌّ» ئىسىم مەپئۇل چىقىدۇ. بۇ «مفعول»غا باراۋەر كەلمەيدۇ. شۇڭا، ئۇنىڭ ئەسلىسى «مدعوو»دۇر. بۇنىڭدا ئىككى ھەرپ بىر جىنىستىن، شۇنداقلا بىرىنچى ھەرپ سۈكۇنلۇق، ئىككىنچى ھەرپ ھەرىكەتلىك بولۇشتىن ئىبارەت ئىدغامنىڭ شەرتى تولۇق ھازىرلانغاچقا، سۈكۇنلۇق «و» ھەرىكەتلىك «و»غا ئىدغام قىلىپ كىرىشتۈرۈۋېتىلگەن. شۇنىڭ بىلەن «مدعوٌّ» ھاسىل بولغان.

دېمەك، «و»لۇق ناقىس پېئىللارنىڭ ئىسىم مەپئۇلى مۇشۇ مىسالغا ئوخشاش تۈرلىنىدۇ.

شۇنىڭدەك، «بنى يبني»دىن «مَبْنِيٌّ» ئىسىم مەپئۇل چىقىدۇ. بۇ «مَفْعُولٌ»غا باراۋەر ئەمەس. شۇڭا، ئۇنىڭ ئەسلىسى «مبنوي»دۇر. بۇنىڭدا «و» بىلەن «ي» بىرگە كېلىپ قالغان ھەمدە «و» سۈكۇنلۇق، شۇڭا بۇنىڭدىكى «و» — «ي»غا ئالماشتۇرۇلغان، ئاندىن ئىدغامنىڭ شەرتى تېپىلىپ قالغانلىقى ئۈچۈن ئۇ كەينىدىكى «ي»غا ئىدغام قىلىپ كىرىشتۈرۈۋېتىلگەن. ئاندىن «ي» ئۆزىنىڭ ئالدىدىكى ھەرپىنىڭ زىرلىك ئوقۇلۇشىنى تەلەپ قىلىدىغانلىقى ئۈچۈن، ئۇنىڭ ئالدىدىكى ھەرپىنىڭ ھەرىكىتى زىرغا ئالماشتۇرۇلغان. شۇنىڭ بىلەن نۆۋەتتە ئىستېمال قىلىنىۋاتقان «مبني» دېگەن ئىسىم مەپئۇل شەكىللەنگەن.

دېمەك، «ي»لىق ناقىس پېئىللارنىڭ ئىسىم مەپئۇلى مۇشۇ مىسالغا ئوخشاش تۈرلىنىدۇ.

6- مەزمۇن: «سَلَّمَ» توغرىسىدا

«سَلَّمَ» دېگەن پېئىلدىن كېيىن «عَلَى» دېگەن ئاخىرىنى زىر قىلغۇچى قوشۇمچە كەلسە، ئۇ «سالام قىلدى» (يەنى ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم دېدى) دېگەن مەننى بىلدۈرىدۇ. مەسىلەن:

سَلَّمَ عَلَيْكَ (ئۇ ساڭا سالام ئېيتتى)

سَلَّمْتُ عَلَى الْأُسْتَاذِ (مەن ئۇستازىمغا سالام قىلدىم)

دېگەنگە ئوخشاش.

ئەگەر «سَلَّمَ»دىن كېيىن «لِ» دېگەن قوشۇمچە كەلسە، «تاپشۇردى»، «بەردى» دېگەن مەننى بىلدۈرىدۇ. مەسىلەن:

يُسَلِّمُ لِلْمُدَرِّسِ الطُّلَّابُ الدَّفَاتِرَ

(ئوقۇغۇچىلار ئوقۇتقۇچىغا دەپتەرلەرنى بەردى)

دېگەنگە ئوخشاش.

تمارين

1- أجب عن الأسئلة الآتية:

(1)من الزائر؟ ما اسمه؟ لم زار المعهد؟

(2)أَتُبَاعُ كتبُ المعهدِ؟ من أين يمكن الحصول عليها؟

2- تأمل المثال للفعل الأجوف المبني للمجهول، ثم أكمل النَّاقِصَ:

المضارع		الماضي	
المبني للمجهول	المبني للمعلوم	المبني للمجهول	المبني للمعلوم
يُقَالُ	يَقُوْلُ	قِيْلَ	قَالَ

بَاعَ	بِيْعَ	يَبِيْعُ	يُبَاعُ
سَاقَ	....	يَسُوق	....
زَارَ	....	يَزُورُ	....
زَادَ	....	يَزِيْدُ	....
خَافَ	....	يَخَافُ	....

3– عَيِنّ الأفعالَ الجَوْفَاءَ في الأمثلة الآتية:

(1)بكم بِيْعَتْ سيارتك يازبير؟ بيعت بِعَشَرة آلاف ريالا.

(2)هنا تُباعُ الصحفُ والمَجَلاَّتُ.

(3)يقَالُ إنّ هذه الأرضَ سَتُبَاعُ بالمَزَادِ.

(4)أَيُكالُ التَّمْرُ أَمْ يُوْزَنُ.

(5) وفي التَّنْزِيلِ: { وإذا قِيْلَ لَهُمُ ارْكَعُوا لا يَرْكَعون } [المرسلات/48].

4– تأمل المثال لاسم الفاعل المَصُوغ من الفعل المُضَعَّفِ، ثم أكمل الناقِص:

حَجَّ	حَاجٌّ	أصله حَاجِجٌ
ظَنَّ	....	....
مرَّ	....	....
ضَلَّ	....	....
دَلَّ	....	....

5– تأمل المثال لاسم الفاعل المَصُوغ من الفعل الأجْوَف الوَاوِيّ، ثم أكمل الناقص:

قَال يَقُولُ	قَائِلٌ	أصله قَاوِلٌ
زَارَ يَزُورُ	....	....
صَامَ يَصُومُ	....	....
نَامَ يَنَامُ	....	(عَيْنُه واوٌ وتَظْهَرُ في المَصْدَرِ "نَوْم")

6- تأمل المثال لاسم الفاعل المصوغ من الفعل الأجوف اليَائِيّ، ثم أكمل الناقص:

بَاعَ يَبِيعُ	بَاعٌ	أَصْلُه بَايِعٌ
مَالَ يَمِيلُ	....	....
سَارَ يَسِيرُ	....	....
عَاشَ يَعِيْشُ	....	....
سَالَ يَسِيلُ	....	....

7- تأمل المثال لاسم الفاعِل المَصُوغ من الفعل الناقص الواوي، ثم أكمل الناقص:

دَعَا يَدْعُو	دَاعٍ (الدَّاعِي)	أصله دَاعِوٌ
نَجَا يَنْجُو	....	....
عَفَا يَعْفُو	....	....
تَلا يَتْلُو	....	....

8- تأمل المثال لاسم الفاعل المصوغ من الفعل الناقص اليائي، ثم أكمل الناقص:

سَقَى يَسْقِي	سَاقٍ	السَّاقِي
هَدَى يَهْدِي	....	....
زَنَى يَزْنِي	....	....
بَنَى يَبْنِي	....	....
بَكَى يَبْكِي	....	....
نَسِيَ يَنْسَى	....	....

9- صُغ أسماءَ الفاعِلين من الأفعال الآتية، واذكر نوع كل فعل منها على النحو التالي:

الفِعْل	نَوْعُه	اسمُ الفاعِلِ المَصُوغ منه	أصله
حَجَّ	المُضَعَّف	حَاجٌّ	حَاجِجٌ

جَلَسَ. أَكَلَ. سَأَلَ. قَرَأَ. وَقَفَ. شَكَّ. تَابَ. غَابَ. شَفَى. رَجَا.

10- تأمل المثال لاسم المفعول المصوغ من الفعل الأجوف الواوي، ثم أكمل الناقص:

قِيْلَ	(قَالَ يَقُول)	مَقُولٌ	أصله مقْوُوْلٌ
زِيْرَ	(زَارَ يَزُورُ)	....	....
لِيْمَ	(لامَ يَلوُمُ)	....	....

11- تأمل المثال لاسم المفعول المصوغ من الفعل الأجوف اليائي، ثم أكمل الناقص:

بِيْعَ	(بَاعَ يَبِيْعُ)	مَبِيْعٌ	أصلهَ مبْيُوْعٌ
كِيْلَ	(كَالَ يَكِيْلُ)	....	....
زِيْدَ	(زَادَ يَزِيْدُ)	....	....

12- تأمل المثال لاسم المفعول المصوغ من الفعل الناقص الواوي، ثم أكمل الناقص:

دُعِيَ	(دَعَا يَدْعُو)	مَدْعُوٌّ	أصله مَدْعُوْوٌ
تُلِيَ	(تَلا يَتْلُو)	....	....
رُجِيَ	(رَجَا يَرْجُو)	....	....

13- تأمل المثال لاسم المصوغ من الفعل الناقص اليائي، ثم أكمل الناقص:

بُنِيَ	(بَنَى يَبْنِي)	مَبْنِيٌّ	أصله مَبْنُوْيٌ
قُلِيَ	(قَلَى يَقْلِي)	....	....
شُوِيَ	(شَوَى يَشْوِي)	....	....
كُوِيَ	(كَوَى يَكْوِي)	....	....

14- صغ أسماء المفعولين من الأفعال الآتية، واذكر نوع كل فعل منها على النحو الآتي:

الفعل	نوعه	اسم المفعول المصوغ منه	أصله
شَوَي	النَاقِصُ اليائِيُّ	مَشْوِيٌّ	مَشْوُوْيٌ

كُتِبَ.   أُخِذَ.   سُئِلَ.   قُرِئَ   .سُرَّ.   وُزِنَ.   صِيْنَ (صَانَ يَصُونُ)   .نُسِيَ.

15- استخرج من الدرس أسماء الفاعلين والمفعولين، واذْكُر أَصْلَ كل واحد منها والفعل الذي اشتق منه، ونوع هذا الفعل على النحو التالي:

اسم الفاعل	اسم المفعول	الفعل الذي اشتق منه	نوع الفعل

16- عين أسماء الفاعلين والمفعولين في الجمل الآتية، واذكر أصل كل واحد منها، والفعل الذي اشتق منه، ونوع هذا الفعل.

(1)أَبي قاضٍ .

(2)ما أَجْمَلَ هذا البيتَ المَبْنِيَّ بالحجر!

(3)أصائم أنت؟

(4)أُحِبُّ اللَّحْمَ المَشْوِيَّ والبَيْضَ المَقْلِيَّ.

(5)الدَّالُّ على الخير كَفَاعِلِه.

(6)قالت لي أمي: مَلابِسُك مَغْسُولَةٌ ومَكْوِيَّةٌ.

(7)رجعت عائشة من الطائف في الأسبوع الماضي.

(8)لا تَخَفْ فإن سِرَّك مَصُونٌ.

(9)أين المَسْؤُولُ عن الامتحان؟

(10)ألا تَزَالُ نائِماً؟ قُمْ فَقَدْ أُذِّنَ للعصر.

(11)لا تُرَدُّ السِّلْعَةُ المَبِيعَةُ، ما لم تكن مَعِيْبَةً.

(12)أجب عن السؤال التَالِي.

(13)عن أبي هريرة رضي الله عنه عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: "يُسَلِّمُ الصَّغِير على الكبير، والمَارُّ على القَاعِدِ، والقليلُ على الكثير". وفي رواية: "يُسَلِّم الراكِبُ على الماشي، والماشي على القاعد، والقليل على الكثير."

(14)التَّائِبُ مِنَ الذَّنْبِ كَمَنْ لا ذَنْبَ له.

(15) قال تعالى: { وِلِكُلِّ قَوْمٍ هَادٍ } [الرعد/17]

(16) وقال: { كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ المَوْتِ } [العنكبوت/57].

(17)تُنْقَلُ صلاةُ الجُمُعةِ بالإذاعَتَيْنِ المَسْمُوعَةِ والمَرْئِيَّةِ.

17- تأمل ما يلي:

سَلَّمَ عليه أي قال له: السلام عليكم. سَلَّمَ يُسَلِّمُ. سَلِّمْ.

اِطَّلَعَ على الأمر: عَلِمَهُ .اِطَّلَعَ. يَطَّلِعُ. اِطَّلِعْ.

اِستأْذنَه في كذا: أي طَلَبَ إِذْنَهُ فيه. اِسْتَأْذَنَ .يَسْتَأْذِنُ. اِسْتَأْذِنْ.

اِغْتَنَمَ الفُرْصَةَ: أي اِنْتَهَزَها. اِغْتَنَمَ. يَغْتَنِمُ .اِغْتَنِم.

اِنتهَزَ. يَنْتَهِزُ .اِنْتَهِزْ.

تَرَاوَحَ. يَتَرَاوَحُ.

18- هات لمضارع الأفعال الآتية:

طرق	....	نطَق	....	صحِبَ	....

19- هات جمع الكلمات الآتية:

نسخةّ	....	هَديُّة	....	مَرْكز	....
فُرْصَة	....	عُنوان	....	سِرّ	....

20- هات مفرد:

شؤون	....	مَناهِج	....

اسْم الفَاعِل وَاسْم المَفْعُول

نَوعُ الفعل		الفِعْلُ	اسم الفَاعِل	أَصلُهُ	اسْمُ المفعول	أصْلُه
السالم		كَتَب	كَاتِب	———	مَكْتوب	———
المضعف		سَرّ	سَار	سَارر	مَسرور	———
المهموز	الفَاء	أخذَ	آخِذ	———	مَأْخوذ	———
	العَين	سَأَلَ	سَائل	———	مَسؤُول	———
	اللاَّمِ	قَرأَ	قَارِئ	———	مَقرُوء	———
المثال	الوَاويُّ	وزَنَ	وَازِن	———	مَوزُون	———
	اليَائي	يَسَرَ	يَاسِر	———	مَيسُور	———
الأجوف	الوَاويُّ	قال يقولَ	قَائلٌ	قَاول	مَقول	مَقوول
	اليائي	بَاعَ يَبِيعُ	بَائع	بَايع	مَبيع	مَبيوُع
الناقص	الواوي	دعا يدعُو	داعٍ الداعي	دَاعِو	مَدْعُوُ	مَدْعُوو
	اليائي	هَدَى يْهدِي	هَادٍ الهَادِيَ	هَاديٌ	مَهدُيٌّ	مَهدُويٌّ

(6)الدرس السادس

المشرف :(بعد التحية) أأنتم المشركون في رحلة الحج ؟

كۆزەتكۆچى :(سالامدىن كېيىن) سىلەر ھەج سەپىرىگە قاتنىشىدىغانلارمۇ ؟

أحمد : نعم .

ئەھمەد : شۇنداق .

المشرف : (يعدهم ويناديهم،ثم يقول):أنتم الآن ثمانية عشر . أين حامد وعبدالهادي ؟

كۆزەتكۆچى : (ئۇلارنى ساناپ چاقىرىپ ئاندىن كېيىن دەيدۇ). سىلەر ھازىر ئون سەككىز . ئابدۇل ھادىي بىلەن ھامىد قەيەردە ؟

البراء :حامد في المطبخ، أما عبدالهادي فقد ذهب إلى المصرف . سيأتيان بعد عشر دقائق إن شاءالله.

بەرا : ھامىد ئاشخانىدا ، بىراق ئابدۇل ھادىي بانكىغا كەتتى . ئاللاھ خالىسا بۇ ئىككەيلەن ئون مىنۇتتىن كېيىن كېلىدۇ .

المشرف : أمستعدون أنتم ؟

كۆزەتكۆچى : سىلەر تەييارلىق قىلىپ بولدىڭلارمۇ ؟

الحسن : إن شاء الله .

ھەسەن : ئاللاھ خالىسا .

علي : متى السفر إن شاءالله ؟

ئەلى : ئاللاھ خالىسا سەپەر قاچان ؟

المشرف : في الساعة الثالثة بإذن الله .

كۆزەتكۈچى : ئاللانىڭ ئىزنى بىلەن سائەت ئۈچتە .

أحمد: أين نلتقي ؟

ئەھمەد : قەيەردە ئۇچرىشىمىز ؟

المشرف : نلتقي في موقف السيارة بالجامعة . يجب أن تكونوا هناك قبل موعد السفر بنصف ساعة .... هاتوا حقائبكم، وضعواها في السيارة الواقفة أمام مدخل المهجع .

كۆزەتكۈچى : ئۇنۋېرسىتېتتىكى ماشىنا توختايدىغان ئورۇندا ئۇچرىشىمىز . سىلەر ئۇيەردە سەپەر ۋاقتىدىن يېرىم سائەت ئىلگىرى بولىشىڭلار كېرەك . ... سومكىلىرىڭلارنى ئېلىپ كېلىپ ياتاقنىڭ كىرىش ئېغىزى ئالدىدا توختىتىلغان ماشىنىدا قويۇڭلار .

نائف : لما يأت زملاؤنا الساكنون في المهجع الثاني .

نائف : بىزنىڭ ئىككىنچى ياتاقتا تۇرىدىغان ساۋاقداشلىرىمىزكەلمىدى .

المشرف :أولئك سيلحقون بنا عند محطة القطار القديم .

كۆزەتكۈچى : ئۇلار بىزگە كونا پويىز ئىستانسىدا قوشۇلىدۇ .

إبراهيم : كم هم ؟

ئىبراھىم : ئۇلار قانچە ؟

المشرف : هم عشرة .

كۆزەتكۈچى : ئۇلار ئون .

عمرو : نحن ذاهبون في اليوم السابع. أخشى أن يكون الزحام شديدا في المطاف والمسعى .

ئەمرى : بىز يەتتىنچى كۈندە بارىمىز . مەن تاۋاپ سەئى قىلىدىغان ئورۇن قاتتىق قىستاڭچىلىق بولىشىدىن قورقىمەن .

المشرف: لاتخف الله الميسر ... أنا ذاهب إلى مكتبي . لاتنسوا أن موعدنا الساعة الثانية والنصف في موقف السايارت إن شاء الله .

كۆزەتكۈچى : قورقما ئاللاھ ئاسان قىلغۇچى ....مەن ئىشخانامغا بارىمەن .

شۇنى ئۇنۇتماڭلار بىزنىڭ دىيىشكەن ۋاقتىمىز ماشىنا توختاش ئورنىدا سائەت ئىككى يېرىمدا ئاللاھ خالىسا .

بۇ دەرستىكى گىراماتىكىلىق قائىدىلەر:

ئىسىم زامان ۋە ئىسىم ماكان توغرىسىدا

ئىسىم زامان ۋە ئىسىم ماكان ــــ ئىش-ھەرىكەت يۈز بەرگەن ۋاقىت ياكى ئورۇننى ئۇقتۇرۇش ئۈچۈن ياسالغان ئىسىمدىن ئىبارەت.

ئۈ ئۈچ ھەرپلىك پېئىلدىن «مَفْعَلٌ» ۋە «مَفْعِلٌ» ئۆلچىمدە ياسىلىدۇ.

ئىسىم زامان ۋە ئىسىم ماكان مۇنداق ئەھۋاللاردا «مَفْعَلٌ» ئۆلچىمدە ياسىلىدۇ:

1) ئەگەر پېئىل ناقىس پېئىل بولسا. مەسىلەن:

جَرَا / يَجْرِي (ماڭدى، يۈگۈردى) ⟵ مَجْرًى (يۈگرەيدىغان ئورۇن)

رمى / يرمِي (ئاتتى) ⟵ مرمى (ئاتىدىغان ئورۇن)

دېگەنگە ئوخشاش.

2) كەلگۈسى زامان پېئىل شەكلىنىڭ «عين»ى زەبەرلىك ياكى پەشلىك ئوقۇلىدىغان پېئىل بولسا. مەسىلەن:

لَعِبَ / يَلْعَبُ (ئوينىدى) ⟵ مَلْعَبٌ (تەنھەرىكەت مەيدانى)

كَتَبَ / يكتُبُ (يازدى) ⟵ مكتَبٌ(جوزا)

دېگەنگە ئوخشاش.

بەزىدە كەلگۈسى زامان شەكلىنىڭ «عين»ى پېشلىك ئوقۇلغان «يَفْعُلُ» ئۆلچىمدە كەلگەن پېئىلدىن ئىسىم زامان ۋە ئىسىم ماكان «مفعِل» ئۆلچىمدە تۈرلىنىپ قالىدىغان ئەھۋاللارمۇ ئۇچرايدۇ. مەسىلەن:

شَرَقَ / يَشْرُقُ (قۇياش چىقتى) ⟵ مَشْرِقٌ (شەرق تەرەپ)

غَرَبَ / يغرُبُ (قۇياش ئولتۇردى) ⟵ مَغْرِب (غەرب تەرەپ)

سجد / يسجد (سەجدە قىلدى) ⟵ مسجِدَ (مەسجىد)

دېگەنگە ئوخشاش.

ئىسىم زامان ۋە ئىسىم ماكان مۇنداق ئەھۋاللاردا «مَفْعِلٌ» ئۆلچىمدە ياسىلىدۇ:

1) ئەگەر پېئىلنىڭ ئاخىرى ساغلام بولۇپ، كەلگۈسى زامان شەكلىنىڭ «عين»ى زېرلىك بولسا. مەسىلەن:

جَلَسَ / يَجْلِسُ (ئولتۇردى) ⟵ مَجْلِسٌ (ئولتۇرىدىغان جاي، مەجلىس)

صرف / يصرِف (پۇل ئالماشتۇردى) ⟵ مصرِفٌ (بانكا)

دېگەنگە ئوخشاش.

2) ئەگەر ئاخىرى ساغلام مسال پېئىل بولسا. مەسىلەن:

وَقَفَ / يَقِفُ (توختىدى) ⟵ موقِفٌ (توختايدىغان ئورۇن، مەيدان)

وضع / يضَع (قويدى) ⟵ موضِعٌ (قويىدىغان ئورۇن، ئورۇن)

دېگەنگە ئوخشاش.

بەزىدە «مَفْعلٌ» ياكى «مَفْعَلٌ» ئۆلچەمدە ياسالغان ئىسىم زامان ۋە ئىسىم ماكان پېئىللىرىغا ئاياللىقنىڭ «ة»سى قوشۇلىدۇ. مەسىلەن:

مَدْرَسَةٌ (مەكتەپ) مَحْكَمَةٌ (هۆكۈم چىقىرىلىدىغان ئورۇن، سوت)

مَكْتَبَةٌ (كۇتۇبخانا) مَنْزِلَةٌ (ئىلمىي ئورۇن، دەرىجە)

تمارين

1- أجب عن الأسئلة الآتية:

(1)ما عدد المشتركين في رحلة الحج؟

(2)أين ذهب حامد وعبد الهادي؟

(3)متى موعد السفر؟

(4)أين يلتقي الطلاب؟ وفي أي ساعة؟

(5)أين يلحق بهم طلاب المهجع الثاني؟

2- كلمة (مَوْعِد) مَأْخُوذَةٌ من (وَعَدَ يَعِدُ) للدَّلالة على زَمانِ الوَعْدِ، أو مَكانِهِ .وتُسَمَّى (اسمَ زمانٍ) إذا كانت للدلالة على الزَّمان، و(اسْمَ مَكَانٍ) إذا كانت للدلالة على المكان.

إسما الزَمانِ والمكَانِ اسْمانِ مَصُوغَانِ للدَّلالة على زَمانِ الفِعْلِ أو مَكَانِهِ .ويُصَاغانِ من الفعل الثُّلاثِيِّ المُجَرَّدِ على وزن (مَفْعَلٍ ومَفْعِلٍ).

ويأتيان على وزن (مَفْعَلٍ) إذا:

(1) كان الفعل ناقصاً، نحو: مَجْرًى من جَرَى يَجْرِي.

(2) أو كان المضارعُ مفتوحَ العَيْنِ أو مضمومَها [1]، نحو:

مَلْعَبٌ من لَعِبَ يَلْعَبُ.

مَكْتَبٌ من كَتَبَ يَكْتُبُ.

ويأتيان على وزن (مَفْعِلٍ) إذا:

(1) كان الفعلُ الصحيحُ الآخِرِ مكسورَ العينِ في المضارع، نحو:

مَجْلِس من جَلَسَ يَجْلِسُ./ مَنْزِلٌ مِن نَزَلَ يَنْزِلُ.

(2) أو كان مِثالاً صحيحَ الآخِرِ، نحو: مَوْقِف من وَقَفَ يَقِفُ. ومَوْضِع من وَضَعَ يَضَعُ.

وقد تَلْحَقُ (مَفْعِلاً ومفعَلاً). هاءُ التأنيث كما في: مَدْرَسَة، مَحْكَمَة، مَكْتَبَة مَنْزِلَة.

3- صُغْ أسماء الزمان والمكان من الأفعال الآتية:

(أ)		(ب)	
سَعَى يَسْعَى	....	لَعِبَ يَلْعَبُ	....
لَهَا يَلْهُو	....	طَعِمَ يَطْعَمُ	....
رَمَى يَرْمِي	....	طَبَخَ يَطْبُخُ	....
أَوَى يَأْوِي	....	قَعَدَ يَقْعُدُ	....
نَفَى يَنْفِي	....	هَجَعَ يَهْجَعُ	....

(ب)		(د)	
كَانَ يَكُونُ	مَكَانٌ	مَرَّ يَمُرُّ	مَمَرٌّ
قَامَ يَقُومُ	....	حَلَّ يَحُلُّ	....
طَافَ يَطُوفُ	....	قَرَّ يَقِرُّ	....

زَارَ يَزُورُ	....	حطَّ يَحُطُّ	....

(هـ)		(و)	
وَلَدَ يَلِدُ	....	رَجَعَ يَرْجِعُ	....
وَرَدَ يَرِدُ	....	صَرَفَ يَصْرِفُ	....
وَقَفَ يَقِفُ	....	عَرَضَ يَعْرِضُ	....
وَضَعَ يَضَعُ	....	جَلَسَ يَجْلِسُ	....

4– استخرج مما يأتي أسماء الزمان والمكان، واذكر وزن كل واحد منها، والفعل الذي اشْتُقَّ منه:

(1)يُقالُ: هُوَ مِنِّي بِمَرْأىً ومَسْمَع، أي بِحَيْث أَراه وأَسْمَعُ كَلامَه.

(2) قال تعالى: {أَلا إِنَّ مَوْعِدَهُم الصُّبْحُ أَلَيْسَ الْصُّبْحُ بِقَرِيبٍ} [أهود/81].

(3) وقال: { لَقَدْ كانَ لِسَبَأٍ في مَسْكَنِهِم آية جَنَّتانِ عَنْ يَمِينٍ وَشِمالٍ} [سبأ/ 13].

(4) وقال: { قَدْ عَلِمَ كُلُّ أُناسٍ مَشْرَبَهُم } [البقرة/ 60].

(5) وقال: { أَلَيْسَ في جَهَنَّمَ مَثْوى للكافرين } [العنكبوت/68].

(6) وقال: { مالكُمْ مِنْ مَلْجَأٍ يَوْمَئِذٍ } [الشورى/47].

(7) عن أبي هريرة رضي الله عنه أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "مَنْ قام من مجلسِهِ ثم رَجَعَ إليه فَهُوَ أَحَقُّ به ". (رواه مسلم).

5– استخرج ما في الدرس من أسماء الزمان والمكان، واذكر وزن كل واحد منها، والفعل الذي اشتق منه.

(7)الدرس السابع

هشام : أتريدين شيئا من السوق يا أم أحمد ؟

هشام : ئى ئەھمەدنىڭ ئانىسى بازاردىن بىر نەرسە ئىرادە قىلامسىز ؟

أم أحمد : نعم . أريد مغفرة ومقلاة ومكواة ومقصا

ئەھمەدنىڭ ئانىسى : ھەئە . ماڭا بىر چۆمۈچ ، قازان ، دەزمال ، ۋە قايچا كىرەك .

هشام : ما أكثر طلباتك يا أم أحمد ! ألم أشتر لك هذه الأشياء فى العام الماضي ؟

هشام : ئى ئۇمۇ ئەھمەد سىنىڭ تەلەپلىرىڭ نىمانچە كۆپ مەن ساڭا بۇ نەرسىلەرنى ئۆتكەن يىلى ئېلىپ بەرمىدىممۇ ؟

أم أحمد : بلى , ولكنها من الطراز القديم . وقد جاءت فى السوق الآن أطرزة حديثة وهى طبعا أحسن وأجود ...

ئۇمۇ ئەھمەد : شۇنداق ، بىراق ئۇلار كونا پاسوندىن . هازىر بازارغا يىڭى پاسون كەلدى ، ئۇلار ئەلبەتتە ياخشى ۋە چىرايلىق ...

نسيت أن أذكر القمح والعدس ... اسمع إن هذا البقال الجديد مطفف فلا تشتر منه شيئا .

مەن بۇغداي بىلەن پۇرچاقنى دىيىشنى ئۇنتۇپ قاپتىمەن ... ئاڭلاڭ بۇ يىڭى باققال كەم بىرىدىكەن ئۇنىڭدىن بىر نەرسە سېتىۋالماڭ .

هشام : ويل للمطففين . ولكن كيف عرفت ذالك ؟

هشام: كەم بەرگۈچىلەرگە ۋاي ئىسست . بىراق سىز ئاشۇنى قانداق بىلىۋالدىڭىز؟

أم أحمد : إن الجبن الذي اشتريت منه قبل أيام وزنته بميزاننا , فوجدته ناقصا . وكذالك كلت البر , فوجدته أيضا ناقصا .

ئۇمۇ ئەھمەد :مەن بىر نەچچە كۈن ئىلگىرى ئۇنىڭدىن سېتىۋالغان قايماقنى بىزنىڭ تارازىمىزدا ئۆلچەپ باققانتىم ئۇنى كەم ھىس قىلدىم ، ۋە بۇغداينىمۇ تارتىپ باقتىم ئۇنىمۇ كەم ھىس قىلدىم .

هشام : سأنصحه وأتلو عليه قوله تعالى :(ولا تنقصوا المكيال والميزان) لعل الله يهديه ... أتريد أنت شيئا يا أحمد ؟

ھىشام : مەن ئۇنىڭغا نەسىھەت قىلىپ ئالللاھنىڭ سۆزىنى ئوقۇپ بېرەي : (سىلەر جىك تارازىلارنى كەم قىلماڭلار) بەلكىم ئالللاھ ئۇنىڭغا ھىدايەت قىلا ....ئى ئەھمەد بىر نەرسە ئىرادە قىلامسەن ؟

أحمد : نعم . أريد مسطرة وممحاة ومبراة .

ئەھمەد : شۇنداق ، ماڭا سىزغۇچ، ئۆچۈرگۈچ ۋە قەلەم ئۇشلىغۇچ لازىم .

هشام : هات مفتاح السيارة من غرفتي . أنا لدى باب المصعد .

ھىشام :ياتىقىمدىن ماشىنىنىڭ ئاچقۇچىنى ئەكەل . مەن لىفتنىڭ ئىشىكى ئالدىدا .

بۇ دەرىستىكى گىراماتىكىلىق قائىدىلەر

ئىسمى ئالەت (اسم آلة) توغرىسىدا

ئىسمى ئالەت ـــ ئىش ـ ھەرىكەتنى ئورۇنلاشتا تايىنىلغان قورال ـ سايماننىڭ ئىسمىنى ئۇقتۇرۇش ئۈچۈن ياسالغان ئىسىمدىن ئىبارەت.

ئىسمى ئالەت ئۈچ خىل ئۆلچەمدە ياسىلىدۇ، ئۇلار:

1) «مِفْعَال» ئۆلچىمدە ياسىلىدۇ. مەسىلەن:

فَتَحَ / يَفْتَحُ (ئاچتى) مِفْتَاحٌ (ئاچىدىغان قورال، ئاچقۇچ)

وَزَنَ / يَزِنُ (ئۆلچىدى) مِيْزَانٌ (ئۆلچەيدىغان قورال، تارازا)

دېگەنگە ئوخشاش.

2) «مِفْعَلٌ» ئۆلچىمدە ياسىلىدۇ. مەسىلەن:

قَصَّ / يَقُصُّ (قايچىلىدى) مِقَصٌّ (قايچا)

صعد / يصعد (ئۆرلىدى) مِصعد (ئۈستىگە ئۆرلەيدىغان قورال، لىفت)

دېگەنگە ئوخشاش.

3) «مِفْعَلَةٌ» ئۆلچىمدە ياسىلىدۇ. مەسىلەن:

كَنَسَ / يَكْنُسُ (سۈپۈردى) مِكْنَسَةٌ (سۈپۈرگە)

لعِق / يلعق (يالاپ يېدى) مِلْعَقَةٌ (قوشۇق)

طَرَقَ / يطرُقُ (ئۇردى، قاقتى) مِطْرَقَةٌ (توقماق، بازغان)

سطر / يسطُر (سىزدى) مِسطَرَةٌ (سىزغۇچ)

عصر / يعصر (سقىپ چىقاردى) مِعصرة (سقىپ چىقىرىش ماشىنىسى)

غَرَفَ / يغرِفُ (تاماق ئۇستى) مِغْفَرَةٌ (چۆمۈچ)

قَلَى / يَقْلِي (قورۇدى) مِقْلاةٌ (ساپلىق، قازان)

محا / يمحو (ئۆچۈردى) مِمْحَاةٌ (ئۆچۈرگۈچ)

كَوَى / يَكْوِي (دەزماللىدى) مِكْوَاةٌ (دەزمال)

بَرَى / يبري (ئۇچلىدى) مِبْرَاةٌ (ئۇچلىغۇچ)

تمارين

1– أجب عن الأسئلة الآتية:

(1)ماذا طلبت أم أحمد من السوق؟.

(2)وماذا طلب أحمد؟

(3)أي آية يُريد هشام أن يتلو على البقال الجديد؟ ولماذا؟

2– كلمةُ "مِفْتَاح" مأخوذةٌ من مصدر فَتَحَ يَفْتَحُ للدلالة على آلة الفَتْحِ، وتسمى (اسْمَ آلَةٍ).

اِسْمُ الآلَةِ اسمٌ مَصُوغ من الفعل الثلاثي للدلالة على ما وقعَ الفعلُ بِواسِطَتِهِ.

لِاسْم الآلة ثلاثةُ أوزانٍ : مِفْعَالٌ ، ومِفْعَلٌ ، ومِفْعَلَةٌ ، نحو: مِفْتَاح، ومِبْرَد، ومِكْنَسَة.

3- صغ من الأفعال الآتية أسماء الآلة على وزن (مِفْعَال):

فَتَح يَفْتَحُ ....

نَشَرَ يَنْشُرُ ....

حَرَث يَحْرُثُ ....

زَلَجَ يَزْلِجُ ....

قَاسَ يَقِيسُ ....

كَالَ يَكِيلُ ....

وَزَنَ يَزِنُ مِيزان أصله: مِوْزان

4- صُغْ من الأفعال الآتية أسماء الآلة على وزن (مِفْعَل):

بَرَدَ يبرُدُ ....

حلَبَ يَحْلُبُ ....

صَعِدَ يَصْعَدُ ....

قَبَضَ يَقْبِضُ ....

قَادَ يَقُودُ ....

قَصَّ يَقُصُّ مِقَصٌّ

حَكَّ يَحُكّ ....

5- صُغْ من الأفعال الآتية أسماء الآلة على وزن (مِفْعَلَة):

كَنَسَ يَكْنُسُ ....

لَعِقَ يَلْعَقُ ....

طَرَقَ يَطْرُقُ ....

سَطَرَ يَسْطُرُ ....

عَصَرَ يَعْصِرُ ....

غَرَفَ يَغْرِفُ ....

قَلَى يَقْلِي مِقْلاةٌ أصلها :مِقْلَيَةٌ

مَحَا يَمْحُو مِمْحَاةٌ أصلها :مِمْحَوَةٌ

كَوَى يَكْوِي ....

بَرَى يبرِي ....

صفَا يَصفُو ....

رَأَى يَرَى ....

رَقِيَ يَرْقَى ....

6- عيّن أسماء الآلة فيما يأتي، واذكر وزنَ كل واحد منها:

(1) عن أبي هريرة رضي الله عنه أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "المؤمن مِرْآة المؤمن ". (رواه أبو داود).

(2) في حديث: "نزل رسول الله صلى الله عليه وسلم مِرْقَاة من المِنْبَر". (رواه أحمد).

(3) في حديث: "طاف النبي عليه الصلاة والسلام في حَجَّة الوَدَاع على بَعِير يَسْتَلِمُ الرُّكْن بالمِحْجَن". (متفق عليه).

(4) عن عبد الله بن عباس رضي الله عنهما قال: "نَهَى رسولُ الله صلى الله عليه وسلم عن كلِّ ذِي نابٍ من السِّبَاع، وعن كل ذي مِخْلَبٍ من الطَّير". (رواه مسلم)(1) .

(1) البعير : من الإبل بمنزلة الإنسان من الناس، يطلق على الجمل والناقة.

أستلم الحجر الأسود: أي لمسه باليد. (يستلم).

الركن: المراد به هنا الحجر الأسود.

المحجن : خشبة طرفها اعْوجاجٌ. حَجَنَ الشيء (ـُ): جذبه بالمحجن.

النابُ: السن بجانب الرَّباعَية. ج أنياب ونيوب.

السَّبُع: كل ما له ناب كالأسد والذئب والنَّمر. ج سباع.

المخلب: هو للطائر والسبع كالظفر للإنسان.

الطير : جمع مفرده طائر.

7- استخرج ما في الدرس من أسماء الآلة، واذكر وزنَ كلِّ واحدٍ منها، والفعلَ الذي اشْتُقَّ منه.

8- بين نوعَ كلٍّ من المشتقات الآتية:

(أ) مَرْئِي. مَرْأىً. مِرْآة.

(ب) مِكْيال . مَكِيل.

(جـ) فَاتح . مفتاح . مَفْتُوح.

(د) مَوْلِد. مَوْلُود.

9- هات جمع الأسماء الآتية:

طَلِبَة. طِرَاز مُطَفِّف.

(8) الدرس الثَّامن

المشتري : ألديك أقلام ؟

سېتىۋالغۇچى : سىزدە قەلەم بارمۇ ؟

صاحب المحل : نعم , لدينا أقلام حبر وأقلام جافة .

دۇكاندار : ھەئە ، بىزدە رەڭلىك ۋە موي قەلەملەر بار .

المشتري :أعطني ذاك (يشير إلى قلم).

سېتىۋالغۇچى : ماڭا ئاۋۇنى بېرىڭ (ئۇ قەلەمگە ئىشارەت قىلىدۇ).

صاحب المحل : هذا ؟

دۇكاندار :بۇمۇ ؟

المشتري : لا , الذي فوقه .

سېتىۋالغۇچى : ياق ، ئۇنىڭ ئۈستىدىكى .

صاحب المحل : هذا ؟

دوكاندار : بۇمۇ ؟

المشتري : نعم ...وأعطنى قلم رصاص .

سېتىۋالغۇچى : ھەئە ... ماڭا قېرىنداش قەلەم بېرىڭ .

صاحب المحل : هذا قلم رصاص .

دوكاندار :بۇ قېرىنداش قەلەم .

المشتري : أعطني دفترا .

سېتىۋالغۇچى : ماڭا دەپتەر بېرىڭ .

صاحب المحل : الدفاتر أنواع مختلفة . أي نوع تريد ؟

دوكاندار: دەفتەرلەر ھەرخىل تۇردە . قايسى تۇرىنى خالايسىز ؟

المشتري : أريد دفترا ذا مسطر على غلافه خريطة العالم الإسلامى .

مەن تاش قىپىدا ئىسلام دۇنياسىنىڭ خەرىتىسى بولغان سىزىقلىق ۋارىقى باردەپتەرنى خالەيمەن .

صاحب المحل :أتريد شيئا آخر ؟

دوكاندار : باشقا نەرسە كىرەكمۇ ؟

المشتري : لا .

سېتىۋالغۇچى : ياق .

صاحب المحل : (ينادي ابنه) يا ولد , ضع هذه الأشياء فى كيس .

دوكاندار : (بالىسىنى چاقىرىدۇ) ئى بالام بۇ نەرسىلەرنى خالتىغا سال .

(للمشتري)أتلميذ أنت ؟

(سېتىۋالغۇچىغا) سىز ئوقۇغۇچىمۇ ؟

المشتري : نعم .

سېتىۋالغۇچى : ھەئە .

صاحب المحل : مااسمك ؟

دوكاندار : ئىسمىڭىز نىمە ؟

المشتري : اسمى مالك .

سېتىۋالغۇچى : ئىسمىم مالىك .

صاحب المحل : فى أي مدرسة تدرس ؟

دوكاندار : قايسى مەكتەپتە ئوقۇيسىز ؟

مالك : فى مدرسة عمربن الخطاب (رضي الله عنه)الثانوية .

مالىك : ئۆمەرئىبنى خەتتاب تولۇق ئوتتۇرا مەكتىپىدە .

(يسلم له الولد الأشياء فى كيس , ويدفع مالك قيمتها , ويخرج)

هيلقى بالا خالتدىكى نەرسلەرنى مالىكقا بىرىدۇ ، مالىك ئۇنىڭ پۇلىسنى تۆلەيدۇ ، ۋە چىقىپ كېتىدۇ .

صاحب المحل : يا مالك , تعال . هذه لوحة جميلة تحوي آيات و أحاديث . هي هدية لك .

دوكاندار : ئى مالىك ، كەلگىن . بۇ گۈزەل بىر تاختا بولۇپ ئايەت ۋە ھەدىسلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ . بۇ سىزگە سوۋغا .

مالك :شكرا .(يقرأ) (ماعندكم ينفد وما عند الله باق) النحل 96.

مالىك : رەھمەت . (ئو ئوقىيدۇ)(سىلەرنىڭ قېشىڭلاردىكى تۈگەيدۇ ئاللاھنىڭ قېشىدىكى مەڭگۈ قالىدۇ).

المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده (رواه الشيخان).

مۇسۇلمان دىگەن مۇسۇلمانلار ئۇنىڭ قولى ۋە تىلىدىن سالامەت قالغان كىشىدۇر.(ئىككى شەيخ رىۋايەت قىلغان)

بۇ دەرستىكى گىراماتىكىلىق قائىدىلەر:

ئېنىق ئىسىم ۋە ئېنىقسىز ئىسىم توغرىسىدا

ئىسىم ئۇقتۇرغان مەنىسىگە قاراپ ئېنىق ئىسىم (مَعْرِفَة) ۋە ئېنىقسىز ئىسىم (نَكِرَة) دەپ ئىككى تۈرگە بۆلىنىدۇ.

ئېنىق ئىسىم ـــ مۇئەييەن ئادەم ياكى نەرسىنى كۆرسىتىدىغان ئىسىمدىن ئىبارەت. مەسىلەن: مُحمَّد، أَنْت، هذا، كتاب المُدرس، الْجامعة ... دېگەنگە ئوخشاش.

ئېنىقسىز ئىسىم ـــ مۇئەييەن ئادەم ياكى نەرسىنى كۆرسەتمەيدىغان، پەقەت ئۇمۇمىي مەنە ئۇقتۇرىدىغان ئىسىمدىن ئىبارەت. مەسىلەن: رَجلٌ، كِتابٌ، جامِعةٌ، طَالِبٌ، نَظِيفٌ ... دېگەنگە ئوخشاش.

ئېنىق ئىسىملار يەتتە تۈرگە ئايرىلىدۇ، ئۇلار:

1) كىشىلىك ئالماش (ضــمير)لار: بۇ أَنا، نحنُ، أَنْتَ، أَنْتِ، هُوَ، هُمْ، هُنَّ ...، «كَتَبْتُ»دىكى «تُ»، «يكْتُبُونَ»دىكى «و» ... لارغا ئوخشاشلارنى كۆرسىتىدۇ.

2) خاس ئىسىملار: بۇ أَحْمَدُ، الْهِنْدُ، مكَّةُ ... لارغا ئوخشاشلارنى كۆرسىتىدۇ.

3) كۆرسىتىش ئالماشلىرى (اسم الإشارة): بۇ هٰذَا، ذٰلِكَ، هذه، تِلْكَ، هٰؤلاءِ ... لارغا ئوخشاشلارنى كۆرسىتىدۇ.

4) نىسپىي ئالماشلار (اسم الموصول): بۇ الَّذِيْ، الَّذِيْنَ، الَّتِيْ، اللاتِيْ، نىسبىي ئالماش بولغان «ما» ۋە «من» ... لارنى كۆرسىتىدۇ.

5) ئالدىغا «الـ» قوشۇلغان ئىسىملار: بۇ الْكِتَابُ، الرَّجُلُ، الْكِتَابُ ... لارغا ئوخشاشلارنى كۆرسىتىدۇ.

6) ئېنىق ئىسىمغا ئىزاپەت قىلىنغان ئىسىملار: بۇ كِتَابُهُ، كِتَابُ حَامِدٍ، كِتَابُ هٰذَا ... لارغا ئوخشاشلارنى كۆرسىتىدۇ.

ئەمما، ئېنىقسىز ئىسىمغا ئىزاپەت قىلىنغان ئىسىم يەنىلا ئېنىقسىز ئىسىم بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. مەسىلەن: كِتابُ طَالِبٍ، بَيْتُ مُدَرِّسٍ ... دېگەنگە ئوخشاش.

7) مەقسەتلىك ھالدا چاقىرىلغان ئېنىقسىز ئىسىم: بۇ يَا رَجُلُ، يَا شَيْخُ، يَا طَالِبُ ... لارغا ئوخشاشلارنى كۆرسىتىدۇ.

ئەمما، ئېنىقسىز ئىسىم مەقسەتسىز چاقىرىلسا يەنىلا ئېنىقسىز ئىسىم بولىدۇ. مەسىلەن: قارىغۇنىڭ «يا رجلاً خُذْ بيدِي» (ئى ئادەم! مېنى قۇتقۇز) دېگەن سۆزىگە ئوخشاش.

ئېنىق ئىسىمنى چاقىرغاندا ئۇنىڭ ئەھۋالى ئۆزگەرمەيدۇ. مەسىلەن: يا خالِدُ، يا هٰذَا، يا هَاشِمُ ... دېگەنگە ئوخشاش.

يۇقىرىقى تۈرلەرگە تەۋە بولغان ئىسىملار ئېنىق (معرفة) ئىسىملاردۇر، ئۇلاردىن باشقىسى ئېنىقسىز (نكرة) ئىسىملاردۇر.

تمارين

1- أجب عن الأسئلة الآتية:

(1)ما الأشياء التي اشتراها مالك؟

(2)أين يدرس مالك؟

(3)ماذا حوت اللوحةُ؟

الاسمُ إمّا مَعْرِفَةٌ وإمَّا نَكِرَةٌ.

فالمعرفةُ :ما دَلّ على مُعَيَّنٍ كمُحَمَّد، وأنت، وهذا، وكتاب ، المدرس، والجامعة.

والنَّكِرَةُ :ما دَلَّ على غَيْرِ مُعيَّنٍ كرُجل، وكتاب، وجامعة.

أقسام المعرفة:

المعارفُ سبعةُ أَقْسَامٍ وهي:

(1)الضِمِيرُ :مثل: أنا، وأنت، وهو، والتاء من كتبت، والواو من يكتبون.

(2)العَلَم :مثل: أحمد، والهِنْد، ومكّة.

(3)اسمُ الإِشارة :مثل: هذا، وذلك، وهذه، وتلك، وهؤلاء.

(4) الاسمُ الموصول :مثل: الذي، والذين، والتي، واللاتي، وَمَا، ومَنْ المَوْصولَتَيْنِ.

(5)المُحَلَّى بِ (اَلْ) :مثل: الكتاب، والرجل.

(6)المُضَافُ إلى مَعرِفة :مثل :كتابه، وكتاب حامد، وكتاب هذا، وكتاب الذي خرج من الفصل قَبلَ قَليلٍ، وكتاب المدرس.

أَمَّا المُضَافُ إلى نَكِرَةٍ فَنَكِرَةٌ مثل: كتاب طالب، وبيت مدرس.

(7)النَكِرة المَقْصُودَة بالنداء :مثل: ياولدُ، وياشيخُ إذا نَادَيْتَ وَلداً وشَيْخاً مُعَيَّنَيْنِ.

أما النَكِرةِ غيرُ المقصودة بالنداء فنكرةٌ كقَوْلِ الأعْمَى :يارجلاً خُذْ بِيَدِي.

والمعرفةُ لا تَتَغَيَّرُ حالُها بالنِداء نحو: ياخالدُ، ياهذا.

2- الآن حُلَّ هذه التمارين:

(1)هات ثلاثةَ أمثلة للنَكِرة.

(2)هات ثلاثةَ أمثلة لكل قِسْمٍ من أقسام المعرفة.

(3)اِسْتَخْرِج من الدرس ما فيه من النَكِرَات.

(4)استخرج من الدرس ما فيه من المَعَارِف، واذكر نوع كلّ واحدةٍ منها.

(5)ورد في الدرس (ياولد .يامالك). أيُّهما اكتَسَبَ التَعْرِيفَ بالنداء.

(6)اقرأ الحديث الآتي، وعين ما فيه من النكرات والمعارف، واذكر نوعَ كلّ مَعْرِفةٍ : عن أنسِ بْنِ مالكٍ أن رجلاً سأل النبي صلى الله عليه وسلم : "مَتَى الساعةُ يارسول الله؟ قال: مَا أَعْدَدْتَ لها؟ قال: ما أعددت لها من كثير صلاةٍ ولا صوم ولا صدقةٍ وَلَكِنِّي أُحِبُّ الله ورَسولَه. قال: أَنْتَ مَعَ مَنْ أَحْبَبْتَ". (مُتَّفَقٌ عليه).

(7)حوّل كل نكرة مما يأتي إلى معرفة بالطريقة المذكورة أمامها:

(1)سيَّارة. بالإضافة.

(2)رسول. بتَحْلِيَتِهَا بِـ (ال).

(3)أستاذ. بالنِداء.

3- استخرج من الدرس:

(1)مثَالين للمُضاف إلى معرفة، ومثالَين للمضاف إلى نكرة.

(2)ثلاثَةَ أمثلةٍ لاسمِ الفاعلِ المُشتَقِّ من الفعل الثُلاثِيِّ المُجَرَّدِ.

(3)مثالاً للنَسَبِ.

4- يُجْرَى التَمْرِيْنَانِ الشَفَوِيان الآتيان:

(1)يقول كلّ طالب لزميله :اعْطِنِي قلمَكَ/ كتابك/ دفترك

(2)يقول كلّ طالب لزميله مُشيِرًاً إلى زميلٍ آخر: أعْطِهِ كتابَك دفترك / مِبْراتك

5- تعلَّم الأفعال الآتية:

نَادَي. يُنَادِي .نَادِ.

دَفَعَ .يَدْفَعُ.

نَفِدَ. يَنْفَدُ .تقول: نَفِدَتْ نُسَخُ هذا الكتاب من المكتبة.

سَلَّمَ الشيءَ له أي أَعطاه إِيَّاه. تقول: سَلَّمتُ الدفتر للمدرس. (يُسَلِّمُ).

أَمَّا سَلَّمَ عَلَيْهِ فَمَعْنَاهُ: قال له السلام عليك) .وقد عرفت هذا مِنْ قَبْلُ.(

سَلِمَ يَسْلَمُ .تقوله: اِنْقَلَبَتْ سيَّارته ولكنَّه سلِمَ بفضل الله.

6- هات جمع الأسماء الآتية:

كِيس	....	لَوحة	....	خَرِيطَة	....
غِلاف	....	لِسَان	....	يَد	....

7- ما ضِد "فَوق"؟

(9)الدَّرسُ التَّاسِع

المدرس : أين قلماي ؟ (بصوت عال) أرأيتم قلميّ يا إخوان ؟

ئوقۇتقۇچى : مىنىڭ ئىككى قەلىمەم قەيەردە ؟(يۇقىرى ئاۋاز بىلەن) ئى قىرىنداشلار مىنىڭ ئىككى قەلىمىمنى كۆردۈڭلارمۇ ؟

ماجد : هماذان يا أستاذ . هما تحت حقيبتك .

ماجىد : ئى ئۇستاز ئۇ ئىككىسى مانا. ئۇ ئىككىسى سىزنىڭ سومككىڭىزنىڭ ئاستىدىكەن .

المدرس : أين دفاتركم يا إخوان . يسلم لي كل واحد منكم دفترين : دفترالنحو و دفتر الصرف .

ئوقۇتقۇچى : ئى قېرىنداشلار سىلەر نىڭ دەپتىرىڭلار قەيەردە ؟ ماڭا سىلەرنىڭ ھەربىرىڭلار ئىككى دەپتەر تاپشۇرىدۇ: گىراماتىكا دەپتىرى بىلەن سەرىف دەپتىرىنى .

(الطلاب يسلمون له دفاترهم) أين دفتراك يا هشام ؟

(ئوقۇغۇچىلار مۇئەللىمگە دەپتەرلىرىنى تاپشۇرىدۇ) ئى ھىشام سىنىڭ ئىككى دەپتىرىڭ قەيەردە ؟

هشام : سلمتهما لك أمس .

ھىشام : مەن سىزگە تۈنۈگۈن تاپشۇرۇپ بەرگەنتىم .

المدرس : أسلمت لي دفتريك يا ماجد ؟

ئوقۇتقۇچى : ئى ماجىد سەن ماڭا ئىككى دەپتىرىڭنى تاپشۇردۇڭمۇ ؟

ماجد : إني نسيت أن آتي بهما .

ماجد : مەن ئۇ ئىككى دەپتەرنى ئەكىلىشنى ئۇنتۇپ قاپتىمەن .

المدرس : اذهب إلى المهجع في الفصحة وأت بهما .... دفاتر من هذه يا حارث ؟

ئوقۇتقۇچى : سەن ياتاققا دەم ئېلىش ۋاقتىدا بېرىپ ئۇ ئىككىسىنى ئەكەل ....ئى هارىس بۇ دەپتەرلەر كىمنىڭ ؟

الحارث : هذان دفتراي وهذان دفترا حامد .

هارىس : بۇ ئىككى دەپتەر مىنىڭ ۋە بۇ ئىككى دەپتەر هامىدنىڭ .

المدرس : تعال يا هشام . خذ دفتريك . ذانك دفترا زميلك .... يا مسعود ، أين أخواك ؟ لايحضران منذ يومين أو ثلاثة .

ئوقۇتقۇچى : ئى هىشام بۇياققا كەل . سەن ئىككى دەپتىرىڭنى ئالغىن .... ئاۋۇ سىنىڭ ساۋاقدىشىڭنىڭ ئىككى دەپتىرى .... ئي مەسئۇد سىنىڭ ئىككى قېرىندىشىڭ قېنى ؟ ئىككى ئۈچ كۈندىن بىرى كەلمەيۋاتىدۇ.

مسعود : كلاهما مريض .

مەسئۇد : ئىككىلىسى كېسەل .

المدرس : ماذا بهما ؟

ئوقۇتقۇچى : ئۇ ئىككەيلەنگە نىمە بولدى ؟

مسعود : إن كليهما مصاب بإسهال شديد .

مەسئۇد : ئىككىلىسىنىڭ قاتتىق ئىچى سۈرۈپ قاپتۇ .

المدرس :شفاهما الله .

ئوقۇتقۇچى : ئاللاھ ئۇ ئىككەيلەنگە شىپالىق بەرسۇن .

النعمان : الجو حار يا أستاذ .

نوئمان : ئى ئۇستاز هاۋا ئىسسىق .

المدرس : افتح تينك النافذتين يا ماجد .... اقرأ الدرس يا هشام .

ئوقۇتقۇچى : ئى ماجد ئاۋۇ ئىككى دىرىزىنى ئاچقىن ..... ئى ھىشام دەرسنى ئوقۇغىن .

هشام : عن عائشة رضي الله عنها عن النبي صلى الله عليه وسلم : قال [ركعتا الفجر خير من الدنيا وما فيها] رواه الترمذي .

ھىشام : ئائىشە (ئاللاھ ئۇنىڭدىن رازى بولسۇن) دىن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ مۇنداق دېگەنلەكى رىۋايەت قىلىندۇ.(بامداتنىڭ ئىككى رەكئەت سۈننىتى دۇنيا ۋە دۇنيانىڭ ئىچىدىكى نەرسىلەردىن ياخشى) بىر لىككە كىلىنگەن ھەدىس .

المدرس : إن نون المثنى تحذف عند الإضافة ف(ركعتا) أصله (ركعتان) .

وكذالك تحذف نون جمع المذكر السالم ، تقول : مسلمو اليابان .

قال تعالى في سورة البقرة (133) : [أم كنتم شهداء إذ حضر يعقوب الموت إذ قال لبنيه ما تعبدون من بعدي قالوا نعبد إلهك وإله آبائك إبراهيم وإسماعيل وإسحاق إلها واحدا ونحن له مسلمون] . قوله تعالى :[لنبيه] أي لأبنائه .الإبن له جمعان : بنون وأبناء . أفهمتم ؟

ئوقۇتقۇچى : ئىككىلىكنىڭ نۇنى ئىزاپەتلىك بىرىكمىدە چۈشۈپ كىتىدۇ . مانا (ركعتا) نىڭ ئەسلىسى (ركعتان) . ۋە ئاشۇنىڭغا ئوخشاش ساغلام بولغان ئەرلىك كوپلىكنىڭ نۇنىمۇ چۈشۈپ كىتىدۇ. سەن دەيسەن (مسلمو اليابان)

ئاللاھ سۈرە بەقەرنىڭ (133) ئايىتىدە مۇنداق دېگەن (يەئقۇب جان ئۈزۈۋاتقان ۋاقتىدا سىلەر يېنىدا بارمىدىڭلار ؟ شۇ چاغدا يەئقۇب ئوغۇللىرىدىن مەن ئۆلگەندىن كيين سىلەر نىمىگە ئىبادەت قىلىسىلەر دەپ سورىدى . ئۇلار سىنىڭ ئىلاھىڭ ۋە ئاتا – بوۋىلىرىڭ – ئىبراھىم ، ئىسمائىل ،ئىسھاقلارنىڭ ئىلاھى بولغان بىر ئاللاھقا ئىبادەت قىلىمىز ۋە ئۇنىڭغا ئىتائەت قىلىمىز دېدى) . ئاللانىڭ :[لبنيه] دېگەن سۆزى

(للأبنائه) دېگەن بولىدۇ .(الإبن) نىڭ ئىككى كۆپلۈككى بار(بنون وأبناء) دىن ئىبارەت . سىلەر چۈشەندىڭلارمۇ ؟

الطلاب : نعم فهمنا جيدا .

ئوقۇغۇچىلار : شۇنداق بىز ياخشى چۈشەندۇق .

المدرس :يا حامد ، هات آية تحوي مثنى حذفت نونه للإضافة .

ئوقۇتقۇچى : ئى ھامىد ، ئىزاپەتلىك بىرىككەن ۋاقىتتا (ن) چۈشۈپ كەتكەن ئىككىلىك ئىسمىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئايەتتىن بىرنى كەلتۈرۈپ باق .

حامد : قال تعالى : لموسى عليه السلام في سورة طه (12) : [إني أنا ربك فاخلع نعليك إنك بالواد المقدس طوى] .

ھامىد : ئاللاھ مۇسا ئەلەيھىسسالامغا تاھە سۈرىسىنىڭ (12) ئايىتىدە مۇنداق دەيدۇ : (مەن ھەقىقەتەن سېنىڭ پەرۋەردىگارىڭدۇرمەن، كەشىڭنى سالغىن ، سەن ھەقىقەتەن مۇقەددەس ۋادىي بولغان تۇۋادا تۇرۇۋاتىسەن) .

المدرس : أحسنت ! ياحارث ، هات مثالا من الحديث النبوي الشريف .

ئوقۇتقۇچى : ياخشى قىلدىڭ ! ئى ھارىس پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ھەدىيسىدىن بىر مىسال كەلتۈرگىن .

الحارث : قول النبي صلى الله عليه وسلم لعائشة رضي الله عنها [يا عائشة إن عيني تنامان ، ولا ينام قلبي] .(متفق عليه) .

ھارىس : پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئائىشە ئۈچۈن (ئاللاھ ئۇنىڭدىن رازى بولسۇن) دېگەن سۆزى :(ئى ئائىشە مېنىڭ ئىككى كۆزۈم ئۇخلايدۇ بىراق قەلبىم ئۇخلىمايدۇ) . بىر لىككە كېلىنگەن ھەدىس .

المدرس : أحسنت

ئوقۇتقۇچى : ياخشى قىلدىڭ.

المراقب : (يدخل ويسلم ثم يقول) أيها الإخوة ! أي درس لكم في الحصتين الأخيرتين ؟

كۆزەتكۈچى : (كىرىدۇ ۋە سالام بېرىدۇ ئاندىن كېيىن دەيدۇ) ئى قېرىنداشلار ! ئاخىرقى ئىككى سائەت دەرستە سىلەرنىڭ قايسى دەرسىڭلار بار؟

ماجد : كلتاهما القران الكريم .

ماجد : ئىككىلىسى قۇرئان كەرىم دەرسى .

المراقب : مدرسو القرآن الكريم في اجتما ع مع المدير . فيمكنكم الإنصراف بعد الحصة الثالثة .

كۆزەتكۈچى : قۇرئان كەرىمنىڭ ئوقۇتقۇچىلىرى مۇدىر بىلەن يىغىندا . سىلەرگە ئۈچۈنچى سائەتلىك دەرستىن كېيىن قايتساڭلار بولىدۇ .

بۇ دەرستىكى گىرامماتىكىلىق قائىدىلەر:

1ـ مەزمۇن: ئىزاپەتلىك بىرىككەن ئىسىملار توغرىسىدا

1) بىرلىك ئىسىم ئىزاپەتلىك بىرىكسە، ئاخىرىدىكى تەنۋىن چۈشۈپ كېتىدۇ. مەسىلەن:

هٰذَا كِتَابٌ ← هٰذَا كِتَابُ اللهِ (بۇ ئاللاھنىڭ كىتابى)

أَنَا طَالِبٌ ← أَنَا طَالِبُ جَامِعَةٍ (مەن ئۇنىۋېرسىتېت ئوقۇغۇچىسى)

دېگەنگە ئوخشاش.

2) ئىككىلىك ئىسىم ۋە ساغلام ئەرلىك كۆپلۈك ئىسىملار ئىزاپەتلىك بىرىكسە، ئاخىرىدىكى «ن» چۈشۈپ كېتىدۇ. مەسىلەن:

أَيْنَ الْبِنْتَانِ ← أَيْنَ بِنْتَا حَامِدٍ

(ئىككى قىز قەيەردە) (هامىدنىڭ ئىككى قىزى قەيەردە)

رَأَيْتُ بِنْتَيْنِ (مەن ئىككى قىزنى كۆردۈم)

رأَيْتُ بِنْتَيِ حَامِدٍ (مەن هامىدنىڭ ئىككى قىزنىنى كۆردۈم)

جَاءَ الْمُدَرِّسُوْنَ ← جَاءَ مُدَرِّسُ الفقْهِ

(ئوقۇتقۇچىلار كەلدى)　　　　(فىقھى ئوقۇتقۇچىسى كەلدى)

أَبْحَثُ عَنْ مُدَرِّسِي الْفِقْهِ

(مەن فىقھنىڭ ئىككى ئوقۇتقۇچىسىنى ئىزدەۋاتىمەن)

2- مەزمۇن: مۇتەكەللىمنىڭ «ي»سى توغرىسىدا

مۇتەكەللىم (بىرىنچى شەخس)نىڭ «ي»سى ئاخىرى ئەلىف ياكى سۈكۇنلۇق «ي» بولغان ئىسىمغا ئۇلانسا، زەبەرلىك ئوقۇلىدۇ. مەسىلەن:

أَخَوَانِ + ي = أَخَوَايَ　(مېنىڭ ئىككى قېرىندىشىم)

صَدِيقَانِ + ي = صَدِيقَايَ　(ئىككى دوستۇم)

غَسَلْتُ رِجْلَيَّ　(مەن ئىككى پۇتۇمنى يۇدۇم)

دېگەنگە ئوخشاش.

3- مەزمۇن: «كِلَا» ۋە «كِلْتَا» توغرىسىدا

بۇلار تەلەپپۇز جەھەتتە بىرلىك، مەنە جەھەتتە ئىككىلىك ھېسابلىنىدىغان ئىسىملار بولۇپ، ئۇنىڭ تەلەپپۇز جەھەتتىكى خۇسۇسىيىتىنى ئېتىبارغا ئېلىش (يەنى بىرلىك ساندا دەپ قاراپ بىرلىك ساندىكى ئىسىملار قاتارىدا ئىشلىتىش) كۆپرەك ئۇچرايدۇ. مەسىلەن:

كِلَاهُمَا جَدِيْدٌ　(ھەر ئىككىسى يېڭى)

كِلْتَاهُمَا جَدِيْدَةٌ　(ھەر ئىككىسى يېڭى)

دېگەنگە ئوخشاش.

بۇ ئىككىسىنىڭ مەنە جەھەتتىن (يەنى ئىككىلىك ساندا) ئىشلىتىلىشىمۇ دۇرۇس. لېكىن، بۇنداق ئىشلىتىش ئاز ئۇچرايدۇ. مەسىلەن: كِلَاهُمَا جَدِيْدَانِ، كِلْتَاهُمَا جَدِيْدَتَانِ ... دېگەنگە ئوخشاش.

4- مەزمۇن: «ذَانِكَ» ۋە «تَانِكَ» توغرىسىدا

«هٰذَا»نىڭ ئىككىلىكى شەكلى ـــ «هٰذَانِ»؛ «هٰذِهِ»نىڭ ئىككىلىك شەكلى ـــ «هَاتَانِ»؛ «ذٰلِكَ»نىڭ ئىككىلىك شەكلى ـــ «ذَانِكَ»؛ «تِلْكَ»نىڭ ئىككىلىك شەكلى «تَانِكَ» بولۇپ، بۇلار باش كېلىشتىكى شەكىللەردۇر.

چۈشۈم كېلىشتىكى شەكىللەر مۇنداق:

رَأَيْتُ هٰذَيْنِ الْكِتَابَيْنِ　(مەن بۇ ئىككى كىتابنى كۆردۈم)

رَأَيْتُ هَاتَيْنِ الطَّالِبَتَيْنِ (مەن بۇ ئىككى قىز ئوقۇغۇچىنى كۆردىم)
رَأَيْتُ ذَيْنِكَ الرَّجُلَيْنِ (مەن ئاۋۇ ئىككى ئەركىشىنى كۆردۈم)
رَأَيْتُ تَيْنِكَ السَّيَّارَتَيْنِ (مەن ئاۋۇ ئىككى ماشىنىنى كۆردىم)
دېگەنگە ئوخشاش.

ئىگىلىك كېلىش شەكلىمۇ يۇقىرىقىغا ئوخشايدۇ. مەسىلەن:
هِيَ لِذَيْنِكَ الطَّالِبَيْنِ (ئۇ ئاۋۇ ئىككى ئوقۇغۇچىنىڭ)
دِېگەنگە ئوخشاش.

5- مەزمۇن: «إِيْتِ» توغرىسىدا

«أَتَى / يَأْتِي»نىڭ بۇيرۇق شەكلى «ايْت»دۇر، ئۇنىڭ ئەسلىسى «ائْت» ئىدى. بۇنىڭدىكى ھەمزە يەڭگىللىك ۋە زىرغا ماسلاشتۇرۇش ئۈچۈن «ي»غا ئالماشتۇرۇۋېتىلگەن. لېكىن، بۇ سۆز «و» ياكى «ف»دىن كېيىن كەلسە ئالماشتۇرۇۋېتىلگەن ھەمزە ئەسلىگە قايتىپ كېلىدۇ، «وأْت»، «فَأْت» دېگەنگە ئوخشاش. چۈنكى، بۇ خىل ھالەتتە بۇيرۇقنىڭ ھەمزىسى (ئۇلانما ھەمزە)، يەنى بىرىنچى ھەمزە چۈشۈپ كېتىدۇ. شۇڭا، «وأْت» ۋە «فَأْت»لاردىكى ھەمزە «ي»غا ئالماشتۇرۇۋېتىلگەن ھەمزە بولۇپ، بۇ يەردە ئەسلىگە قايتىپ كەلگەن. مەسىلەن:

إِذْهَبْ إِلَى الْمَهْجَع فِي الْفُسْحَة وأْت بهما ...
(سەن ياتاقتا ئىز بىرىپ ئىككىلەنى ئېلىپ كەلگىن)

﴿قَالَ إِبْرَاهِيمُ فَإِنَّ اللهَ يَأْتِي بِالشَّمْسِ مِنَ الْمَشْرِقِ فَأْتِ بِهَا مِنَ الْمَغْرِبِ﴾
(ئىبراھىم (نەمرۇدنىڭ ھاماقەتلىگىنى كۆرۈپ): «ئاللاھ ھەقىقەتەن قۇياشنى شەرقتىن چىقىرالايدۇ، (خۇدالىق دەۋاسى قىلىدىغان بولساڭ) سەن ئۇنى غەربتىن چىقىرىپ باققىن» دېدى)

دېگەنگە ئوخشاش.

تمارين

1- أجب عن الأسئلة الآتية:

(1)من الذي نسى دفتريه؟

(2)لم لا يحضر أخوا مسعودٍ ؟

(3)أين مدرسو القرآنِ الكريم؟

2- تأمل ما يلي:

أ) هذا كتابٌ — هذا كتابُ اللهِ. — يُحَذفُ التنوينُ عندَ الإضافة

ب) أين البِنْتَانِ؟ — أينَ بنْتَا حامدٍ ؟

رأيت بنْتَيْنِ. — رأيت بِنْتَيْ حامدٍ. — تحذَفُ نون المثنى ونون الجمع المذكر السالم عندَ الإضافة

جاء المُدَرّسُونَ. — جاء مُدَرّسُو الفِقْهِ.

أَبْحَثُ عن المدرِسينَ. — أبحث عن مُدَرّسِي الفِقْهِ.

3- استخرج من الدرس الأسماء المُثَنَّاةَ والمجموعةَ جمعَ مذكرٍ سالماً المحذوفةَ نَونُها للإضافة.

4- تأمل الأمثلة الآتية للمثنّى وجمع المذكر السالم المحذوفةِ نُونُهما للإضافة:

(1)اغسِل يَدَيْكَ وَرِجْلَيْك.

(2)إبْنا عليٍّ في الجامعة، وبِنتاه في المدرسة.

(3)بابا المسجد مفتوحان.

(4)قرأت في هذه المجلّة مقالاً عن مسلمي الهند.

(5)أريد أن أبيع دَرَّاجَتَيَّ هاتين.

(6)ما أرى أحداً من مُدَرِّسِي التَفْسِير.

(7)يدرس في هذه المدرسة مِائَتَا طالبٍ.

(8)اشتريت هذه الإريكةَ بِمِائَتَيْ ريال.

(9)سَحَبْتَ اليومَ أَلْفَيْ ريال من المصرف.

(10)غَمَّضَ المريضِ عَيْنَيْه.

(11)أين أبَوَاك يا أَنَس؟

(12) قال تعالى في سورة المَسَد: { تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ }.

5- اقرأ ما يلي، ثم أكتبه مع كتابة الأرقام الواردة فيه بالحروف:

(1)جاء من الصين هذا العام 200 حاجٍّ.

(2)أريد 200 نُسْخَةٍ من هذا الكتاب.

(3)اشتريت هذه الساعة بـ 250 ريال.

(4)كانَ عَدَدُ الطلاب الهنود بالجامعة 200.

(5)أ 1000 جُنَيْهٍ دَفَعْتَ أم 2000؟

(6)وُلِدَ عيسى عليه السلام قبل نحوِ 2000 سنة.

(7)عندي 1000 ريالا، وعندك 2000. وهذا المَبْلَغُ يَكْفِيْنَا.

(8)يدرس بالجامعة 2000 طالب من دُوَلِ آسِيا.

6- أَضِف الكلمة الأولى إلى الثانية فيما يلي:

إِبْنان /حامِدٌ ابْنَا حامدٍ

بِنْتَانِ /راشِد ....

نَافِذَتَانِ /الغرفةُ ....

مسلمونَ /اليابانُ ....

بَنُونَ/إسرائيل ....

بَابان /المدرسة ....

مُدِيْرُونَ /المدارسُ ....

يَدَانِ /أنتَ ....

أَبَوانِ /أنا ....

عَيْنَانِ /هِيَ ....

7-ثَنِّ الكلماتِ التي تحتها خطٌّ في الجمل الآتية:

(1)أين عمُّك يا إبراهيم؟ أين عمّاك يا إبراهيم؟

(2)اِرْفَعْ يَدَك. ....

(3)ماذا قالت المرأة لبِنْتِهَا. ....

(4)غسلت رجلي. ....

(5)أهذا تلميذُك؟ ....

(6)خُذ رسالتَك. ....

(7)باع عُكَاشَةُ بَيْتَهُ. ....

(8)هذا السِوارُ ثَمَنُه مائة ريال. ....

(9)أعْطَيْتُ الأجِيرَ مائة ريال. ....

(10)أخوه طبيبٌ. ....

(11)تَبْحَثُ فاطمةُ عن أخيها. ....

(12)مَاتَ أَبُوه. ....

8- أضف الأسماء الآتية إلى ياء المتكلم واضبط الياء بالشكل، علما بأن ياء المتكلم مَفْتُوحَةٌ مع اسْمٍ آخِرُهِ أَلِفٌ أو ياءٌ ساكِنَةٌ:

أَخَوانِ أَخَوايَ

أُختان ....

أَبَوان ....

صَدِيقان ....

زَمِيلان ....

يَدَان ....

عينان ....

9- أضف الكلمات التي تحتها خطٌّ إلى ياء المتكلّم واضبِط الياء بالشكل:

(1)غَسَلْتُ الرِّجلَين غسلت رِجْلَيَّ : (رِجْلَين – رِجْلَيْ + ى = رِجلَيَّ).

(2)غَمَّضْتُ العَيْنَيْن. ....

(3)دَعَوتُ الصَدِيقَيْن. ....

(4)سَأَلت الزَمِيْلين. ....

(5)رفعت اليَدين. ....

(6)الأُسْتَاذان من مِصْرَ. ....

(7)أين وجدتَ الدفترين؟ ....

(8)إنّ الأخَوين عالمانِ جليلان. ....

(9)ذهبت إلى مكَّة مع أَبوين. ....

(10)ضَاعَ قلمانِ. ....

10– تأمل الأمثلة الآتية لـ (كِلا وَكِلْتا):

أ) أين أَخَواك؟ كِلاَهُما في دِمَشْقَ.

أرأيت المدرسَين؟ نعم، رأيت كِلَيْهِما.

ب) أين الطالبتان الجديدتان؟ كِلْتاهُما عندَ المديرة.

أيَّ السورتَيْن حَفِظْتَ؟ حفظت كِلتيهِمَا.

(1)أبالعربية كَتبت العُنوان أم بالفرنسية؟ كتبت بِكِلْتَيْهما.

(2)من منكما مريض اليوم؟ كِلانا مريضٌ.

(3)من أين الطالبتان الجديدتان؟ كِلتاهُما من الرياضِ.

(4)أيَّ المدرسين سألتَ؟ سألت كِلَيْهما.

11– أجب عن الأسئلة الآتية مستعملاً (كلا وكلتا):

(1)أيَّ القَلَمَينَ ضَاعَ؟ ....

(2)أيَّ الكتابين تريد أن تشترى؟ ....

(3)أيَّ المجلّتين قرأت؟ ....

(4)أيَّ الساعتين سُرِقَتْ؟ ....

(5)أيَّ اللُغتين تعرف؟ آلأرْدِيَّةَ أَمِ الفَارِسيَّة؟ ....

(6)أيُّ العُمْلَتَين عندك؟ الجُنَيْهُ أَمِ الدُّولار؟ ....

(7)أيَّ مُدَرِّسَيِ الفِقْهِ غاب اليوم؟ ....

(8)أيَّ البابين فتحتَ؟ ....

(9)أيُّ النافذتَيْنِ مفتوحةٌ ؟ ....

(10)مَنْ مِنهما ضعيفٌ في النَّحو؟ ....

(كِلاَ وكِلتا اسمان لَفْظُهما مفردٌ ، معناهما مثنىًّ، ومُراعَاةُ اللفظ أكثرُ، نحو: كلاهما جديدٌ . كلتاهما مجتهدةٌ . ويجوز مراعاةُ مَعْنَاهُما).

12–تأمل الأمثلة لـ (ذَانِكَ وتَانِكَ):

هذا كتابٌ.	هذانِ كتابانِ.
هذه سيارةٌ.	هَاتَان سيارتانِ.
ذلك قَلَمٌ.	ذَانِكَ قَلمَانِ.
تِلْكَ مدرسةٌ.	تَانَك مدرستانِ.

(1)هذا أخي، وذلك صديقي.

(2)هذان كتاباي، وذانِكَ كتابا زميلي.

(3)هاتان الحافلتان تَسيران إلى الجامعة، وتانِكَ إلى المطار.

(4)لمن هذه الدفاتر؟ – هي لِذَيْنِكَ الطالبين.

(5)لَونُ تَيْنِكَ السيارتين جميلٌ.

(6) قال الله تعالى لموسى عليه السلام: { فَذَانِكَ بُرْهَانَانِ مِن رَبِّكَ إِلَى فِرْعَوْنَ وَمَلَئِهِ} [القصص/ 32].

13- ضع في الفراغ فيما يأتي اسْم إشارةٍ مناسباً للبعيد:

(1)هذا بيتي، و .... بيت أخي

(2)هذان أَخواي، و .... زميلاي

(3)هاتانِ بِنْتَايَ، و .... بنتا أُخْتِي

(4)اِفْتَح هذَيْنِ البَابَين. لا تفتح ....

(5)ياولد، اغسل هاتين السيارتين. لا تغسل ....

14- هات مضارع الأفعال الآتية:

سَحَب .... غَمَّضَ .... كَفَى .... ضَاعَ ....

15- هات جمع الأسماء الآتية:

أريكَة .... مَبْلَغ .... أَجِير .... سِوَار ....

حِصَّة ....

16- هات مفرد الأسماء الآتية:

هُنُود .... دُوَل .... فَوَاكِه ....

17- الأمر من أَتَى يأْتِي: (إيْتِ) أصله :اِئْت (إِئْ– إِئ). ولكن الهمزة الثانية تعود بَعد الواو والفاء (وأْتِ، فَأْتِ) ذلك لأن الهمزة الأولى في هذه الحالة تُحْذَفُ في النُطْقِ. لاحِظْ أن همزَةَ الأمرِ تُحْذَفُ في الكِتَابة أيضاً في هذه الكلمةِ (وَأتِ، فَأْتِ).

أَتَى بالشيء أي أحْضَرَهُ، تقول: ما أتيتُ اليوم بدَفترِ النَحْو.

وفي التنزيل (البقرة/258): { قال إبراهيم فَإِنَّ اللهَ يَأْتِي بالشَّمْسِ من المشْرِقِ فَأتِ بِهَا من المَغْرِبِ} ... (قال ذلك لِنَمْرُود).

(10) الدَّرْسُ العاشر

رن الجرس , وبدأت الحصة الخامسة .

قوڭغۇراق چېلىندى ، بەشىنچى سائەتلىك دەرس باشلاندى .

مرت عشر دقائق أو أكثر ولم يأت المدرس .

ئون مىنۇت ياكى كۆپراق ئۆتۈپ كەتتى ئوقۇتقۇچى كەلمىدى .

سئم الطلاب الإنتظار , وطفقوا يتحركون من أماكنهم ويعبثون .

ئوقۇغۇچىلار ساقلاشدىن زېرىكتى ۋە ئورۇنلىرىدىن قوزغۇلۇپ ئويناشقا باشلىدى .

فبعضهم وقف يخطب , وبعضهم جعل يكتب على السبورة .

ئۇلارنىڭ بەزىسى تۇرۇپ سۆزلىگىلى تۇردى ، ئۇلارنىڭ بەزىسى دوسكىغا يېزىشقا باشلىدى .

دخل المراقب فجأة وقال :ما هذا ؟ أمركم فوضى . كأن الفصل سوق !

تۇيۇقسىز نازارەتچى كىردى ۋە مۇنداق دېدى : بۇ نىمە ئىش؟ سىلەرنىڭ ئىشىڭلار قالايمىقانغۇ . خۇددى سىنىپ بازاردەكلا !

اسمعوا . إن مدرسكم مريض , فلم يحضر اليوم . فيمكنكم الذهاب إلى المكتبة , أو الإنصراف إلى المهاجع . أن تذهبوا إلى المكتبة خير لكم .

ئاڭلاڭلار . سىلەرنىڭ ئوقۇتقۇچىڭلار كېسەل , بۇگۈن كېلەممىدى . سىلەر كىتابخانىغا بارساڭلار بولىدۇ , ياكى ياتاققا قايتساڭلارمۇ بولىدۇ . سىلەرنىڭ كىتابخانىغا بېرىشىڭلار سىلەرگە ياخشىدۇر .

خرجنا من مبنى المعهد . كانت الساعة الثانية عشر والنصف .

بىز ئىنستوت بىناسىدىن چىقتۇق . سائەت ئون ئىككى يېرىم بولغان ئىدى .

رأى بعض زملائي أن نعود مدرسنا المريض .

بىر قىسىم ساۋاقداشلىرىم بىزنىڭ كېسەل ئوقۇتقۇچىمىزنى يوقلىساق دەپ پىكىر بەردى .

فقلت لهم : ليس الوقت مناسبا للعيادة . سنعوده بعد صلاة العصر إن شاء الله .

مەن ئۇلارغا مۇنداق دېدىم : ۋاقىت كېسەل يوقلاشقا مۇناسىپ ئەمەس . ئاللاھ خالىسا ئۇنى ئەسىر نامىزىدىن كېيىن يوقلايلى .

قالوا : الرأي رأيك .

ئۇلار مۇنداق دېدى : سىنىڭ پىكىرىڭ بويىچە بولسۇن .

بۇ دەرستىكى گىراماتىكىلىق قائىدىلەر:

1- مەزمۇن: ئىسىملىق جۈملە ۋە پېئىللىق جۈملە توغرىسىدا

ئىسىملىق جۈملە ـــ ئىسىم بىلەن باشلانغان جۈملە بولۇپ، ئۇ ئادەتتە:

1) ئاشكارا ئىسىم بىلەن باشلىنىدۇ. مەسىلەن:

اَللّٰهُ غَفُوْرٌ (ئاللاھ ئەپۇ قىلغۇچىدۇر)

أَنَا مجتهد (مەن تىرىشچان)

دېگەنگە ئوخشاش.

2) ياسالما مەسدەر بىلەن باشلىنىدۇ. مەسىلەن:

﴿أَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَّكُمْ﴾

(روزا تۇتۇش سىلەر ئۈچۈن (ئېغىر ئوچۇق يۇرۇشتىن ۋە فىدىيە بېرىشتىن) ياخشىدۇر)

دېگەنگە ئوخشاش (بۇنىڭدا «أَنْ تَصُومُوا»نىڭ تەقدىرى «صِيَامُكُمْ»دۇر).

3) پېئىلغا ئوخشاش قوشۇمچىلار بىلەن باشلىنىدۇ. مەسىلەن:

﴿إِنَّ اللّٰهَ غَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ﴾ (ئاللاھ ئەپۇ قىلغۇچىدۇر، ناھايىتى مېھرىباندۇر)

دېگەنگە ئوخشاش.

پېئىلغا ئوخشاش قوشۇمچىلار بولسا «إِنَّ» ۋە ئۇنىڭ قېرىنداشلىرىنى كۆرسىتىدۇ.

پېئىللىق جۈملە ـــ پېئىل بىلەن باشلانغان جۈملە بولۇپ، ئۇ ئادەتتە:

1) تولۇق پېئىل بىلەن باشلىنىدۇ. مەسىلەن:

طَلَعَتِ الشَّمْسُ (قۇياش چىقتى)

غربَ القمرُ (ئاي ئولتۇردى)

دېگەنگە ئوخشاش.

2) تولۇقسىز پېئىل بىلەن باشلىنىدۇ. مەسىلەن:

كَانَ الْجَوُّ بَارِدًا (ھاۋا سوغۇق بولدى)

لَيس مجتهِد بِيأْسٍ (تىرىشچان كىشى ئۈمىدسىزلەنمەيدۇ)

2- مەزمۇن: باشلاش پېئىللىرى توغرىسىدا

«طَفِق»، «جعَلَ»، «أَخذَ» ... لارغا ئوخشاش پېئىللار باشلاش پېئىللىرى بولۇپ، بۇلار «كان»نىڭ ئەمەلىنى قىلىدۇ. لېكىن، ئۇنىڭ خەۋىرى تەركىبىدە كەلگۈسى زامان پېئىلى بولغان پېئىللىق جۈملە بولۇشى شەرت. مەسىلەن:

طَفِقُوا يَتَحَرَّكُوْنَ منْ أَماكنهمْ وَيَعْثُوْنَ

(ئۇلار ئۆز ئورۇنلىرىدىن قوزغىلىپ ئۆيۈن ئويناشقا باشلىدى)

بَعْضُهمْ جعلَ يَكْتُبُ علَى السَّبُّوْرة

(ئۇلارنىڭ بەزىسى دوسكىغا خەت يېزىشقا باشلىدى)

أَخذَ الْأَوْلَادُ يَلْعبُوْنَ (باللار ئويناشقا باشلىدى)

دېگەنگە ئوخشاش.

تمارين

ا – أجب عن الأسئلة الآتية:

(1)لِمَ لَمْ يحضر المدرس؟

(2)من الذي سمح للطلاب بالانصراف؟

(3)كم كانت الساعةُ عندما خرجوا من مبنى المعهد؟

الجُمْلَة إمَّا اسْمِيَّة وإِمَّا فِعْلِيَّة:

فالجملةُ الاسميةُ هي التي صَدْرُها:

(أ) اسمٌ صَرِيْحٌ :، نحو: اللهُ غفورٌ . هذه مدرسةٌ . أَنَا مجتهدٌ.

(ب) مَصْدر مُؤَوّل: نحو: { وَأَنْ تَصُومُوا خيرٌ لَكُمْ } [البقرة/ 184].

ف (أن تصوموا) تَقْدِيْرُهُ (صِيامُكُمْ).

(ج) حرفٌ مُشَبَّهٌ بالفعل:، نحو: { إنّ اللهَ غفورٌ رحيمٌ }.

(الأحرف المُشَبَّهةُ بالفِعلِ هي "إنَّ" وأَخواتُها).

والجملةُ الفعليَّةُ هي التي صدرُها:

(أ) فعلٌ تامٌّ ، نحو: طَلَعَتِ الشمسُ.

(ب) فعلٌ ناقص، نحو: كان الجوُّ بارداً.

(الأفعالُ الناقصة هي "كان" وأَخَواتُهَا).

الجملة	
الجملة الاسمية	الجملة الفعلية
(أ) اللهُ غَفُورٌ.	(أ) طَلَعَتْ الشَمْسُ.
(ب) أَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لكم.	(ب) كَانَ الجوُّ بارداً.
(ج) إنَّ اللهَ غفورٌ رحيمٌ.	(ج) وكان اللهُ غفوراً رحيماً.

2- (1)استخرج ما في الدرس من الجمل الاسميَّة، وعَيِّن نوعَ الصَّدر في كل واحدةٍ منها.

(2)استخرج ما في الدرس من الجُمَلِ الفِعْليَّة، وعيِّنِ نوعَ الصَّدْرِ في كلّ واحدةٍ منها.

(3)حَوِّل المصَادِرِ الواردة في الجمل الآتية إلى مصادر مُؤَوَّلَة:

(أ) بَقَاؤُك هنا في العُطْلَة أحسن لك.

(ب) سَكَنُنا في المهجع أفضل لنا.

(ج) قال مدرس الخَطِّ : كِتابتُكم نِصْفَ صَفحةٍ بِخَطٍ جميلٍ أَحَبُّ إليَّ من كِتابتكم صَفَحاتٍ بخطٍّ رَدِيء.

(4) ما تقديرُ المصدر المؤولّ في قوله تعالى في سورة البقرة (237): { وأن تَعْفُوا أَقْرَبُ للتَّقْوى}؟ (عَفَا يعْفُو مصدره: عَفْوٌ).

(5)هات ثلاثةَ أمثلة للجملة الاسمية صدرُها أحرفٌ مشَبَّهَةٌ بالفعل.

(6)هات ثلاثةَ أمثلةٍ للجملة الفعليَّة صدرها أفعالٌ تامةٌ.

(7)هات ثلاثة أمثلة للجملة الفعلية صدرُها أفعالٌ ناقصةٌ.

3- طَفِقَ يفعلُ كذا/ جَعَلَ يفعل كذا/ أَخَذ يفعل كذا أي شَرَعَ بفعله. هذه الأفْعالُ الثلاثةُ تَعْمَلُ عَمَلَ (كان) إلا أن خبرَها يجب أن يكونَ جملةً فِعليَّةً فعلُها مُضارِعٌ.

أدخل كلّ فعل من هذه الأفعال في جملة مفيدة.

(طفق / جَعَلَ / أَخَذَ / شَرَعَ).

4- هات مضارِع الأفعال الآتية:

تحرّك	....	عَبَثَ	....	سَئِمَ[1]	....

(1) يقال: سَئِمَ الشيء، ومنه. وفي التنزيل { لا يَسْئمُ الإنسان من دعاء الخير} [فصلت/49]

(11)الدرسُ الحادي عشر

المدرس : الطلاب قليلون . أين الآخرون ؟

ئوقۇتقۇچى : ئوقۇغۇچىلار ئاز . باشقىلار قەيەردە ؟

علي : عمر غائب , حامد عند المدير , وإسحاق فى المرحاض , والحسن ذهب إلى غرفة المراقب .

ئەلى : ئۆمەر يوق ، ھامىد مۇدىرنىڭ قېشىغا كەتتى ، ئىسھاق ھاجەتخانىدا ، ھەسەن نازارەتچىنىڭ ياتىقىغا كەتتى .

عبد الرزاق : والزبير أخوه مريض , وقد استأذن المدير فى الذهاب إلى المستشفى .

عبد الرزاق:زۇبەير ئۇنىڭ قېرىندىشى كىسەل ، مۇدىردىن دوختۇرخانىغا بېرىش توغرىسىدا رۇخسەت سورىغانتى .

المدرس : ماذا به ؟

ئوقۇتقۇچى : ئۇنىڭغا نىمە بوپتۇ ؟

عبد الرزاق : به مغص .

عبد الرزاق: ئۇنىڭ قورسىقى ئاغرىپ قاپتۇ .

(يدخل حامد وإسحاق , ويجلسان فى مقعديهما).

(ھامىد ۋە ئىسھاق كىرىپ ئورۇنلىرىدا ئولتۇرىدۇ)

المدرس : يا حامد كأنك تريد أن تقول شيئا . هل لديك سؤال ؟

ئوقۇتقۇچى : ئى ھامىد بىر نەرسە دەيدىغاندەك تۇرىسەن . سۇئالىڭىز بارمۇ ؟

حامد : نعم . أنا مطلوب الآن فى النادى الرياضى . أفأذهب أم أحضر الدرس ؟

مەن ھازىر تەنتەربىيە كۇلۇبىغا چاقىرىلغان . بارايمۇ ياكى دەرسكە قاتنىشايمۇ ؟

المدرس : أن تحضر الدرس خير لك .يمكنك الذهاب إلى النادي فى الفسحة .

ئوقۇتقۇچى : دەرسكە قاتنىششىڭىز سىزگە ياخشىدۇر . كۇلۇپقا دەم ئېلىش ۋاقتىدا بارسىڭىز بولىدۇ .

(يدخل الحسن وبيده علبة) ماذا فى العلبة يا حسن .

(ھەسەن قولىدا كوروپكا بار ھالاتتە كىرىدۇ) ئى ھەسەن كوروپكىدا نىمە بار؟

الحسن : فيها طباشير .

ھەسەن : ئۇنىڭدا بور بار.

(يدخل المراقب ومعه طالب جديد , ويسلمان)

(نازارەتچى ۋە ئۇنىڭ بىلەن يېڭى ئوقۇغۇچى كىرىدۇ ، ئۇ ئىككىسى سالام بېرىدۇ)

المراقب : هذا طالب جديد .

نازارەتچى : بۇ يېڭى ئوقۇغۇچى .

المدرس : أهلا وسهلا . كيف حالك ؟

ئوقۇتقۇچى : خوش كەپسىز . قانداق ئەھۋالىڭىز ؟

هو : بخير , والحمد لله .

ئۇ : ياخشى ، ئاللاھقا شۈكرى .

المدرس : ماسمك ؟

ئوقۇتقۇچى : ئىسمىڭىز نىمە ؟

هو : منير .

ئۇ : ئىسمىم مۇنىر .

المدرس : ألماني أنت ؟

ئوقۇتقۇچى : سىز گېرمانىيەلىكمۇ ؟

منير : لا, بريطاني .

مۇنير : ياق ، ئەنگىلىيەلىك .

المدرس : أين درست اللغة العربية يا منير ؟

ئوقۇتقۇچى : ئى مۇنير ئەرەپ تىلىنى قەيەردە ئۆگەنگەنتىڭىز ؟

منير : درستها فى مدرسة اسلامية .

مۇنير : مەن ئۇنى بىر ئىسلامىي مەكتەپتە ئۆگەنگەنتىم .

المدرس : أفى بريطانية مدارس إسلامية ؟

ئوقۇتقۇچى : ئەنگىلىيەدە ئىسلامىي مەكتەپلەر بارمۇ ؟

منير : نعم .

مۇنير : ھەئە بار .

المدرس : كم مدرسة هناك ؟

ئوقۇتقۇچى : ئۇ يەردە قانچە مەكتەپ بار ؟

منير : لا أدري بالضبط . المدارس كثيرة .

مۇنير : ئېنىق بىلمەيمەن . مەكتەپلەر كۆپ .

بۇ دەرستىكى گرامماتىكىلىق قائىدىلەر:

ئىگە-خەۋەر توغرىسىدا

ئىگە ـــ جۈملىدىكى ئوي-پىكىرنىڭ كىم ياكى نېمە توغرىسىدا ئىكەنلىكىنى ئۇقتۇرىدىغان جۈملە بۆلىكىدۇر.

خەۋەر ـــ ئۇنىڭ بىلەن جۈملىدە ئىپادىلەنمەكچى بولغان ئوي-پىكىر تولۇقلىنىدىغان جۈملە بۆلىكىدۇر. مەسىلەن:

اَلْقَمَرُ جَمِيلٌ (ئاي چىرايلىق)

دېگەنگە ئوخشاش. يەنى، بۇ جۈملىدە ئىپادىلەنمەكچى بولغان ئوي-پىكىر ئاي توغرىسىدىدۇر. شۇڭا، بۇنىڭدا «القمر» دېگەن ئىسىم ئىگە بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. شۇنداقلا، بۇ جۈملىدىكى ئوي-پىكىر چىرايلىق دېگەن سۆز بىلەن ئاندىن تولۇق ئىپادىلەندى. شۇڭا، بۇنىڭدا «جميل» دېگەن سۈپەت خەۋەر بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

ئادەتتە ئىگە بىلەن خەۋەرنىڭ ئاخىرى پىشلىك ئوقۇلىدۇ.

ئىگىگە ئائىت قائىدىلەر:

1) ئىگە ئىككى خىل بولىدۇ: (1) ئاشكارا ئىسىم بولىدۇ. مەسىلەن:

اَللّٰهُ رَبُّنَا (ئاللاھ بىزنىڭ پەرۋەردىگارىمىز)

اَلْجُلُوْسُ هُنَا مَمْنُوْعٌ (بۇ يەردە ئولتۇرۇش چەكلىنىدۇ)

(2) ياسالما مەسدەر بولىدۇ. مەسىلەن:

﴿أَنْ تَعْفُوا أَقْرَبُ لِلتَّقْوٰى﴾ (ئەپۇ قىلىشىڭلار تەقۋالىققا يېقىندۇر)

دېگەنگە ئوخشاش.

2) ئەسلى قائىدە بويىچە ئىگە ئېنىق ئىسىم (معرفة) بولىدۇ. مەسىلەن:

مُحَمَّدٌ رَسُوْلُ اللهِ (مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام ئاللاھنىڭ ئەلچىسى)

هٰذَا مَسْجِدٌ (بۇ مەسجىد)

اَلْقُرْآنُ كِتَابُ اللهِ (قۇرئان ئاللاھنىڭ كىتابى)

دېگەنگە ئوخشاش.

ئەمما، بەزى ۋاقىتلاردا تۆۋەندىكى شەرتلەر بويىچە ئېنىقسىز ئىسىم (نكرة)مۇ ئىگە بولىدۇ:

(1) خەۋەر تولۇقسىز جۈملە (شبه جملة) بولۇش (تولۇقسىز جۈملە رەۋىش بىلەن ئاخىرىنى زىر قىلغۇچى قوشۇمچىلار كىرگەن ئىسىمنى كۆرسىتىدۇ) ۋە خەۋەر ئىگىدىن بۇرۇن كېلىش شەرتى بىلەن ئىگە ئېنىقسىز ئىسىم بولىدۇ. مەسىلەن:

عِنْدَنَا سَيَّارَةٌ (بىزنىڭ ماشىنىمىز بار)

بۇنىڭدا «عِنْدَنَا» دېگەن رەۋىش ئىلگىرى كەلگەن خەۋەردۇر، «سَيَّارَةٌ» دېگەن ئېنىقسىز ئىسىم كېيىن كەلگەن ئىگىدۇر.

لِي أَخٌ (مېنىڭ قېرىندىشىم بار)

بۇنىڭدا «لِي» دېگەن ئالدى قوشۇمچىلىق سۆز بىرىكمىسى ئىلگىرى كەلگەن خەۋەردۇر، «أَخٌ» دېگەن ئېنىقسىز ئىسىم كېيىن كەلگەن ئىگىدۇر.

(2) ئىگىنىڭ سوراق ئالمىشى بولۇش شەرتى بىلەن ئىگە ئېنىقسىز ئىسىم بولىدۇ (سوراق ئالماشلىرى ئېنىقسىز ئىسىمدۇر). مەسىلەن:

مَا بِكَ (ساڭا نېمە بولدى)

مَنْ مَرِيضٌ (كىم ئاغرىپ قالدى)

كَمْ طَالِبًا فِي الْفَصْلِ (سىنىپتا قانچە ئوقۇغۇچى بار)

دېگەنگە ئوخشاش.

3) ئەسلى قائىدە بويىچە ئىگە خەۋەردىن بۇرۇن كېلىدۇ. مەسىلەن:

أَنْتَ مُدَرِّسٌ (سەن ئوقۇتقۇچى)

دېگەنگە ئوخشاش.

ئەمما، بۇنىڭ ئەكسىدە كېلىشمۇ توغرا. مەسىلەن:

أَمُدَرِّسٌ أَنْتَ (سەن ئوقۇتقۇچىمۇ)

أَقَائِمٌ أَنْتَ (سەن تۇردۇڭمۇ)

دېگەنگە ئوخشاش.

ئەگەر ئىگە سوراق ئالمىشى بولسا، ئۇنىڭ خەۋەردىن ئىلگىرى كېلىشى زۆرۈر. مەسىلەن:

مَا بِكَ مَنْ مَرِيضٌ مَاذَا بِهِ

دېگەنگە ئوخشاش.

ئەگەر خەۋەر سوراق ئالمىشى بولسا، ئۇنىڭ ئىگىدىن ئىلگىرى كېلىشى زۆرۈر بولىدۇ. مەسىلەن:

مَا اسْمُكَ (ئىسمىڭىز نېمە)

كَيْفَ حَالُكَ (ئەھۋالىڭىز قانداق)

دېگەنگە ئوخشاش.

4) ئىگىنىڭ كىم ياكى نېمە ئىكەنلىكى ئېنىق بولسا، جۈملىدە ئۇنىڭ تاشلىنىپ كېتىشىمۇ دۇرۇس بولىدۇ. مەسىلەن:

ـــ مَا اسْمُكَ ؟ (ئىسمىڭ نېمە؟)

ـــ حامد . (هامىد.)

دېگەنگە ئوخشـاش. يەنى، ئەسـلىسـى «اسْمِي حَامِدٌ»دۇر, لېكىن ئاڭلىغۇچىغا يەنىلا چۈشىنىشلىك بولىدىغان بولغاچقا، ئۇنىڭدىكى «اسْمِي» دېگەن ئىگە قىسقارتىۋېتىلگەن.

خەۋەرگە ئائىت قائىدىلەر:

1) خەۋەر ئۈچ خىل بولىدۇ: (1) بىرلىك ئىسىم بولىدۇ. مەسىلەن:

الْمؤمن مِرْآة الْمؤمن (مۇئمىن مۇئمىننىڭ ئەينىكى)

هم رِجَالٌ (ئۇلار ئەرلەردۇر)

دېگەنگە ئوخشاش.

(2) جۈملە بولىدۇ. مەسىلەن:

اَلْمدِير مَا اسْمُهُ (مۇدىر، ئۇنىڭ ئىسمى نېمە)

بۇنىڭدا خەۋەر «مَا اسْمُهُ» دېگەن ئىسىملىق جۈملىدۇر.

وَاللّٰهُ خَلَقَكُمْ (ئاللاھ سىلەرنى ياراتتى)

بۇنىڭدا خەۋەر «خَلَقَكُمْ» دېگەن پېئىللىق جۈملىدۇر.

(3) تولۇقسىز جۈملە (يەنى رەۋىش ۋە ئالدى قوشۇمچىلىق سۆز بىرىكمـــــسى) بولىدۇ. مەسىلەن:

اَلْجنَّةُ تَحْتَ أَقْدَامِ الأُمَّهَات (جەننەت ئانىلارنىڭ قەدىمى ئاستىدا)

اَلْحمدُ للّٰه (جىمى ھەمدۇ-سانا ئاللاھقا خاستۇر)

دېگەنگە ئوخشاش، دېمەك بۇلاردا خەۋەر تولۇقسىز جۈملە بولدى.

2) ئەسـلىدە ئىگە-خەۋەرنىڭ ئاخىرى پىشـلىك ئوقۇلىدۇ. لېكىن، جۈملىنىڭ خەۋىرى جۈملە ياكى تولۇقسـىز جۈملە بولسـا، ئاخىرى ئاشـكارا پىشـلىك ئوقۇلمايدۇ. لېكىن، ئورۇن جەھەتتىن پىشلىك ئوقۇلىدۇ.

3) خەۋەر ئىگىگە مۇنداق بىر قانچە جەھەتتىن ماسلىشىپ كېلىدۇ:

(1) سان (يەني بىرلىك، ئىككىلىك ۋە كۆپلۈك) جەھەتتە ماسلىشىدۇ. مەسىلەن:

اَلْمدرِّسُ وَاقِفٌ (ئوقۇتقۇچى تۇردى)

اَلطُّلاَّبُ جَالِسُونَ (ئوقۇغۇچىلار ئولتۇردى)

بَابَا الفَصْلِ مُغْلَقَان وَنَافذَتَاهُ مَفْتُوحَتَان

(سىنىپنىڭ ئىككى ئىشىكى تاقاقلىق ۋە ئۇنىڭ ئىككى دەرىزىسى ئوچۇق)

دېگەنگە ئوخشاش.

(2) جىنس (يەنى ئەرلىك ۋە ئاياللىق) جەھەتتە ماسلىشىدۇ. مەسىلەن:

حَامِدٌ مُهَنْدِسٌ (ھامىد ئىنژېنېر)

آمِنَةُ مُهَنْدِسَةٌ (ئامىنە ئىنژېنېر)

دېگەنگە ئوخشاش.

تمارين

أجب عن الأسئلة الآتية:

(1)أين أراد حامد أن يذهب؟

(2)بماذا أتى الحسن من غرفة المراقب؟

(3)ما اسم الطالب الجديد؟

(4)من أين هو ؟

المُبْتَدأُ والخَبَر

المبتدأ هو الاسم الذي نَتَحَدَّثُ عنه، والخَبَرُ هو الحَدِيثُ الذي تَتِمُّ به الفائِدَةُ نحو: "القَمَرُ جَمِيلٌ ." ففي هذه الجملة نريد أن نَتَحَدَّث عن القمر، فَلَفْظُ (القمر) مبتدأٌ ، ونريد أن نقول إنه جميل، فَلَفْظُ (جميل) خَبَرٌ.

المبتدأُ والخبرُ مَرْفُوعانِ.

<u>من أحكام المبتدأ:</u>

(1)أَنْواعُ المُبْتَدأ:

المبتدأ إمَّا اسمٌ صَرِيحٌ ، وإمَّا مَصْدَرٌ مُؤَوَّلٌ ، نحو:

(أ) الله ربُّنا. القِراءَةُ مفيدةٌ . الجُلُوسُ هنا ممنوعٌ . نحن طلابٌ.

(ب) { وَأَنْ تَصُومُوا خيرٌ لكم } . { وأن تَعْفُوا أقربُ لِلتَّقْوى} .

(2)تَعريف المبتدأِ وتَنْكِيرُهُ:

الأصل في المبتدأ أن يكونَ مَعْرِفَةً كما في الأمثلة الآتية (المبتدأ تحته خط):

(أ) محمدٌ رسولُ اللهِ.

(ب) أنا مدرسٌ.

(ج) هذا مسجدٌ.

(د) الذي يعبد غيرَ الله مُشْرِكٌ.

(هـ) القرآنُ كتاب الله.

(و) مفتاحُ الجنَّةِ الصلاةُ.

وقد يكون المبتدأُ نَكِرَةً بِشُرُوطٍ منها:

(أ) أن يكونَ الخبرُ شِبْهَ جُمْلَةٍ (المُراد بِشِبْهِ الجملةِ: الظَّرْفُ والجَارُّ والمَجْرُورُ)، وأن يَتَقَدَّمَ على المبتدأِ، نحو:

*عِنْدَنَا سيارةٌ . هنا (سيارةٌ) مبتدأٌ ، والظرفُ (عِنْدَ) خبر.

*لِي أَخٌ ، هنا (أَخٌ) مبتدأٌ ، والجارُّ والمجرور (لِي) خَبرٌ.

(ب) أن يكونَ المبتدأُ اسْمُ اسْتِفْهامٍ:(وأسْماءُ الاستفهام نَكِراتٌ)، نحو:

*ما بِكَ؟ هنا اسمُ الاستفهام (ما) مبتدأ، والجارُ والمجرور (بِكَ) خبر.

*مَنْ مريضٌ ؟ هنا اسم الاستفهام (مَن) مبتدأ، و(مريضٌ) خبر.

كَمْ طالبا في الفصل؟ هنا اسم الاستفهام (كم) مبتدأ، و(في الفصل) خبر.

(3)تَرْتِيبُ المبتدأِ والخَبَرِ:

الأصلُ أن يَتَقَدَّمَ المبتدأُ على الخَبَرِ، نحو: أنتَ مدرسٌ . ويجوز عَكْسُه، نحو :أمدرسٌ أنْتَ؟.

ويجب أن يَتَقَدَّمَ المبتدأُ إذا كان اسم استِفْهامٍ، نحو :ما بك؟ مَنْ مريض؟

ويجب أن يتقدّم الخبرُ إذا كان اسمَ اسْتِفْهامٍ، نحو: ما اسْمُكَ؟ كَيْفَ حَالُكَ؟

(4)حَذْفُ المبتدأ:

يجوز حَذْفُ المبتدأِ إذا عُلِمَ. تقول للسائل عَنِ اسْمِك : حامدٌ . أي: اسمي حامدٌ.

من أَحْكام الخبر:

(1)أنواع الخبر:

الخبر إما مُفْرَدٌ (أي ليس جملةً)، وإما جملةٌ ، وإما شِبْهُ جملةٍ.

(أ) فالخبرُ المفرد: نحو: المؤمنُ مرآةُ المؤمنِ.

(ب) والخبرُ الجملةُ: نحو:

*المديرُ ما اسْمُهُ؟	الجملة الاسمية (ما اسْمُهُ) خبَرٌ ، وهي في مَحَل رفعٍ.
*والله خَلَقَكُم.	الجملة الفعلية (خلقكم) خبرٌ ، وهي في محَلِّ رَفْعٍ.

(ج) والخبرُ شبْهُ الجملةِ: نحو:

*الجنةُ تحتَ ظِلالِ السيوفِ	الظرفُ (تحتَ) خبر. وهو منصوبٌ في مَحَلِّ رَفْعٍ.
*الحمدِ لله.	الجار والمجرور (لله) خبر. وهو في محَلِّ رفعٍ.

(2)مُطابَقَتُهُ للمُبْتَدَأ:

يُطَابِقُ الخبرُ المُبْتَدَأَ في:

(أ) الإفْرادِ والتَثْنِيَةِ والجمعِ :نحو :المدرس واقف. والطلاب جالسون. بَابَا الفَصْلِ مغْلقَان، ونافِذَتَاهُ مفتوحتان.

(ب) في التَذْكير والتَأْنِيْث :نحو: حامدٌ مهندسٌ ، وزوجتُه طبيبةٌ ، وابْنَاهُما تاجرانِ، وبِنتاهما مُدَرِّسَتَانِ.

تمـارين

1– اجعل كلّ اسم مما يأتي مبتدأ:

أحمد .أحمد وأخوه. المسلمون. السيارة. مَنَارتا

المسجد. الطالبات. قلم. الكتب. مَا. مَن.

2- اجعل كلّ اسم مما يأتي خبراً:

مفتوحتان .مغلَقتان. جميلة. ناجحون. مُتَحَجِّبَات .كيفَ. أين. مَا. مَن. مَتى. عندَ. فوقَ.

3- اجعل لفظ (المدرس) مبتدأ في خَمْسِ جُمَل على أن يكون الخبر:

مفردا في الأولى.

وظرفاً في الثانية.

وجاراً ومجروراً في الثالثة.

وجملةً فِعلية في الرابعة.

وجملةً اسميةً في الخامسة.

4- هات ثلاث جمل خبرُ كلِّ واحدةٍ منها ظرف.

5- هات ثلاث جمل خبر كلِّ واحدة منها جارّ ومجرور.

6- اجعل كلَّ اسم مما يأتي مبتدأ على أن يكون خبره جملةً اسميةً واستَعِنْ بالاسم الذي بين القوسين لتكوين الخبر:

أحمد	(أخوه)
سيارتك	(لونها)
الكُتُبُ الأَجْنَبِيّة	(ثمنها)
الطالب الجديد	(اسمه)
الله	(فضله)

7- استخرج من الدرس أمثلة للجملة الاسمية حُذِفَ مبتدؤُها.

8- استخرج ما في الدرس من المبتدآت والأخبار، وعيِّن نوع كل خبر على النحو الآتي:

الجملة	المبتدأ	الخبر	نوعه :مفرد/ جملة/ شبه جملة.

بعض أحوال المبتدأ والخبر

(1)أحوال المبتدأ

المبتدأ	معرفة/ نكرة	مقدم/ مؤخر	سبب تقدمه أو تأخره
(1)اللهُ غَفُورٌ.	مَعْرِفة	مُقَدَّمٌ	هو الأصْل
(2)عجيبٌ كَلامُه.	معرفة	مُؤَخَّرٌ	هذا جائِزٌ
(3)عندكَ سيارةٌ.	نَكِرة	مؤخر	لِكَوْنِ المبتدأ نكرةً والخَبَرِ شِبْهَ جُملةٍ
(4)أفي الله شكٌّ ؟	نكرة	مؤخر	لِكَوْنِ المبتدأِ نكرة والخَبرِ شبهَ جملة
(5)مَنْ غائبٌ ؟	نكرة	مقدّم	لكونِ المبتدأ اسْمَ اسْتِفْهام
(6)مَنْ أنتَ؟	معرفة	مؤخر	لكونِ الخبر اسمَ استفهامٍ
(7)وأن تَصومُوا خيرٌ لكم	معرفة لأن التقدير صِيَامُكُمْ خيرٌ لكم	مقدّم	هو الأصل

(2)أحوال الخبر

الخبر	نوعه: مفرد/ جملة/ شبه جملة
(1) الدِّينُ يُسْرٌ.	مُفْرَد

(2) المدرسُ عندَ المديرِ.	شِبْهُ جُملةٍ (ظَرْفٌ)
(3) الطلاب في الملعب.	شِبْهُ جُمْلةٍ (الجارّ والمَجْرُورُ)
(4) النِّيَّةُ مَحَلُّها القَلْبُ.	جملةٌ اسْمِيَّة
(5) الإسلامُ يَجُبُّ مَا كانَ قَبْلَه.	جملةٌ فِعْلِيَّةٌ

(12)الدرسُ الثاني عشر

المدرس : أرحب فى اليوم الأول من العام الجديد . متى وصلتم من بلادكم ؟

ئوقۇتقۇچى : يېڭى يىلنىڭ بىرىنچى كۈنىدە سىلەرنى قارشى ئالىمەن . سىلەر شەھەرىڭلاردىن قاچان يېتىپ كەلدىڭلار .

أحمد : وصلنا قبل أسبوع .

أحمد : بىر ھەپتە ئىلگىرى كەلدۇق .

الحسين : أما أنا فوصلت أمس .

ھۈسەين : ئەمما مەن تۈنۈگۈن كەلدىم .

علي : أنا وصلت يوم الثلاثاء , وذهبت إلى مكة لأداء العمرة , وبقيت هناك ثلاثة أيام , ورجعت البارحة .

ئەلى : مەن سەيشەنبە كۈنى يېتىپ كەلدىم ، مەن مەككىگە ئۆمرى ھەجنى ئادا قىلىش ئۈچۈن باردىم ، شۇ يەردە ئۈچ كۈن تۇرۇپ ئاخشام كەچ قايتتىم .

المدرس : أهلا وسهلا .

ئوقۇتقۇچى: خوش كەپسىز .

جمال : ياأستاذ , أتسمح لي أن أجلس أمامك ؟ إن هذا المقعد خال , فإن صاحبه طوي قيده العام الماضي .

جامال : ئى ئۇستاز ، ماڭا سىزنىڭ ئالدىڭىزدا ئولتۇرۇشقا رۇخسەت قىلامسىز ؟ بۇ ئورۇن بوشكەن ، ئۇنىڭ ئىگىسى ئۆتكەن يىلى ھەيدەلگەن .

المدرس : اجلس حيث شئت . ئوقۇتقۇچى: خالىغان ئورۇندا ئولتۇر .

الزبير: لا أريد أن أجلس تحت المروحة فإن ذالك يضرني , أفأجلس خلف جمال ؟

زۇبەير : مەن شامالدۇرغۇچ ئاستىدا ئولتۇرۇشنى خالىمايمەن چۈنكى ئاشۇ ماڭا زىيانلىق ، جامالنىڭ كەينى تەرەپتە ئولتۇرايمۇ ؟

المدرس : لا مانع لدي .

ئوقۇتقۇچى : مەن چەكلىمەيمەن.

جمال : أين سافرت في عطلة الصيف هذه السنة يا أستاذ ؟

جامال : ئى ئۇستاز بۇ يىل يازلىق تەتىلدە قەيەرگە سەپەر قىلدىڭىز ؟

المدرس : إلى إندونيسيا .

ئوقۇتقۇچى :ھىندىنوزىيەگە .

جمال : ألم تمر بكوالالمبور ؟

جامال : سىز كۇئالالامفوردىن ئۆتمىدىڭىزمۇ ؟

المدرس : بلى , ولكنني لم أمكث فيها طويلا .

ئوقۇتقۇچى : شۇنداق ئۆتتۇم، بىراق مەن ئۇ يەردە ئۇزۇن تۇرمىدىم .

جمال : كم لبثت ثمَّ يا أستاذ ؟

جامال : ئۇ يەردە قانچىلىك تۇردىڭىز ؟

المدرس : لبثت ثمة يوما أو بعض يوم .

ئوقۇتقۇچى : ئۇ يەردە بىر كۈن ياكى يېرىم كۈن تۇردۇم .

جمال : لو عرفت أنك تأتي إلى بلدي لاستقبلتك في المطار ..أسافرت إلى سنغافورة أيضا ؟

جامال : ئەگەر سىزنىڭ مىنىڭ شەھرىمگە كېلىدىغانلىقىڭىزنى بىلگەن بولسام سىزنى ئايدىرومدا كۈتىۋالاتتىم ...سىنگاپورغىمۇ سەپەر قىلدىڭىزمۇ ؟

المدرس : لا .

ئوقۇتقۇچى : ياق .

جمال : ألم تسافر إليها من قبل ؟

جامال : ئۇ يەرگە بۇندىن بۇرۇن سەپەر قىلىپ باقمىغانمۇ ؟

المدرس : نعم ، لم أسافر إليها قط .

ئوقۇتقۇچى : شۇنداق ، ئۇ يەرگە پەقەت سەپەر قىلىپ باقمىدىم .

بۇ دەرستىكى گىراماتىكىلىق قائىدىلەر:

1- مەزمۇن: ۋاقىت-ئورۇن تولدۇرغۇچى (مَفْعُوْلٌ فِيْهِ) توغرىسىدا

ۋاقىت-ئورۇن تولدۇرغۇچى ـــ ئىش-ھەرىكەتنىڭ يۈز بەرگەن ۋاقتى ياكى ئورنىنى بايان قىلىش ئۈچۈن سۆزلىنىدىغان زەبەر ئوقۇلغۇچى ئىسىمدىن ئىبارەت. ئۇ يەنە ۋاقىت-ئورۇن رەۋىشى دەپمۇ ئاتىلىدۇ. مەسىلەن:

خَرَجْتُ لَيْلاً (مەن كېچىدە چىقتىم) ۋاقىت رەۋىشى

نمت تحت شجرة (مەن دەرەخ ئاستىدا ئۇخلىدىم) ئورۇن رەۋىشى

دېگەنگە ئوخشاش.

بىر قىسىم رەۋىشلەر مەبنى بولۇپ، ئۇلار:

1) متى ← متى خرجت (قاچان چىقتىڭ)؟

بۇ ئاخىرى سۈكۈنغا مەبنى بولغان ۋاقىت رەۋىشى بولۇپ، بۇ جۈملىدە ئورۇن جەھەتتىن زەبەرلىك ئوقۇلغان.

2) أَيْنَ ← أَيْنَ تَذْهَبُ (قەيەرگە بارىسەن)؟

بۇ ئاخىرى زەبەرگە مەبنى بولغان ئورۇن رەۋىشى بولۇپ، بۇ جۈملىدە ئورۇن جەھەتتىن زەبەرلىك ئوقۇلغان.

3) أَمْسِ ← لَمْ أَغِبْ أَمْسِ (مەن تۆنۈگۈن ھەرگىز يوقاپ كەتمىدىم).

بۇ ئاخىرى زىرغا مەبنى بولغان ۋاقىت رەۋىشى بولۇپ، بۇ جۈملىدە ئورۇن جەھەتتىن زەبەرلىك ئوقۇلغان.

4) قَطٌّ ← لَمْ أَذُقْ هذه الْفَاكِهَةَ قَطُّ (بۇ مېۋىنى پەقەت تېتىپ باقمىدىم).
بۇ ئاخىرى پىشــقا مەبنى بولغان ۋاقىت رەۋىشــى بولۇپ، بۇ جۈملىدە ئورۇن جەھەتتىن زەبەرلىك ئوقۇلغان.

5) هُنَا ← اجْلِسْ هُنَا (بۇ يەردە ئولتۇر).
بۇ ئاخىرى سۈكۈنغا مەبنى بولغان ئورۇن رەۋىشى بولۇپ، بۇ جۈملىدە ئورۇن جەھەتتىن زەبەرلىك ئوقۇلغان.

6) اَلْآنَ ← اَلْآنَ جِئْتَ (هازىر كەلدىڭمۇ)؟
بۇ ئاخىرى زەبەرگە مەبنى بولغان ۋاقىت رەۋىشــى بولۇپ، بۇ جۈملىدە ئورۇن جەھەتتىن زەبەرلىك ئوقۇلغان.

7) حَيْثُ ← اجْلِسْ حَيْثُ شِئْتَ (سەن خالىغان ئورۇندا ئولتۇر).
بۇ ئاخىرى پىشــقا مەبنى بولغان ئورۇن رەۋىشــى بولۇپ، ئورۇن جەھەتتىن زەبەرلىك ئوقۇلغان.

بىر قىسىم ئىسىملار رەۋىشكە ۋەكىللىك قىلىدۇ، ئۇلار:

1) زامان ياكى ماكاننىڭ ھەممىسىنى ياكى ئۇ ئىككىسىنىڭ بىر قىسمىنى ئۇقتۇرىدىغان رەۋىشكە ئىزاپەت قىلىنغان ئىسىم رەۋىشكە ۋەكىللىك قىلىدۇ. مەسىلەن:

سَافَرْنَا كُلَّ النَّهَارِ (بىز پۈتۈن بىر كۈن يول ماڭدۇق)

انْتَظَرْتُكَ رُبْعَ سَاعَةٍ (مەن سىنى 15 مىنۇت كۈتتۇم)

دېگەنگە ئوخشاش. يەنى، بۇلاردا «كُلَّ» ۋە «رُبْعَ» دېگەن ئىسىملار رەۋىشكە ۋەكىللىك قىلغان.

2) رەۋىشنىڭ سۈپىتى رەۋىشكە ۋەكىللىك قىلىدۇ. مەسىلەن:

جَلَسْتُ طَوِيلًا (مەن ئۇزاق ئولتۇردۇم)

دېگەنگە ئوخشاش. يەنى، بۇ جۈملىنىڭ ئەسلىسى «جَلَسْتُ وَقْتًا طَوِيلًا» بولۇپ، ئۇنىڭدا «وَقْتًا» دېگەن رەۋىش تاشلىنىپ كېتىپ، «طَوِيلًا» دېگەن رەۋىشنىڭ سۈپىتى ئۇنىڭغا ۋەكىللىك قىلغان.

(3) كۆرسىتىش ئالمىشى رەۋىشكە ۋەكىللىك قىلىدۇ. مەسىلەن:

جِئْتُ هَذَا الْأُسْبُوعَ (مەن مۇشۇ ھەپتە ئىچىدە كەلدىم

دېگەنگە ئوخشاش. يەنى، بۇنىڭدا «هذا» رەۋىشكە ۋەكىللىك قىلدى.

(4) سان رەۋىشكە ۋەكىللىك قىلىدۇ. مەسىلەن:

مَكَثْتُ فِي بَغْدَادَ أَرْبَعَةَ أَيَّامٍ (مەن باغدادتا تۆت كۈن تۇردۇم)

سِرْنَا مِائَةَ كِيلُومِتْرٍ (بىز 100 كىلومېتىر يول ماڭدۇق)

دېگەنگە ئوخشاش. يەنى، بۇنىڭدا «أَرْبَعَةَ» ۋە «مِائَةَ» دېگەن سانلار رەۋىشكە ۋەكىللىك قىلغان.

2- مەزمۇن: «لَوْ» توغرىسىدا

تېكىستتە «لَوْ عَرَفْتُ أَنَّكَ تَأْتِي إِلَى بَلَدِي لَاسْتَقْبَلْتُكَ فِي الْمَطَارِ» (ئەگەر مەن سېنىڭ شەھىرىمگە كەلگەنلىكىڭنى بىلگەن بولسام، ئەلۋەتتە تايرودرومغا چىقىپ سېنى كۈتۈۋالاتتىم) دېگەن بىر جۈملە ئۇچرايدۇ. ئۇنىڭدىكى «لَوْ» ــ شەرت ۋە جاۋابنىڭ مەۋجۇت بولۇشنى چەكلەيدىغان قوشۇمچە (حرف امتناع لإمتناع) دەپ ئاتىلىدۇ.

ئۇ ئۈچ ئىشنى ئۇقتۇرىدۇ: 1) شەرت مەنىسىنى ئۇقتۇرىدۇ؛ 2) شەرتنى ئۆتكەن زامانغا چەكلەيدۇ؛ 3) شەرت ۋە جاۋابنىڭ ۋۇجۇدقا چىقىشىنى چەكلەيدۇ. مەسىلەن:

لَو اجتهدتَ لَنجحتَ

(ئەگەر تىرىشقان بولساڭ، ئەلۋەتتە نەتىجە قازىناتتىڭ)

بۇ بولسا «لَمْ تَجْتَهِدْ فَلَمْ تَنْجَحْ (سەن تىرىشمىدىڭ، شۇڭا نەتىجىگە ئېرىشەلمىدىڭ)» دېگەنلىك بولىدۇ.

«لَوْ»نىڭ بولۇشلۇق جاۋابىغا «ل» قوشۇلىدۇ، بولۇشسىز جاۋابىغا «ل» قوشۇلمايدۇ. بۇنىڭ ئەكسىچە كېلىشمۇ توغرا، لېكىن بۇنداق كېلىش بەك ئاز ئۇچرايدۇ. مەسىلەن:

لَوْ سَمِعْتَ قِصَّتَهُ لَبَكَيْتَ

(ئەگەر سەن ئۇنىڭ ھېكايىسىنى ئاڭلىغان بولساڭ، ئەلۋەتتە يىغلايتتىڭ)

لَوْ عَرَفْتُ أَنَّ الإِخْتِبَارَ الْيَوْمَ مَا تَأَخَّرْتُ

(ئەگەر بۈگۈن ئىمتىھان بارلىقىنى بىلگەن بولسام، كېچىكىپ قالمايتتىم)

دېگەنگە ئوخشاش.

3- مەزمۇن: «قَبْلَ» ۋە «بَعْدَ» توغرىسىدا

«قَبْلَ» بىلەن «بَعْدَ» ئەگەر تەلەپپۇزدا ئىزاپەتتىن ئۈزۈلۈپ، مەنىدە ئۈزۈلمىگەن بولسا، ئاخىرى پېشقا مەبنى بولىدۇ. مەسىلەن:

﴿ لِلَّهِ الْأَمْرُ مِنْ قَبْلُ وَمِنْ بَعْدُ ﴾

(بۇنىڭدىن بۇرۇنقى ۋە كېيىنكى ئىشلارنىڭ ھەممىسى ئاللاھنىڭ ئىلكىدە)

دېگەنگە ئوخشاش.

تمرين

أجب عن الأسئلة الآتية:

(1)متى وصل الحسين؟

(2)كم يوماً بقي عليّ في مكة؟

(3)لم لا يريد الزبير أن يجلس تحت المروحة؟

(4)أين سافر المدرس في عطلة الصيف؟

(5)كم لبث في كوالالمبور؟

*المَفْعُول فِيهِ:

(وصلت يومَ الثُلاثاءِ). هنا (يوم) مفعول فيه .المفعول فيه اسمٌ منصوبٌ يُذْكَرُ لِبَيانِ زمانِ الفِعْلِ أو مكانِه، ويُسمَّى أيضاً ظَرْفاً. نحو:

(أ) خرجت ليلاً. سأُسَافِرُ غداً إن شاء الله. نِمْتُ بَعْدَ نومك. (ظَرْف زمان).

(ب) مَشَيْت مِيلاً. جَلَسْت عندَ المدير. نمت تحتَ شَجَرةٍ . (ظرف مَكانٍ)

بعضُ الظروف مَبْنِيَّةٌ منها:

مَتَى تقول :متى خرجت؟ هنا (متى) ظرفُ زمان مبنيٌّ على السكون في مَحَلِّ نصبٍ.

أيْنَ تقول :أينَ تدرس؟ هنا (أين) ظرف مكانٍ ، مبنيّ على الفتح في محلِّ نصب.

أمسِ تقول :لم أَغِبْ أمس. هنا (أمس) ظرفُ زمانٍ ، مبنيّ على الكسر في محلّ نصب.

قَطُّ تقول :لم أَذُقْ هذه الفاكهةَ قَطُّ. هنا (قط) ظرف زمان، مبنّ على الضم في محلّ نصب.

هُنا تقول :اجلس هنا. في هذه الجملة (هُنا) ظرف مكان، مبنيّ على السكون في محلّ نصب.

الآن تقول :الآنَ جئتَ؟ هنا (الآن) ظرف زمان، مبنيّ على الفتح في محلّ نصب.

حيثُ تقول :اجلسْ حَيْثُ شئتَ. هنا (حيثُ) ظرف مَكان مبنيّ على الضم في محلّ نصب.

هناك أسماءٌ تَنُوبُ عَنِ الظرف، منها:

(1) المضافُ إلى الظرف مما دَلَّ على كُلِّيَّةِ الزمانِ أو المكانِ، أو جُزْئِيَّتِهِمَا، نحو:

سافرنا كلَّ النهار. انْتَظَرْتُكَ رُبْعَ ساعة .مَشَيت نصفَ كيلو متر.

هنا الكلمات (كلّ، وربع، ونصف) نابَتْ عن الظروف.

(2) صِفَتُه ، نحو: جلست طويلا، أي وقتاً طويلاً. هنا (طويلا) صفةٌ للظرف نابت عنه.

(3) اسمُ الإشارة، نحو: جئت هذا الأسبوعَ. هنا (هذا) نابَ عن الظرف.

(4) العَدَدُ، نحو: مَكَثْت في بغدادَ أربعةَ أيامٍ. سِرنا مِائَةَ كيلو مترٍ . هنا (أربعة ومائة) عَدَدانِ نابا عن الظرف.

تمـارين

1- استخرج ما في الدرس من ظروف الزمان والمكان.

2- استخرج ما فيه من الظروف المبنيّة.

3- استخرج منه كلماتٍ نابَتْ عن الظرف.

4- عين ظروفَ الزمان والمكان فيما يأتي:

(1) انْتَظِرْ لحظةً .   (2) قِفْ حَيْثُ أَمَرْتُكَ.

(3) جلس الزُّوَارُ عِنْدَ المدير نصفَ ساعةٍ.

(4) كَمْ ساعةً بَقِيَ الجَرِيْحُ في المستشفى؟

(5) أَتُسَافِرِ إلى الرياض هذا الشهرَ؟

(6) أَقَبْلَ الأذانِ ذهبْتَ إلى المسجد أم بعده؟

(7) صَبرت طويلاً.

(8) نِمْتَ كلَّ الليل.

(9) أساعتَين نمتَ أم ثلاثَ ساعاتٍ ؟

(10) أين مكثتَ هذه المدّةَ؟

5- عيِّنْ ظروف الزمان والمكان في الآيات الكريمة الآتية:

(1) { وجاءوا أَباهم عِشاءً يبكون } . [يوسف/16].

(2) { وبَنَيْنا فوقَكم سَبْعاً شِداداً } [النبأ/12].

(3) { قَالَ رَبِّ إني دَعَوْتُ قَومِي لَيْلاً ونهاراً }[نوح/5].

(4) {وَمَا تَدْرِي نفسٌ ماذا تكسِبُ غداً } [لقمان/34].

(5) { وقِيلَ اليومَ نَنْسَاكُمْ كَمَا نَسِيتم لِقاءَ يومِكم هذا } [الجاثية/34].

6- هات ثلاث جمل تحوى كلُّ واحدة منها عدداً ناب عن الظرف.

7- هات ثلاث جمل تحوى كل واحدة منها اسمَ إشارةٍ ناب عن الظرف.

8- أدخل كل ظرف مما يأتي في جملة مفيدة:

قبل .بعد. عند. أمام. خلف. تحت. فوق. هنا. ثَمَّ .ثَمَّةَ.

* ورد في الدرس: (لَوْ عرفتُ أنك تأتي إلى بلدي لاسْتَقْبَلْتُك في المطار).

لَوْ حرفُ امْتِناعٍ لامتناعٍ. وتُفِيد ثلاثةَ أمور:

(1)الشَّرطِيّة.

(2)تَقْيِيدَ الشرطية بالزمن الماضي.

(3)الامْتِناعَ.

نحو: لو اجْتهدتَ لَنَجَحْتَ. معناه: لم تَجْتَهِدْ، فلم تنجح.

يَقْتَرِنُ جوابُها المُثْبَتُ باللام، ولا يقترن بها جوابُها المَنْفِيُّ. (يجوز عَكْسُه وهذا قليل). نحو:

(1)لو سمعت قِصَّته لَبَكَيْتَ.

(2)قال المدرس لحامد: لو حضرت أمس ما شَكَوْتك إلى المدير.

(3)هذا طعام فاسد. لو أكله الناس لمرِضوا.

(4)لو رأيت ذاك المنظر لبكيت.

(5)لو عرفت أن الرِّحْلةَ اليومَ مَا تأخّرتُ.

9- أدْخِل (لو) على الجمل الآتية، وغيِّرْ ما يَلْزَمُ:

(1)ضربني ذاك الولد/ ضربتُهُ..

(2)عرفت أن المدرس مُسافِرٌ / ما جئت..

(3)تأخَّرتُ دَقِيقَتَين/ فاتَتْني الطائرةُ..

(4)سمعتَ تلاوةَ هذا القارِئ/ بكيت...

(5)قرأت هذه القِصةَ/ ضَحِكْت كثيراً...

(6)عرفت أنه يكذِب/ ما سَاعَدْتُه..

(7)زادتْ دَرَجَاتِي بِنِصْفِ دَرَجَةٍ / نجحت بِتَقْدِير مُمْتَازٍ..

10- أكمل الناقص فيما يلي:

(1)لو .... ما رَسَبْت .

(2)لو عرفت أنك تأتي إلى المدينة.....................................

.... (3)لَمَرِضْتَ.

.... (4)لَفَاتَتْنا ركعةٌ

11- أدخل (لو) في جملتين على أن يكون جوابها في الأولى مُثْبَتاً، وفي الثانية مَنْفِيّاً .

* (مِنْ قَبْلُ). يُبْنَى (قَبل) و (بعد) على الضم إذا قُطِعَ عن الإضافة لفظاً لا معنى. قال تعالى:
{ لله الأمرُ مِنْ قَبْلُ وَمِنْ بَعْدُ } [الروم/ 4].

تمارين عامة

1– هات مضارع الأفعال الآتية:

اسْتَقْبَلَ .انْتَظَرَ. سَافَرَ. سَاعَدَ. رَحَّب .مَكَثَ. لَبِثَ. كَسَبَ. فَاتَ. ضَرَّ.

2– هات مفرد :زُوَّار، شِدَاد.

3– هات جمع :جَرِيح، نَفْس.

4– هات ضد :ضَرَّ.

5– أدخل كل كلمة مما يأتي في جملة مفيدة.

خَالٍ .جريح . استقبل. ضرَّ. ساعد. فَاتَ. رَحَّب.

(13)الدرسُ الثالث عشر

الحسن : يا أستاذ , لم أفهم درس الأمس جيدا .

ھەسەن : ئى ئۇستاز، مەن تۆنۈگۈنكى دەرسنى ياخشى چۈشەنمىدىم .

المدرس : اقرأ مرة أخرى تفهمه إن شاء الله ...خذوا دفاتركم .

ئوقۇتقۇچى: يەنە بىر قېتىم ئوقۇغىن ئاللاھ خالىسا چۈشىنىسەن ... دەپتىرىڭلارنى ئېلىڭلار .

(يأخذ الطلاب دفاترهم)

(ئوقۇغۇچىلار دەپتەرلىرىنى ئالىدۇ)

محمد : لم أجد دفتري يا أستاذ .

محمد : ئى ئۇستاز مەن دەپتىرىمنى تاپالمىدىم .

المدرس : ابحث جيدا تجده إن شاء الله . هو ذو غلاف أصفر . أليس كذالك ؟

ئوقۇتقۇچى : ياخشى ئىزدەپ باقىن ئاللاھ خالىسا ئۇنى تاپىسەن . ئۇ سېرىق تاشلىق . شۇنداق ئەمەسمۇ ؟

محمد : بلى ...ها هو ذا .

محمد: ئۇ مانا .

علي : بالباب رجل يريد أن يدخل .

ئەلى : ئىشىك تۈۋىدە بىر ئادەم كىرمەكچى ئىكەن .

المدرس : ليدخل .

ئوقۇتقۇچى : ئۇ كىرسۇن .

الرجل : أنا ممرض في مستشفى الجامعة .

هېلقى ئادەم : مەن ئۇنىۋېرسىت دوختۇرخانىسىدا سېستىرا .

أريد أن آخذ الطلاب الجدد للتطعيم .

مەن يېڭى ئوقۇغۇچىلارنى ئوكۇل سېلىش ئۈچۈن ئېلىپ بارماقچى .

المدرس : خذهم . ليذهب الطلاب الجدد إلى المستشفى وليرجعوا بعد التطعيم .

ئوقۇتقۇچى : ئۇلارنى ئاپىرىڭ . يېڭى ئوقۇغۇچىلار دوختۇرخانىغا بېرىپ ئوكۇل سېلىپ بولغاندىن كېيىن قايتىپ كەلسۇن .

(يخرج الطلاب الجدد , وهم ثلاثة)

(يېڭى ئوقۇغۇچىلار چىقىپ كېتىدۇ ، ئۇلار ئۈچ ئىدى)

اسمعوا يا إخوان , سيزور المعهد غدا وفد من إحدى جامعات نيجيريا .

ئى قېرىنداشلار ئاڭلاڭلار ، ئىنستىتوتنى ئەتە نىجىريا ئۇنىۋېرسىتلىرىدىن ئەلچىلەر زىيارەت قىلىدۇ .

فلا يغب أحد ولا يتأخر , وليلبس كل طالب ثوبا جميلا ....لنقرأ الدرس الآن .

شۇڭا ھېچكىم يوقاپ كەتمىسۇن ۋە كېچىكمىسۇن ، ھەر بىر ئوقۇغۇچى چىرايلىق كىيىم كەيسۇن .... ھازىر دەرس ئوقۇيمىز .

تعال يا عدنان واكتب هذه الآية على السبورة .

ئى ئەدنان بۇ ياققا كەل ۋە بۇ ئايەتنى دوسكىغا يازغىن .

عدنان : ليكتب علي فإن خطه أجمل من خطي .

ئەدنان : ئەلى يازسۇن چۈنكى ئۇنىڭ خېتى مېنىڭ خېتىمدىن چىرايلىق .

المدرس : أكتب يا علي .

ئوقۇتقۇچى : ئى ئەلى سەن يازغىن .

(بعد فراغه من الكتابة) من يقرأها ؟

(ئۇ يېزىشتىن بىكار بولغاندىن كىيىن) ئۇنى كىم ئوقۇيدۇ ؟

الحسن : ليقرأها محمد فإنه قارئ ذو صوت جميل .

ھەسەن : ئۇنى مۇھەممەد ئوقۇسۇن چۈنكى ئۇ چىرايلىق ئاۋازلىق قارى .

محمد : (بعد الإستعاذة والبسملة)(فلينظر الإنسان طعامه ...)

مۇھەممەد :(أعوذ بالله ۋە بسم الله نى ئوقۇغاندىن كىيىن)(ئىنسان ئۆزىنىڭ تائامىغا قارىسۇن)

أنور : يا أستاذ , أريد أن أخرج .

ئەنۋەر : ئى ئۇستاز ، مەن سىرتقا چىقماقچى ئىدىم .

المدرس : لايخرج أحد في أثناء الدرس .

ئوقۇتقۇچى : دەرس ئارىلىقىدا ھېچكىم چىقمىسۇن .

الزبير : واراساه !! واراساه !!

زۇبەير : ۋاي بېشىم !! ۋاي بېشىم !!

المدرس : مابك يا زبير ؟

ئوقۇتقۇچى : ئى زۇبەير ساڭا نىمە بولدى .

الزبير :بي صداع شديد . آه آه .

زۇبەير : مىنىڭ قاتتىق بېشىم ئاغرىپ كەتتى . ئاھ ئاھ .

المدرس : اذهب إلى المستشفى . وليذهب معك أحد زملائك في السكن .

ئوقۇتقۇچى :سەن دوختۇرخانىغا بارغىن . سەن بىلەن ياتاقتىكى ساۋاقداشلىرىڭدىن بىرسى بارسۇن .

الزبير : فليذهب معي عدنان .

زۇبەير : مەن بىلەن ئەدنان بارسۇن .

بۇ دەرستىكى گىراماتىكىلىق قائىدىلەر:

1- مەزمۇن: بۇيرۇقنى ئىپادىلەيدىغان «ل» توغرىسىدا

تېكىستتە «لِيَدْخُلْ» دېگەن ئىبارە ئۇچرايدۇ. بۇنىڭدىكى «ل» بۇيرۇقنى ئىپادىلەيدىغان «ل»دىن ئىبارەت. ئۇ كەلگۈسى زامان پېئىلىنىڭ ئالدىغا كىرىدۇ ھەمدە ئۇنىڭ ئاخىرىنى سۈكۇنلۇق ئوقۇتۇپ بۇيرۇق مەنىسىنى ئۇقتۇرىدۇ. مەسىلەن:

لِيَدْخُلْ (كىرسۇن) لِيَقْرَأْ (ئوقۇسۇن)
لِيَكْتُبْ خطًّا علي (خەتنى ئەلى يازسۇن)

دېگەنگە ئوخشاش.

ئادەتتە ئۇ كەلگۈسى زامان پېئىل شەكلىنىڭ ئۈچىنچى شەخس (غائب ۋە بىرىنچى شەخس (مۇتەكەللىم) سىغلىرىنىڭ ئالدىغا كىرىدۇ. مەسىلەن:

لِيَجْلِسْ كُلُّ طَالِبٍ فِي مَكَانه (ھەربىر ئوقۇغۇچى ئۆز ئورنىدا ئولتۇرسۇن)
لِنَجْلِسْ هُنَا (بىز بۇ يەردە ئولتۇرىمىز)

دېگەنگە ئوخشاش.

بەزىدە ئىككىنچى شەخس (مۇخاتەب) سىغلىرىغىمۇ كىرىدىغان ئەھۋاللارمۇ ئۇچرايدۇ. مەسىلەن:

لِتَأْخُذُوْا عَنِّي مَنَاسِكَكُمْ
(سىلەر مەندىن ھەج پائالىيەتلىرىڭلارنى ئۆگىنىڭلار)

دېگەنگە ئوخشاش.

بۇ بۇيرۇق لامى (لام الأمر) ئادەتتە زىرلىك ئوقۇلىدىغان بولۇپ، «و»، «ف» ۋە «ثُمّ»دىن ئىبارەت باغلاش قوشۇمچىلىرىدىن كېيىن كەلسە، سۈكۇنلۇق ئوقۇلىدۇ. مەسىلەن:

لِيَذْهَبِ الطُّلّابُ الْجُدُدُ إِلَى الْمُسْتَشْفَى وَلْيَرْجِعُوْا بَعْدَ التَّطْعِيم
(يېڭى ئوقۇغۇچىلار دوختۇرخانىغا بارسۇن، ئوكۇل ئۇرۇپ بولغاندىن كېيىن قايتىپ كەلسۇن)

فَلْيَذْهَبْ مَعِي عَدْنَانُ (مەن بىلەن ئەدنان بىرگە بارسۇن)
لْنَجْلِسْ الْآنَ فِى الْحَدِيْقَة ثُمَّ لْنَذْهَبْ إِلَى الْمَسْجد
(بىز ھازىر باغچىدا ئولتۇرىمىز، ئاندىن كېيىن مەسجىدكە بارىمىز)

2- مەزمۇن: كەلگۈسى زامان پېئىلنى جەزملىك ئۇقۇتىدىغان قوشۇمچىلار توغرىسىدا

بىر كەلگۈسى زامان پېئىلىنىڭ ئاخىرىنى جەزملىك (سۇكۇنلۇق) ئۇقۇتىدىغان قوشۇمچىلار تۆت بولۇپ، ئۇلار:

1) لم ← ﴿أَلَم نجعل له عينين ولسانا وشفتين﴾ (ئىنسان ئۇچۇن ئىككى كۆز، بىر تىل، ئىككى كالپۇك ياراتمىدۇقمۇ)؟

2) لَمَّا ← ﴿لَمَّا يدخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ﴾ (ئىمان تېخى سىلەرنىڭ قەلبىڭلارغا كىرمىدى).

3) نەھيىنىڭ «لا»سى (لا النَّاهِيَة) ← ﴿لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللّٰهَ مَعَنَا﴾ (غەم قىلما، ئاللاھ بىز بىلەن بىللە).

4) بۇيرۇقنىڭ «ل»ى (لام الأمر) ← ﴿فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ إِلَى طَعَامِهِ﴾ (ئىنسان ئۆز يېمەكلىكلىرىگە (ئىبرەت نەزىرى بىلەن) قارىسۇن).

3- مەزمۇن: تەلەپنىڭ جاۋابىدا كەلگەن كەلگۈسى زامان پېئىلنىڭ جەزملىك ئۇقۇلىدىغانلىقى توغرىسىدا

تېكىستتە «إِقْرَأْ مَرَّةً أُخْرَى تَفْهَمْهُ» دېگەن جۈملە ئۇچرايدۇ. ئۇنىڭدىكى «تَفْهَمْ» دېگەن كەلگۈسى زامان پېئىلى تەلەپنىڭ جاۋابىدا كەلگەنلىكى ئۈچۈن جەزملىك (ئاخىرى سۇكۇنلۇق) ئوقۇلغان.

دېمەك، ئەگەر كەلگۈسى زامان پېئىلى تەلەپنىڭ جاۋابىدا كەلسە جەزملىك ئوقۇلىدۇ.

تەلەپنىڭ تۈرلىرى: بۇيرۇق پېئىل ۋە چەكلەش پېئىلىدىن ئىبارەت. مەسىلەن:

اعْمَلْ عَمَلاً صَالِحًا تَدْخُلِ الْجَنَّةَ
(ياخشى ئەمەل قىلغىن، جەننەتكە كىرىسەن)

لا تَكْسَلْ تَنْجَحْ (هورۇنلۇق قىلما، نەتىجە قازىنىسەن)

دېگەنگە ئوخشاش.

4- مەزمۇن: نۇدبەت (نُدْبَة) ئۇسلۇبى توغرىسىدا

نۇدبەت (نُدْبَة) ئەرەبچە سۆز بولۇپ، لۇغەت مەنىسى «ئىچ ئاغرىتىش»، «قايغۇرۇش» دېگەنلىك بولىدۇ.

نۇدبەت ئۇسلۇبى — بىرەر كىشىگە، ياكى بىرەر نەرسىگە ۋەياكى ئۆزىگە ئىچ ئاغرىتىشنى ئىپادىلەيدىغان سۆز بىرىكمىسىدىن ئىبارەت.

ئۇ چاقىرىش قوشۇمچىسى بولغان «وا» ۋە ئىچ ئاغرىتىلغان چاقىرىلغۇچى (مُنادى)دىن تەركىب تاپىدۇ ھەمدە چاقىرىلغان ئىسمىنىڭ ئاخىرىغا «ا» ۋە «ه» قوشۇلىدۇ. مەسىلەن:

أُمِّي ← وَا أُمَّاه! وَا أُمَّاه (ۋاي ئىست ئانام! ...)

رَأْسِي ← وا رَأْسَاه! وا رَأْسَاه (ۋاي بېشىم! ...)

دېگەنگە ئوخشاش.

5- مەزمۇن: «آهِ ، آهْ» توغرىسىدا

تېكىستتە «آه، آهْ» دېگەن ئىبارە ئۇچرايدۇ. بۇ پېئىلنام بولۇپ، «أَتَوَجَّعُ» (يەنى ئازابلىنىپ كېتىۋاتىمەن) دېگەن كەلگۈسى زامان پېئىلىنىڭ مەنىسىنى ئۇقتۇرىدۇ.

«آه» ــ زىرىغا مەبنىدۇر. ئۇنىڭ پېئىل ئىگىسى يوشۇرۇن ئالماش بولۇپ تەقدىرىي ئىبارىتى «آهِ أَنَا» دېگەن بولىدۇ.

تمارين

أجب عن الأسئلة الآتية:

(1)لماذا جاء المرِّض إلى الفصل؟

(2) من أين يأتي الوفد إلى المعهد؟

(3) من الذي كتب الآية على السبّورة، ومن الذي قرأها؟

* (لِيَدْخُلْ) هذه لامُ الأَمْرِ .تدخل على الفعل المضارع وتَجْزِمُه. وتُفِيْدُ الأَمْرَ.

تدخل على فعلِ الغائب والمُتَكَلِّم، نحو :لِيَجْلِسْ كلُّ طالب في مكانه .لِنَجْلِسْ معاً.

لامُ الأمرِ مَكْسورَةٌ ، وتُسَكَّنُ بعدَ الواوِ، والفاءِ، وثُمَّ.

1- استخرج ما في الدرس من أمثلة لام الأمر.

2- عين لامَ الأمرِ فيما يأتي، واضْبِطْها بالشكل:

(1)ليذهب الطلابُ الجددُ إلى المدير، وليرجِعوا بعد مُقَابَلَتِهِ.

(2)يكتب الطلابُ الأَجْوِبَةَ بالحِبْرِ الأزْرَقِ أو الأسْوَدِ.

(3)لنذهب إلى المكتبة ولنقرأ الصَّحُفَ والمَجَلاّت.

(4)ليقرأ كلُّ طالب هذا الدرسَ وليكتبه.

(5)لِيُساعِد الطلابُ القدامَى الطلابَ الجُدُدَ.

(6)لِيَبْقَ كلُّ واحدٍ في مكانه.

(7)لنجلس الآن في الحديقة، ثمّ لنذهب إلى المسجد.

3- أدخلْ لامَ الأمرِ على الأفعال الآتية، واضْبِطْها بالشكل:

يَدْخُلُ	....	يقرأُ ويكتبُ	....
يَأْكُلُ	....	يركعُ ويسجدُ	....
ننامُ	....	نجلسُ هنا ونقرأُ القرآن	....
يَذْهَبُونَ	....	يَمْشِي	....
فَنَأْكُلُ	....	يَقُولُ	....
يَنسَى	....	يبيع	....
نَدْعُو	....	يَشْتَرِي	....

4- هات خمسةَ أمثلةٍ لـ (لامِ الأمر) في جمل مفيدة.

* سَبَقَ أن درستَ (لا الناهيةَ) الداخلةَ على فِعلِ المُخاطَب، نحو: يا أحمد لا تلعبْ في الفصل. يا إخوان، لا تَذْهَبُوا إلى المطعم قبلَ الساعة الواحدة. ياآمنة لا تَجْلِسي هنا. يا أخوات لا تَفْتَحْنَ النوافذ.

وتدخلُ (لا الناهية) على فعلِ الغائبِ أيضاً، نحو :لا يَخْرُجْ أحدُهم من الفصل.

5- اِضْبِط بالشكل الأفعالَ الآتية بعد (لا الناهية) فيما يلي:

(1)لا يدخل أحدُكم الفصلَ في أَثْناءِ الدرس.

(2)لا يضرب بعضكم بعضاً.

(3)لا تدخل الجامعةَ سيّارةُ الأُجْرَةِ.

(4)لا يكتب أحدٌ على السبّورة بِغَيْرِ إِذْنِ المدرِّس.

(5)لا يكتب الطلابُ الأجْوِبَةَ بالحِبْرِ الأحمر.

(6)لا يأكل أحدٌ بالشِّمال.

(7)لا يأخذ أحدٌ المَجَلاّت خارجَ المكتبة.

(8)لا يسخر أحدٌ من أَحَدٍ.

(9)لا يَسُبّ أحدُكم أخاه المسلمَ.

(10)لا يَنس أحدٌ جوازَ سَفَرِه.

(11)لا يقل لي أحدٌ في المُسْتَقْبَل: إني نسيت الكتاب أو الدفتر.

(12)عن ابن عُمَرَ رضي الله عنهما أن النبيّ صلى الله عليه وسلم قال" :لا تُسَافِرِ المَرْأَةُ ثلاثةَ أيامٍ إلاّ مَعَ ذِي مَحْرَمٍ) ." رواه البخاري).

(13)عن أبي هريرة رضي الله عنه أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال" :لا يَمْنع جارٌ جارَه أن يَغْرِزَ خَشَبَةُ في جِدارِه) ." متفق عليه).

6- أمام كل جملة فيما يأتي فعلٌ مضارعٌ . ضعْه في الفَراغ مسبوقاً بـ (لا الناهية) واضْبِط آخره:

(1) ....أحدكم في الطريق. (يَجْلِسُ)

(2) ....أحدٌ بابَ الفصل قبل أن يَرِنَّ الجَرَسُ. (يَفْتَحُ)

(3) ....نِي اليومَ أحدٌ. (يَزُورُ)

(4) ....أحدٌ في الفصل. (يَنَامُ)

(5) .... أحدٌ في الفصل بعدَ الحِصَّةِ الأخيرة. (يَبْقَى)

(6) .... العوَّادُ عند المريض أكثرَ من رُبْعِ ساعةٍ. (يَجْلِسُ)

(7) ....الطلابُ قاعةَ الامْتِحان قبل الساعة السابعة، منها (يدخل/ يخرجون)

و .... قبل الساعة الثامنة.

(8) .... بعضُكم من بعضٍ. (يَسْخَر)

(9) .... أحدٌ صوتَه في المسجد. (يَرْفَعُ)

(10) .... الطالباتُ أسماءَهُنَّ في دفاترِ الإجابة. (تَكْتُبُ)

6- هاتِ ثلاثةَ أمثلة لـ(لا الناهية) الداخلة على فعل الغائب.

* الجازِمُ فعلاً واحداً أربعةُ أَحْرُفٍ ، وهي:

(1) لَمْ، كما في قوله تعالى: { أَلَمْ نَجْعَل لَهُ عَيْنَيْنِ * وَلِسَاناً وَشَفَتَيْنِ} [البلد/ 8، 9].

(2) لَمَّا، كما في قوله تعالى: { وَ لَمَّا يَدْخُلِ الإِيْمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ } [الحجرات/ 14].

(3) لا الناهِيَةُ، كما في قوله تعالى: { لا تَحْزَنْ إِنَّ اللهَ مَعَنَا } [التوبة/ 45].

(4) لامُ الأمرِ، كما في قوله تعالى: { فَلْيَنْظُرِ الإِنْسَانُ إِلَى طَعَامِهِ} [عبس/24].

هات أربعَ جُمَلٍ مِن إنشائك تَحْوِي كلُّ واحدةٍ منها حَرْفاً يَجْزِمُ فعلاً واحداً.

* (اِقْرَأْهُ مَرَّةً أُخرى تَفْهَمْهُ). هنا (تَفْهَمْ) مجزومٌ لأنه وَقَعَ جواباً للطلَب.

إذا وَقَعَ المضارعُ جواباً للطَّلَب جُزِمَ. ومن أنواعِ الطَّلَب: الأَمْرُ والنَّهْيُ، نحو: اِعْمَلْ عَمَلاً صالِحاً تَدْخُلْ الجَنَّةَ. لا تَكْسَلْ تَنْجَحْ.

7- عَيِّنْ جوابَ الطَلَبِ في كل جملةٍ مما يأتي، واضْبِطْه بالشكل:

(1) اِجْلِسْ نسمع الأخبار.

(2) قِفْ نقرأ هذا الإعْلانَ.

(3) زُرْنِي أَزُرْك.

(4) تَعالَ نذهب إلى السوق.

(5)اِجْتَهِد تنجح.

(6)لا تُشْرِكْ باللّه تدخل الجنّة.

(7) في التنزيل: { وقال رَبُّكُمُ ادْعُونِي أَسْتَجِب لَكم } [غافر/ 60].

(8) قال موسى عليه السلام لله تعالى: { رَبِّ أَرِنِي أَنْظُرْ إِليك }، كما جاء في سورة الأعراف الآية 143.

(9) في حديث ابن عبّاس رضي الله عنهما: "اِحْفَظ الله يَحفَظك. اِحْفَظ الله تجده تُجاهَك". (رواه الترمذي).

8- أكمل كل جملة مما يأتي بالفعل المكتوب أمامها:

(1)قِف.. كتابا . (أشترى)

(2)تعالَ.. لك شيئاً . (أَقُولُ)

(3)اِبْحَثْ عن هذا الكتاب في المَكْتَبات .... هُ . (تَجِدُ)

(4)اِسْأَلِ المدرِّس عن هذه المَسْأَلَة...................... ها . (يَشْرَحُ)

(5)اُدْعُ الله .... لَكَ . (يَسْتَجِيْبُ)

9- هات ثلاثة أمثلة للجَزْم بالطلب.

* تأمل الأمثلة الآتية لِلنُّدْبَة، وأكمل الناقِص:

رَأْسِي :وَارَأْسَاهْ!

يَدِيْ :وايداهْ!

بَطْنِي :وَابَطْنَاهْ!

قَلْبِي ! .... :

ظَهْرِي ! .... :

عَيْنِي ! .... :

سِنِّي ! .... :

رِجلِي ! .... :

* (آهِ، آهٍ) اسمُ فعلٍ مضارعٍ بمَعْنى (أَتَوَجَّعُ)، مَبْنِيٌّ على الكَسْرِ، وفاعلُه ضميرٌ مُسْتَتِرٌ وُجوباً تَقْدِيْرُهُ "أنا".

تمارين عامَة

١ – هات جمعَ الكلمات الآتية:

وفْد، غِلاف. طَعام. جَار. جِدار. شَفَة. مرِيض.

2– هات مفرد الأسماء الآتية.

أَجْوِبَة .قُدَامَى. عُوَّاد.

3 هات مضارع الأفعال الآتية:

لَبِسَ .كَسِلَ. فَرَغَ. سَحِرَ منْه. غرَز .حَزِنَ. أَشْرَكَ بالله. اِسْتَجَابَ.

4– يُجْرَى التمرينانِ الشَّفَهِيَّانِ الآتيان:

(1)يقول الطالب لزميله: أَرِني كتابَك/ ساعتَك/ قلمَك...

(2)يقول الطالب لزميله مشيراً إلى طالب آخر: أَرِهِ دفتَرك/ ساعتَك/ كتابَك

....

الدرس الرابع عشر (14)

هشام : أمعجم هذا يا فضيلة الشيخ ؟

هشام : ئى هۆرمەتلىك شەيخ بۇ لوغەتمۇ ؟

المدرس : نعم . هذا معجم مدرسي . إذا أرت أن تشتري معجما فاشتر هذا ، فإنه مفيد جدا .

ئوقۇتقۇچى : شۇنداق . بۇ مەكتەپ قامۇسى . سەن قامۇس سېتىۋېلىشنى مەخسەت قىلغان بولساڭ بۇنى سېتىۋالغىن ، چۈنكى ئۇ بەك پايدىلىق .

هشام : يا أستاذ قلت « معجم مدرسي » . أ(مدرسي)منسوب إلى (مدرسة) ؟ وإذا كان الأمر كذالك ، فأين تاؤها؟

هشام : ئى ئۇستاز سەن « **معجم مدرسي** » دېدىڭ.

(مدرسي) مەكتەپ(مدرسة)كە نىسبەت بېرىلگەنمۇ ؟ ئىش شۇنداق بولسا ئۇنىڭ تەسى قېنى ؟

المدرس : نعم . هو منصوب إلى (مدرسة) . إذا نسبت إلى اسم مختوم بتاء التأنيث حذفت التاء . فإذا نسبت إلى مكة ـ مثلا ـ قلت (مكي): أفهمت ؟

ئوقۇتقۇچى : شۇنداق . ئۇ مەكتەپكە نىسبەت بېرىلگەن . ئايالللىقنىڭ تەسى بىلەن ئاياغلاشقان ئىسىمغا نىسبەت بەرسەڭ تەنى چۈشۈرۈپ تىسەن .

مەسىلەن : سەن مەككىگە نىسبەت بەرسەڭ (مكي) دەيسەن . چۈشەندىڭمۇ ؟

هشام : نعم . جزاك الله خيرا .

هشام : ھەئە . ئاللاھ سىزنى ياخشى مۇكاپاتلىسۇن .

(يدخل المراقب ويسلم)

(كۆزەتكۈچى كىرىپ سالام بېرىدۇ)

المراقب : ألم يأت الحسين ؟

كۆزەتكۈچى : ھەسەن كەلمىدىمۇ ؟

المدرس : نعم . لما يأت .

ئوقۇتقۇچى : شۇنداق . ئۇ كەلمىدى .

المراقب : إذا جاءَ فقل له يأتني في مكتبي ، فإن له برقية .....أين إبراهيم ؟ أتاخر اليوم أيضا كعادته ؟إذا جاءَ فلاتسمح له بالدخول ، وليذهب إلى المدير .

كۆزەتكۈچى: ئۇ كەلگەن چاغدا ئۇنىڭغا دەپ قويۇڭ مېنىڭ ئىشخانامغا كەلسۇن ،ئۇنىڭ تېلېگراممىسى بار .... ئىبراھىم قېنى ؟ ئۇ بۈگۈن ھەم ئادىتىگە ئوخشاش كېچىكتىمۇ؟ ئۇ كەلسە كىرىشكە رۇخسەت قىلماڭ ، مۇدىرنىڭ قېشىغا بارسۇن .

المدرس : إن شاءَ الله .

ئوقۇتقۇچى : ئاللاھ خالىسا .

(يسلم المراقب ويخرج)

(كۆزەتكۈچى سالام بېرىپ چىقىپ كېتىدۇ.)

المدرس : ياهشام ، اقرأ الآية الواردة في الدرس .

ئوقۇتقۇچى : ئى ھىشام ، دەرستە كەلگەن ئايەتنى ئوقۇغىن .

هشام : (بعد الإستعاذة)[وإذا سألك عبادي عني فإني قريب] .

هشام : (پانالىق تىلىگەندىن كىيىن) >> بەندىلىرىم سىزدىن مەن توغرىسىدا سورىسا مەن (ئۇلارغا)يېقىندۇرمەن <<.

المدرس : اقرأ الأحاديث الواردة في الدرس يا أبا بكر .

ئوقۇتقۇچى : ئى ئابا بەكر دەرستە كەلگەن ھەدىسلەرنى ئوقۇغىن .

أبوبكر : الحديث الأول : عن أبي هريرة رضي الله عنه أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال : [إذا جاء رمضان فتحت أبواب الجنة] . متفق عليه .

ئابا بەكر : بىرىنچى ھەدىس : ئەبىي ھۇرەيرە (ئاللاھ ئۇنىڭدىن رازى بولسۇن)دىن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامدىن مۇنداق دىگەنلىكى رىۋايەت قىلىندۇ . (رامىزان كەلسە جەننەتنىڭ ئىشىكلىرى ئېچىلىدۇ) (بىر لىككە كىلىنگەن ھەدىس)

الحديث الثاني : قال أبو بردة :سمعت أبا موسى مرارا يقول : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : [إذا مرض العبد أو سافر كتب له مثل ما كان يعمل مقيما صحيحا] (رواه البخاري) .

ئىككىنچى ھەدىس : ئەبۇ بۇردە دەيدۇ : مەن ئەبۇ مۇسانىڭ بىر نەچچە قېتىم مۇنداق دىگەنلىكىنى ئاڭلىغانتىم. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دەيدۇ: [بەندە ئاغرىپ قالسا ياكى سەپەر قىلسا شۇبەندىگە ساق مۇقىم ۋاقتتا ئەمەل قىلغانغا ئوخشاش ساۋاب يېزىلىدۇ] (ئۇ ھەدىسنى بۇخارى نەقلى قىلغان .)

الحديث الثالث : عن أبي سعيد الخدري رضي الله عنه أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال : [إذا سمعتم النداء فقولوا مثل ما يقول المؤذن] . (متفق عليه) .

ئۇچۇنچى ھەدىس : أبي سعيد الخدري (رضي الله عنه) دىن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ مۇنداق دىگەنلىكى نەقلى قىلىنىدۇ:[سىلەر ئەزان ئاڭلىغان ۋاقىتتا مۇئەززىن دىگەننىڭ ئوخشىشىنى دەڭلار] (بىر لىككە كىلىنگەن ھەدىس .)

(يسمع صوت العطاس)

(چۈشكۈرۈك ئاۋازى ئاڭلىنىدۇ.)

المدرس : من العاطس ؟

ئوقۇتقۇچى : چۈشكۈرگەن كىم ؟

عبدالهادي : أنا .

ئابدۇل ھادى : مەن .

المدرس : يا عبدالهادي ، إذا عطست فاحمد الله . قال النبي صلى الله عليه وسلم : [إذا عطس أحدكم فليقل : الحمد لله . وليقل له أخوه أو صاحبه : يرحمك الله ،فليقل : يهدكم الله ويصلح بالكم]. (رواه البخاري) .

ئوقۇتقۇچى : ئى ئابدۇل ھادى ، چۈشكۈرسەڭ ئاللاھقا ھەمدە ئېيتقىن . پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دەيدۇ. [سىلەرنىڭ بىرىڭلار چۈشكۈرسە (الحمد لله) دىسۇن . ئۇ كىشى ئۇچۇن قېرىندىشى ياكى ھەمراھى (يرحمك الله) دىسۇن،ئاندىن كىيىن ئۇ كىشى :[يهديكم الله ويصلح بالكم] دىسۇن . (ئۇ ھەدىسنى بۇخارى رىۋايەت قىلغان .)

بۇ دەرستىكى گىراماتىكىلىق قائىدىلەر:

ۋاقىت شەرت قوشۇمچىسى ــ «إِذَا» توغرىسىدا

«إِذَا» ــ شەرت مەنىسىنى ئۇقتۇرىدىغان ۋاقىت رەۋىشى بولۇپ، كۆپىنچە ئۆتكەن زامان پېئىلىنىڭ ئالدىغا كىرىدۇ ھەمدە پېئىلنىڭ ئۆتكەن زامان مەنىسىنى كەلگۈسى زامان مەنىسىگە ئۆزگەرتىدۇ. مەسىلەن:

إذَا جَاءَ رَمَضَانُ فُتِحَتْ أَبْوَابُ الْجَنَّةِ

(رامزان كەلگەندە جەننەتنىڭ ئىشىكلىرى ئېچىلىدۇ)

بۇنىڭدا «جَاءَ» ــ شەرت، «فُتِحَتْ» ــ شەرتنىڭ جاۋابى.

بەزىدە كەلگۈسى زامان پېئىلىنىڭ ئالدىغا كىرىدۇ. شۇنىڭدەك، ئۇ چاغدا شەرتنىڭ جاۋابىمۇ كەلگۈسى زامان پېئىلى بولىدۇ. بىر شائىرنىڭ مۇنۇ شېئىرىغا ئوخشاش:

وَالنَّفْسُ رَاغِبَةٌ إِذَا رَغَّبْتَهَا،
وَإِذَا تُرَدُّ إِلَى قَلِيلٍ تَقْنَعْ.

مەزمۇنى:

ئەگەر سەن نەپسىڭنى قىزىقتۇرساڭ،
قىزىقىدۇ نەپسى دېگەن شۇنچە شېرىن.
ئەگەر ئاز نەرسىگە قانائەت قىلساڭ،
قانائەت تاپىدۇ ئاشۇ ئاچ نەپسىڭ.

بۇ خىل جۈملە شەكلىدە شەرتنىڭ جاۋابىنىڭ ئالدىغا تۆۋەندىكى ئورۇنلاردا «فَ» قوشۇلۇشى كېرەك. ئۇلار:

1) شەرتنىڭ جاۋابى ئىسىملىق جۈملە بولسا، ئالدىغا «فَ» قوشۇلىدۇ. مەسىلەن:

﴿وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ﴾ (ئەگەر بەندىلىرىم سەندىن مەن توغرىلىق سورىسا، (ئۇلارغا ئېيتقىنكى)، مەن ھەقىقەتەن ئۇلارغا يېقىنمەن).

دېگەنگە ئوخشاش.

2) شەرتنىڭ جاۋابى تەلەپ پېئىلى بولسا، ئۇنىڭ ئالدىغا «فَ» قوشۇلىدۇ. تەلەپ پېئىلى بۇيرۇق پېئىل ۋە نەھيى پېئىلنى كۆرسىتىدۇ. مەسىلەن:

إذَا رَأَيْتَ حَامِدًا فَاسْأَلْهُ عَنْ مَوْعِدِ السَّفَرِ (بۇيرۇق پېئىل)

(ئەگەر ھامىدنى كۆرسەڭ، ئۇنىڭدىن سەپەرنىڭ ۋاقتىنى سورا)

إذَا وَجَدْتَ الْمَرِيضَ نَائِمًا فَلَا تُوقِظْهُ (نەھيى پېئىل)

(ئەگەر ئۇخلاۋاتقان كېسەلنى ئۇچراتساڭ، ئۇنى ئويغاتقۇچى بولمە)

دېگەنگە ئوخشاش.

تمارين

أجب عن الأسئلة الآتية:

(1)عَمَّنْ سألَ المراقِبُ؟

(2)ماذا قال المراقب للمدرس بالنِّسْبَةِ إلى إبراهيم؟

(3)من الذي عطس؟ بم أَمره المدرس بعدَ العُطاسِ؟

* (إذَا) ظَرْفٌ تَضَمَّنَ مَعْنَى الشَّرْطِ.

تدخل غالباً على الفعل الماضي .فَتُحَوِّلُه في المعنى إلى المُسْتَقْبَلِ، نحو:

إذا جاء رمضانُ	فُتِحَتْ أبوابُ الجنّةِ
الشرط	جَوَابُ الشَّرْطِ

وقد تدخل على المُضارع. وكذلك يجوز أن يكون جواب الشرطِ فعلاً مضارعاً، كما في قول الشاعر:

والنَّفسُ راغِبَةٌ إذا رَغَّبْتَها وإذا تُرَدُّ إلى قليلٍ تَقْنَعُ

* يَجِبُ اقْتِرَانُ جواب الشرط بالفاء في مَواضِعَ، منها:

(1) أن يكون الجَوابُ جملةً اسميّةً، نحو: {وإذا سَأَلَكَ عِبادِي عَنيّ فإني قريبٌ }.

(2)أن يكون الجوابُ فعلاً طلبيّاً (ومن أنواع الطلب: الأَمْرُ والنَّهْيُ والاسْتِفْهَامُ)، نحو:

(أ) إذا رَأَيْتَ حامداً فَاسْأَلْهُ عن مَوْعِدِ السَّفَرِ.

(ب) إذا وجدتَ المريضَ نائماً فلا تُوْقِظْهُ.

(ج) إذا رأيتُ بِلالاً فماذا أقولُ له؟

1- عيِّنِ الشَّرْطَ وجوابَ الشرطِ فيما يأتي. وإذا كان الجوابُ مُقْتَرِناً بالفاء فَاذْكُرْ سَبَبَ ذلك

(1) قال تعالى: { يا أَيُّها ٱلذين آمنوا، إذا قُمْتُمْ إلى الصَّلاة فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُم وأَيْدِيَكُم إلى ٱلْمَرَافِقِ، وامْسَحُو بِرُؤُوسِكُم وَأرْجُلَكُم إلى الكَعْبَيْنِ } [المائدة/ 6].

(2) قال تعالى: {وإذا مَرِضْتُ فَهُوَ يَشْفِينِ }.= (يَشْفِيْنِي) [الشعراء/ 80].

(3) قال تعالى: { يا أيها الذين آمنوا إذا نُودِيَ للصلاة مِنْ يَوْمِ الجُمُعَةِ فَاْسْعَوْا إلى ذِكْرِ الله، وَذَرُوا البيع } (1) [الجمعة/ 19].

" (4)إذا دخلَ أحدُكم المسجدَ فَلْيَرْكَعْ رَكْعَتَيْنِ قبلَ أن يجلِسَ."

(5) قال تعالى: {فإذا جاءَ أَجَلُهُمْ لا يَسْتَأْخِرُونَ ساعةً ولا يَسْتَقِدُمونَ } [النحل/ 61]

" (6)إذا شَرِبَ الكلبُ في إناءِ أَحَدِكُم فَلْيَغْسِلْهُ سَبْعاً."

" (7)إذا سَمِعْتُمْ بِالطَّاعُونِ في أَرْضٍ فلا تَدْخُلُوها، وإذا وَقَعَ بأرضٍ وأنتم بها فلا تَخْرُجُوا منها."

" (8)وإذا نَعَسَ أحدُكم في الصلاةِ فَلْيَنَمْ حتى يَعْلَمَ ما يَقْرَأُ."

" (9)إذا أُقِيْمَت الصلاةُ فلا صَلاةَ إلا المَكْتُوبَةُ."

(10)قال الشاعر:

إذا لَمْ تَسْتَطِعْ شيئاً فَدَعْهُ   وَجاوِزْهُ إلى ما تَسْتَطِيعُ

(11)قال شَوْقِيٌّ في مَدحِ النبي صلى الله عليه وسلم : وإذا رَحِمْتَ فَأَنْتَ أُمٌّ أَوْ أَبُ

2- أدخل (إذا) في جملتين على أن يكون جوابُها خَالِياً من الفاء.

3- أدخل (إذا) في أربع جمل على أن يكون الجوابُ:

(1)في الأول جملةً اسميةً.

(2)وفي الثانية فعلَ أمرٍ.

(3)وفي الثالثة فعلاً مضارعاً مُقترِناً بـ (لامِ الأمْر).

(4)وفي الرابعة فعلاً مضارعاً مقترناً بـ (لا الناهِيَة).

---

(1) وَذِرَ الشيء، يَذَرُه أي تركه، والأمر: ذَرْ. وكذلك: وَدَعَ الشيء يَدَعَه: تركه. والأمر: دع لا يستعمل مضيهما.

(15)الدرس الخامسَ عَشَرَ

المدرس : يا ياسر إنك غبت أسبوعين كاملين .إن تغب بعد هذا تفصل .فإن اللائحة تنص على أنه من يغب على أكثر من أسبوعين يطو قيده .

ئوقۇتقۇچى : ئى ياسىر سەن تولۇق ئىككى ھەپتە يوقاپ كەتتىڭ . بۇندىن كېيىن يوقاپ كەتسەڭ مەكتەپتىن ئايرىلىسەن . چەزمەن ئوقۇغۇچىلار قائىدىسىدە ئىككى ھەپتىدىن كۆپراق يوق بولغان ھەرقانداق ئوقۇغۇچى ھەيدىلىدۇ دەپ بېكىتىلگەن .

ياسر : لن أغيب بعد هذا إن شاء الله .

ياسىر : ئاللاھ خالىسا بۇنىڭدىن كېيىن ھەرگىز يوقاپ كەتمەيمەن .

المدرس : كم مرة قلت لي هكذا !

ئوقۇتقۇچى : سەن ماڭا بۇنداق گەپنى نۇرغۇن قېتىم دېدىڭ !

ياسر : ما كنت أغيب إلا بعذر .

ياسىر : مەن پەقەت ئۆزرەم بولغانلىقى ئۈچۈنلا يوقاپ كەتتىم .

المدرس : مهما يكن العذر فلن يقبل بعد الآن .

ئوقۇتقۇچى : قانداق ئۆزرى بولۇپ كەتسۇن ھازىردىن باشلاپ قوبۇل قىلىنمايدۇ.

(يدخل النعمان)

(نوئمان كىرىدۇ)

من جاء متأخرا فلايدخل حتى يستأذن .

كىم كېچىكىپ كەلسە روخسەت سورىماي تۇرۇپ كىرمىسۇن.

النعمان : أنا آسف .رأيتك مشغولا ، فدخلت حتى لا أشغلك .

نوئمان : مەن خىجىل . مەن سىزنى ئالدىراش كۆردۈم ، شۇنىڭ ئۈچۈن سىزنى

مەشغۇل قلماي دەپ كىرىپتىمەن .

(يدخل المراقب ويسلم)

(كۈزەتكۈچى كىرىپ سالام بىرىدۇ)

المراقب :هاؤم إعلانا مهما. هذه خمسة كتيبات مفيدة تحوي قصصا إسلامية .فمن يقرأها ويجبْ عن الأسئلة الواردة في آخرها فله جائزة . فمن أراد أن يشترك في هذه المسابقة فليسجل اسمه عندي .

كۈزەتكۈچى : مۇھىم بىر ئېلاننى ئاڭلاڭلار. بۇ ئىسلامى تارىخنى ئۆزئىچىگە ئالغان پايدىلىق بەش كىتاپچە . كىمكى ئۇنى ئوقۇپ ئاخىرىدا كەلگەن سوئاللارغا جاۋاپ بەرسە ئۇنىڭغا مۇكاپات بار .كىمكى بۇ مۇسابىقىگە قاتنىششنى خالىسا ماڭا ئىسمىنى تىزىملاتسۇن.

إبراهيم : يا شيخ ، لا نجدك في كثير من الأحيان.

ئىبراھىم : ئى شەيخ ، بىز سىزنى كۆپىنچە ئەھۋاللاردا ئىشخانىڭىزدا تاپالمايمىز .

المراقب : إن لم تجدوني فستجدوني في مكتب المدير .... يا فضيلة الشيخ ، إن عبد الله في مكتبي . إن اعتذر إليك فهل تسمح له بالدخول ؟

كۈزەتكۈچى : ئەگەر مىنى تاپالمساڭلار مۇدىرنىڭ ئىشخانىسىدا تاپالايسىلەر..... ئى پەزىلەتلىك شەيخ ، ئەگەر مىنىڭ ئىشخانامدىكى ئابدۇللاھ ئۆزۈر ئېيتسا ئۇنىڭ ئۇچۇن كىرىشكە رۇخسەت قىلارسىزمۇ ؟

المدرس : نعم .

ئوقۇتقۇچى : ھەئە .

(يسلم المراقب ويخرج) يا أحمد ، اقرأ الآية الواردة في الدرس .

(كۈزەتكۈچى سالام بىرىپ چىقىپ كىتىدۇ) ئى ئەھمەد ، دەرستە كەلگەن ئايەتنى ئوقۇغىن.

أحمد : (بعد الإستعاذة والبسملة) [يا أيها الذين آمنوا، إن تنصروا الله ينصركم ويثبت أقدامكم] (محمد)/7 .

ئەھمەد : (ئەئۇزۇ بىلەن بىسمىللەنى دەپ بولغاندىن كېيىن)، [ئى ئىمان ئېيتقان كىشىلەر سىلەر ئاللاھقا (يەنى ئاللاھنىڭ دىنىغا)ياردەم بەرسەڭلار،ئاللاھ سىلەرگە (يەنى سىلەرنىڭ دۈشمىنىڭلارغا قارشى) ياردەم بېرىدۇ، قەدەملىرىڭلارنى مۇستەھكەم قىلىدۇ]

إبراهيم : لماذا جزمت الأفعال الواردة في هذه الآية يا فضيلة الشيح ؟

ئىبراھىم : ئى ھۆرمەتلىك ئۇستاز بۇئايەتتە كەلگەن پېئىللار نىمە ئۈچۈن سۇكۇن ئوقۇلدى؟

المدرس : (إن)أداة شرطٍ تجزم فعلين نحو : إن تجتهد تنجحْ . إن تذهب إلى السوق أذهب معك .

ئوقۇتقۇچى : (إن) دېگەن ئىككى پېئىلنى سۇكۇن قىلىدىغان شەرت قوشۇمچىسى . مەسىلەن : ئەگەر تىرىشساڭ ئۇتۇق قازىنىسەن . ئەگەر سەن بازارغا بارساڭ مەن سەن بىلەن بارىمەن؟

ويسمى الأول فعل الشرط ، والآخر جواب الشرط . وفي الأية الكريمة فعل الشرط (تنصروا)، وجوابه (ينصر)، والفعل (يثبت) معطوف على (ينصر).أرجو أن تكونوا قد فهمتم ..... أتستطيع أن تذكر آية أخرى تحوي (إن) يا ياسر ؟

بىرىنجىسى شەرت پېئىلى يەنە بىرى شەرتنىڭ جاۋابى دەپ ئاتىلىدۇ. مۇبارەك ئايەتتىكى شەرتنىڭ پېئىلى (تنصروا) ئۇنىڭ جاۋابى (ينصر) بولىدۇ. (يثبت) دېگەن پېئىل (ينصر) دېگەن پېلغا باغلانغان . مەن سىلەرنىڭ چۈشىنىشىڭلارنى ئۈمۈت قىلىمەن ..... ئى ياسىر سەن (إن) نى ئۆز ئىچىگە ئالىدىغان باشقا بىر ئايەتنى سۆزلەشكە قادىر بولالامسەن ؟

ياسر : نعم بعون الله . قال تعالى : [وإن تعودوا نَعُدْ]الأنفال / 19 .

ياسر: شۇنداق ئاللاھنىڭ ياردىمى بىلەن . ئاللاھ مۇنداق دىدى : [وإن تعودوا نَعُدْ]الأنفال / 19 .

المدرس : أحسنت .أيمكنك أن تذكر آية أخرى يا نعمان ؟

ئوقۇتقۇچى : ياخشى قىلدىڭ: ئى نوئمان سەن يەنە بىر ئايەتنى دىيەلەمسەن .

النعمان : نعم بعون الله . قال الله تعالى [وإلا تغفر لي وترحمني أكم من الخاسرين] هود / 47 .

نوئمان : ھەئە ئاللانىڭ ياردىمى بىلەن . ئاللاھ دەيدۇ : [ئەگەر ماڭا مەغپىرەت قىلمىساڭ ۋە رەھىم قىلمىساڭ مەن زىيان تاتقۇچىلاردىن بولىمەن] ھود سۈرىسى \47.

المدرس : ما شاء الله ! (إلا) هنا أصله (إن) و(لا)النافية .

ئوقۇتقۇچى : ئاللاھنىڭ ئىرادىسى شۇنداق ! (إلا) بۇ يەردە ئۇنىڭ ئەسلىسى (إن) ۋە بولۇشسىز قىلىش قوشۇمچىسى (لا) دىن ئىبارەت.

أحمد : أثمة أدوات أخرى تجزم فعلين يا أستاذ ؟

ئەھمەد: ئى ئۇستاز ئىككى پېئىلنى ساكىن قىلدىغان باشقا ئامىللار بارمۇ ؟

المدرس : نعم . (إن) حرف .

ئوقۇتقۇچى : شۇنداق . (إن) ھەرپىدۇر .

وهناك عشرة أسماء تجزم فعلين ، أهمها : من ، نحو : [فمن يعمل مثقال ذرة خيرا يره] الزلزلة / 7 .

بۇيەردە ئىككى پېئىلنى ساكىن قىلدىغان ئون ئىسىم بار ئۇنىڭ ئەڭ مۇھىملىرى تۆۋەندىكىچە :

من ، مەسىلەن : [كىمكى زەررىگە چاغلىق ياخشىلىق قىلىدىكەن ئۇنىڭ مۇكاپاتىنى كۆرىدۇ]. زەلزەلە سۈرىسى\7 .

ما ، نحو : [وماتفعلوا من خير يعلمه الله] . البقرة / 197 .

ما ، مەسىلەن : [ياخشىلىقتىن نىمىنى قىلساڭلار ئاللاھ ئۇنى بىلىپ تۇرىدۇ].

متى ، نحو : متى تسافر أسافر.

متى ، مەسىلەن : قاچان سەپەر قىلساڭ مەنمۇ سەپەر قىلىمەن .

أين ، نحو : أين تسكن أسكن .

أين ، مەسىلەن : قەيەردە ئولتۇرساڭ مەنمۇ شۇ يەردە ئولتۇرىمەن .

وكثيرا ما تلحقها (ما) الزائدة للتوكيد ، نحو : [أينما تكونوا يدرككم الموت] .

كۆپىنچە ئەھۋالدا (أينما) دىكى (ما) تەكىتلەش ئۈچۈن ئارتۇق قوشۇلۇپ كىلىدۇ .

مەسىلەن :[قەيەردە بولۇڭلار سىلەرنى ئۆلۈم تاپىدۇ .

أي ، نحو: أي معجم نجدْ في المكتبة نشترهُ .

أي ، مەسىلەن :كىتاپخانىدا قايسى لوغەتنى تاپساق ئۇنى سېتىۋالىمىز.

مهما ، نحو : مهما تقل نصدقك .

مهما ، مەسىلەن: قانداق بولىشىدىن قەتئىي نەزەر سەن سۆزلىسەڭ سىنى تەستىقلايمىز.

افهموا هذا الدرس جيدا ، فمن فهم هذا الدرس فهم دروسا كثيرا . لي درس إضافي هذا المساء .فمن أراد أن يستفيد فليحضر ومن لم يحضر فليس بملوم .

بۇ دەرسنى ياخشى چۈشىنىڭلار،كىمكى بۇدەرسنى چۈشەنسە كۆپ دەرسلەرنى چۈشىنىدۇ. مىنىڭ بۈگۈن كەچ قوشۇمچە دەرسىم بار. كىم پايدىلىنىشنى خالىغان بولسا قاتنىشىۋالسۇن ۋە كىم قاتناشمىسا ئەيىپلەنمەيدۇ .

أحمد : كلنا سيحضر إن شاء الله .

ئەھمەد : ئاللاھ خالىسا بىزنىڭ ھەممىمىز قاتنىشىمىز .

المدرس : متى تأتون ؟

ئوقۇتقۇچى : قاچان كىلىسىلەر؟

أحمد : متى تأت نأت .

ئەھمەت :سىز قاچان كەلسىڭىز بىزمۇ كېلىمىز .

المدرس : سآتي الساعة الرابعة إن شاء الله .

ئوقۇتقۇچى : ئاللاھ خالىسا سائەت تۆتتە كېلىمەن .

أحمد : في أي فصل نجلس ؟

ئەھمەد : قايسى سىنىپتا ئولتۇرىمىز؟

المدرس : أي فصل نجد خاليا نجلس فيه .

ئوقۇتقۇچى : قايسى سىنىپ بوش بولسا شۇنىڭدا ئولتۇرىمىز.

بۇ دەرستىكى گىرامماتىكىلىق قائىدىلەر:

1- مەزمۇن: ئىككى پېئىلنى جەزملىك ئوقۇتىدىغان قوشۇمچىلار توغرىسىدا

بىز ئالدىنقى دەرسلەردە بىر پېئىلنى جەزملىك ئوقۇتىدىغان قوشۇمچىلار (يەنى لَمْ، لَمَّا، بۇيرۇقنىڭ «لام»ى، نەھيىنىڭ «لا»سى)نى ئۆگىنىپ ئۆتكەن.

ئەمدى بۇ دەرسىمىزدە ئىككى پېئىلنى جەزملىك ئوقۇتىدىغان قوشۇمـــــچىلار بىلەن تونۇشىمىز.

ئۇلار: إنْ، مَنْ، مَا، مَهْمَا، مَتَى، أَيَّانَ، أينَ، أَيْنَمَا، أَنَّى، حَيْثُمَا، كَيْفَمَا، أَيٌّ قاتارلىقلاردىن ئىبارەت بولۇپ، بۇ دەرستە ئۇلارنىڭ مۇھىملىرى توغرىسىدا توختىلىمىز.

1) إنْ ـــ ھەرپ بولۇپ، جۈملىدە ئىككى پېئىلنى سۈكۈنلۈق ئوقۇتىدۇ. مەسىلەن:

﴿إِنْ تَعُودُوا نَعُدْ﴾ (ئەگەر سىلەر قايتساڭلار بىزمۇ قايتىمىز)

دېگەنگە ئوخشاش.

2) مَنْ ـــ ئىسىم بولۇپ، جۈملىدە ئىككى پېئىلنى جەزملىك ئوقۇتىدۇ ۋە ئىگە بولۇپ كېلىدۇ. بۇ ۋاقىتتا پېئىل ۋە پائىلدىن تەركىب تاپقان شەرت جۈملە «من» دېگەن ئىگىنىڭ خەۋىرى بولۇپ باش كېلىشىنىڭ ئورنىدا كېلىدۇ؛ ياكى شەرت پېئىل ئۆتۈملۈك بولسا، «من» ئىككى پېئىلنى جەزملىك ئوقۇتۇپ، شەرت پېئىلىنىڭ تولدۇرغۇچىسى بولىدۇ. مەسىلەن:

﴿فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ﴾ (ئىگە)
(كىمكى زەررىچىلىك ياخشى ئىش قىلىدىكەن، ئۇنىڭ مۇكاپاتىنى كۆرىدۇ)
بۇنىڭدا «فمن» ـــ شەرت قوشۇمچىسى ھەمدە ئىگە، «يَعمل مثقال ذرةٍ خيرًا» ـــ شەرت پېئىلى ھەمدە خەۋەر، «يره» ـــ شەرتنىڭ جاۋابى بولۇپ كەلگەن.
مَنْ رَأَيْتَ قُلْتُ عَنْهُ قَوْلاً حَسَنًا (تولدۇرغۇچى)
(كىمنى كۆرسەم ئۇنىڭغا چىرايلىق سۆزلەيمەن)
بۇنىڭدا «مَن» ـــ شەرت قوشۇمچىسى ھەمدە تولدۇرغۇچى، «رَأَيْتُ» ـــ شەرت پېئىلى، «قُلْتُ عنه قولاً حسنًا» ـــ شەرتنىڭ جاۋابىدۇر.
3) مَا ـــ ئىسىم بولۇپ، جۈملىدە ئىككى پېئىلنى جەزملىك ئوقۇتىدۇ. جۈملىدىكى ۋەزىپىسى «مَن» بىلەن ئوخشاش. مەسىلەن:
﴿مَا تَفْعَلُوْا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمْهُ اللهُ﴾ (تولدۇرغۇچى)
(قانداقلىكى ياخشى ئەمەلنى قىلساڭلار ئاللاھ ئۇنى بىلىپ تۇرىدۇ)
بۇنىڭدا «ما» ـــ شەرت قوشۇمچىسى ھەمدە تولدۇرغۇچى، «تفعلوا» ـــ شەرت پېئىلى، «يعلمه الله» ـــ شەرتنىڭ جاۋابىدۇر.
مَا يَضُرُّكَ فَاجْتَنِبْ عَنْهُ (ئىگە)
(ساڭا نېمە زىيانلىق بولسا ئۇنىڭدىن يىراق بول)
بۇنىڭدا «ما» ـــ شەرت قوشۇمچىسى ھەمدە ئىگە، «يَضُرُّكَ» ـــ شەرت پېئىلى ھەمدە خەۋەر، «فاجتنب عنه» ـــ شەرتنىڭ جاۋابىدۇر.
4) مَتَى ـــ رەۋىش بولۇپ، جۈملىدە ئىككى پېئىلنى جەزملىك ئوقۇتىدۇ ۋە شەرت پېئىلنىڭ ۋاقىت تولدۇرغۇچىسى بولىدۇ. مەسىلەن:
مَتَى تُسَافِرْ أُسَافِرْ
(سەن قاچان سەپەر قىلساڭ مەنمۇ شۇ ۋاقىتتا سەپەر قىلىمەن)
بۇنىڭدا «مَتى» ـــ شەرت قوشۇمچىسى ھەمدە ۋاقىت تولدۇرغۇچى، «تُسافِر» ـــ شەرت پېئىلى، «أُسافر» ـــ شەرتنىڭ جاۋابىدۇر.
5) أَيْنَ ـــ رەۋىش بولۇپ، جۈملىدە ئىككى پېئىلنى جەزملىك ئوقۇتىدۇ ۋە شەرت پېئىلنىڭ ئورۇن تولدۇرغۇچىسى بولىدۇ. مەسىلەن:
أَيْنَ تَسْكُنْ أَسْكُنْ (سەن قەيەردە تۇرساڭ مەن شۇ يەردە تۇرىمەن)
بۇنىڭدا «أَين» ـــ شەرت قوشۇمچىسى ھەمدە ئورۇن تولدۇرغۇچى، «تسكُن» ـــ شەرت پېئىلى، «أَسكُن» ـــ شەرتنىڭ جاۋابىدۇر.
بۇ رەۋىشكە كۆپىنچە زىيادە «ما» قوشۇلۇپ كېلىدۇ. ئۇ بۇ ۋاقىتتا «أَيْنَمَا» بولىدۇ. ئۇنىڭدىكى «ما» بولسا تەكىتنى ئۇقتۇرىدۇ. مەسىلەن:
﴿أَيْنَمَا تَكُوْنُوْا يُدْرِكْكُمُ الْمَوْتُ﴾
(سىلەر قەيەردە بولماڭلار ئۆلۈم ھامان سىلەرنى تاپىدۇ)

بۇنىڭدا «أَينَما» ــ شەرت قوشۇمچىسى ھەمدە ئورۇن تولدۇرغۇچى، «تَكُونُوا» ــ شەرت پېئىلى، «يُدرِكْكُم» ــ شەرتنىڭ جاۋابىدۇر.

6) أَيٌّ ــ ئىسىم بولۇپ، جۈملىدە ئىككى پېئىلنى جەزملىك ئوقۇتىدۇ ھەمدە تولدۇرغۇچى بولۇپ كېلىدۇ. ئىئرابى ئۆزى ئىزاپەت قىلىنغان ئىسىمنىڭ ئىئرابىغا ئاساسەن بەلگىلىنىدۇ. مەسىلەن:

أَيَّ مُعْجَمٍ نَجِدْ فِي الْمَكْتَبَة نَشْتَرِه

(بىز كۇتۇپخانىدا قايسى لۇغەتنى تاپساق ئۇنى سېتىۋالىمىز)

بۇنىڭدا «أَيٌّ» ــ شەرت قوشۇمچىسى ھەمدە تولدۇرغۇچى، «نَجِد فِي الْمَكْتَبَةِ» ــ شەرت پېئىلى، «نَشْتَرِه» ــ شەرتنىڭ جاۋابىدۇر.

7) مَهمَا ــ ئىسىم بولۇپ، جۈملىدە ئىككى پېئىلنى جەزملىك ئوقۇتىدۇ. جۈملىدىكى ۋەزىپىسى «مَن» بىلەن ئوخشاش. مەسىلەن:

مَهْمَا تَقُلْ نُصَدِّقْ

(قانداق بولۇشىدىن قەتئىينەزەر سەن ئېيتساڭلا بىز تەستىقلايمىز)

بۇنىڭدا «مَهما» ــ شەرت قوشۇمچىسى ھەمدە تولدۇرغۇچى، «تَقُل» ــ شەرت پېئىلى، «نُصَدِّق» ــ شەرتنىڭ جاۋابىدۇر.

2- مەزمۇن: شەرت پېئىل ۋە ئۇنىڭ جاۋابى توغرىسىدا

شەرت پېئىل ۋە ئۇنىڭ جاۋابىدا كەلگەن پېئىل مۇنداق بىر قانچە خىل بولىدۇ:

1) كەلگۈسى زامان پېئىلى بولىدۇ. مەسىلەن:

﴿إِنْ تَعُودُوا نَعُدْ﴾ (سىلەر قايتساڭلار بىزمۇ قايتىمىز)

دېگەنگە ئوخشاش.

2) ئۆتكەن زامان پېئىلى بولىدۇ. مەسىلەن:

﴿إِنْ عُدتُّم عُدْنَا﴾ (سىلەر قايتساڭلار بىزمۇ قايتىمىز)

دېگەنگە ئوخشاش.

3) شەرت ئۆتكەن زامان پېئىلى، شەرتنىڭ جاۋابى كەلگۈسى زامان پېئىلى بولىدۇ. مەسىلەن:

﴿مَن كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الْآخِرَةِ نَزِدْ لَهُ فِي حَرْثِهِ﴾

(كىمكى (ئۆزىنىڭ ئەملى بىلەن) ئاخىرەتنىڭ ساۋابىنى كۆزلىسە، ئۇنىڭ ساۋابىنى كۆپەيتىپ بېرىمىز)

دېگەنگە ئوخشاش.

4) شەرت كەلگۈسى زامان پېئىلى، شەرتنىڭ جاۋابى ئۆتكەن زامان پېئىلى بولىدۇ. مەسىلەن:

«من يقم ليلة القدر إيمانا واحتسابا غفر له» (ھەدىس)
(كىمكى قەدرى كېچىسى ئىشەنچ بىلەن ساۋاب ئۈمىد قىلىپ ئۇخلىماي ئىبادەت قىلسا، ئۇنىڭ گۇناھلىرى مەغپىرەت قىلىنىدۇ)

3- مەزمۇن: شەرتنىڭ جاۋابىنىڭ ئالدىغا «ف»نىڭ قوشۇلۇشى توغرىسىدا

ئالدىنقى دەرستە مۇنداق ئىككى خىل ئەھۋالدا شەرتنىڭ جاۋابىنىڭ ئالدىغا «ف» قوشۇلىدىغانلىقىنى ئۆگىنىپ ئۆتكەن: 1) شەرتنىڭ جاۋابى ئىسىملىق جۈملە بولسا؛ 2) شەرتنىڭ جاۋابى تەلەپ پېئىلى بولسا.

ئەمدى بۇ دەرستە مۇشۇ مەزمۇننىڭ داۋامى ئۈستىدە توختىلىمىز:

3) شەرتنىڭ جاۋابى تۈپ پېئىل بولسا، ئۇنىڭ ئالدىغا «ف» قوشۇلىدۇ. مەسىلەن:

«من غشنا فليس منا» (ھەدىس)
(كىم بىزگە خائىنلىق قىلسا، ئۇ بىزدىن ئەمەس)

دېگەنگە ئوخشاش.

4) شەرتنىڭ جاۋابىغا «قَدْ» قوشۇلسا، ئۇنىڭ ئالدىغا «ف» قوشۇلىدۇ. مەسىلەن:

﴿مَنْ يُطِعِ اللهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ فَازَ فَوْزًا عَظِيمًا﴾
(كىمكى ئاللاھقا ۋە ئۇنىڭ پەيغەمبىرىگە بويسۇنسا، ناھايىتى چوڭ مۇۋەپپەقىيەتكە ئېرىشىدۇ)

دېگەنگە ئوخشاش.

5) شەرتنىڭ جاۋابىغا بولۇشسىز قوشۇمچىسى بولغان «مَا» (مَا النافية) قوشۇلسا، ئۇنىڭ ئالدىغا «ف» قوشۇلىدۇ. مەسىلەن:

مَهْمَا تَكُنِ الظُّرُوفُ فَمَا أَكْذِبُ
(شارائىت قانداق بولۇشىدىن قەتئىينەزەر يالغان سۆزلىمەيمەن)

دېگەنگە ئوخشاش.

6) شەرتنىڭ جاۋابىنىڭ ئالدىغا «لَنْ» قوشۇلسا، ئۇنىڭ ئالدىغا «ف» قوشۇلىدۇ. مەسىلەن:

«مَنْ لَبِسَ الْحَرِيرَ فِي الدُّنْيَا فَلَنْ يَلْبَسَهُ فِي الآخِرَةِ» (ھەدىس)
(كىمكى دۇنيادا يىپەك كىيىم كىيسە، ئاخىرەتتە ئۇنى ھەرگىز كىيەلمەيدۇ)

دېگەنگە ئوخشاش.

7) شەرتنىڭ جاۋابىغا «س» قوشۇلسا، ئۇنىڭ ئالدىغا «ف» قوشۇلىدۇ. مەسىلەن:

إِنْ تُسَافِرْ فَسَأُسَافِرُ (سەن سەپەر قىلساڭ مەنمۇ سەپەر قىلىمەن)

دېگەنگە ئوخشاش.

8) شەرتنىڭ جاۋابىغا «سَوْفَ» قوشۇلسا، ئۇنىڭ ئالدىغا «ف» قوشۇلىدۇ. مەسىلەن:

﴿وَإِنْ خِفْتُمْ عَيْلَةً فَسَوْفَ يُغْنِيكُمُ اللَّهُ مِن فَضْلِهِ إِنْ شَاءَ﴾
(ئەگەر سىلەر (ئى مۇئمىنلەر! مۇشرىكلارنىڭ ھەرەمگە كىرىشتىن چەكلىنىشى بىلەن) پېقىرلىقتىن قورقساڭلار، ئاللاھ سىلەرنى ئۆز پەزلى بىلەن باي قىلىدۇ)
دېگەنگە ئوخشاش.

9) شــەرتنىڭ جاۋابىنىڭ ئالدىغا «كَأَنَّ» كەلتۈرۈلگەن بولســا، ئۇنىڭ ئالدىغا «ف» قوشۇلىدۇ. مەسىلەن:

﴿أَنَّهُ مَن قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ فِي الْأَرْضِ فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا﴾
(كىمكى ناھەق ئادەم ئۆلتۈرمىگەن ياكى يەر يۈزىدە بۇزغۇنچىلىق قىلمىغان بىر ئادەمنى ئۆلتۈرسە، ئۇ پۈتۈن ئىنسانلارنى ئۆلتۈرگەندەك بولىدۇ)
دېگەنگە ئوخشاش.

ئەگەر شــەرتنىڭ جاۋابىغا «ف» قوشــۇلسا، شــەرتنىڭ جاۋابى جەزملىك ئوقۇلمايدۇ. بۇ ۋاقىتتا جۈملىنىڭ ئىئرابى تەقدىرىي بولۇپ، ئورۇن جەھەتتىن جەزم ئوقۇلىدۇ.

4- مەزمۇن: «كَانَ» تۈردىكى پېئىللارنىڭ ئاخىردىكى «ن» توغرىسىدا

يَكُنْ، تَكُنْ، أَكُنْ ۋە نَكُنْ دېگەن پېئىللارنىڭ ئاخىردىكى «ن» (جەزملىك ئوقۇلغان ۋاقىتتا) كۆپ ئىشلىتىلگەنلىكى ۋە تىلغا يەڭگىل بولۇشى ئۈچۈن بەزى ۋاقىتلاردا تاشلىنىپ كېتىدۇ. ئەمما، مەنە جەھەتتە ھېچقانداق ئۆزگىرىش بولمايدۇ. خۇددى شــائىر مۇتەنەببىنىڭ مۇنۇ شېئىرىدىكىگە ئوخشاش:

فَمَنْ يَكُ ذَا فَمٍ مُرٍّ مَرِيضٍ،
يَجِدْ مُرًّا بِهِ الْمَاءَ الزُّلَالَا.

مەزمۇنى:

قانداق كىشى ئاچچىق ئېغىز كېسەل بولسا،
ئۇ كىشىگە تاتلىق سۇمۇ ئاچچىق تېتىيدۇ.

5- مەزمۇن: خەبەرىييە بولۇپ كەلگەن «كَمْ» توغرىسىدا

تېكســتتە «كَمْ مَرَّةً قُلْتَ لِي هٰكَذَا» دېگەن جۈملە ئۇچرايدۇ. بۇنىڭدىكى «كَمْ» ســوراق ئالمىشــى بولماســتىن، بەلكى خەبەرىييە بولۇپ كەلگەن «كَم» (كَمْ الْخَبَرِيَّة)دۇر. «كۆپ»، «نۇرغۇن» دېگەن مەنىدە. شۇڭا، بۇ جۈملىنىڭ مەنىسى مۇنداق: «سەن ماڭا بۇنداق گەپنى كۆپ قېتىم ئېيتتىڭ».

بىز تۆۋەندە مۇشۇ «كَمْ»گە ئائىت بىر قىسىم قائىدىلەرنى بايان قىلىپ ئۆتىمىز:

1) بىــز ئىلــگىرى ســوراق ئــالمىشــى بــولغــان «كَم» (كَمْ الإسْــتِفْـهَـامِـيَّـة)نىڭ پەرقلەندۈرگۈچىسىنىڭ زەبەرلىك ئوقۇلىدىغانلىقىنى ئۆگىنىپ ئۆتكەن. مەسىلەن:

كم كتابا عندك   كم طالِبا فِي الفصلِ
دېگەنگە ئوخشاش.
سوراق ئالمشى بولغان «كَمْ»نىڭ ئالدىغا ئاخىرىنى زىر قىلغۇچى قوشۇمچە كىرسە، ئۇنىڭ پەرقلەندۈرگۈچىسىنىڭ زىرلىك ئوقۇلۇشىمۇ ۋە زەبەرلىك ئوقۇلۇشىمۇ دۇرۇس. مەسىلەن:

بِكَمْ رِيَالاً هٰذَا الْقَلَمُ / بِكَمْ رِيَالٍ هٰذَا الْقَلَمُ
دېگەنگە ئوخشاش.
ئەمما، خەبەرىيىە بولۇپ كەلگەن «كَمْ»گە كەلسەك، ئۇنىڭ پەرقلەندۈرگۈچىسى ھەردائىم زىرلىك ئوقۇلۇشى زۆرۈر. مەسىلەن:

كَمْ نَجْمٍ فِي السَّماءِ   (ئاسماندا يۇلتۇز نىمىدېگەن كۆپ ھە)
دېگەنگە ئوخشاش.
بەزىدە ئۇنىڭ پەرقلەندۈرگۈچىسى «مِنْ» بىلەن زىرلىك ئوقۇلىدۇ. مەسىلەن:

﴿كَمْ مِن فِئَةٍ قَلِيْلَةٍ غَلَبَت فِئَةً كَثِيْرَةً بِإِذْنِ اللهِ﴾ (بەقەرە 249ـ ئايەت)
(ئاللاھنىڭ ئىرادىسى بىلەن ئاز جامائەت كۆپ جامائەت ئۈستىدىن غەلىبە قىلىدۇ)
2) سوراق قوشۇمچىسى بولغان «كَمْ»نىڭ پەرقلەندۈرگۈچىسى بىرلىك ھالەتتە زىرلىك ئوقۇلىدۇ. ئەمما، خەبەرىيىە بولۇپ كەلگەن «كَمْ»نىڭ پەرقلەندۈرگۈچىسى مەيلى كۆپلۈك بولسۇن، مەيلى بىرلىك بولسۇن ئىككىلى خىل ئەھۋالدا زىرلىك ئوقۇلىدۇ. شۇنداقلا، ئۇنىڭ پەرقلەندۈرگۈچىسىنىڭ بىرلىك ھالەتتە كېلىشى كۆپ ئۇچرايدۇ ھەم شۇ ئەۋزەلدۇر. مەسىلەن:

كَمْ كِتَابٍ قَرَأْتُ / كَمْ كُتُبٍ قَرَأْتُ
(مەن نۇرغۇنلىغان كىتابلارنى ئوقۇدۇم)

دېگەنگە ئوخشاش.

6- مەزمۇن: «حَتَّى» توغرىسىدا

تېكىستتە «مَنْ جَاءَ مُتَأَخِّرًا فَلا يَدْخُلْ حَتَّى يَسْتَأْذِنَ» دېگەن جۈملە ئۇچرايدۇ. بۇنىڭدىكى «حَتَّى» بولسا «إِلَى» مەنىسىدە كەلگەن.
شۇنىڭدەك، «فَدَخَلْتُ حَتَّى لَا أَشْغَلَكَ» دېگەن جۈملە ئۇچرايدۇ. بۇنىڭدىكى «حَتَّى» بولسا سەۋەب كۆرسىتىش لامى (لام التعليل)نىڭ مەنىسىدە كەلگەن. شۇڭا، بۇ جۈملە «فَدَخَلْتُ لكَيْلا أشْغلك» دېگەنلىك بولىدۇ. مەنىسى: «مەن دىققىتىڭنى چېچىۋەتمەسلىك ئۈچۈن كىردىم».
«حَتَّى»دىن كېيىن كەلگەن كەلگۈسى زامان پېئىلى بولسا، ۋاجىب ھالەتتە يوشۇرۇن «أَنَّ»نىڭ سەۋەبى بىلەن زەبەرلىك ھالەتتە ئوقۇلىدۇ.

7- مەزمۇن: «هَاؤُمْ اِعْلانًا» توغرىسىدا

تېكستتە «هَاؤُمْ اِعْلانًا» دېگەن ئىبارەت ئۇچرايدۇ. بۇنىڭدىكى «هَا» بولسا «خُذْ» (ئال، تۇت) دېگەن بۇيرۇق پېئىلنىڭ مەنىسىنى ئۇقتۇرۇپ كەلگەن پېئىلنامىدىن ئىبارەت. مەسىلەن:

هَاءَ الْكِتَابَ يَا عَلِيُّ (ئى ئەلى! كىتابنى ئال)

هَاؤُمْ الْكِتَابَ يَا إِخْوَةَ (ئى قېرىنداشلار! كىتابنى ئېلىڭلار)

دېگەنگە ئوخشاش.

8- مەزمۇن: تۆت ھەرپلىك ئىسىملارنى كىچىكلىتىش توغرىسىدا

كِتَابٌ، غُلامٌ ... لارغا ئوخشاش تۆت ھەرپلىك ئىسىملار «فُعَيِّلٌ» ئۆلچىمىدە كىچىكلىتىلىدۇ. مەسىلەن:

كِتَابٌ ← كُتَيِّبٌ (كىتابچە، رىسالە)

غُلامٌ ← غُلَيِّمٌ (ئوغۇلچاق، كىچىك بالا)

دېگەنگە ئوخشاش.

تمارين

أجب عن الأسئلة الآتية:

(1)من الذي غاب أسبوعين؟

(2)من الذي جاء متأخراً؟ ماذا قال له المدرس؟

(3)في أيِّ ساعة يأتي المدرس للدرس الإضَافِيّ؟

* يكون الشرطُ والجوابُ:

(1) إمَّا مُضَارِعَيْنِ: نحو: {وإنْ تعودوا نَعُدْ } [الأنفال/ 19].

(2) وإمّا ماضِيَيْنِ: نحو: { وإِنْ عُدْتُمْ عُدْنَا } [الإسراء/ 8].

(3) وإما ماضياً فمُضَارِعاً: نحو: { مَنْ كانَ يُرِيدُ حَرْثَ الآخِرَةِ نَزِدْ لَهُ في حَرْثِهِ } [الشورى/ 25].

(4)وإما مضارعاً فماضياً: نحو قوله صلى الله عليه وسلم : "مَنْ يَقُمْ ليلةَ القَدْرِ إيماناً واحْتِسَاباً غُفِرَ لَهُ ". وهذا قليلٌ.

1- في كل فِقْرَةٍ مما يأتي جملتان. اجعلْ فعل الأولى شرطاً، وفعلَ الأخْرَى جَوابَه مستعملاً (إنْ):

(1)تَنْصُرُني /أَنْصُرُكَ . ...

(2)نعملُ صالحاً/ ندخلُ الجَنَّةَ . ...

(3)تأكلُ طعاماً فاسداً/ تَمْرَضُ . ...

(4)لا تجتهدُ /تَرْسُبُ. ....

(5)تُسافِرين /أُسَافِرُ. ....

(6)تَنَامُ مُبَكِّراً/ تَسْتَيْقِظُ مُبَكِّراً. ....

(7)تَكْتُبُونَ إليَّ/ أكتبُ إليكم. ....

(8)تَغِيبُ كثيراً/ تَفُوتُكَ الدروسُ. ....

(9)تَبِيعُ سيارتَك/ أَشْتَرِيهَا . ...

(10)تَبْقَيَانِ في مكَّةَ/ أَبْقَي معكما. ....

(11)لا أكتبُ /أَنْسَى. ....

(12)تَصومُ غَداً/ أَصُومُ. ....

(13)تقولُ الحَقَّ/ تَنْجُو. ....

(14)تزورُني /أَزُورُكَ . ...

2- في كل فِقْرَةٍ مما يأتي جملتان. اجعل فعلَ الأولَى شرطاً، وفعلَ الأُخْرى جوابَه مستعملاً أداة الشرط المذكورة بين القوسين:

(1)يغيبُ أكثرَ من أسبوعين/ يُفْصَلُ. (مَنْ)

(2)تأكلُ/ آكُلُ. (ما)

(3)تكونونَ أَزورُكم إن شاء الله. (أيْنَما)

(4)لا يَرحَمُ/ لا يُرحَمُ. (مَنْ)

(5)تعود /أعود. (مَتى)

(6)تجلسُ أجلسُ. (أيْنَ)

(7)تقرأُ/ أقرأُ. (مَهْما)

(8)يتوبُ إلى الله/ يتوبُ عليه الله. (مَنْ)

(9)يُشْرِكُ بالله/ يدخلُ النارَ. (مَنْ)

(10)ينجحُ بِتَقْدِيرِ مُمْتَازٍ / يَحْصلُ على جَائِزَةٍ. (مَنْ)

* عرفت في الدرس السابق أن جوابَ الشرطِ يَقْتَرِنُ بالفاء في مَواضِع منها:

(1)أن يكونَ جملةً اسميّةً:

(2)أن يكون فعلاً طَلَبِيّاً :ومن أنواعِ الطلب :الأمرُ. والنَّهْيُ . والاستفهامُ.

نذكر الآنَ بَقِيَّةَ المَواضِعِ:

(3)أن يكون فعلاً جَامِداً :نحو" :مَنْ غَشَّنَا فَلَيْسَ مِنَّا."

(4) أن يقترن بـ(قَدْ): نحو: { ومَنْ يُطِعْ الله ورسولَه فَقَدْ فازَ فَوْزاً عَظِيماً } [الأحزاب / 71].

(5)أن يقترن بـ(مَا) النافِيَةِ :نحو: مَهْمَا تَكُنْ الظُّروفُ فَمَا أكذِبُ.

(6)أن يقترن بـ(لَنْ) :نحو" :مَنْ لَبِسَ الحَرِيرَ في الدُّنْيا فَلَنْ يَلْبَسَهُ في الآخرة."

(7)أن يقترن بالسين :نحو: إن تسافرْ فَسَأُسافِرُ.

(8) أن يقترن بـ(سوف): نحو:{ وإن خِفتُم عَيلَةً فَسوف يُغْنِيكُمُ الله مِنْ فَضْلِهِ إنَّ شاءَ }

[التوبة/28].

(9) أن يُصَدَّرَ بـ(كَأَنَّمَا): نحو: { أَنَّه مَنْ قتلَ نَفْساً بِغَيْرِ نَفْسٍ، أَوْ فَسَادٍ في الأرض فكأنمَّا قَتَلَ الناس جَمِيعاً } [المائدة/ 32].

لا يُجزَمُ جوابُ الشرطِ إذا اقترَنَ بالفاء، ويكون الإِعرابُ حِينَئِذٍ للجُملة، فيُقال إنها في مَحَلِّ جَزْمٍ.

1- أَدْخِلْ الفاء على جواب الشرط في الجُمل الآتية إذا كان ذلك واجِباً، واذْكُرْ السببَ:

(1)مَنْ جَدَّ وَجَدَ.

(2)ضاعَ مني ألفُ ريالٍ. فَمَنْ يَجِدْه ويَأْتِنِي به له عُشْرُهُ.

(3)مَهْمَا يكنْ سَبَبُ غِيابِك قد فاتَكَ درسٌ مُهِمٌّ.

(4)إن تكنْ مَشْغُولاً الآن سَآتيك غداً.

(5)انْتَهَى الدرسُ، فَمَنْ أراد أن يَخْرُجَ لِيَخرُجْ.

(6)إِنْ تَأْتِ الساعةَ العاشرةَ تجِدْني في البيت إن شاء الله.

(7)مهما تَقُلْ لي لن أُصَدِّقَك.

(8)قال المراقب للمدرس : من جاء متأخِّراً لا تَسْمَحَ له بالدخول.

(9)إن أَنْجحْ بتقديرِ ممتازٍ فهل أَحصُلُ على جائزةٍ ؟

(15)إن تكنْ مُسْتَعْجِلا لست مستعجلاً.

(11)إن تَرَهُ صحيحاً ما أراه صحيحاً.

(12)ما أَنْسَ لا أَنْسَ ذاك المنظَر.

(13)إن يَسْأَلْكَ أحدٌ عني قُلْ له أنا عند المدير.

(14)من يُرِدْ هذا الكتاب هو عند المدير.

(15)إذا سألني المديرُ عنك ماذا أقولُ له؟

(16)يدرس بالجامعة الإسلامية طلابٌ من جميع أنحاء العالم. فمن درَّس فيها كأنما درس في جامعات كثيرة.

(17)من يَقُلْ هذا الكلام إنّه صادق.

(18)ما تَزْرَعْ تَحْصُدْ.

(19)إن تَزُرْني سوف أَزُوْرُك.

(20)من يَسْتَغْفِرِ الله يَغْفِرْ له.

2- تأمل المثال، ثم كَوّنْ جملاً على غِراره مُسْتَعِيناً بالعبارات الآتية:

المثال :مَنْ أراد أن يخرجَ فَلْيَخْرُجْ.

(1)من أراد أن يدخل الجنة/ يعمل عملاً صالحاً.

(2)من أراد أن يعرف الأخبار/ يقرأ الصُّحُف ويسمع الإذاعة.

(3)من أراد أن يجلس في الصف الأول في المسجد /يذهب مبكِّراً.

(4)من أراد أن يسألَني سُؤَالاً/ يسألني بعد انْتِهاءِ الدرسِ.

(5)من أراد أن يذهب إلى المستشفَى/ يأخذ وَرَقَةً من المدير.

(6)من أراد أن ينجح بتقدير ممتاز/ يجتهد لَيْلَ نَهار. [1]

(7)من أراد أن يفهم الإسلام فَهْماً جيّداً/ يَتَعَلَّم اللغة العربية.

(8)من أراد أن يحترمه الناس/ يحترمهم.

3- عين أداةَ الشرطِ، والشرطَ وجوابَه في كل جملة مما يأتي. ضع خطّاً واحداً تحت أداةِ الشرطِ، وخَطَّين تحتَ الشرطِ، وثلاثَةَ خُطوطٍ تحت جوابِ الشرطِ. وإذا كان الجوابُ مقترناً بالفاء فاذْكُر السببَ:

(1) قال تعالى: { وَمَنْ يَتَّقِ اللهَ يَجْعَلْ له مَخْرَجاً } [الطارق/2].

(2) قال تعالى: {إِنْ يَكُنْ مِنْكُم عِشْرون صَابِرُونَ يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِ} [الأنفال/ 65].

(3) قال تعالى: { فَمَن تَطَوَّعَ خيراً فَهُوَ خَيْرٌ له} [البقرة/184].

(4)قال عليه الصلاة والسلام" : مَنْ أدرَكَ رَكْعَةً من الصلاةِ فَقَدْ أَدرَكَ الصلاة."

(5)قال عليه الصلاة والسلام" :مَنْ حَمَلَ علينا السّلاحَ فَلَيْس مِنَّا."

(6)قال عليه الصلاة والسلام" :مَنْ قُتِلَ دُونَ مَالِهِ فهو شَهِيْدٌ."

(7)قال عليه الصلاة والسلام" :مَنْ أَطَاعَنِي فقد أَطَاعَ الله، ومَنْ عَصَانِي فقد عَصى الله، وَمْن يُطِعْ الأمِيْرَ فقد أَطَاعَنِي، ومَنْ يَعْصِ الأمير فقد عَصانِي."

(8)قال عليه الصلاة والسلام" :مَنْ أَكَلَ مِنْ هذه الشَّجَرَةِ فلا يَقْرَبْنا."

(9)قال عليه الصلاة والسلام" :مَنْ كَانَ يؤمِنُ بِالله واليَوْمِ الآخر فَلْيَقل خَيْراً أو لِيَصْمُتْ."

(10)قال عليه الصلاة والسلام" :مَنْ رَأَى منكم مُنْكراً فَلْيُغَيِّرْهُ بِيَدِهِ. فإنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَبِلِسَانِهِ، فإنْ لم يستطعْ فَبِقَلبِهِ، وذلك أَضْعَفُ الإيمَانِ."

(11)قال المُتَنَبِّي:

فَمَن يَكُ ذا فَمٍ مُرٍّ مَرِيضٍ   يَجِد مُرّاً به المَاءَ الزُّلالا

(يَكُ = يَكُنْ. يجوزُ حَذْفُ نونِ يَكُنْ، تَكُنْ، أكُنْ، نَكُنْ المَجْزُوماتِ).

4- هات عشرة أمثلةٍ للشرط والجواب على أن يكون الجواب في كلِّ واحدٍ منها على النحو التالي:

(1)جملةً اسميةً.

(2)فعلاً طلبياً (الأمر).

(3)فعلاً طَلَبِياً (النهي).

(4)فعلاً طلبياً (الاستفهام).

(5)مقترناً بـ(لَنْ).

(6)مقترناً بـ(ما) النافِيَةِ.

(7)مقترناً بـ(سَوْف).

(8)مقترناً بالسين.

(9)فعلاً جامداً.

(10)مقترناً بـ(قد).

5- أدخل كلا من أدوات الشرط الآتية في جملة مفيدة:

إنْ .مَنْ .مَا .مَهْمَا .مَتَى .أَيْنَ .أَيّ.

* (كَمْ مَرَّةٍ قلتَ لي هكذا!). هذه (كَمْ الخَبَرِيَّةُ) ومعناها (كثير) فمعنى الجملة : قلتَ لي هكذا مَرَّاتٍ كثيرةً.

نذكر بعضَ أَحْكَامِها:

(1)عرفت أن (كَمْ الاسْتِفْهَامِيَّةَ) تَمْيِيْزُها منصوبٌ ، نحو: كَمْ كتاباً عندك؟

ويجوزُ جَرُّهُ إذا جُرَّتْ (كَمْ) بحرفِ جرٍّ ، نحو: بكَمْ رِيالاً هذا القلمُ/ بِكَمْ ريالٍ هذا القلمُ؟

أما تمييزُ (كَمْ الخبريّةِ) فَيَجبُ جَرُّهُ، نحو: كَمْ نَجْمٍ في السماء! وقد يُجَرُّ بـ(مِنْ) نحو قوله تعَالَى: { كَمْ مِنْ فئةٍ قليلةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كثيرةً بِإِذْنِ اللهِ} [البقرة/249]

(2)تمييز (كم الاستفهامية) مُفْرَدٌ . أما تمييز (كم الخبريَّةِ) فمفردٌ أو مَجْمُوعٌ، نحو: كم كتابِ قرأت!/ كم كُتُبِ قرأت! والإفراد أكثرُ وأَبْلَغُ.

كَمْ	
كَمْ الاستفهاميَّةُ	كَمْ الخبريَّةُ
كم كتاباً عندك؟	كم كتابِ عندك!
	(كم من كتابٍ عندك!)
	(كم كُتُبِ عندك)

1- حوّل "كم "الاستفهامية فيما يلي إلى "كم" الخبرية:

(1)كم ريالاً أعطيتَني؟

(2)كم طالباً غاب اليوم؟

(3)كم ساعةً نِمْتَ؟

2- حول "كم "الخبرية في الجمل الآتية إلى "كم" الاستفهامية:

(1)كم بابٍ للمسجد الحرام!

(2)كم من مسجدٍ في هذه المدينة!

(3)كم دَوَاءٍ تتَنَاوَلُ!

يُنَبِّهُ المدرّسُ الطلابَ لـ:

(1)التَنْغِيمِ الخَاصِ بكُلِّ من "كم " الاستفهامية و"كم " الخبرية.

(2)علامةِ التَّرقِيمِ الخَاصّةِ بكلٍ منهما (؟/ !).

* (من جاء متأخراً فلا يدخل حتى يَسْتَأْذِنَ). هنا (حتّى) بمعنى (إلى).

(فدخلتُّ حتى لا أَشغَلَك). هنا (حتى) بمعنى لام التعليل ، أي لِكَيلاَ أشغَلَك.

ويكون الفعلُ المضارعُ بعدَها منصوباً بـ (أَنْ) مُضْمَرَةً وُجُوباً.

1- اقرأ الجمل الآتية مع ضبط الأفعال الواقعة بعد (حَتَّى) وتَعْيِينِ معنى (حتّى).

(1)أَجْتَهِدُ لَيْلَ نَهَارَ حتّى أنجح بتقدير ممتاز.

(2)اِنْتَظِرْ حتّى أَتَوَضَّأ.

(3)قال النبي صلى الله عليه وسلم" : لا يؤمِنُ أحدَ كم حتّى يُحِبّ لأخيه ما يُحِبُّ لِنَفْسِه. "

(4)وقال عليه الصلاة والسلام" :لا يؤمنُ أَحدُكم حتى أكونَ أَحَبَّ إليه من وَالدِهِ وَوَلَدِه والناسِ أَجْمَعِين. "

(5)خرجت من البيت مبكّراً حتّى لا أَتَأَخَّر عن المَوْعِدِ.

(6)قال المدير للطالب: لن أسمح لك بالحضور حتّى تَعتَذِرَ إلى المدرس.

2- تأمل المثال، ثم كوّن جملاً على غِرَارِه، مُسْتَعِيناً بالعبارات الآتية:

المثال :اِنتَظِرْ حتّى أَتَوَضَّأَ.

أَلْبَسُ .أَشربُ القَهْوَةَ. نَسْمَعُ الأَخْبَارَ. أَكتُبُ الرسالةَ .يَعُودُون.

* هَاؤُمْ إِعْلاناً. (ها) اسمُ فعلٍ بمعنى (خُذْ) .تقول:

هاءَ الكتابَ يا عَلِيُّ.	هاؤُمُ الكتابَ يا إِخوَةُ.
هاءِ الكتابَ يا آمنة.	هاؤُم الكتابَ يا أَخَوَاتُ.

وفي التنزيل: {هَاؤُمُ اقْرَءُوا كِتَابِيَهْ } [الحاقة/ 19].

* "كُتَيِّب" تصغيرُ "كِتاب" على وزنِ "فُعَيْعِل".

للتصَغير ثلاثةُ أَبْنِيَة ، وهي:

(أ) فُعَيْلٌ: نحو: نُجَيْم من نَجْم، وجُبَيْل من جَبَل؟ وعُبَيْد من عَبْد.

(ب) فُعَيْعِل: نحو: فُنَيْدِق من فُنْدُق، ودُرَيْهِم من دِرْهَم، وكُتَيِّب من كِتاب، وشُدَيِّد من شَدِيْد.

(ج) فُعَيْعِيل: نحو: مُفَيْتِيح من مِفتاح؟ وفُنَيْجِين من فِنجان؟ ودُنَيْنِير من دِينار.

3- صَغِّر الأسماء الآتية، واذكر وزنَ كلِّ منها بعد التصغير:

وَلَد .قِنْديل. غُلام. عُصْفُور، طَعام، قَرِيب، جَعْفَر، سرير، حِمار.

تمـارين عامة

1- هات مضارع الأفعال الآتية:

شَغَلَ	رَحِمَ	فَاتَ	نَجَا
غَشَّ	فَازَ	زَرَعَ	حَصَدَ
غَلَبَ	عَصَى	صَمَتَ	

2- هات مضارع الأفعال الآتية:

سَجَّلَ	ثَبَّتَ	صَدَّقَ	غَيَّرَ	أَدْرَكَ
أَطَاعَ	أَغْنَى	آمَنَ	اِشْتَرَكَ	اِعْتَذَرَ
اِحْتَرَمَ	اِتَّقَى	تَأَخَّرَ	تَطَوَّعَ	تَعَلَّمَ
اِسْتَغْفَرَ	اِستَفَادَ	اِسْتَيْقَظَ	أَشْرَكَ	

3- هات جمع الأسماء الآتية:

لائِحَة	عُذر	جَائِزَة	سِلاح	أَمِير
دَوَاء				

(1)مبنيّ على فَتْح الجُزءَين. وكذلك: صَباحَ مَساءَ.

(16)الدرسُ السادسَ عشرَ

المدرس :يا عبد السلام, أهنئك بفوزك فى مسابقة حفظ القرآن الكريم وتجويده .

ئوقۇتقۇچى : ئى ئابدۇسالام! سىزنى قۇرئان كەرىمنى يادلاش ۋە ئۇنىڭ تەجۋىد مۇسابىقىسىدە ئۇتۇقلۇق ئىرىشكەنلىكىڭىزنى تەبرىكلەيمەن .

عبد السلام : أشكرك يا دكتور .جزاك الله خيرا .

عبد السلام : رەھمەت سىزگە ئى دوكتۇر . ئاللاھ سىزگە ياخشى مۇكاپات بەرسۇن .

المدرس : يا مروان، وزع هذه النسخ على الطلبة .

ئوقۇتقۇچى : ئى مەرۋان ، بۇ نۇسخىلارنى ئوقۇغۇچىلارغا تارقىتىپ بېرىڭ .

عبد السلام : ما هذا الكتاب الضخم الذي معك يا دكتور ؟

عبد السلام : ئى دوكتۇر سىزنىڭ قېشىڭىزدىكى بۇ چوڭ كىتاب نىمە ؟

المدرس : هذا معجم جامعي .إنه ذو فوائد متعددة :إنه يأتي بشرح واف للكلمات مع أمثلة كثيرة , ويذكر المسائل النحوية , وكذالك يحوي صورا ملونة لتوضيح معاني بعض الكلمات .

ئوقۇتقۇچى : بۇ ئۇنىۋېرسىتېت لوغىتى . ئۇ بەك پايدىلىق : ئۇ سۆزلەرگە كۆپ مىساللار بىلەن تولۇق ئىزاھات بېرىدۇ ، ۋە گرامماتىكىلىق مەسىلىلەرنى سۆزلەيدۇ ، ۋە شۇنىڭدەك سۆزلەرنىڭ بەزىسىنىڭ مەنىلىرىنى ئۇچۇق قىلىش ئۈچۈن رەڭلىك سۈرەتلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ .

أحمد :فى كم مجلد هو ؟

ئەھمەد : ئۇ قانچە تويلامدا ؟

المدرس : في مجلدين ضخمين .

ئوقۇتقۇچى : چوڭ ئىككى تويلامدا .

إبراهيم : من مؤلفه ؟

ئىبراھىم : ئۇنىڭ تۈزگۈچىسى كىم ؟

المدرس : ألفه جماعة من علماء اللغة ...أحضر حامد ؟

ئوقۇتقۇچى : ئۇنى تىل ئۆلىمالىرىدىن بىر بۆلۈك كىشىلەر تۈزگەن ..... ھامىد كەلدىمۇ ؟

حامد : هأنذا ياأستاذ .

ھامىد : ئى ئۇستاز مانا مەن .

المدرس : كثر غيابك هذه الأيام يا حامد .

ئوقۇتقۇچى : ئى ھامىد سىزنىڭ مۇشۇ كۈنلەردە يوقاپ كېتىشىڭىز كۆپ بوپ كەتتى .

حامد : جاء أبي إلى المدينة المنورة الأسبوع الماضي , فكنت مشغولا باستقباله وخدمته , وتوديعه .

دادام ئۆتكەن ھەپتە مەدىنە مۇنەۋۋەرگە كەلگەن ، شۇڭا ئۇنى كۈتىۋېلىش ۋە خىزمىتىنى قىلىش ۋە ئۇزۇتۇش سەۋەبى بىلەن ئالدىراش بولۇپ قالدىم .

المدرس : مهما يكن السبب فقد فاتتك دروس مهمة .

ئوقۇتقۇچى : سەۋەپ قانداق بولۇشتىن قەتئىنەزەر سەندىن نۇرغۇن مۇھىم دەرسلەر ئۆتۈپ كېتىپ قالدى .

عبد السلام : أنشغل المكيف يا دوكتور , فقد اشتدت الحرارة ؟

عبد السلام : ئى دوكتۇر ھاۋا تەڭشىگۈچنى ماڭدۇرامدۇق ، ئىسسىق قاتتىق بولۇپ كەتتى .

المدرس : لا مانع .

ئوقۇتقۇچى : بولىدۇ .

(يسلم المراقب ويدخل)

(نازارەتچى سالام بېرىپ كىرىدۇ)

المراقب:(بعد التحية)من أراد أن يشترك في مخيم الشباب فليسجل اسمه في مكتبي .

نازارەتچى . (سالامدىن كېيىن) كىم ياشلارلاگىرىغا قاتناشماقچى بولسا مېنىڭ ئىشخانامدا ئىسمىنى تىزىملاتسۇن .

(يسلم المراقب ويخرج)

(نازارەتچى سالام بېرىپ چىقىپ كېتىدۇ)

المدرس: لنسمع الحديث الشريف المسجل على الشريط. (يشغل المسجل).

ئوقۇتقۇچى : لىنتىگە ئېلىنغان ھەدىس شەرىفنى ئاڭلايمىز . (ئۇ ئۈن ئالغۇنى قويۇلىدۇ)

يا إبراهيم , لاتكلم زميلك وأنت تسمع ....إنتهى الحديث . لنسمعه مرة أخرى ...(يوقف المسجل)...اقرأ هذا الحديث يا أسامة .

ئى ئىبراھىم سەن ئاڭلاپ تۇرۇپ ساۋاقدىشىڭغا گەپ قىلما ...ھەدىس ئاخىرلاشتى . ئۇنى يەنە بىر قېتىم ئاڭلايمىز ...(ئۇ ئۈن ئالغۇنى

توختتندۇ)....ئى ئۇسامە بۇ ھەدىسنى ئوقۇغىن .

أسامة :عن أبي هريرة رضي الله عنه قال : قبل النبي ـ صلى الله عليه وسلم ـ الحسن بن علي ـ رضي الله عنهما ـ وعنده الأقرع بن حابس . فقال الأقرع : إن لي عشرة من الولد ما قبلت منهم أحدا . فنظر إليه رسول الله ـ صلى الله عليه وسلم ـ وقال : من لايرحم لايُرحَم . (متفق عليه).

أبي هريرة ـ رضي الله عنه ـ دىن رىۋايەت قىلىنىپ مۇنداق دىدى : پەيغەمبەر ـ صلى الله عليه وسلم ـ ئەلىنىڭ ئوغلى ھەسەننى ـ رضي الله عنهما ـ سۆيدى پەيغەمبەر ـ صلى الله عليه وسلم ـ نىڭ قېشىدا أقرع بن حابس بار ئىدى . ئەقرە دىدىكى: مىنىڭ ئون بالام بار مەن ئۇلاردىن ھىچ بىرىنى سۆيەپ باقمىدىم . پەيغەمبەر ـ صلى الله عليه وسلم ـ ئۇنىڭغا قاراپ تۇرۇپ مۇنداق دىدى . كىم رەھىم قىلمىسا رەھىم قىلىنمايدۇ .

المدرس : أحسنت . ماذا فهمت من هذا الحديث يا أسامة ؟

ئوقۇتقۇچى : ياخشى قىلدىڭ. ئى ئۇسامە بۇ ھەدىسدىن نىمىنى چۈشەندىڭ ؟

أسامة : فهمت منه أن تقبيل الأطفال أمر حسن , وأنه يدل على الشفقة الرحمة .

ئۇسامە : مەن بۇ ھەدىسدىن باللارنى سۆيۈشنىڭ ياخشى ئىش ئىكەنلىكىنى ۋە بۇ ھەدىسنىڭ مىھرى شەپقەتكە باشلايدىغانلىقىنى چۈشەندىم .

المدرس : أحسنت . يا أحمد , مامعنى قول المحدثين (إن هذا حديث متفق عليه)؟

ئوقۇتقۇچى : ياخشى قىلدىڭ. ئى ئەھمەد ، ھەدىسشۇناس ئالىملارنىڭ بۇ ھەدىس (متفق عليه)دىگەن سۆزىنىڭ مەنىسى نىمە ؟

أحمد : معناه : أن هذا الحديث رواه المحدثان الجليلان الإمام مسلم ـ رحمهما الله ـ في صحيحيهما .

ئەھمەد : ئۇنىڭ مەنىسى شۇكى بۇ ھەدىسنى كاتتا ھەدىسشۇناس ئىمام بۇخارى ۋە ئىمام مۇسلىم ئۇزىنىڭ سەھىھ كىتابىدا رىۋايەت قىلغان .

المدرس : أحسنت .

ئوقۇتقۇچى : ياخشى قىلدىڭ.

محمد : يا دكتور , أنا حديث عهد بالإسلام . أرجو أن تعلمني كيف أصلي على الميت .

محمد : مەن ئىسلامغا يىڭىدىن كىردىم . مىيتقا قانداق ناماز ئوقۇيدىغانلىقىمنى ئۇگۇتۇپ قويۇشىڭىزنى ئۈمىت قىلىمەن .

المدرس :بكل سرور . تكبر وتقرأ سورة الفاتحة , ثم تكبر وتصلي على النبي محمد ـ صلى الله عليه وسلم ـ ثم تكبر وتدعو للميت , ثم تكبر وتسلم .

ئوقۇتقۇچى :خۇشاللىق بىلەن ئۇگۇتۇپ قويىمەن. تەكبىر ئېيتىپ سۈرە پاتىھەنى ئوقۇيسىز ، ئاندىن كيىن تەكبىر ئېيتىپ پەيغەمبەر ـ ـ گە دۇرۇت يوللايسىز ، ئاندىن كيىن تەكبىر ئېيتىپ مىيتقا دۇئا قىلىسىز ، ئاندىن كيىن تەكبىر ئوقۇپ سالام بىرىسىز .

محمد : جزاك الله خيرا يا دكتور .

محمد : ئى دوكتۇر ئاللاھ سىزگە ياخشى مۇكاپات بەرسۇن .

أسامة : يا دكتور , فى أي سورة قوله تعالى : وورث سليمان داود ...؟

ئۇسامە : ئى دوكتۇر ، ئاللاھ ــ نىڭ (وورث سليمان داود)دېگەن سۆزى قايسى سۈرىدە ؟

هي الآية السادسة عشرة من سورة النمل .

ئۇ سۈرە (النمل)نىڭ ئون ئالتىنچى ئايىتى .

أسامة : يادكتور , أرجو أن تكتب لي أسماء بعض مؤلفات شيخ الإسلام ابن تيمية .

ئۇسامە : ئى دوكتۇر ، ماڭا شەيخۇل ئىسلام ئىبنى تەيمىييە نىڭ بىر قىسىم ئەسەرلىرىنى يېزىپ بېرىشىڭىزنى ئۈمىت قىلىمەن .

المدرس : إن شاء الله ...

ئوقۇتقۇچى : ئاللاھ خالىسا ....

ياإخوان , قد حان وقت صلاة الظهر , ولما يؤذن . يبدو أن المؤذن غير موجود . فليخرج علي إلى المصلى وليؤذن .

ئى قېرىنداشلار ، پېشىن نامىزىنىڭ ۋاقتى يېقىنلاپ قالدى ، تېخىچە ئەزان ئوقۇلمىدى ، قارىغاندا مۇئەززىن يوقتەك قىلىدۇ . سىلەرنىڭ بىرىڭلار ناماز ئوقۇيدىغان ئورۇنغا چىقىپ ئەزان ئوقۇسۇن.

بۇ دەرستىكى گرامماتىكىلىق قائىدىلەر:

پېئىل توغرىسىدا

پېئِل — ئەسلى ئۈچ ھەرپلىك پېئىل (ثُلاثِي) ۋە ئەسلى تۆت ھەرپلىك پېئىل (رباعِي) دەپ ئىككى تۈرگە ئايرىلىدۇ.

ئۈچ ھَەرپلىك پېئىلِ — ئەسلِى ئۈچ ھەرپتىن تۈزۈلگەن پېئىللارنى كۆرسىتىدۇ. مەسىلەن: دَخَلَ، كَتَبَ، شَرِبَ ... دېگەنگە ئوخشاش.

تۆت ھەرپلىك پېئِلِ — ئەسلِى تۆت ھەرپتىن تۈزۈلگەن پېئىللارنى كۆرسىتىدۇ. مەسىلەن: تَرْجَمَ، هَرْوَلَ، بَسْمَلَ ... دېگەنگە ئوخشاش.

بۇ ئۈچ ھەرپلىك ۋە تۆت ھەرپلىك پېئىللارنىڭ ھەربىرى ئايرىم-ئايرىم ھالدا مۇجەررەد (مجرّد — تۈپ پېئىل) ۋە مەزىد (مزيد — ياسالما پېئىل) دەپ ئىككى تۈرگە ئايرىلىدۇ.

مۇجەررەد پېئىل — بارلىق ھەرپلىرى ئەسلىي ھەرپ بولغان، ئۇنىڭغا باشقا ھەرپ قوشۇلمىغان تۈپ پېئىلدىن ئىبارەت. مەسىلەن: كَتَبَ، جَلَسَ، ذَهَبَ، هَرْوَلَ، بَسْمَلَ، تَرْجَمَ ... دېگەنگە ئوخشاش.

مەزىد پېئىل — پېئىلنىڭ ئەسلى ھەرپلىرىگە بىر ياكى بىر قانچە زىيادە ھەرپ قوشۇلغان ياسالما پېئىلدىن ئىبارەت. مەسىلەن: صَدَّقَ، تَقَبَّلَ، أَسْلَمَ، تَضَمَّنَ ... دېگەنگە ئوخشاش.

ئۈچ ھەرپلىك مۇجەررەد (ثلاثِي مجرّد) پېئىلنىڭ ئالتە بابى بولۇپ، ئۇلار:

1) فَعَلَ / يَفْعُلُ مەسىلەن: كَتَبَ / يَكْتُبُ
2) فَعَلَ / يَفْعِلُ مەسىلەن: ذَهَبَ / يَذْهَبُ
3) فَعَلَ / يَفْعِلُ مەسىلەن: جَلَسَ / يَجْلِسُ
4) فَعِلَ / يَفْعَلُ مەسىلەن: شَرِبَ / يَشْرَبُ
5) فَعِلَ / يَفْعِلُ مەسىلەن: وَرِثَ / يَرِثُ
6) فَعُلَ / يَفْعُلُ مەسىلەن: كَثُرَ / يَكْثُرُ

دېمەك، ھەرقانداق ئۈچ ھەرپلىك مۇجەررەد پېئىللار مۇشۇ ئالتە ئۆلچەمنىڭ بىرىگە چۈشمەي قالمايدۇ.

ئەمدى بىز بۇ دەرسىمىزدىن باشلاپ ئۈچ ھەرپلىك مەزىد پېئىللىرى (ثلاثي مزيد)نىڭ بابلىرى بىلەن تونۇشىمىز.

ئۇنىڭ بىر بابى «فَعَّلَ / يُفَعِّلُ» بابى بولۇپ، ئۇنىڭدا «ع»نىڭ تەكرارلىنىشى بىلەن ئەسلي ئۈچ ھەرپكە بىرلا ھەرپ زىيادە قىلىنغان.
بۇ بابنىڭ مەسدىرى «تفعيل» ئۆلچىمدە تۇرلىنىدۇ. پەقەت مۇشۇ بابنىڭ ناقىس پېئىلى بىلەن ئاخىرقى ھەرپى «أ» (ھەمزە) بولغان پېئىللاردىن «تَفْعِلَة» ئۆلچىمدە تۇرلىنىدۇ. مەسىلەن:

ئۆتكەن زامان	كەلگۈسى زامان	بۇيرۇق	مەسدەر	مەنىسى
سَلَّمَ	يُسَلِّمُ	سَلِّمْ	تَسْلِيمٌ	سالام بەرمەك
قَبَّلَ	يُقَبِّلُ	قَبِّلْ	تَقْبِيلٌ	سۆيمەك
هَنَّأَ	يُهَنِّئُ	هَنِّئْ	تَهْنِئَةٌ	قارشى ئالماق
حَيَّى	يُحَيِّي	حَيِّ	تَحِيَّةٌ (تَحْيِيَةٌ)	تەبرىكلىمەك
سَمَّى	يُسَمِّي	سَمِّ	تَسْمِيَةٌ	ئاتىماق

ئۈچ ھەرپلىك مۇجەررەد پېئىللارنىڭ مەسدىرى سەمائىي (سَمَاعِيَّةٌ)دۇر، باشقىلىرىنىڭ قىياسىي (قِيَاسِيَّةٌ)دۇر.

باشقا قائىدىلەر:

1) تۆت ھەرپلىك پېئىللارنىڭ كېلىدىغان زامان قوشۇمچىسى پەشلىك ئوقۇلىدۇ (ئۇلار فَعَّلَ، فَاعَلَ، أَفْعَلَ، فَعْلَلَ ئۆلچىمدە كەلگەن پېئىللار بولۇپ، ئۇ خىل ئۆلچەمدىكى پېئىللارنىڭ كېلىدىغان زامان قوشۇمچىلىرى پەشلىك ئوقۇلىدۇ).

2) بىز ئىلگىرىكى دەرستە ئىسىم پائىلنىڭ ئۈچ ھەرپلىك مۇجەررەد پېئىللاردىن «فَاعِل» ئۆلچىمدە ياسىلىدىغانلىقىنى ئۆگىنىپ ئۆتكەن. ئەمدى شۇنى بىلىشىمىز كېرەككى، ئۇ ئۈچ ھەرپلىك مۇجەررەد پېئىللارنىڭ باشقىسىدىن شۇ پېئىلنىڭ كەلگۈسى زامان پېئىلىنىڭ ئاخىرىنىڭ ئالدىدىكى ھەرپىنى زىرلىك قىلىش، كەلگۈسى زامان قوشۇمچىسىنىڭ ئورنىغا پەش ئوقۇلغۇچى «م» (مىم) كەلتۈرۈش ۋە ئاخىرىغا تەنۋىن كىرگۈزۈش بىلەن ياسىلىدۇ. مەسىلەن:

يُعَلِّمُ ← مُعَلِّمٌ (مۇئەللىم، ئوقۇتقۇچى)
يُؤَذِّنُ ← مُؤَذِّنٌ (ئەزان ئوقۇغۇچى، مۇئەززىن)

دېگەنگە ئوخشاش.

3) بىز ئىلگىرىكى دەرستە ئىسىم مەپئۇلنىڭ ئۈچ ھەرپلىك مۇجەررەد پېئىللاردىن «مفعول» ئۆلچىمدە ياسىلىدىغانلىقىنى ئۆگىنىپ ئۆتكەن. ئەمدى شۇنى بىلىشىمىز كېرەككى، ئۇ ئۈچ ھەرپلىك مۇجەررەد پېئىللارنىڭ باشقىسىدىن شۇ پېئىلنىڭ كەلگۈسى زامان پېئىلىنىڭ ئاخىرىنىڭ ئالدىدىكى ھەرپىنى

زەبەرلىك قىلىش، كەلگۈسى زامان قوشۇمچىسىنىڭ ئورنىغا پىش ئوقۇلغۇچى «م» (مىم) كەلتۈرۈش ۋە ئاخىرىغا تەنۋىن كىرگۈزۈش بىلەن ياسىلىدۇ. مەسىلەن:

يُسَجِّلُ ← مُسَجِّلٌ ← مُسَجَّلٌ (تىزىملىغۇچى، تىزىملانغۇچى)

يُأَلِّفُ ← مُأَلِّفٌ ← مُؤَلَّفٌ (يازغۇچى، يېزىلغان ئەسەر)

دېگەنگە ئوخشاش.

4) بىز ئىلگىرىكى دەرسىتە ئىسىم زامان ۋە ئىسىم ماكاننىڭ ئۈچ هەرپلىك مۇجەررەد پېئىللاردىن «مفعَل» ۋە «مفعِل» ئۆلچىمىدە ياسىلىدىغانلىقىنى ئۆگىنىپ ئۆتكەن. ئەمدى شۇنى بىلىشىمىز كېرەككى، ئۈچ هەرپلىك مۇجەررەد پېئىللارنىڭ باشقىسىدىن ئىسىم مەپئۇلنىڭ ئۆلچىمىدە ياسىلىدۇ. مەسىلەن:

صَلَّى / يُصَلِّي ← مُصَلًّى (ناماز ئوقۇيدىغان ئورۇن)
(ئىسىم زامان ۋە ئىسىم ماكان)

دَخَّنَ / يُدَخِّنُ ← مُدَخَّن (تاماكا چېكىدىغان ئورۇن)
(ئىسىم زامان ۋە ئىسىم ماكان)

تمارين

أجب عن الأسئلة الآتية:

(1)من الذي قبّله النبيُّ صلى الله عليه وسلم ؟

(2)ماذا قال الأقرع عندما رأى ذلك؟

(3)ماذا قال له النبي صلى الله عليه وسلم ؟

1– الفعلُ إمّا ثُلاثِيٌّ ، وإما رُبَاعِيٌّ.

فالثلاثيُّ ما كان فيه ثلاثةُ أحرفٍ أَصْلِيَّةٍ ، نحو: دَخَلَ، كَتَبَ، شَرِبَ.

والرُّباعيُّ ما كان فيه أربعةُ أحرفٍ أصلية، نحو: تَرْجَمَ، هَرْوَلَ، بَسْمَلَ.

وكلٌّ منهما إمّا مُجَرَّدٌ ، وإما مَزيْدٌ.

فالمجردُ ما كان جميعُ أَحْرُفِهِ أَصْلِيَّةً.

والمَزيدُ ما زِيدَ فيه حرفٌ أو أكثرُ على أَحْرفِهِ الأصليّةِ.

الفعلُ الثلاثيُّ المُجَرَّدُ له ستةُ أَبْوابٍ، وهي:

(1)فَعَلَ يَفْعُلُ نحو: كَتَبَ يَكتُبُ.

(2)فَعَلَ يَفعِلُ نحو: جَلَسَ يَجْلِسُ.

(3)فَعَلَ يَفعَلُ نحو: ذَهَبَ يَذْهَبُ.

(4)فَعِلَ يَفعَلُ نحو: شَرِبَ يَشْرَبُ.

(5)فَعُلَ يَفعُلُ نحو: كَثُرَ يَكْثُرُ.

(6)فَعِلَ يَفْعِلُ نحو: وَرِثَ يَرِثُ.

أ) مّيز الفعل الثلاثي من الفعل الرباعي فيما يلي:

حَفِظَ، نامَ، تَرْ جَمَ، خَرَجَ، هَرْ ولَ، بَعْثَرَ، دَعَا.

ب) ميز الفعل الثلاثي المجرد من الفعل الثلاثي المزيد فيما يأتي:

صَدَّقَ. قَرَأَ. فَتَحَ .أَسلَمَ. تَقَّبلَ. سَمِعَ. اِسْتَقْبَلَ .كَوَى. وَقَفَ. اِشترَى.

2- من أبواب الفعل الثلاثيَ المَزيدِ باب (فَعَّلَ) زِيْدَ فيه حرفٌ واحدٌ ، وهو العَيْنُ المكَرَّرَةُ. (فَعَلَ= فَ عَ لَ. فَعَّلَ= فَ عْ عَ لَ).

تأمل الأمثلة الآتية لباب (فَعَلّى)، ثم اكتب المضارع، والأمر ، والمَصدَر من الأفعال التي تليها:

الماضي	المضارع	الأمر	المصدر
سَلّمَ	يُسَلمُ(1)	سَلِّمْ	تسلِيْمٌ (2)
قَبّلَ	يُقَبّلُ	قَبِّلْ	تَقْبِيْلٌ

سَبَح	يُسَبَحُ	سَبّحْ	تَسْبِيْحٌ

كَبَّرَ ....

عَلَّمَ ....

وَضَّحَ ....

وَزَعَ ....

سَجَّلَ ....

ربي ....

هَنَّأَ .... تَهْنِئَةٌ

سمى .... تَسْمِيَةٌ

حَيِيَّ .... تَحِيَّةٌ (أَصْلُها تَحْيِيَةٌ)

– مصدر باب "فَعَّلَ " "تَفْعِيلٌ" ، ويأتي على وزنِ "تَفْعِلَةٍ" "إذا كان الفعل ناقِصاً، أو مهموزَ اللام.

3– عرفت في درس سابق أن (اسْمَ الفَاعِلِ) من الفعل الثلاثيِّ المجرّدِ على وزن (فَاعِل). واْعْلَمْ الآن أن اْسْمَ الفاعِلِ من الفعل غير الثلاثيّ المجرَّدِ يكون بلَفْظِ مُضَارِعِهِ بِإِبْدَالِ حرفِ المضارَعَةِ مِيماً مضمومةً، وكَسْرِ ما قَبْلَ آخرِه، نحوَ: يُعَلِّمُ– مُعَلِّمٌ.

هات أسماء الفاعلين من الأفعال الآتية:

الماضي	المضارع	اسم الفاعل	الماضي	المضارع	اسم الفاعل
أَذَّنَ	يُؤَذِّنُ	....	دَرَّسَ	يُدَرِّسُ	....
سَجَّلَ	يُسَجِّلُ	....	صَوَّرَ	يُصَوِّرُ	....
حَدَّثَ	يُحَدِّثُ	....	سَبَّحَ	يُسَبِّحُ	....

4– عرفت في درس سابق أن (أَسْمَ المَفْعُولِ) من الفعل الثُّلاثيِّ المجرَّدِ على وَزْنِ (مَفْعُولٍ). وَاعْلَمْ الآن أن اسْمَ المفعول من الفعل غيرِ الثلاثيِّ المجرّدِ يكون على وزن اسْمِ فاعِلِه مع فَتْحِ ما قبلَ الآخر ،نحو : يُسَجِّلُ مُسَجِّلٌ مُسَجَّلٌ.

هات أسماءَ الفاعلين من الأفعال الآتية، ثم حَوّلْها إلى أسماء المفعولين:

الماضي	المضارع	اسم الفاعل	اسم المفعول
سَجَّلَ	يُسَجِّلُ	مُسَجِّلٌ	مُسَجَّلٌ

أَلَّفَ ....

سَلَّحَ ....

عَلَّقَ ....

جَلَّدَ ....

لَوَّنَ ....

حَمَّدَ ....

5- عرفت في درس سابق أن (اسْمَي الزَّمَانِ والمكَانِ) يُشْتَقَّانِ من الفعل الثلاثيّ المجرّدِ على وَزْنِ (مَفْعَلٍ ومَفْعِلٍ). واعْلَمْ الآنَ أنهما يُشْتَقَّانِ من غير الثلاثيِّ المجرّد على وَزْنِ اْسْمِ مَفْعُولِهِ، نحو :صَلَّى يُصَلِّي: مُصَلًّى أي مكان الصلاةِ.

6- تأمل الأمثلة لباب (فَعَّلَ)، وعَيِّنْ فيها الماضِيَ، والمضارِعَ، والأمرَ، والمَصْدَرَ، واسْمَ الفاعِلِ، واسْمَ المفعولِ واسْمَي الزمانِ والمكانِ.

(1)قَبَّلَ الطفلُ أُمَّهُ.

(2)أَذِّنْ للظُّهرِ يا عليُّ، فقد حَانَ الوقتُ.

(3)هذه الكتب لِلتَّوْزِيعِ على الحُجَّاجِ.

(4)أعندك صورةٌ مُلَوَّنَةٌ للكَعْبَةِ المُشَرَّفَةِ؟

(5)قال تعالى (:الرَّحْمَنُ عَلَّمَ القُرْآنَ * خَلَقَ الإنْسَانَ، عَلَّمَهُ البَيَانَ).

(6)زارني صَدِيقِي، فَرَحَّبْتُ به.

(7)قال تعالى (:اليومَ نَخْتِمُ على أَفْوَاهِهِمْ، وَتُكَلِّمنا أيديهِمْ.

(8)وُلِدَتْ لي بِنْتٌ ، وَسَمَّيْتُها مَرْيَمَ.

(9)من الذي أَلَّفَ (المُوَطَّأ)؟

(10)أُجِّلَ ألْاِجْتِمَاعُ إلى أَجَلَ غيرِ مُسَمًّى.

(11)أتَدَخَّن؟– لا، وهلْ يدَخِّن رجل عاقِلٌ ؟ إن التَّدخِينَ خبيثٌ ، وسببُ أمراضٍ خَطِيرَةٍ على المدخِّنِ كالسَّرَطَانِ. ومن دخَّنَ بَذَّرَ المالَ بالتدخين.

(12)بَلَغَنِي أنك عُيِّنْتَ سفِيرا، فجئت للتَّهنِئةِ.

(13)أيْن المُصلَّى؟

(14)أدْرُسُ بالجامعة الإسلامية بالمدينةِ المُنَوَّرَة.

(15)هذا دَوَاءٌ مقَوٍّ للنظر.

7– من أوزان جَمْعِ التَّكْسِيرِ (فَعَلَة) نحو: طالِبٌ / طَلَبَةٌ.

هات جمع الأسماء الآتية على هذا الوزن : كافِر. فاسِق. فاجِر.

8– من أوزان جمع التكسير (فُعَلٌ) نحو: نُسْخَةٌ / نُسَخٌ.

هات جمع الأسماء الآتية على هذا الوزْن: صُورَة. سورَة. غُرْفَة. أُمَّة. دَوْلَة.

9– (شَرْحٌ) مصدرُ (شَرَحَ يَشْرَحُ). وهو على وزن (فَعْلَ).

هات مصادر الأفعال الآتية على وزن (فَعْل):

الماضي	المضارع	المصدر	الماضي	المضارع	المصدر
دَرَسَ	يَدْرِسُ	....	فَتَحَ	يَفْتَحُ	....
ضَرَبَ	يَضْرِبُ	....	أَمَرَ	يَأْمُرُ	....
قَتَلَ	يَقْتُلُ	....	نَهَى	يَنْهَى	....
مَلأَ	يَمْلأ	....	صَبَرَ	يَصبر	....

10– (غِيَابٌ) مصدر (غَابَ يَغِيبُ)، وهو على وزن (فِعَالٍ).

هات مصادر الأفعال الآتية على وزن (فِعَالٍ):

الماضي	المضارع	المصدر	الماضي	المضارع	المصدر

قَامَ	يَقومُ	....	صَامَ	يَصُوم	....
آبَ	يُؤوبُ	....	لَقِيَ	يَلْقَى	....
قَاسَ	يَقِيسُ	....	شَفَى	يَشْفِي	....

11- ما جمعُ (دُكْتُور)؟.

12- أدْخِلْ (يَبْدُو) في جملة.

(17)الدرسُ السابعَ عشر

المدرس : كيف أصبحتم يا إخوان ؟

ئوقۇتقۇچى : ئى قېرىنداشلار قانداق تاڭ ئاتقۇزدىڭلار.

الطلبة : أصبحنا بخير , والحمد لله .

ئوقۇغۇچىلار : ياخشى تاڭ ئاتقۇزدۇق ، ئاللاھقا شۈكرى .

وكيف أصبحت أنت ياأستاذ ؟

سىزچۇ ئى ئۇستاز قانداق تاڭ ئاتقۇزدىڭىز ؟

المدرس : بخير , أحمده وأشكره ...أطفئ الأنوار يا إدريس فلا حاجة إليها الآن ....أعطني ورقة الغياب يا يعقوب .

ياخشى ، ئاللاھقا ھەمدە ۋە شۈكۈر ئېيتىمەن .... ئى ئىدرىس چىراقلارنى ئۆچۈرۈۋەت چۈنكى ئۇنىڭغا ھازىر ھاجەت يوق ...ئى ياقۇپ يوقلارنىڭ تىزىملىكىنى ماڭا بىرىڭ .

يعقوب : ها هي ذي .لم يحضر عثمان اليوم فإنه مصاب بإسهال شديد .

ياقۇپ : ئۇلار مانا . بۈگۈن ئوسمان كەلمىدى چۈنكى ئۇ قاتتىق ئىچى سۈرۈش بىلەن ئاغرىق ئىكەن .

المدرس : شفاه الله .(بعد تسجيل أسماء الغائبين) أعطها المراقب فإنه يريدها الآن لأمرما .

ئوقۇتقۇچى : ئاللاھ ئۇنىڭغا شىپالىق ئاتا قىلسۇن .(يوقلارنىڭ ئىسىملىرىنى تىزىملاپ بولغاندىن كېيىن)ئۇنى نازارەتچىگە بىرىڭ چۈنكى ئۇ ئۇنى ھازىر مەلۇم بىر ئىش ئۈچۈن ئىشلەتمەكچى ئىكەن .

إن يكن مكتبه مغلقا فستجده في مكتب المشرف على النشاط الثقافي .

ئەگەر ئۇنىڭ ئىشخانىسى تاقاق بولسا ئۇنى مەدەنىيەت پائالىيەت نازارەتچىسىنىڭ ئىشخانىسدا تاپالايسىز .

(يخرج يعقوب , وبعد هنيهة يفتح الباب شاب , ويقف لديه) .

(ياقۇپ چىقىپ كىتىدۇ ، بىر ئازدىن كىيىن ئىشىكنى بىر ياش يىگىت ئېچىپ ئۇنىڭ ئالدىدا تۇرىدۇ)

الشاب : (بعد التحية) أتسمح لي بالدخول يا فضيلة الشيخ ؟

ياش يىگىت : (سالام بەرگەندىن كىيىن) ئى هۆرمەتلىك شەيخ ماڭا كىرىشكە رۇخسەت قىلامسىز ؟

المدرس : (بعد رد التحية) أهلا وسهلا ومرحبا .ادخل وأغلق الباب .

ئوقۇتقۇچى (سالام قايتۇرغاندىن كىيىن)خوش كەپسىز قارشى ئالىمىز . كىرىپ ئىشىكنى يىپىۋېتىڭ .

يبدو أنك طالب جديد . مااسمك ؟ ومن أين أنت ؟

قارىغاندا يىڭى ئوقۇغۇچىدەك قىلىسىز . ئىسمىڭىز نىمە ؟ قەيەردىن سىز ؟

الشاب : اسمي محمد بن وليم , وأنا من كندا .

ياش يىگىت : ئىسمىم محمد بن وليم , مەن كانادادىن

المدرس : تفضل واجلس هنا . أحديث عهد بالإسلام أنت ؟

مەرهەمەت قىلىپ بۇ يەردە ئولتۇرۇڭ . سىز يىڭىدىن ئىسلامغا كىردىڭىزمۇ ؟

محمد : نعم .

مۇهەممەت : هە ئە .

المدرس : الحمد لله الذي هدانا للإسلام ... متى أسلمت يا أخي الكريم ؟

ئوقۇتقۇچى : بىزنى ئىسلامغا هىدايەت قىلغان ئاللاهقا هەمدىلەر بولسۇن ...ئى هۆرمەتلىك قىرىندىشىم قاچان مۇسۇلمان بولدىڭىز ؟

محمد : أسلمت عام 1981 بالتقويم الملادي .

مۇھەممەد : مىلادىيە بىرمىڭ توققۇز يۈز سەكسەن بىرىنچى يىلى مۇسۇلمان بولدۇم .

المدرس : أأسلم أبواك ؟

ئوقۇتقۇچى : ئاتا ئانىڭىز مۇسۇلمان بولدىمۇ ؟

محمد : لما يسلم أبي . هداه الله .أما أمي فأسلمت والحمد لله .

مۇھەممەد : دادام تېخى مۇسۇلمان بولمىدى . ئاللاھ ئۇنى ھىدايەتكە باشلىسۇن . ئەمما ئانام ئاللاھقا شۈكرى مۇسۇلمان بولدى .

المدرس : ماذا يعمل أبوك ؟

ئوقۇتقۇچى : دادىڭىز نىمە ئىش قىلىدۇ ؟

محمد : هو مدير متحف ... هاء خطاب المدير .

مۇھەممەد : ئۇ مۇزىيخانىنىڭ باشقۇرغۇچىسى ... مۇدىرنىڭ خىتىنى ئاڭلاڭلار .

المدرس : (يقرأ الخطاب)إن المدير يثني عليك كثيرا .

ئوقۇتقۇچى : (ئۇخەتنى ئوقۇيدۇ) مۇدىر سىزنى بەك كۆپ ماختاپتۇ .

محمد : جزاه الله خيرا .

مۇھەممەد : ئاللاھ ئۇنى ياخشى مۇكاپاتلىسۇن .

المدرس : من أين لك هذا المصحف الجميل الذي بيدك ؟

ئوقۇتقۇچى : سىزنىڭ قولىڭىزدىكى بۇ چىرايلىق قۇرئان سىزگە قەيەردىن كەلدى ؟

محمد : أعطانيه المدير .

مۇھەممەد : ئۇنى ماڭا مۇدىر بەردى .

المدرس : والله لقد سررت كثيرا بلقائك , وإني معجب بك ... كيف وجدت الجامعة الإسلامية ؟

ئوقۇتقۇچى : ئاللاھ بىلەن قەسەمكى مەن سىز بىلەن كۆرۈشۈپ بەك خوش بولدۇم ،

ۋە سىزگە ھەيران قالدىم ...ئىسلام ئۇنىۋېرسىتېتىنى قانداق ھېس قىلدىڭىز ؟

محمد : أعجبتني كثيرا .إنها جامعة فريدة يدرس فيها أبناء المسلمين من مشارق الأرض ومغاربها .

ئۇ ئۇنىۋېرسىتېت مېنى بەك قىزىقتۇردى . ئۇ زېمىننىڭ شەرىق ۋە غەربىي تەرەپلىرىدىكى مۇسۇلمانلارنىڭ باللىرى ئوقۇيدىغان بىردىن بىر ئۇنىۋېرسىتېت .

(يكتب المدرس آيتين على السبورة)

(ئوقۇتقۇچى دوسكىغا ئىككى ئايەت يازىدۇ)

المدرس : اقرأ الآيتين يا هارون .

ئوقۇتقۇچى : ئى ھارۇن ئىككى ئايەتنى ئوقۇغىن .

هارون : (بعد الإستعاذة والبسملة)(يريدون أن يطفئوا نور الله بأفواههم ويأبي الله إلا أن يتم نوره ولو كره الكافرون , هو الذي أرسل رسوله بالهدى ودين الحق ليظهره على الدين كله ولو كره المشركون).{التوبة 32ـ33}.

ھارۇن : (پاناھلىق تىلىگەن ۋە بسم الله نى ئوقۇغاندىن كېيىن):

(ئۇلار (يەنى مۇشرىكلار، يەھۇدىيلار ۋە ناسارالار) الله نىڭ نۇرىنى (يەنى ئىسلام دىنىنى) ئېغىزلىرى (يەنى يالغان - ياۋىداق بوھتانلىرى) بىلەن ئۆچۈرمەكچى بولىدۇ، الله ئۆز نۇرىنى ئۈستۈن قىلماي قالمايدۇ، كاپىرلار (بۇنى) يامان كۆرگەن تەقدىردىمۇ [32]. الله ھەق دىن (ئىسلام) نى بارلىق دىنلاردىن ئۈستۈن قىلىش ئۈچۈن، ئۆزىنىڭ پەيغەمبىرىنى (يەنى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنى تولۇق) ھىدايەت ۋە ھەق دىن بىلەن ئەۋەتتى، مۇشرىكلار ئۇنىڭ (ئۈستۈن بولۇشىنى) يامان كۆرگەن تەقدىردىمۇ [33].)

المدرس : فكروا فى هاتين الآيتين , ثم أجيبوا عن الأسئلة الموجهة إليكم .

سلەربۇ ئىككى ئايەت توغرىسىدا ئويلىنىپ ئاندىن كېيىن سىلەرگە قويۇلغان سوئاللارغا جاۋاب بېرىڭلار.

ماذا يريد الكفار يا إدريس ؟

ئى ئىدرىس كاپىرلار نىمىنى مەقسەت قىلىدۇ ؟

إدريس : يريدون أن يطفئوا نور الله .

ئىدرىس : ئۇلار ئاللاھنىڭ نۇرىنى ئۆچۈرۈشنى مەقسەت قىلىدۇ .

المدرس : أيمكن هذا يا علي ؟

ئوقۇتقۇچى : ئى ئەلى بۇ مۇمكىن بولامدۇ ؟

علي : لا, لهذا مستحيل .

ئەلى : ياق ، بۇ ئەلبەتتە مۇمكىن ئەمەس .

المدرس : وماذا يريد الله يا يونس ؟

ئوقۇتقۇچى : ئى يۇنۇس ئاللاھ نىمىنى ئىرادە قىلىدۇ ؟

يونس : يريد إتمام نوره .

يۇنۇس : ئاللاھ ئۇزىنىڭ نۇرىنى تولۇقلاشنى ئىرادە قىلىدۇ .

المدرس : أتذكر آية أخرى ف هذا المعنى يا شعيب ؟

ئوقۇتقۇچى : ئى شۇئەيب مۇشۇ مەنىدىكى باشقا بىر ئايەتنى ئەسلىيەلەمسەن ؟

شعيب : نعم . قال تعالى ف سورة الصف : (والله متم نوره ولو كره الكافرون).

شۇئەيب : ھەئە . ئاللاھ سۈرە (الصف) دە مۇنداق دىگەن : (ئاللاھ ئۇزىنىڭ نۇرىنى تولۇقلاپ تورغۇچىدۇر گەرچە كاپىرلار يامان كۆرسىمۇ).

المدرس : بم أرسل الله رسوله يا محمد ؟

ئوقۇتقۇچى : ئى مۇھەممەد ئاللاھ ئۇزىنىڭ ئەلچىسىنى نىمە بىلەن ئەۋەتتى ؟

محمد: أرسله بالهدى ودين الحق .

مۇھەممەد : ئاللاھ ئۇنىڭ ئەلچىسىنى ھىدايەت ۋە ھەقىقەت دىنى بىلەن ئەۋەتتى .

(يدخل إسحق)

(ئىسھاق كىرىدۇ)

المدرس : الآن تأتي وقد أوشك الدرس أن ينتهي ؟

ئوقۇتقۇچى : ھازىر كىلەمسەن دەرس ئاخىرلاشقىلى ئازقالغان تۇرسا ؟

إسحق : معذرة يا أستاذ . ذهبت إلى مكتب البريد لإرسال برقية .

ئىسھاق : كەچۈرۈڭ ئۇستاز . مەن پوچتىخانىغا تىلگىراما ئەۋەتىش ئۈچۈن بارغانتىم .

فقد وصل أخي البارحة , فأرسلت برقية إلى أبي أخبره فيها بسلامة وصوله .

مىنىڭ قېرىندىشىم تۈنۈگۈن يېتىپ كەلگەنتى ، مەن ئۇنىڭ سالامەت يېتىپ كەلگەنلىكىنى خەۋەر قىلىپ دادامغا تىلگىراما يوللۇدۇم .

المدرس : لا بأس .

ئوقۇتقۇچى : كىرەك يوق .

بۇ دەرستىكى گىراماتىكىلىق قائىدىلەر:

1- مەزمۇن: «أَفْعَلَ» بابى توغرىسىدا

بۇ دەرسىمىزدە ئۈچ ھەرپلىك مەزىد (ثلاثي مزيد) پېئىللىرىنىڭ بابلىرىدىن بولغان «أَفْعَل» بابى توغرىسىدا توختىلىپ ئۆتىمىز.

بۇ بابتا پېئىلنىڭ بېشىدا بىر «أ» (ھەمزە) زىيادە. مەسدىرى «اِفْعَالٌ» ئۆلچىمىدە تۈرلىنىدۇ. مەسىلەن:

أَرْسَلَ / يُرْسِلُ   اِرْسَالٌ   (ئەۋەتمەك)

أَسْلَمَ / يُسْلِمُ   اِسْلاَمٌ   (مۇسۇلمان بولماق)

دىگەنگە ئوخشاش.

بۇ بابنىڭ ھەمزىسى (أ) كەلگۈسى زامان پېئىل شەكلىدە تاشلىنىپ، بۇيرۇق پېئىل شەكلىدە قايتىپ كېلىدۇ. مەسىلەن:

ئەسلىسى: بۇيرۇق پېئىل

أَرْسَلَ / يُرْسِلُ (يُأَرْسِلُ) أَرْسِلْ (ئەۋەتكىن)

آمَنَ / يُؤْمِنُ (يُأَأْمِنُ) آمِنْ (ئىمان ئېيت)

دېگەنگە ئوخشاش.

بۇ بابنىڭ پېئىللىرىدا «أ» (ھەمزە) ياكى سۈكۇنلۇق «و» بولۇپ، ئۇنىڭ ئالدىدىكى ھەرپ زېرلىك بولسا، ئۇلار «ي»غا ئالماشتۇرىلىدۇ. مەسىلەن:

آمَنَ ← إِئْمَانٌ ← إِيْمَانٌ (ئىمان ئېيتماق)

أَوْجَبَ ← إِوْجَابٌ ← إِيْجَابٌ (ۋەزىپە يۈكلىمەك)

دېگەنگە ئوخشاش.

2- مەزمۇن: «لَوْ» توغرىسىدا

«لَوْ» ــــ شەرت قوشۇمچىسى بولۇپ، ئۇنىڭ بېشىغا «و» قوشۇلسا، بۇ «و» ھالنى ئۇقتۇرىدۇ. بۇ ۋاقىتتا شەرتنىڭ جاۋابى چۈشۈپ قالىدۇ. مەسىلەن:

﴿وَاللّٰهُ مُتِمُّ نُوْرِهِ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُوْنَ﴾

(گەرچە كاپىرلار يامان كۆرگەن تەقدىردىمۇ، ئاللاھ ئۆز نۇرىنى مۇكەممەل قىلىدۇ (يەنى ئۆزىنىڭ دىنىنى ئاشكارىلايدۇ))

دېگەنگە ئوخشاش.

3- مەزمۇن: باشلاش «ل»ى توغرىسىدا

تېكىستتە «لَهٰذَا مُسْتَحِيْلٌ» دېگەن جۈملە ئۇچرايدۇ. بۇنىڭ بېشىدىكى «ل» ــــ باشلاش «لام»دىن ئىبارەت. ئۇ جۈملىنىڭ مەزمۇنىنى كۈچلەندۈرۈپ كېلىدۇ. مەسىلەن:

﴿وَ لَأَجْرُ الْآخِرَةِ أَكْبَرُ﴾ (ئەلۋەتتە ئاخىرەتنىڭ ئەجرى بۈيۈكتۇر)

﴿وَلَعَذَابُ الْآخِرَةِ أَكْبَرُ﴾ (ئاخىرەتنىڭ ئازابى بەك قاتتىق)

دېگەنگە ئوخشاش.

4- مەزمۇن: «أَصْبَحَ» توغرىسىدا

«أَصْبَحَ» ـــ «كَانَ» تۈرىدىكى پېئىللاردىن بولۇپ، ئىسمىسىنىڭ ئاخىرىنى پىشلىك، خەۋىرىنىڭ ئاخىرىنى زەبەرلىك ئوقۇتىدۇ. مەسىلەن:

أَصْبَحَ حَامِدٌ مَرِيْضًا (هامىد سەھەرگە يېقىن ئاغرىپ قالدى)

دېگەنگە ئوخشاش.

ئۇ (أَصْبَحَ) بەزى ۋاقىتتا «صَارَ» دېگەن پېئىلنىڭ مەنىسىدە كېلىدۇ. مەسىلەن:

﴿فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوْبِكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا﴾

(ئاللاھ قەلبىڭلارنى بىرلەشتۈردى، ئاللاھنىڭ نېئمىتى بىلەن ئۆزئارا قېرىنداش بولدۇڭلار)

دېگەنگە ئوخشاش.

5- مەزمۇن: «أَوْشَكَ» توغرىسىدا

«أَوْشَكَ» ـــ يېقىنلاشتۇرۇش پېئىلى، شۇنداقلا بۇمۇ «كَانَ» تۈرىدىكى پېئىللاردىن. ئۇنىڭ خەۋىرى «أَنْ» ۋە كەلگۈسى زامان پېئىلىدىن شەكىللىنىشى كېرەك. مەسىلەن:

أَوْشَكَ الدَّرْسُ أَنْ يَنْتَهِيَ (دەرس ئاخىرلىشاي دەپ قالدى)

دېگەنگە ئوخشاش.

بۇ پېئىلنىڭ يەنە كەلگۈسى زامان شەكلىمۇ ئىشلىتىلىدۇ. مەسىلەن:

يُوْشِكُ الطُّلاَّبُ أَنْ يَرْجِعُوْا إِلَى بِلاَدِهِمْ

(ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئۆز شەھەرلىرىگە قايتىشقا ئاز قالدى)

6- مەزمۇن: تولۇق مۇبھەملىكنى ئۇقتۇرىدىغان «مَا» توغرىسىدا

تېكىستتە «يُرِيْدُ لأَمْرٍ مَا» دېگەن ئىبارە ئۇچرايدۇ. ئۇنىڭدىكى «مَا» ـــ تولۇق مۇبھەملىكنى ئۇقتۇرىدۇ، «مەلۇم بىر» دېگەن مەنىدە. ئۇ ئۆزىنىڭ ئالدىدىكى ئىسمىنى سۈپەتلەپ كېلىدۇ. مەسىلەن:

سَافَرْتُ إِلَى الرِّيَاضِ لِسَبَبٍ مَا

(مەن مەلۇم بىر سەۋەب بىلەن رىيازغا سەپەر قىلدىم)

قَرَأْتُ هٰذَا الْخَبَرَ فِي صَحْفَةٍ مَا

(مەن بۇ خەۋەرنى مەلۇم بىر بەتتە ئوقۇدۇم)

دېگەنگە ئوخشاش.

7- مەزمۇن: «اِبْنٌ» توغرىسىدا

تېكستتە «مُحَمَّدُ بْنُ ولِيْمَ» دېگەن ئىبارە ئۇچرايدۇ. ئۇنىڭدىكى «بْنٌ» دېگەن سۆزدىكى ئومۇمىي قائىدە مۇنداق: ئەگەر ئۇ (ابن) ئۆزىنىڭ دادىسىنىڭ ئىسمىغا ئىزاپەت قىلىنسا ۋە ئالدىدىكى خاس ئىسمىغا سۈپەت بولۇپ كەلسە، ئۇنىڭدىكى ھەمزە (اِ) تاشلىنىپ كېتىدۇ. مەسلەن:

مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدُ اللهِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ

دېگەنگە ئوخشاش.

بۇنىڭ يەنە بىر شەرتى چوقۇم ئۇچ سۆز بىر قۇردا كېلىشى كېرەك. ئەگەر ئۇنىڭ بەزىسى بىر قۇردا، يەنە بەزىسى يەنە بىر قۇردا كەلسە، ئۇنىڭدىكى ھەمزە يەنىلا يېزىلىدۇ. مەسلەن:

... ... اَلْحَسَنُ

اِبْنُ عَلِيٍّ ... ...

دېگەنگە ئوخشاش.

شۇنداقلا ئۇ (اِبْنٌ) ئىككى خاس ئىسمىنىڭ ئوتتۇرىسىغا چۈشمىسە، ھەمزە تاشلىنىپ كەتمەيدۇ. مەسلەن:

حَامِدٌ ابْنُ الشَّيْخِ إِبْرَاهِيْمَ

دېگەنگە ئوخشاش.

تمارين

ا – أجب عن الأسئلة الآتية:

(1)لِمَ لَمْ يَحْضُرْ عُثْمانُ؟

(2)متى أسلم محمد؟

(3)لم تأخر إسحاق؟

2- من أبواب الفعلِ الثلاثيّ المزيدِ باب (أَفْعَلَ) زِيدَتْ في أوَّلِه الهمزةُ. تأمل المثالَين لباب (أَفْعَلَ)، ثم هات المضارع والمصدر من الأفعال التي تليهما:

الماضي	المضارع	المصدر	
أَرْسَلَ	يُرْسِلُ	إِرْسَالٌ	
أَسْلَمَ	يُسْلِمُ	إِسْلامٌ	
أَغْلَقَ	....	....	
أَخْبر	....	....	
أَطْفَأَ	....	....	
أَجَابَ	يُجِيبُ	إِجَابَةٌ	(أصله: إِجْوَاب)
أَقَامَ	....	....	
أَتَمَ	يُتِمُّ	إِتْمَامٌ	
أَعَدَّ	....	....	
أَلْقَي	....	إِلْقَاءٌ	(أصله: إِلْقَايٌ)
آمَنَ (أصله: أَأْمَنَ)	....	إِيمَانٌ	(أصله: إِئْمَانٌ)
أَوْجَبَ	....	إِيجَابُ	(أصله: إِوْجَابٌ)

3- تأمل طريقَة صَوْغِ الأَمْرِ من باب (أَفْعَلَ)، ثم صغ الأمر من الأفعال الآتية :(يُرْسِلُ) أصله (يُأَرْسِلُ) حُذِفَتْ منه الهمزةً. ويصاغ الأمر من الصِّيغَةِ الأصليّة:

تُرْسِلُ	أصله: تُأَرْسِلُ	تأَرسِل –أَرْسِلْ
تُغْلِقُ	....	....
تُسْلِمُ	....	....
تُعِدُّ	....	....
تؤمِنُ	....	....
تُجِيبُ	....	....

4- ضع اسم الفاعل من الأفعال الآتية:

الماضي	المضارع	اسم الفاعل	الماضي	المضارع	اسم الفاعل
أَسْلَمَ	يُسْلِمُ	....	أَحْرَمَ	يُحْرِمُ	....
أَرْسَلَ	يُرْسِلُ	....	أَمْكَنَ	يُمْكِنُ	....
آمَنَ	يؤمِنُ	....	أَتَمَّ	يُتِمُّ	....
أَدَارَ	يُدِيرُ	....	أَلْقَى	يُلقي	....

5- اِبْنِ الأفعالَ الآتية للمجهول، ثم صُغْ اسْمَ المفعولِ من كلّ واحد منها:

الماضي	المضارع	اسم المفعول	الماضي	المضارع	اسم المفعول
أَغْلَقَ	يُغْلِقُ	....	أَكْرَهَ	يُكْرِهُ	....
أَعْرَبَ	يُعْرِبُ	....	أَعْجَبَ	يُعجِبُ	....
أَعَدَّ	يُعِدُّ	....	أَصَابَ	يُصِيبُ	....

6- تأمل الأمثلة لباب (أَفْعَل)، وعيّن فيها الماضي، والمضارع، والأمر، واسم الفاعل، واسم المفعول، والمصدر، واسمي المكان والزمان:

(1)أَغْلَقْ الباب، ولا تُغْلَقْ النَّوافِذَ.

(2)أطفئ الأنوار قبل إِغْلاقِ الغرفة.

(3)يُكْتَبُ اسمُ المُرْسَلِ إليه وعُنْوانُه في الجانب الأيْمَنِ من الظَّرْفِ، واسم المُرْسِلِ وعُنْوانُه في الجانبِ الأيْسَرِ.

(4)أَكْرَهَني عَمّي على تَرْكِ بيته.

(5)لا يجوز نِكاحُ المُكْرَهِ.

(6)وجدت القلم مُلْقىً في فِناء المَعْهَدِ.

(7)الفعل المضارع مُعْرَبٌ ، والفعل الماضي وفعل الأمر مَبْنِيّانِ.

(8)أنا مُصَابٌ بِإِمْسَاكٍ شديد يادكتور.

(9)يلبَسُ المُحْرِمُ إزاراً وَرِدَاءً.

(10)أنا مُعْجَبٌ بهذا الطالب المجتهد.

(11) قال الله تعالى: (إنَّما يَعْمُرُ مَسَاجِدَ الله مَنْ آمَنَ باَلله واليوم ٱلآخِرِ وأَقَامَ الصَّلاةَ وآتى ٱلزكاةَ ولم يَخشَ إلاَّ الله) [التوبة/18] .

(12) (رَبَّنا آتِنَا في الدُّنْيا حَسَنَةً، وفي الآخِرةِ حَسَنَةً، وقِنَا عذابَ النَّارِ) [البقرة/ 251] .

(13)أنا من اليابان، ولكنّي أُقِيمُ الآن في ألمانيا.

(14)نسأل الله تعالى أن يجعل الجَنَّةَ مُقامَنا.

7- استخرج من الدرس أفعالَ بابِ أَفْعَلَ ومُشْتَقّاتِها.

8- يَنْصِبُ (أَعْطَى) مَفْعُولَيْن: أَعْطَيْتُ حامداً كتاباً.

المفعول الأول المفعول الثاني

مَن أعطاكَ الكتابَ؟ أعطانيه المديرُ.

المفعول الأول المفعول الثاني المفعول الأول المفعول الثاني

تأمل المثال، ثم أجب عن الأسئلة الآتية على غراره، وعَيّن المَفْعُولَيْنِ:

(1)من أعطاك الكتاب؟ أعْطانِيهِ أبي. (أبي)

(2)من أعطاك الساعةَ؟ .... (خالي)

(3)من أعطاك هذا القلم؟ .... (أمي)

(4)من أعطاكم الكتب؟ .... (المدير)

(5)من أعطاه الدفتر؟ .... (أنت)

(6)من أعطاك الكتاب والدفتر؟ .... (زميلي)

9- تأمل الأمثلة الآتية لـ (وَلَوْ):

(1) (والله مُتِمُّ نورِه ولو كَرِهَ الكافرون).

(2)لا تشترِ هذه السيارةَ ولو أَعْجَبَكَ لَوْنُها وشَكْلُها، فإنها قديمةٌ.

(3)أُحْضُرْ الامْتِحانَ ولو كنتَ مريضاً.

(4)اشترِ هذا المعجمَ ولو كان غالِياً.

(5)لَنْ أَسْكُنَ هذا البيتَ ولو أَعْطَيْتَنِيهِ مجَّاناً.

15- (لَهذا مُسْتَحِيْلٌ). هذه لامُ الإبْتِدَاءِ، وتُفِيْدُ تَوْكِيدَ مَضْمُونِ الجُملةِ. وفي التَّنْزِيْل.

(1) (وَلَأَجْرُ الآخِرَةُ اكبَرُ) [النحل/ 41].

(2) (ولَذِكْرُ الله أكبرُ) [العنكبوت/ 45].

(3) ﴿ ولَعَذابُ الآخرة أكبرُ ﴾ [الزمر/26] .

(4) ﴿ وَلَأَمَةٌ مؤمنةٌ خيرٌ من مُشرِكَةٍ ولو أَعْجَبَتْكُمْ ﴾ [البقرة/ 221] .

(5) ﴿ وَلَعَبْدٌ مؤمنٌ خيرٌ من مُشرِكٍ ولو أَعْجَبَكُمْ ﴾ [البقرة/ 221].

(6) وفي الحديث: "لَغَدْوَةٌ في سبيلِ الله أو رَوْحَةٌ خيرٌ من الدُّنْيا وما فيها". (رواه البخاري).

11- (أَصْبَحَ) من أَخَوَاتِ (كَانَ)، نحو: أَصْبَحَ حامدٌ مريضاً، أَيْ أَدْرَكَهُ الصبْحُ وهو مَرِيْضٌ.

وفي التنزيل ﴿ وَأَصْبَحَ فُؤَادُ أُم مُوسَى فَارِغاً ﴾ [القصص/ 10].

وقد تأتي بمعنى (صَارَ) كما في قوله تعالى: ﴿ فَأَلَّفَ بينَ قُلوبِكم فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمتِهِ إِخْوَاناً ﴾ [آل عمران/ 103] .

أدخل (أَصْبَحَ) على الجمل الآتية:

(1)البردُ شديدٌ

(2)أنا مريضٌ

(3)هُمْ أصدقاءُ

12- (أَوْشَكَ): قَرُبَ. وهي من أخوات (كان)، ويجب أن يكون خبرها مكونا من (أَنْ) والفعل، نحو: أَوشَكَ الدرس أن يَنْتَهِي. ويستعمل منها المضارِعُ أيضاً، نحو: يُوشِكُ الطلاب أن يرجِعوا إلى بلادهم في الإِجازة.

13- (يريدها لِأمرٍ مَا). هذه (ما) النَّكِرَة التَّامة المُبهَمةُ وتأتي نَعْتاً لما قبلها، نحو: سافرت إلى الرياضِ لسببٍ ما. أعطني كتاباً ما. رأيته في مكانٍ ما. قرأت هذا الخبر في صحيفةٍ ما.

14- (محمدُ بْنُ وِلْيَم). تُحْذَفُ همزةُ (ابن) إذا جاء صفةً لِعَلَمٍ مضافاً إلى اسمِ أبيهِ، نحو: محمّدُ بْنُ عبدِ الله بنِ عَبْدِ المطَّلِب. ويشترط أن تكون الكلماتُ الثلاثُ في سطرٍ واحد، وإذا جاء بعَضُها في سطْرٍ ، وبعضُها في سطر آخر كُتِبَتْ كلمةُ (ابن) بالهمزة، نحو: الحَسَنُ ابْنُ علي.

ولا تُحْذَفُ في مثل: (حامدُ ابْنُ الشيخِ إبراهيم) لأن (ابن) لم يَقَعْ بين عَلَمَيْنِ.

15- هات جمع الأسماء الآتية:

مُصْحَف. فِنَاء. نَشاط. جَانِب.

16- هات ماضي (يَأْبَى).

17- أدخل كلّ كلمة ممّا يأتي في جملة مفيدة:

أَعْجَب. أَثْنَى عليه. مُصاب. مشارقُ الأرضِ ومَغَارِبُها. أَصبَحَ. وَلَوْ. هُنَيْهَة. أَوْشَكَ. مَا (النكرة التامة المبهمة).

(18)الدرس الثامن عشر

(بعد صلاة العصر)

(ئەسىر نامىزىدىن كېيىن)

المدرس: كيف أَمْسَيْتُم يا إخوان؟

ئوقۇتقۇچى: ئى قېرىنداشلار! سىلەر قانداق كەچلىدىڭلار؟

الطلبة: أَمْسَيْنَا بخير، والحمد لله.

ئوقوغۇچىلار: بىز ياخشى كەچلىدۇق، اللّٰەغا شۈكرى.

المدرس: لِمَ أَخْرَجْتَ السبّورة يا أسامة؟ أَدْخِلْهَا بِسُرْعَةٍ.

ئوقۇتقۇچى: ئى ئوسامە! نىمە ئۈچۈن دوسكىنى چىقىرىۋەتتىڭ؟ ئۇنى دەرھال كىرگۈزگىن.

أسامة: أَخْرَجْتُها لأَنَظِّفَهَا . سَأُدْخِلُها بعد تَنْظِيفِها.

ئوسامە مەن دوسكىنى پاكىزە تازلاش ئۈچۈن چىقاردىم. تازلاپ بولغاندىن كېيىن ئۇنى كىرگۈزۋىتىمەن.

المدرس: أيها الإخوة أُهَنِّئكم بِنَجاحكم البَاهِرِ في الامتحان النِّصْفي. واللّٰه لقد فَرِحْتُ كثيراً بهذه النَتِيجة التي بَلَغَتْ نِسْبَتَها.97%

ئوقۇتقۇچى: ئى قېرىنداشلار! مەن سىلەرنىڭ يېرىم مەۋسۇملۇق ئىمتاھاندا ئۇتۇق قازانغانلىقىڭلارنى تەبرىكلەيمەن. اللّٰه بىلەن قەسەم نىسبىتى 97% كە يەتكەن بۇ نەتىجىدىن مەن بەك خۇشال بولدۇم.

عكاشة: فرَّحَك الله دائماً يا أستاذ.

ئۇكاشە: ئى ئۇستاز اللّٰه سىنى دائىم خۇشال قىلسۇن.

(يُدْخِلُ أسامة السبورة)

(ئۇسامە دوسكىنى كىرگۈزىدۇ)

المدرس: إنّي جَوَّلْتُ في مشارق الأرض ومغاربها، وَدَرَّستُ في بلاد كثيرة، ولَمْ أَرَ طلاباً أحسنَ منكم.

ئوقۇتقۇچى: مەن زېمىننىڭ مەشرىق ۋە مەغرىبلىرىنى كۆپ قېتىم ئايلىنىپ چىقتىم، نۇرغۇن شەھەرلەردە دەرس ئۆتتىم، بىراق سىلەردىن ياخشىراق ئوقۇغۇچىلارنى قەتئىي كۆرۈپ باقمىدىم.

أسامة: جزاك الله خيراً يا أستاذ.

ئۇسامە ئى ئۇستاز اللّٰه ساڭا ياخشى مۇكاپات بەرسۇن.

المدرس: لعلكم أَحْضَرْتُمُ دفاتر النحو.

ئوقۇتقۇچى: ئېھتىمال گىراماتىكا دەپتەرلىرىڭلارنى ئەكەلدىڭلار.

عكاشة: نعم، أحضرناها.

ئۇكاشە شۇنداق، بىز ئۇنى ئېلىپ كەلدۇق.

المدرس :هاتوها. أريد أن أُرِيَها المديرَ. سَيُسَرُّ بها كثيراً إن شاء الله. ياعمرو أَسْمِعْني بَيْتَ الشعر الذي ذكرته لكم أمس.

ئوقۇتقۇچى: سىلەر دەپتەرلىرىڭلارنى بىرىڭلار. مەن ئۇنى مۇدىرغا كۆرسەتمەكچى. الله خالىسا مۇدىر ئۇنىڭدىن بەك خۇشال بولىدۇ. ئى ئەمىر مەن تونۇگۈن سىلەرگە سۆزلەپ بەرگەن شېئىرنىڭ ئىككى مىسراسىنى ماڭا سۆزلەپ بەرگىن

عمرو: وَلَمْ أَرَ كالمعْروف: أَمَّا مَذاقُهُ

فحلوٌ و أَمَّا وَجْهُهُ :فَجَميلُ

ئەمىر: تەمى تاتلىق، يۈزى چىرايلىق، ياخشىلىقتەك

بىر نەرسىنى دۇنيادا قەتـــــــئى كۆرمىدىم.

المدرس: قُل (مذاقه) و أَخْرِجْ طَرَفَ لسانِك. يجب إِخْراجُ طَرَفِ اللسان عند النُّطْقِ بثلاثة أَحْرُف، وهي الثاءُ (ث)، والذالُ (ذ)، والظاءُ (ظ)... أظنّ أنني فَهَّمْتُكم.

ئوقۇتقۇچى: سەن (مذاقه) دېدىڭ،تىلىڭنىڭ ئۇچىنى چىقارغىن. ئۈچ ھەرپنى سۆزلىگەندە تىلنىڭ ئۇچىنى چىقىرىش لازىم، ئۇلار الثاءُ (ث)، والذالُ (ذ)، والظاءُ (ظ)... ھەرپلىرىدۇر. مەن سىلەرنى چۈشەندى دەپ ئويلايمەن.

علـي: يا أستاذ، أرجو أن تسمح لي بالذّهاب إلى غرفتي فَإِنَّ بي صُداعاً شديداً.

ئەلى ئى ئۇستاز! ماڭا ياتىقىمغا بېرىشقا رۇخسەت قىلىشىڭىنى ئۈمۈت قىلىمەن، چۈنكى مېنىڭ قاتتىق بېشىم ئاغرىپ كەتتى.

المدرس: اذهب شفاك الله.

ئوقۇتقۇچى: بارغىن، الله ساڭا شىپالىق بەرسۇن.

إبراهيم: **ما به صداعٌ يا أستاذ، إنَّما يَكْذِبُ.**

ئىبراھىم ئى ئۇستاز ئۇنىڭ بېشى ئاغرمايدۇ، بەلكى ئۇ يالغان سۆزلىدى.

المدرس: **ومَا أدراكَ أنّه يَكْذِبُ؟**

ئوقۇتقۇچى: سەن ئۇنىڭ يالغان سۆزلىگەنلىكىنى قانداق بىلدىڭ؟

إبراهيم: **أظنّ.**

ئىبراھىم مەن شۇنداق دەپ گۇمان قىلىمەن

المدرس: **إياكَ والظَنَّ يا إبراهيم، فقد قال النبيّ صلى الله عليه وسلم : "إيّاكُم والظَنَّ، فإنَّ الظنَّ أكذبُ الحديثِ". وقال اللهُ عزَّ وجلَّ: {إنَّ بَعْضَ الظَنِّ إِثْمٌ}. [الحُجُرات/12].**

ئوقۇتقۇچى: ئى ئىبراھىم گۇمان قىلىشتىن ساقلانغىن، چۈنكى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام: « گۇمان قىلىشتىن ساقلىنىڭلار، چۈنكى گۇمان قىلىش ئەڭ چوڭ يالغان سۆزلەشتۇر»دېگەن. الله عَزَّ وجَلَّ قۇرئاندا { گۇماننىڭ بەزىسى گۇناھتۇر} دېگەن. [الحُجُرات/12].

بۇ دەرستىكى گىراماتىكىلىق قائىدىلەر:

1- مەزمۇن: ئۆتۈملۈك ۋە ئۆتۈمسىز پېئىل توغرىسىدا

ئۆتۈملۈك (مُتَعَدِّي) پېئىل ـــ پائىلدىن ئۆتۈپ مەپئۇل (مفعول بـه) تەلەپ قىلىدىغان پېئىلدىن ئىبارەت. مەسىلەن:

بَنى إبْرَاهِيمُ عَلَيْه السَّلامُ الْكَعْبَةَ

(ئىبراھىم ئەلەيھىسسالاَمَ كەئبىنى بىنا قىلدى)

دېگەنگە ئوخشاش.

ئۆتۈملۈك پېئىل ئىش-ھەرىكەتنى ئورۇندىغۇچى بىر پائىلغا ۋە ئىش-ھەرىكەتنىڭ ئوبيېكتى بولغان بىر مەپئۇل (يەنى تولدۇرغۇچى)غا موھتاج بولىدۇ.

بۇ خىل پېئىلنىڭ بەلگىسى مەپئۇلغا قايتىدىغان «ـه» دېگەن ئالماشنى قوبۇل قىلىشتىن ئىبارەت. مەسىلەن:

قَرَأَ الطَّالبُ الدَّرْسَ وَفَهِمَهُ

(ئوقۇغۇچى دەرسنى ئوقۇدى ۋە ئۇنى چۈشەندى)

رَأَيْتُ حَشَرَةً سَامَّةً فَقَتَلْتُها

(مەن زىيانداش ھاشاراتنى كۆردۈم ۋە ئۇنى ئۆلتۈردۈم)

دېگەنگە ئوخشاش.

ئۆتۈمسىز (لازم) پېئىل — پائىل بىلەنلا تونۇق مەنە ئوقتۇرىدىغان پېئىلدىن ئىبارەت. مەسىلەن:

خَرَجَ الطُّلاّبُ الْجُدُدُ (يېڭى ئوقۇغۇچىلار چىقتى)

فَرِحَ الْمُدَرِّسُ (ئوقۇتقۇچى خۇشال بولدى)

دېگەنگە ئوخشاش.

ئۆتۈمسىز پېئىل مەپئۇل (مفعول به)غا موھتاج بولمايدۇ. ئەمما، بەزىدە ئاخىرىنى زىر قىلغۇچى قوشۇمچىنىڭ ۋاستىسى بىلەن ئۆتۈملۈك پېئىلغا ئايلىنىدۇ. بۇنداق پېئىلنىڭ تولدۇرغۇچىسى ۋاستىلىق تولدۇرغۇچى (مفعول به غير صريح) دەپ ئاتىلىدۇ. ۋاستىلىق تولدۇرغۇچىنىڭ ئاخىرى گەرچە تەلەپپۇز ۋە يېزىقتا ئاخىرىنى زىر قىلغۇچى قوشۇمچىنىڭ سەۋەبىدىن زىرلىك ئوقۇلسىمۇ، ئەمما تولدۇرغۇچى بولۇش سۈپىتى بىلەن ئورۇن جەھەتتىن زەبەرلىك ئوقۇلىدۇ. مەسىلەن:

غَضبَ الْمُدَرِّسُ عَلَى الطَّالبِ الْكَسْلاَن

(ئوقۇتقۇچى هورۇن ئوقۇغۇچىلارغا غەزەپلەندى)

«فَمَنْ رَغبَ عَنْ سُنَّتي فَلَيْسَ منِّي» (ھەدىس)

(كىمكى سۈننىتىمدىن يۈز ئۆرۈسە، ئۇ مەندىن ئەمەس)

دېگەنگە ئوخشاش.

2- مەزمۇن: ئۆتۈمسىز پېئىلنىڭ ئۆتۈملۈك پېئىلغا ئايلىنىشى توغرىسىدا

ئۆتۈمسىز پېئىل «أَفْعَلَ» ۋە «فَعَّلَ» بابلىرىغا يۆتكەلسە، ئۆتۈملۈك پېئىلغا ئايلىنىدۇ. مەسىلەن:

خَرَجَ حَامِدٌ من الْفَصْلِ ← أَخْرَجَ الْمُدَرِّسُ حَامِدًا من الْفَصْلِ
(هامىد سىنىپتىن چىقتى) ← (ئوقۇتقۇچى هامىدنى سىنىپتىن چىقىرىۋەتتى)
دېگەنگە ئوخشاش.

ئەگەر بىر تولدۇرغۇچىسى بار ئۆتۈملۈك پېئىل «أَفْعَلَ» ۋە «فَعَّلَ» بابلىرىغا يۆتكەلسە، پېئىل ئىككى تولدۇرغۇچى (مفعول به)غا ئۆتىدۇ. مەسىلەن:

سَمِعَ الْقُرْآنَ الْمُدَرِّسُ ← أَسْمَعَ الطُّلَّابُ الْمُدَرِّسُ الْقُرْآنَ
(ئوقۇتقۇچى قۇرئان ئاڭلىدى) ← (ئوقۇغۇچىلار ئوقۇتقۇچىغا قۇرئاننى ئاڭلاتتى)
دېگەنگە ئوخشاش.

3- مەزمۇن: «أَرَى» توغرىسىدا

تېكىستتە «أُرِيدُ أَنْ أُرِيَهَا الْمُدِيرَ» دېگەن جۈملە ئۇچرايدۇ. ئۇنىڭدىكى «أَرَى» دېگەن پېئىل «أَفْعَلَ» بابىدىن بولۇپ، «رأى»دىن ياسالغان. ئۇنىڭ ئەسلىسى «أَرْأَيَ» بولۇپ، ئۇنىڭدىن يەڭگىللىك يۈزىسىدىن پېئىلنىڭ «عين»ى تاشلانغان. ئۇنىڭ كەلگۈسى زامان شەكلى «يُرِي» دەپ كېلىدۇ، بۇيرۇق شەكلى «أَرِ» دەپ كېلىدۇ. مەسىلەن:

أُرِيدُ أَنْ أُرِيَهَا الْمُدِيرَ (مەن ئۇنى مۇدىرغا كۆرسىتىشنى ئۈمىد قىلىمەن)
أَرِنِي هٰذَا يَا عَلِيُّ (ئى ئەلى! بۇنى ماڭا كۆرسەت!)
دېگەنگە ئوخشاش.

4- مەزمۇن: پېئىلنىڭ «فَعَّلَ» بابىغا يۆتكىلىشى توغرىسىدا

ئەگەر بىر پېئىل «فَعَّلَ» بابىغا يۆتكەلسە، ئۇ كۆپلۈك ۋە مۇبالىغە مەنىسىنى ئۇقتۇرىدۇ. مەسىلەن:

جَوَّلْتُ فِي مَشَارِقِ الْأَرْضِ وَمَغَارِبِهَا
(مەن دۇنيانىڭ شەرق ۋە غەرب تەرەپلىرىدە كۆپ ئايلاندىم)
نُقَتِّلُ أَوْلَادَ الْمُشْرِكِينَ (بىز مۇشرىكلارنىڭ ئەۋلادلىرىنى ھەسسىلەپ ئۆلتۈرىمىز)
دېگەنگە ئوخشاش.

5- مەزمۇن: «إِيَّاكَ وَالظَّنَّ» توغرىسىدا

تېكىستتە «إِيَّاكَ وَالظَّنَّ» دېگەن ئىبارە ئۇچرايدۇ. بۇنىڭدىكى «إِيَّاكَ» تەھزىر (تَحْذِير)دىن ئىبارەت.

تەھزىر ــ مۇخاتەب (ئىككىنچى شەخس)نى يامان بىر ئىشتىن ساقلىنىشنى سەمىگە سېلىپ ئاگاھلاندۇرۇپ قويۇشتىن ئىبارەت. مەسىلەن:

إِيَّاكَ وَالْكِلَابَ يَا عَلِيُّ (ئى ئەلى! ئىتتىن ساقلان)

«إيا كُمْ والْمُحْدَثَاتِ الأُمُورِ فإنّها ضَلالَةٌ» (ھەدىس)
(بىدئەتتىن ساقلىنىڭلار، چۈنكى ئۇ ئازغۇنلۇقتۇر)
دېگەنگە ئوخشاش.

6- مەزمۇن: زىيادە بولۇپ كەلگەن «مَا» توغرىسىدا

«إنَّ» ۋە شۇ تۈردىكى قوشۇمچىلارغا زىيادە بولۇپ كەلگەن «مَا» (مَا الزّائِدَةُ) قوشۇلسا، ئۇ مەزكۇر قوشۇمچىلارنىڭ ئەمىلىنى بىكار قىلىدۇ. شۇڭا، ئۇ توسقۇچى «ما» (ما الْكافّة) دەپمۇ ئاتىلىدۇ. بۇنداق ۋاقىتتا مەزكۇر قوشۇمچىلار ئىسىملىق ۋە پېئىللىق جۈملىنىڭ ئالدىغا كىرىدۇ. مەسىلەن:

﴿إنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ﴾ (زاكات پەقەت پېقىرلارغا بېرىلىدۇ)

«إنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ» (ئەمەللەر پەقەت نىيەتكە باغلىق) (ھەدىس)

«إنَّمَا» مەنە جەھەتتە مۇئەييەنلەشتۈرۈشنى ئۇقتۇرىدۇ. يەنى، ئۇ جۈملىدىكى ئىگىگە بىر ھۆكۈمنى ئىسپاتلاپ، ئۇنىڭدىن شۇنىڭ غەيرىنى يوققا چىقىرىدۇ. مەسىلەن: «إنما هو مهندس» (ئۇ پەقەت بىر ئىنژېنېر) دېسەك، بۇ جۈملە ئۇ كىشىنىڭ پەقەتلا بىر ئىنژېنېر ئىكەنلىكى، ئۇنىڭدا بۇنىڭدىن باشقا سۈپەت يوقلىقىنى ئۇقتۇرىدۇ.

7- مەزمۇن: قەسەمنىڭ جاۋابى توغرىسىدا

تېكىستتە «وَاللهِ لَقَدْ فَرِحْتُ كَثِيرًا» دېگەن جۈملە ئۇچرايدۇ. بۇنىڭدىكى «فَرِحْتُ كَثِيرًا» بولسا قەسەمنىڭ جاۋابىدىن ئىبارەت.

ئەگەر قەسەمنىڭ جاۋابى ئۆتكەن زامان پېئىلى بىلەن باشلانغان بولۇشلۇق پېئىللىق جۈملە بولسا، «ل» (لام) ۋە «قد» بىلەن تەكىتلىنىدۇ. مەسىلەن:

﴿وَالتِّينِ وَالزَّيْتُونِ * وَطُورِ سِينِينَ * وَهَذَا الْبَلَدِ الْأَمِينِ * لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ﴾ (ئەنجۈر بىلەن ۋە زەيتۇن بىلەن قەسەمكى، سىنا تېغى بىلەن قەسەمكى، بۇ تىنچ شەھەر (يەنى مەككە مۇكەررەمە) بىلەن قەسەمكى، بىز ئىنساننى شەك-شۈبھىسىز ئەڭ چىرايلىق شەكىلدە ياراتتۇق).

دېگەنگە ئوخشاش.

8- مەزمۇن: «أَمْسَى» توغرىسىدا

«أَمْسَى» ــــ «كَانَ» تۈردىكى پېئىللاردىن بولۇپ، ئىسمىنىڭ ئاخىرنى پىشلىك، خەۋىرىنىڭ ئاخىرنى زەبەرلىك ئوقۇتىدۇ. مەسىلەن:

أَمْسَيْتُ مَرِيضًا (مەن كەچتە ئاغرىپ قالدىم)

دېگەنگە ئوخشاش.

تمارين

1–أجب عن الأسئلة الآتية:

(1)لماذا أخرج أسامة السبورة من الفصل؟

(2)كم بلغت نِسْبَةُ النجاح؟

(3)لماذا أراد عليّ أن يذهب إلى غرفته؟

(4)ماذا يريد المدرس أن يُرى المدير؟

2– يَنْقَسِمُ الفعلُ بأْعْتِبَارِ مَعْنَاه إلى مُتَعَدٍ ولازِم.

فَالمُتَعَدِّي :ما تَجَاوَزَ حَدَثُه الفاعلَ إلى المفعول به، نحو: بَنَى إبراهيم عليه السلام الكعبةَ.

وهو يَحْتَاج إلى فاعلٍ يفعلُه، ومفعولٍ به يَقَعُ عليه.

وعَلامَتُه أن يَقْبَلَ هاءَ الضميرِ التي تَعُودُ إلى المفعول به، نحو: قرأ الدرس، وَفَهِمَه .رأيت حَشَرةً سامَّة، فَقَتَلْتُها.

واللازِمُ :ما لا يَتَعَدَّى أَثَرُه فاعلَه، نحو: خَرَجَ الطلابُ. فَرِحَ المدرسُ.

لا يحتاج الفِعلُ اللازمُ إلى مفعول به.

قد يَتَعَدَّى الفعلُ اللازِمُ بِوَاسِطَةِ حرفِ الجَرّ، نحو:

(1)غَضِبَ المدرسُ عَلَى الطالِب الكسلانِ.

(2)ذَهَبْتُ بالمريضِ إلى المستشفى.

(3)نَظَرْتُ إلى الجبل.

(4)قال صلى الله عليه وسلم" : فَمَنْ رَغِبَ عَنْ سُنَّتي فَلَيْسَ مِنِيّ"

(5)أريد أنْ أطَّلع على مَنْهَجِ مدرستِك.

(6)لا أَرْغَبُ في السَّفَر هذا الأسبوعِ.

ويُسَمَّى مفعولُ مِثْلِ هذا الفعل (غيرَ صَرِيحٍ). وهو مجرورٌ لفظاً بحرف الجَرِّ، منصوبٌ محلاً على أَنه مفعولٌ به غيرُ صريحٍ.

ميز اللازم من المتعدِّي فيما يلي:

(1)يشرح المدرس الدرس مرَّتين.

(2)ضحك الطلاب.

(3)رجع أبي البارحة.

(4)حفظت القرآن وأنا صغير.

(5)اِجلس هنا.

(6)اِفتح البابَ، وأَغْلِق النوافذ.

(7)أَمَرَ الله تعالى إبراهيمَ عليه السلام بِذَبْح ابنه إسماعيل عليه السلام في المنام.

(8)نَامَ الطفل.

(9)قُمت من النوم مُتَأَخِّراً.

(10)نَعْبُدُ الله ولاَ نُشْرِكُ به شيئاً.

(11)لم آكل شيئاً البارحة.

(12)تَعِب العُمَّال، فاستراحوا.

(13)رَحَّبْتُ بالضيوف.

3- يَصِيْرُ الفِعْلُ اللاَزِم مُتَعَدِّياً بنقله إلَى بَابَيْ (أَفْعلَ، وفَعَّلَ) كما يَتَّضِحُ مِنَ الأمثلة الآتية:

(أ)

(1)خَرَجَ حامد من الفصل. أَخْرَجَ المدرسُ حامداً من الفصل.

(2)نَزَلَ الجَرِيْحُ مِنْ سَيَّارَةِ الإسْعَافِ. أَنْزَلَ المُمَرِّضُونَ الجَرِيْحَ من سيارةِ الإسْعافِ.

(3)جَلَسَ الطالبُ الجديدُ أمامَ المدرس. أَجْلَسَ المُدَرِّسُ الطالِبَ الجديدَ أمَامه.

(ب)

(1)نَزَلَ الطفلُ من الطائرة. نَزَّلْتُ الطفلَ من الطائرة.

(2)نامَ المريضُ. نَوَّمَ الدواءُ المريضَ.

(3)نَجا رُكَّابُ السيارةِ التي انْقَلَبَتْ. نَجَّى الله ركابَ السيارة التي انقلبت.

إذا نُقِلَ الفعلُ المتعدِّى إلى مفعولٍ واحد إلى هذين البابَيْنِ– تَعَدَّى إلى مفعولين، نحو:

(1)سَمِعَ المدرسُ القرآن. أَسْمَعَ الطلابُ المدرسَ القرآن.

(2)فَهِمَ الطالبُ الدرسَ. فَهَّمَ المُدرسُ الطالب الدرسَ.

4- أَدْخِلْ كُلَّ فعلٍ ممَّا يأتي في جملتين: في الجملة الأولى كما هو، وفي الجملة الثانية بَعْدَ إِدْخال (همزة التَّعدْيَةِ) عليه:

(1)خَرَجَ حامدٌ من الفصل / أَخْرَجَ المُرَاقبُ حامداً من الفصل

(2)دَخَلَ.................................... / ....

(3)جَلَسَ.................................... / ....

(4)نَزَلَ.................................... / ....

(5)ضَحِكَ.................................... / ....

(6)بَكَى.................................... / ....

(7)سَمِعَ.................................... / ....

5- أَدْخِلْ كلَّ فِعْلٍ مما يأتي في جملتين: في الجملة الأولى كما هو، وفي الجملة الثانية بعد تَضْعِيْفِهِ (أي نَقْلِهِ إلى باب فَعَّلَ):

(1)درس...

(2)خَافَ...

(3)نَامَ...

(4)حَفِظَ...

(5)جَفَّ...

6- كَيْف عُدِّيَتْ الأفعال التي تَحْتَها خطٌّ في الأمثلة الآتية؟:

(1)مَنْ أَبْكى الطفلَ يا آمنة؟ ما أَبْكَاه أحدٌ ، إنَّما يَبْكِي من الجُوْعِ.

(2)قال الطالب الجديد للمدرس: يا أستاذ، أَجْلسْنِي قريباً من السبورة، فإِنَّ نَظَرِي ضَعِيفٌ.

(3)نزلت من السيارة، ثم نزَّلْتُ أُمِّي المريضة.

(4)يا أحمد، لا تُضْحِكْنِي وأنا أقرأ الدرس.

(5)قال لي الطبيب :أَخْرِجْ لِسَانَك.

(6) قال تعالى: {والله أخْرَجكم مِنْ بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ لا تَعْلَمُونَ شَيئاً } [النحل/ 78].

(7) قال تعالى: { وَمَنْ يَظلِمْ مِنْكُمْ نذِقْهُ عَذَاباً كَبِيراً }[الفرقان /19].

(8) قال تعالى لموسى عليه السلام: {وأدخل يدك في جيبك تخرج بيضاء من غير سوء} [النمل / 12]

(9)بَعْدَ الطَوَاف والسعْي يحلِقُ المحرم رأسه ، أو يُقَصِّر شعره.

(10)قال النبي صلى الله عليه وسلم" : لا يَنْكح المحرمُ ، ولا يُنكِح ، ولا يَخْطب".

(11) قال تعالى : {وَأَنَّهُ هُوَ أَضْحَكَ وأَبْكَى ، وَأنَهُ هُوَ أَمَاتَ وأَحْيا }.

(12)اللَّهم حَبِّبْ إِلَيْنَا الإِيمانَ، وَكَرِّهْ إِلَيْنَا الكفر والفُسُوقَ والعصيانَ.

7- "أريد أن أُرِيَهَا المديرَ". (أَرَى) أَفْعَلَ من (رَأَى). أصله (أَرْأَى) .حُذِفَت منه عينُه. مضارعه : يُرِى .

والأمر منه: أَرِ. (أَرِني هذا الكتابَ ياعلي. أَرُوْني هذا الكتابَ يا إخوان. أَرِيْني هذا الكتابَ يامريم. أَرِيْنَنِيَ هذا الكتابَ يا أخوات).

تقول:

(1)أرانا المدرسُ كتابَ نحوٍ جديداً.

(2)غداً سآخذكم إلى المكتبة العامة وأُرِيكم المعاجمَ كلَّها.

(3)أَرِني جوازَ سَفرِك يا أحمد.

وفي التنزيل:

(1) {وَلَقَدْ أَرَيْنَاهُ آياتِنَا كلَّها فَكَذَّبَ وَأَبَى}[طه/ 56].

(2) {هُوَ الذّي يُرِيكُم آياتِهِ ويُنَزِّلُ لَكُمْ مِنَ السَّماءِ رِزْقاً }[غافر/ 13].

(3) {وإِذْ قَالَ إبْرَاهِيم رَبِّ أَرِنِي كَيْفَ تُحْيِي المَوْتَى قَالَ أَوَ لَمْ تُؤْمِن قَالَ بَلَى وَلَكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قَلْبِي} [البقرة لم 260] .

(4) {هَذَا خَلْقُ اللهِ فَأَرُونِي مَاذا خلقَ الَّذِينَ منْ دونه}[لقمان/ 11].

(5) {وَقَالَ الَّذِيْنَ كَفَرُوا رَبَّنَا أَرِنَا اللَّذَيْنِ أضلانَا من الجن والإِنْسِ نَجعلْهُما تَحتَ أَقْدَامِنا لِيَكُونا مِنَ الأسفَلِينَ}[فصلت/ 29] .

8- يُجرى التمرينانِ الشَّفَوِيانِ الآتيان:

(1) يَقُولُ الطالبُ لزميله: (أَرِني كتابَك/ ساعتَك / قلمَك)، فيجيبه قائلاً: (سَأُرِيكَه/ ها بعد قليل. أو: لا أُرِيكَهُ/ ها).

(2) يقول المدرس لكل طالب: (أَ أَرَيْتَنِي دَفتَرَك؟) فيجيبه قائلاً: (نعم، أَرَيْتُكَهُ).

ـ جَوَّلْتُ في مَشَارِقِ الأرض ومغاربها، أي جُلْتُ فيها كثيراً.

يُنْقَلُ الفِعْلُ إلى بَابِ (فَعَّلَ) لِمَعَانٍ مِنها: التَكْثِيرُ أو المُبَالَغَةُ، نحو:

جَوَّلَ	أي جَال كَثيراً.
طَوَّفَ	أي طَافَ كَثيراً.
قَتَّلَ	أي بَالَغ في القَتْلِ.
كَسَّرَ	أي بَالَغ في الكَسْرِ.
قَطَّعَ	أي بَالَغ في القَطْعِ.
عَدَّدَ	أي عَدَّ كثيراً

–كَسَّرتُ الأقْلامَ. (التكثير).

–كَسَّرْتُ القَلَمَ. (المبالغة).

في التنزيل:

(1) {إنَّ الذين كَذَّبُوا بآياتِنَا واستَكْبَرُوا عَنْها لا تُفَتَّحُ لَهُمْ أبْوابُ السَّماءِ وَلا يَدْخُلُونَ الجَنَّةَ حَتى يَلجَ الجَمَلُ في سَمِّ الخِيَاطِ}[الأعراف/ 40] .

(2) {الّذي جَمَعَ مَالاً وعدَّدَهُ}[الهمزة/2].

(3) قال: {سَنُقَتِّلُ أَبْناءَهم}[الأعراف/127].

(4) {وَغَلَّقَتِ الأبْوَابَ}[يوسف/23].

(5) {فَجَعَلْنَاهُمْ أَحَادِيثَ وَمزَّقْنَاهُمْ كُلَّ مُمَزَّقٍ}[سبأ/19].

(6) {وإِذْ نَجَّيْنَاكُم مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوءَ العذَابِ، يُذَبِّحُونَ أَبنَاءَكُم}[البقرة/49] .

9– (إيَّاكَ والظَنَّ). هذا التَحْذِيرُ، وهو تَنْبيهُ المُخاطَبِ على أمرٍ مَكْروهٍ لِيَجْتَنِبَه. وهاء أمثلة له:

(1)إياكَ والكِلاب يابُنَيَّ. (2) إياكُم والكلابَ يا أبنائي.

(3)إياكِ والكلابَ يابِنتي. (4) إيَاكُنَّ والكلابَ يابَنَاتي.

(5)ياعليّ، إياك وهذا الولدَ فإنَّه كذّابٌ. (6) إياك والكَسَلَ يازينب.

(7)إياكم والتَّدْخين فإنه سَبَبُ أمراضٍ مُهْلِكَةٍ. (8) إيَّاكُنَّ وهذه المجلاَّتِ يا أخواتي.

(9)قال النبي صلى الله عليه وسلم" : إياكم والحَسَدَ، فإنّ الحَسَدَ يأكل الحَسَنَاتِ كما تأكل النارُ الحَطَب."

(10)وقال عليه الصلاة والسلام" :إيَّاكم والجلُوسَ بالطُّرُقَات."

(11)وقال صلى الله عليه وسلم" : وإياكم ومحدثاتِ الأمور فإنها ضلالَةٌ."

كون أمثلة للتحذير مستعملاً الكلمات الآتية:

(1)السُفُورُ/ يا أخواتي ....

(2)الكَذِبُ/ يا عثمان ....

(3)الحَسَدُ/ ياعَزَّة ....

(4)النَميمَةُ/ يا أَخَوَيَّ ....

(5)النُزولُ من الحافِلة وهي تَسيرُ/ يا أطفال ....

(6)التَبَرُّجُ/ يابِنْتيَّ ....

(7)البِدْعَة/ أيها المسلمون ....

10- (إنَّما يَكْذِبُ). (إنَّما) أصلها (إنَّ) اتَّصَلَتْ بها (ما الزائدةُ). وتُسَمَّى هذه (ما الكَافَّةَ) لأنها تَكُفُّ (إنَّ) عن العَمَلِ.

تدخل (إنما) على الجملتين الاسْمِيَّة والفِعْلِية نحو:

{إنَّما الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ}[التوبة/ 60] . "إنَّما الأعْمالُ بالنيَّاتِ."

{إنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللّه مَنْ آمَنَ بالله وَاليَومِ الآخر} [التوبة/18].

تفيد (إنَّما) التَّعْيِينَ، وتُوجِبُ إثْبَاتَ الحُكْمِ المذكور، وَنَفْيَ غَيرِ هذا الحكم عنه.

فقولنا: (إنما هو مهندس) يفيد أنه مهندسٌ فقط، وليست فيه صفةٌ أخرى.

11- (واللهِ لَقَد فَرِحْت كثيراً). هنا (فرحت كثيراً) جوابُ القَسَمَ.

إذا كان جوابُ القَسَم جملةً فِعليةً مُثْبَتَةً مُصَدرةً بفعلٍ ماضٍ أكِّدَ بِـ(اللام وَقَدْ) كما في قوله تعالى : {والتين والزيتونِ 0 وطُورِ سينين 0 وهذا البَلَدِ الأمينِ 0 لَقَد خَلَقْنَا الإِنْسَانَ في أحَسنِ تَقْوِيْمٍ}.

اِجعل كل جملة مما يأتي جواباً للقسم:

(1)فَرِحْت بزيارَتِك.

(2)قلت لي هكذا.

(3)رأيته في السوق.

12- (أَمْسَى) من أَخَوَات (كَانَ) .تقول: أَمْسَيْتُ مَرِيضاً، أي أَدْرَكَنِي المَسَاءُ وأنا مريضٌ.

أَدْخِلْ (أمسى) على الجمل الآتية:

(1)الجوُّ معْتَدِلٌ.

(2)نَحْنُ مُتْعَبُونَ.

(3)المريضةُ ضَعيفَة.

13-أعرب الجملة (إنَّ بي صُداعاً شديداً)، ثم أَجِبْ عن الأسئلة الآتية على غِرَارِها، مستعملاً أسماءَ الأمراضِ المذكورة بين القوسين:

(1)ماذا بك ياعليّ؟ إنَّ بي صداعاً شديداً .

(2)أخوك ماذا به؟ .... (زُكَامٌ)

(3)ماذا بكم؟ .... (مَغْصٌ)

(4)أختُك، ماذا بها؟ .... (سُعَالٌ)

(5)هؤلاء الطلاب،ماذا بهم؟ .... (إِسْهَالٌ)

(6)هؤلاءالطالبات ماذا بهن؟ .... (صُدَاعٌ)

(7)ماذا بك ياسُعَاد؟ .... (دوَارٌ)

14- (ذَهَابٌ) مصدر (ذَهَبَ)، وهو على وزن (فَعَال). هات المصدر من الأفعال الآتية على وزن فَعَالِ: نَجَحَ .فَسَدَ. نَفِدَ. ضَلَّ.

15- "طريق" جمعه (طُرُق)، وجمع (طُرُق)" طُرُقات". ويُسَمَّى هذا "جمعَ الجمعِ". إليك أمثلة أخرى:

مَكان ـ أمْكِنَة ـ أمَاكِنُ.

سِوار ـ أسْوِرَة ـ أساوِرُ.

إناء ـ آنِيَة ـ أوَانٍ.

يَد ـ أيْدٍ ـ أيَادٍ.

16- أدخل كلَّ كلمة مما يأتي في جملة مفيدة:

نَظَّفَ. أَحْضَرَ .جَوَّلَ. أَمْسَى.إنَّمَا. أَرِ.

17- تمرين شفوي: يقول طالب: (سيرجع المدير غداً إن شاء الله) أو شيئاً مثله، ويقول له زميله (وما أدراك أنه يرجع غداً؟)، فيقول: (سمعت المراقب يقول ذلك).

(19)الدرس التاسع عشر

المدرس: أين أحمد يا إخوان؟

ئوقۇتقۇچى: ئى قېرىنداشلار ئەھمەد قەيەردە؟

علي: سَافَر إلى مكة لِعِيَادة أخيه المريض.

ئەلى: ئۇ ئاغرىپ قالغان قېرىندىشىنى يوقلاش ئۈچۈن مەككىگە سەپەر قىلدى.

المدرس :عَافَاهُ الله... من أنت يا أخي؟ كَأَنَّكَ طالب جديد.

ئوقۇتقۇچى:الله ئۇنى سالامەت قىلسۇن.. ئى قېرىندىشىم سەن كىم؟ سەن يېڭى ئوقوغۇچىدەك قىلىسەن.

هـو: نعمَ. واسْمِي مجَاهِدٌ.

ئۇ: شۇنداق. ئىسمىم مۇجاھىد

المدرس: كأنَّكَ من الهـند.

ئوقۇتقۇچى: سەن ھىندىستاندىندەك قىلىسەن.

مجاهـد: أَنَا أصلاً من الهند. إن أبي هَاجَرَ من الهند إلى أُسْتُرَالِيَا وهو شابّ. وأنا ولدت هناك.

مۇجاھىد: مەن ئەسلى ھىندىستاندىن. دادام ياش ۋاقتىدا ھىندىستاندىن ئاۋسترالىيەگە ھىجرەت قىلغان. مەن ئۇ يەردە تۇغۇلدۇم.

المدرس: أَلَك ذَوُو قُرْبَى في الهند؟

ئوقۇتقۇچى: سىنىڭ ھىندىسناندا تۇققانلىرىڭ بارمۇ؟

مجاهـد: نعم. سافرت العام الماضي إلى قَرْيَتِنَا في الهند، وقَابَلْتُ أعـمامي وأخوالي، وأولادهم، وهم كثير. أبي يزورهم كلَّ سنة، ويُراسلُهم دائماً.

مۇجاھىد: شۇنداق. مەن ئۆتكەن يىلى ھىندىستاندىكى كەنتىمىزگە سەپەر قىلىپ تاغىلىرىم ۋە ئۇلارنىڭ بالىلىرى بىلەن كۆرۈشتۈم، ئۇلار بەك كۆپ. دادام ھەرىيلى ئۇلارنى زىيارەت قىلىدۇ ھەمدە ئۇلارغا دائىم خەت ئەۋەتىپ تۇرىدۇ.

المدرس: أأعجبتْك الجامعةُ ا لإسلامية؟

ئوقۇتقۇچى: ئىسلام ئۇنىۋېرسىتىتى سىنى ئەجەبلەندۈردىمۇ؟

مجاهـد: نعم . أنا مسرور بالتحاِقي بهذه الجامعة المُبَارَكَة التي في مَهبِط الوَحْي ومُهاجَر النبيِّ صلى الله عليه وسلم.

مۇجاھىد: شۇنداق. مەن ۋەھىي چۈشكەن ۋە پەيغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) ھىجرەت قىلغان جايدىكى بۇ مۇبارەك ئۇنىۋېرسىتېت بىلەن ئۇچرىشالىغىنىمدىن تولىمۇ خۇشالمەن.

المدرس: لِمَ تأَخَّرْتَ يامجاهد؟ جئت بعد مُضِيِّ شهر مِنْ بَدْءِ الدراسة، وقد فاتتك دروس.

ئوقۇتقۇچى: ئى مۇجاھىد! نىمە ئۈچۈن كېچىكىپ قالدىڭ؟ سەن دەرس باشلىنىپ بىر ئاي ئۆتكەندىن كېيىن كەلدىڭ، سەندىن نۇرغۇن دەرسلەر ئۆتۈپ كەتتى.

مجاهـد: حاولتُ كثيراً أن آتي عند بدء الدراسة ولكنْ لم أستطِع. أرجو أن تُساعِدَني على فَهْمِ الدروس السابقة.

مۇجاھىد: مەن دەرس باشلانغاندا كىلىشكە كۆپ ئۇرۇندۇم، بىراق قادىر بولالمىدىم .
مەن سىنىڭ ئىلگىرى ئۆتكەن دەرسلەرنى چۈشىنىۋىلىشقا ياردەم قىلىشىڭنى ئۈمۈت قىلىمەن.

المدرس: سَأُسَاعِدك إن شاء الله.

ئوقۇتقۇچى: الله خالىسا مەن ساڭا ياردەم قىلىمەن.

(يدخل زُهَيرٌ)

(زۇھەير كىرىدۇ)

يازهير، إنك غيرُ مُوَاظِبٍ . أريد أن أشكوك إلى المدير.

ئى زۇھەير! سەن دائىم يوقاپ كىتىسەن. مەن سىنى مۇدىرغا شىكايەت قىلماقچى بولۇۋاتىمەن.

زهير: سَامِحْنِي يا أستاذ. لن أغيب ولن أ تَأَخَّر في المستقبل إن شاء اللهّ.

زۇھەير: ئى ئۇستاز مىنى ئەپۇ قىلغىن. مەن ئەمدى ھەرگىز يوقاپ كەتمەيمەن ھەمدە الله خالىسا بۇندىن كىيىن ھەرگىز كېچىكمەيمەن.

المدرس: لِنُرَاجِعَ الدرس. اقرأ الآية ياعليّ.

ئوقۇتقۇچى: بىز دەرسكە قايتىمىز. ئى ئەلى ئايەتنى ئوقۇغىن.

علي: (بعد الاستعاذة والبسملة) {يا أيها الذين آمنوا هَلْ أ دُلُّكُم على تِجَارَةٍ تُنْجِيكُم من عَذابٍ أليم 0 تُؤْمِنُونَ بالله ورَسُولِهِ وتُجَاهِدُونَ في سَبِيل الله بِأَمْوَالِكُمْ وأنْفُسِكُمْ ذلِكُمْ خيرٌ لَكُمْ إنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ 0 يَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُم وَيُدْخِلْكُمْ جَنَّاتٍ تَجري مِنْ تَحْتِهَا الأنهار وَمَسَاكِنَ طَيِّبَةً في جَنَّاتِ عَدْنٍ ذَلِكَ الفَوْزُ العَظِيمُ}[الصف .12ـ10 /

ئەلى: (پاناھلىق تىلىگەن ۋە بىسمىللا بىلەن باشلىغاندىن كېيىن) { ئى مۆمىنلەر! سىلەرگە سىلەرنى قاتتىق ئازابتىن قۇتۇلدۇرىدىغان بىر تىجارەتنى كۆرسىتىپ قويايمۇ؟ [10]. اﷲ قا ۋە ئۇنىڭ پەيغەمبىرىگە (چىن) ئىمان ئېيتقايسىلەر، اﷲ نىڭ يولىدا مېلىڭلار بىلەن، جېنىڭلار بىلەن جىھاد قىلغايسىلەر، ئەگەر بىلسەڭلار، سىلەر ئۈچۈن بۇ ياخشىدۇر [11]. (شۇنداق قىلساڭلار) اﷲ سىلەرنىڭ گۇناھلىرىڭلارنى مەغپىرەت قىلىدۇ، سىلەرنى ئاستىدىن ئۆستەڭلەر ئېقىپ تۇرىدىغان جەننەتلەرگە كىرگۈزىدۇ، دائىمىي تۇرالغۇ بولغان جەننەتلەردىكى گۈزەل سارايلاردا (تۇرغۇزىدۇ)، بۇ چوڭ مۇۋەپپەقىيەتتۇر [12].}

المدرس: يا أبابكر، ما التِّجَارَةُ التي دلَّنَا اللهُ تعالى عَليها؟

ئوقۇتقۇچى: ئى ئەبۇ بەكرى اﷲ بىزگە كۆرسەتكەن تىجارەت قايسى؟

أبو بكر: هي الإيمانُ باللّٰهِ ورسوله، والجهادُ في سبيلِ اللهِ بالمَالِ والنَّفْسِ.

ئەبۇ بەكرى: ئۇ تىجارەت بولسا اﷲ ۋە ئۇنىڭ پەيغەمبىرىگە ئىمان ئېيتىش ھەمدە اﷲ يولدا ملى ۋە جىنى بىلەن جىھاد قىلىشتىن ئىبارەت.

المدرس: اُذكرُ آيةً أخرى، تحُثُّ المسلمينَ عَلَى الجهادِ يازُهير.

ئوقۇتقۇچى: ئى زۇھەير مۇسۇلمانلارنى جىھادقا قىززىقتۇرىدىغان يەنە بىر ئايەتنى سۆزلىگىن.

زهير: قال تعالى في السورة نَفْسِهَا: {إن اللهَ يُحِبُّ الذينَ يُقَاتِلُونَ في سَبِيلِهِ صَفًّا كَأَنَّهُمْ بُنْيَانٌ مَرْصُوص}.

زۇھەير: الله سۈرە سەپتە مۇنداق دەيدۇ: { شۈبھىسىزكى، الله ئۆزىنىڭ يولىدا مۇستەھكەم بىنادەك سەپ بولۇپ جىھاد قىلغانلارنى (يەنى ئۇرۇش مەيدانىدا دۈشمەنلەرگە ئۇچراشقان چاغدا مەۋقەسىدە ساباتلىق تۇرۇپ غازات قىلغانلارنى) دوست تۇتىدۇ [4].}

المدرس: من الذين يُحِبُّهُم الله ياعليّ؟

ئوقۇتقۇچى: ئى ئەلى الله ياخشى كۆرىدىغان كىشىلەر كىملەر؟

علي: يُحِبُ اللّهُ المُجَاهِدِين المُقَاتِلين في سبيله.

ئەلى: الله ئۆزىنىڭ يولىدا ئۇرۇش قىلىدىغان مۇجاھىدلارنى ياخشى كۆرىدۇ.

المدرس: كيف يُقَاتِلُ هـؤلاء؟

ئوقۇتقۇچى: بۇلار قانداق ئۇرۇش قىلىدۇ؟

علي: يقَاتِلون في صُفُوفٍ ، ويَثْبُتُون في أمَاكِنِهِم عندَ مُلاقَاةِ العدوّ.

ئەلى: ئۇلار سەپ-سەپ بولۇپ ئۇرۇش قىلىدۇ، ھەمدە ئۇلار دۈشمەنگە ئۇچىراشقاندا ئۆز ئورۇنلىرىدا مۇستەھكەم تۇرىدۇ.

المدرس: ماذا تُفِيدُ (كأنَّ) يازهـير؟

ئوقۇتقۇچى: ئى زۇھەير (كأنّ) نىمىنى بۇلدۇرىدۇ؟

زهـير: تُفِيدُ التَشْبِيهَ، نحو :كَأَنَّ المسجدَ مدرسةٌ ، كأن الكتابَ مدرسٌ ، وكذلك تفيد الظنّ نحو: كأنني أعرفُك.

زۇھەير: (كأنّ) بولسا ئوخشىتىشنى ئۇقتۇرىدۇ، مەسىلەن: خۇددى مەسجىد مەكتەپكە ئوخشاش، كىتاب ئوقۇتقۇچىغا ئوخشاش.. شۇنىڭدەك ئۇ گۇماننى ئۇقتۇرىدۇ، مەسىلەن: مەن سىنى تونىيدىغاندەك قىلىمەن.

المدرس: أحسنت يازهير. مَالَك تَنْعَسُ ياعبد الله؟

ئوقۇتقۇچى: ئى زۇھەير ياخشى قىلدىڭ. ئى ئابدۇللاھ ساڭا نىمە بولدى مۈگدەۋاتىسەن.

عبد الله: لا تُؤاخِذْني يا أستاذ، زرت البارحة جاراً لي وجلست عنده أُشاهِدُ المُبَارَاة على شَاشَةِ التِّلْفَازِ إلى مُنْتَصفِ الليل.

ئابدۇللاھ: ئى ئۇستاز مىنى ئەيىپلىمىگىن، مەن ئاخشام كەچتە خوشنامنى زىيارەت قىلىپ ھەمدە تېلىۋىزور ئېكرانىدا بېرىلگەن مۇسابىقىنى كۆرۈپ ئۈنىڭ يېنىدا يېرىم كېچىگىچە ئولتۇرۇپ قالدىم.

المدرس: ما ينبغي لطالب أن يُضَيِّعَ وقتَه في مُشَاهَدَةِ التلفاز.

ئوقۇتقۇچى: ئوقوغۇچى ئۆچۈن ۋاقتىنى تېلىۋىزور كۆرۈپ زايا قىلىۋىتىش لايىق ئەمەس.

عبد الله: أَرْجُو المُسَامحَةَ يا أُستاذي.

ئى ئۇستاز ئەپۇ قىلىشىڭنى ئۈمۈت قىلىمەن.

(يُنَادِي المدرسُ المراقِبَ)

(ئوقۇتقۇچى كۆزەتچىنى چاقىردى)

المراقب: (بعد التحيّة والمُصَافَحَةِ) أَنَادَيْتَني يا أستاذ؟

كۆزەتچى:(سالام بەرگەن ۋە قول ئېلىشىپ كۆرۈشكەندىن كىيىن) ئى ئۇستاز مىنى چاقىردىڭىزمۇ؟

المدرس: نعم. متى يعود المدير من السفَر؟

ئوقۇتقۇچى: شۇنداق. مۇدىر سەپەردىن قاچان قايتىدۇ؟

المراقب: قد يعود اليوم إن شاءَ الله.

كۆزەتچى: الله خالىسا بۈگۈن قايتىشى مومكىن.

بۇ دەرستىكى گىراماتىكىلىق قائىدىلەر:

1- مەزمۇن: «فَاعَلَ» بابى توغرىسىدا

بۇ دەرسىمىزدە ئۈچ ھەرپلىك مەزىد (ثلاثي مزيد) پېئىللىرىنىڭ بابلىرىدىن بولغان «فاعل» بابى توغرىسىدا توختىلىپ ئۆتىمىز.

بۇ بابتا پېئىلنىڭ «ف»سىدىن كېيىن بىر «ا» (ئەلىف) زىيادىدۇر. مەسدىرى «مُفَاعَلَةٌ» ۋە «فِعَال» ئۆلچىمىدە تۈرلىنىدۇ. مەسىلەن:

شَاهَدَ / يُشَاهِدُ   مُشَاهَدَةٌ   (ئۆز كۆزى بىلەن كۆرمەك)

قَاتَلَ / يُقَاتِلُ   قِتَالٌ   (ئۇرۇش قىلماق، جەڭ قىلماق)

نَادَى / يُنَادِي   نِدَاءٌ   (چاقىرماق، ندا قىلماق)

دېگەنگە ئوخشاش.

2- مەزمۇن: باشلاش «ل»ى توغرىسىدا

تېكىستتە ﴿إِنَّ اللهَ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ﴾ دېگەن ئايەت ئۇچرايدۇ. ئۇنىڭدىكى «ل» (لام) باشلاش لامى بولۇپ، ئۇ «إِنَّ»نىڭ خەۋىرىنىڭ ئالدىغا كىرىدۇ. شۇڭا، بۇ لام «لاَمِ الْمُزَحْلَقَة» دەپمۇ ئاتىلىدۇ. مەسىلەن:

﴿إِنَّ إِلَهَكُمْ لَوَاحِدٌ﴾ (سىلەرنىڭ ئىلاھىڭلار شەك-شۈبھىسىز بىر ئىلاھتۇر)

﴿وَإِنَّ أَوْهَنَ الْبُيُوتِ لَبَيْتُ الْعَنْكَبُوتِ﴾

(ھەقىقەتەن ئۆيلەرنىڭ ئەڭ ئاجىزى ئۆمۈچۈكنىڭ ئۆيىدۇر)

دېگەنگە ئوخشاش.

ئەگەر «إِنَّ»نىڭ ئىسمى خەۋىرىدىن كېيىن كەلسە، بۇ «ل» ـــ «إِنَّ»نىڭ ئىسمىغا كىرىدۇ. مەسىلەن:

﴿إِنَّ لَكَ لَأَجْرًا غَيْرَ مَمْنُونٍ﴾

(مۇقەررەركى، سەن ئەلۋەتتە ئۈكسمەس ساۋابقا ئېرىشىسەن)

إِنَّ لِي لَأَخًا صَادِقًا (ھەقىقەتەنمۇ مېنىڭ سەممىي بىر دوستۇم بار)

دېگەنگە ئوخشاش.

3- مەزمۇن: «قَدْ»نىڭ ئىشلىتىلىشى توغرىسىدا

تېكسىتتە «قَدْ فَاتَتْكَ دُرُوسٌ» دېگەن جۈملە ئۇچرايدۇ. بۇنىڭدىكى «قَدْ»كە ئائىت مۇنداق قائىدىلەر بار:

ئەگەر «قَدْ» ئۆتكەن زامان پېئىلىنىڭ ئالدىغا كىرسە، جۈملە مەزمۇنىنى كۈچەيتىش ۋەزىپىسىنى ئۆتەيدۇ. مەسىلەن:

قَدْ وَصَلَتِ الطَّائِرَةُ (چوقۇم ئايروپىلان يېتىپ كەلدى)

قَدْ فتح بَابُ الْمَكْتَبَةِ (چوقۇم كۇتۇپخانىنىڭ ئىشىكى ئېچىلدى)

دېگەنگە ئوخشاش.

ئەگەر ئۇ كەلگۈسى زامان پېئىلىنىڭ ئالدىغا كىرسە:

1) گۇمان ياكى ئېھتىماللىق مەنىسىنى ئۇقتۇرىدۇ. مەسىلەن:

قَدْ يَعُودُ الْمُدِيرُ غَدًا (مۇدىر ئەتە قايتىپ كېلىشى مۇمكىن)

قَدْ يَنزِلُ الْمَطَرُ الْيَوْمَ (ئېھتىمال بۈگۈن يامغۇر ياغىدۇ)

دېگەنگە ئوخشاش.

2) ئازلىق مەنىسىنى ئۇقتۇرىدۇ. مەسىلەن:

قَدْ يَنْجَحُ الطَّالِبُ الْكَسْلاَنُ

(بەزىدە هورۇن ئوقۇغۇچى مۇۋەپپەقىيەتكە ئېرىشىدۇ)

دېگەنگە ئوخشاش.

4- مەزمۇن: «ذَوُوْ» توغرىسىدا

«ذَوُوْ» ـــ «ذُوْ»نىڭ كۆپلۈكى بولۇپ، ساغلام ئەرلىك كۆپلۈك (جمع مذكر سالم)نىڭ ئىئرابىنى قوبۇل قىلىدۇ. مەسىلەن:

ذَوُو الْقُرْبَى أَحَقُّ مُسَاعَدَتَكَ

(ئۇرۇق-تۇغقانلار سېنىڭ ياردەم قىلىشىڭغا ئەڭ لايىق)

جَالِسْ ذَوِي الْعِلْمِ (ئىلىملىك كىشىلەر بىلەن ئولتۇرغىن)

هٰذِهِ مَسَاكِنُ الطُّلاَّبِ ذَوِي الْعَائِلاَتِ

(مانا بۇ ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئائىلىسىدىكىلەر ئولتۇرىدىغان ئورۇن)

5- مەزمۇن: «أُوْلُوْ» توغرىسىدا

«أُوْلُوْ» مەنە ۋە ئىئراب جەھەتتە «ذُوْ» بىلەن ئوخشاش بولۇپ، باش كېلىشتە «و» بىلەن، چۈشۈم كېلىش ۋە ئىگىلىك كېلىش هالىتىدە «ي» بىلەن ئىئراب قوبۇل قىلىدۇ. مەسىلەن:

﴿قَالُوا نَحْنُ أُولُو قُوَّةٍ وَأُولُو بَأْسٍ شَدِيدٍ * وَالْأَمْرُ إِلَيْكِ﴾ (نەمل 33ـ ئايەت)
(ئۇلار ئېيتتى: «بىز كۈچلۈك، جەڭگىۋارمىز، ئىش سىنىڭ ئىختىيارىڭدىدۇر»)
دېگەنگە ئوخشاش.

6- مەزمۇن: «لٰكِنَّ» توغرىسىدا

بىز ئىلگىرىكى دەرسلەردە «لٰكِنَّ»نىڭ «إِنَّ» تۈرىدىكى قوشۇمچە ئىكەنلىكىنى تونۇپ ئۆتكەنىدۇق. ئەمدى بۇ دەرستە ئۇنىڭغا ئائىت يەنە بىر قائىدىنى ئۆگىنىپ ئۆتىمىز.

ئەگەر ئۇ يەڭگىل ھالەتتە (تەشدىدسىز) ئوقۇلسا، ئۇنىڭ ئەملى بىكار بولۇپ كېتىدۇ. شۇنداقلا، بۇ ۋاقىتتا ئۇ ئىسىملىق ۋە پېئىللىق جۈملىگە كىرىدۇ. مەسىلەن:

جَاءَ الْمُدَرِّسُ، لٰكِنْ الطُّلاّبُ مَا جَاءُوْا
(ئوقۇتقۇچى كەلدى، لېكىن ئوقۇغۇچىلار كەلمىدى)

غَابَ عَلِيٌّ، لٰكِنْ حَضَرَ أَحْمَدُ (ئەلى يوقاپ كەتتى، لېكىن ئەھمەد كەلدى)
دېگەنگە ئوخشاش.

7- مەزمۇن: «ذٰلِكَ» ۋە «تِلْكَ» توغرىسىدا

«ذٰلكَ» بىلەن «تِلْكَ»دە خىتابنىڭ «كَ»سىنى مۇخاتەبكە رىئايە قىلغان ھالدا تۈرلەش دۇرۇستۇر. يەنى، مۇخاتەب بىرلىك بولسا، ئۇمۇ بىرلىك؛ ئىككىلىك بولسا، ئۇمۇ ئىككىلىك؛ كۆپلۈك بولسا، ئۇمۇ كۆپلۈك كېلىدۇ. مەسىلەن:

لِمَنْ ذٰلكُمُ الدَّفَاتِرُ يَا إِخْوَانُ (ئى قېرىنداشلار! ئاۋۇ دەپتەرلەر كىمنىڭ)
أَقَرَأْتَ تِلْكِ الْمَجَلَّةَ يَا آمنةُ (ئى ئامىنە! سەن ئاۋۇ ژۇرنالنى ئوقۇدىڭمۇ)
دېگەنگە ئوخشاش.

8- مەزمۇن: «يَغْفِرُ» توغرىسىدا

تېكىستتە ﴿يَغْفِرْ لَكُمْ﴾ دېگەن ئىبارە ئۇچرايدۇ. بۇنىڭدىكى «يَغْفِرْ» دېگەن پېئىل تەلەپنىڭ جاۋابىدا كەلگەنلىكى ئۈچۈن ئاخىرى جەزملىك ئوقۇلغان. چۈنكى، ئالدىنقى ئايەتتىكى ﴿تُؤْمِنُونَ﴾ دېگەن پېئىل «آمِنُوا» دېگەن بۇيرۇق پېئىلنىڭ مەنىسىدە كەلگەن.

تمـارين

1- أجب عن الأسئلة الآتية:

(1)لِمَ سافر أحمد إلى مكة؟

(2)من أين مجاهد؟ متى هاجر أبوه من الهند؟

(3)لماذا كان عبد الله نعسان؟

(4)ما التجارة التي دلنا عليها الله تعالى في سورة الصف؟

2- من أبواب الفعل الثلاثيّ المزيد باب (فَاعَلَ) زِيْدَتْ فِيه أَلِفٌ بعدَ الفاء نحو: سَافَرَ. سَامَحَ. آخَذَ.

استخرج من الدرس الأفعال الواردة فيه من باب (فَاعَلَ).

3- تأمل المثالين، ثم هات المضارع والأمر والمصدر من الأفعال الآتية:

الماضي	المضارع	الأمر	المصدر	
شَاهَدَ	يُشَاهِدُ	شَاهِدْ	مُشَاهَدَةٌ	
قَابَلَ	يُقَابِلُ	قَابِلْ	مُقَابَلَةٌ	
سَامَحَ	....	....	....	
سَاعَدَ	....	....	....	
رَاسَلَ	....	....	....	
رَاجَعَ	....	....	....	
حَاوَلَ	....	....	....	
آخَذَ	....	....	....	
لاقَى	....	....	مُلاقَاة	(أصله:مُلاَقَيَةٌ)

بَارَى ....

4- لباب (فَاعَلَ) مصدران: مُفَاعَلة وفِعَالٌ . نحو: قَاتَلَ: مُقَاتَلةٌ / قِتَالٌ.

هات المصدر على وزن فِعَالٍ من الأفعال الآتية:

جَاهَدَ .... نَافَقَ ....

عَالَجَ .... نَادَى نِدَاءٌ (أصله: نِدَايٌ)

5- هات أسماء الفاعلين من الأفعال الآتية:

رَاسَلَ يُرَاسِلُ .... شَاهَدَ يُشَاهِدُ ....

سَاعَدَ يُسَاعِدُ .... جَاهَدَ يُجَاهِدُ ....

سَافَرَ يُسَافِرُ .... رَاقَبَ يُرَاقِبُ ....

6- هات اسم الفاعل واسم المفعول من: خَاطَبَ.

الماضي	المضارع	اسم الفاعل	اسم المفعول
خَاطَبَ	يُخَاطِبُ	....	....

7- تأمل الأمثلة الآتية لباب (فَاعَلَ)، وعيِّن فيها الماضي والمضارع والأمر والمصدر واسم الفاعل واسم المفعول:

(1) هَاجَرَ النبيّ صلى الله عليه وسلم من مكة المكرمة إلى المدينة المنورة عَامَ اثْنَيْنِ وعشرين وستِّمِائَةٍ للميلاد (622 م).

(2)سافر أبي إلى الرياض للعِلاَجِ.

(3)ذهبت لمُقَابَلَةِ المُدير فَلَمْ أجده في مكتبه.

(4)ما عندي وقت لمشاهدة بَرَامجِ التِّلْفازِ.

(5)نادِ المُراقِب ياعلي.

(6)أنا مُرَاسِلُ صَحِيفةٍ.

(7) في التنزيل: {رَبَّنَا لا تُؤَاخِذْنَا إنْ نَسِينا أو أَخْطَأنا}[البقرة/ 286].

(8)من أَدْعِيَةِ الاسْتِفْتاح" :اللّهم بَاعِدْ بيني وبَين خطاياي كما بَاعَدْت بين المشرق والمغرب. اللهم نَقِّني من الخَطَايا كما يُنَقَّى الثوبُ الأبيض من الدَّنَس. اللهم اغْسِل خَطَايَاي بالماء والثَّلْج والبَرَد."

(9)عن قَتادة قال: قلت لأنس: أَكَانت المصافَحةُ في أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم قال" :نعم" ."رواه البخاري).

(10)قال تعالى} :إنَّا أَنْزلناه في لَيْلَةٍ مُبَارَكةٍ إنَّا كُنَّا مُنْذِرِين]{الدخان/3.]

8- {إن الله لَغفُورٌ رحيم}. هذه لامُ الابتداء دخلت على خَبَرِ (إنّ) المكسورة وتُسَمَّى حِينَئِذٍ (اللامَ المُزَحْلَقَة). وهاءَ أمثلةً للاّم المزحلقة:

(1) {إنَّ إلهكُمْ لَوَاحِدٌ} [الصافات/ 4].

(2) {وإنَّ أَوْهَن البُيُوتِ لَبَيْتُ العَنْكَبُوتِ} [العنكبوت/ 41].

(3) {إنَّ أنْكَرَ الأَصْواتِ لَصَوْتُ الحَمِير} [لقمان/19].

(4) {إنَّه لَقُرآنٌ كريم} [الواقعة/77].

(5) {إنَّ أولَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذي بِبَكَّةَ} [آل عمران/96].

9- (قَدْ فَاتَتْكَ دُرُوسٌ). إذا دخلت (قد) على الفعل الماضي أَفَادَت التَّأكيد، نحو: قَد وَصَلَتْ الطائرة. قد فُتِحَ بابُ المكتبة.

وإذا دخلت على الفعل المضارع أفادت:

(أ) الشَّكَّ والاحْتمَالَ: نحو: قد يَعُودُ المدير غداً. قد يَنْزِلُ المَطَرُ اليوم. (قد يأتي المدير غداً. أي يُمْكِن أن يأتي غداً).

(ب) التَّقْلِيل: نحو: قد يَنْجَحُ الطالبُ الكسلانُ. (أي أحياناَ ينجح الطالب الكسلان).

(ج) التحقيق: نحو: قولِ الله تعالى: {قَدْ نَعْلَم أَنَّهُ لَيَحْزُنُكَ الذي يَقُوْلُونَ... } الآية [الأنعام/133].

10- (ذَوُو القربى). (ذَوُو) جمع (ذُو). يُعْرَبُ إِعرابَ الجَمْعِ المُذَكّرِ السالِمَ، نحو:

ذَوُو القُرْبَى أَحَقُّ بمسَاعَدَتِك. (مرفوع بالواو) .

جَالِسْ ذَوِي العِلْمِ. (منصوب بالياء) .

هذه مساكنُ الطُّلاَّبِ ذَوِي العَائِلاتِ. (مجرور بالياء) .

ومثل ذوو (أُولُو) معنى وإعراباً. في سورة النمل: {قَالُوا نَحْنُ أُولوا قوةٍ وأُولُوا بَأْسٍ شَدِيدٍ ، والأَمْرُ إِلَيْكِ} .

11– عرفتَ أن (لَكِنَّ) من أَخَوات (إِنَّ). تقول حامدٌ مُجْتَهِدٌ لكنَّ صَدِيقَهُ كسلانُ.

إذا خُفِّفَتْ (لَكِنَّ) أُهمِلَ عَمَلُها عَمَلَ (إِنَّ) مع دخولها على الجملتين الاسمية والفِعلية، نحو:

(1)جَاءَ المُدرّس، لَكِنِ الطَّلابُ مَا جَاءوا.

وفي التنزيل: {لَكِنِ الظالمونَ اليومَ في ضَلالٍ مُبِين} [مريم/38].

(2)غابَ عليٌّ لكِنْ حَضَرَ أحمدُ.

وفي التنزيل {ولكنْ لا يشْعُرُون} .

12– {ذلكُمْ خيرٌ لكم}. يجوز في كاف الخطاب في (ذلك وتلك) التَّصَرُّفُ، ومعنى التصرّفِ أن يُراعَى المُخَاطَبُ، نحو:

لِمَنْ ذلكم الدفترُ يا إخوان؟ أقرأتِ تِلْكِ المجلّة يَا آمنة؟

13– (يَغْفِرْ لكُم...) هنا (يغفر) مجزومٌ بالطَّلب، ذلك لأنّ (تُؤْمِنونَ...) في الآية السابقة بمعنى (آمِنُوا).

14– (عِيَادَةٌ) مصدر (عَادَ يعودُ) بمعنى (زار المريضَ)، وهو على وزن (فِعَالة).

15- هات المصدر من الأفعال الآتية على وزن (فِعالة).

دَرَسَ	....	عاد	....	كَتَبَ	....
زَارَ	....	قَرَأَ	....	وَلَدَ	....
رَوَى	....				

16- "مُضِيّ" مصدر" مَضَى، يَمْضِي"، وهو علَى وزن "فُعُول ". أصلُه "مُضُويٌ ". هات مصدر "هَوَى، يَهْوِى" على هذا الوزن.

17- "بَرْنَامَجٌ " جمعه "بَرَامِجُ ". إذا جُمِعَ الاسم الذي حُرُوفُهُ خمسةٌ أو أكثرُ على صيغة مُنْتَهَى الجُمُوعِ حُذِفَ ما زَادَ علَى الأربعة، نحو:

سَفَرْجَلٌ ـ سَفارِجُ   عَنْكَبُوتٌ ـ عَنَاكِبُ   عَنْدَلِيبٌ ـ عَنَادِلُ

مُسْتَشْفَى ـ مَشَافٍ.

18- تُجْمَعُ" خَطِيئَةٌ" على "خَطَايَا". اجمعِ الأسماءَ الآتية هذا الجمع: هَديَّة، مطِيَّة، مَزيَّة، سَرِيَّة، شَظِية، بَرِيَّة، زَاوِيَة.

19- هات الفعل الذي اشْتُقَّ منه اسمُ التفضيل "أَوْهَن "، واذكر منه المضارع والمصدر. اذكرْ أربع آيات ورد فيها هذا الفعلُ، أو مُشْتَقَّاتُه.

20- هات المضارع من أَنْذَرَ، ضَيَّعَ، حَثَّ.

الدرس العشرون(20)

المدرس: تَأَخَّرْتَ يا أُسامة. أين كنتَ؟

ئوقۇتقۇچى : ئى ئوسامه كېچىكىپ قالدىڭ. قەيەردە بولدۇڭ؟

أسامة: لا تُؤاخِذْنِي يا أستاذ. إنّما ذهبت إلى المُتوَضَّإِ لأتوضَّأ، فقد حَانَ وَقْتُ الصَّلاة.

ئوسامه: ئى ئۇستاز مىنى ئەيىپلىمىگىن. مەن تەھارەت ئېلىش ئۈچۈن تەھارەت ئالىدىغان ئورۇنغا باردىم، چۈنكى ناماز ۋاقتى كىرىپ قالدى.

المدرس: كَأَنَّكَ تريد أن تقول شيئاً ياموسى.

ئوقۇتقۇچى: ئى مۇسا بىر نەرسە دەيدىغاندەك قىلسەن.

موسى: نعم. تَلَقَّيْتُ اليوم رسالة من والدي. إنه يسلّم عليك.

مۇسا: شۇنداق. مەن بۈگۈن دادامدىن بىر پارچە خەت تاپشۇرۋالدىم . ئۇ ساڭا سالام ئېيتتى.

المدرس: عليك وعليه السّلام. جزاه اللّه خيراً. إذا كتبت إليه فَبَلِّغْهُ تحيَاتي. نقرأ الآن حديثاً. (يكتب على السبورة). اقرأه يا أسامة.

ئوقۇتقۇچى: ساڭاۋە داداڭغا سالام بولسۇن. الله ئۇنىڭغا ياخشى مۇكاپات بەرسۇن. ئەگەر داداڭغا خەت يازساڭ ئۇنىڭغا مېنىڭ سالامىمنى يەتكۈزۈپ قويغىن. بىز هازىر ھەدىس ئوقۇيمىز. (ھەدىس دوسكىغا يېزىلىدۇ) ئى ئۇسامە ئۇنى ئوقۇغىن.

أسامة: عن عُثْمانَ رضي الله عنه قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : "خَيرُكُم مَنْ تعلّم القرآنَ وعَلَّمَهُ". (رواه البخاري).

ئوسامه: ئوسمان (رضي الله عنه) دىن نەقلى قىلىنىشىچە ئۇ مۇنداق دېگەن: پەيغەمبەر(صلى الله عليه وسلم) مۇنداق دېدى: « سىلەرنىڭ ئىچىڭلاردىن ئەڭ ياخشى كىشى قۇرئاننى ئۆگەنگەن ۋە ئۆگەتكەن كىشىدۇر»

المدرس: من عثمانُ رضي الله عنه ياعلي؟

ئوقۇتقۇچى: ئى ئەلى ئوسمان (رضي الله عنه) كىم؟

علي: هو صَحَابيٌّ جَليلٌ ، وَ أَحَدُ الخُلَفَاءُ الراشدين.

ئەلى: ئۇ ئۇلۇغ ساھابە ھەمدە توغرا يولدا ماڭغان خەلىپىلەرنىڭ بىرى.

أسامة: لماذا يُقَال لَهُ (ذو النُّورَيْن) يا أستاذ؟

ئوسامه: ئى ئۇستاز ئوسمان (رضي الله عنه) نىمە ئۈچۈن ئىككى نۇر ئىگىسى (ذو النُّورَيْن) دېيىلىدۇ؟

المدرس: لأنه تَزوَّجَ بِنْتَيْن من بَنَاتِ النبيّ صلى الله عليه وسلم، هما :رقَيَّة وأمُّ كُلْثُومٍ رضي الله عنهما. تَزوَّجَ أولا رقَيَّة رضي الله عنها، وبعد وَفاتِها تزوج الأخرى.

ئوقۇتقۇچى: چۈنكى ئوسمان (رضي الله عنه) پەيغەمبەر(صلى الله عليه وسلم) نىڭ قىزلىرىدىن ئىككى قىزغا ئۆيلەنگەن. ئۇ ئىككىسى رۇقىيە ۋە ئۇممۇ گۈلسۇم (رضي الله عنهما) دۇر. ئۇ دەسلەپتە رۇقىيە (رضي الله عنها) غا ئۆيلەنگەن، ئۇ ۋاپات بولغاندىن كىيىن يەنە بىرى- يەنى ئۇممۇ گۈلسۇم (رضي الله عنها) غا ئۆيلەنگەن.

موسى: مَتىَ تُوُفِّيتْ رقية رضي الله عنها؟

مۇسا: رۇقىيە (رضي الله عنها) قاچان ۋاپات بولغان؟

المدرس: تُوُفِّيت والرسول عليه الصلاة والسلام بِبَدْرٍ. تَخَلَّفَ عثمانُ رضي الله عنه عن المَعْرَكَةِ بِسَبَبِ مَرَضِها بأمْرِ رسول الله صلى الله عليه وسلم ، وأقامَ بالمدينة المنورة يُمَرِّضُها. ولَمَّا رجع رسول الله صلى الله عليه وسلم من بدر زَوَّجَهُ أختَها أُمَّ كُلْثُومٍ رضي الله عنهما.

ئوقۇتقۇچى: رۇقىيە (رضي الله عنها) پەيغەمبەر(صلى الله عليه وسلم) بەدىر ئۇرۇشىدىكى ۋاقىتدا ۋاپات بولدى. ئوسمان (رضي الله عنه) ئۇنىڭ كېسەللىكى سەۋەبىدىن پەيغەمبەر(صلى الله عليه وسلم)نىڭ بۇيرۇقى بىلەن ئۇرۇشقا چىقمىدى، ئۇ مەدىنە مۇنەۋۋەردە رۇقىيە (رضي الله عنها)نىڭ كېسىلىنى بېقىپ قېلىپ قالدى. پەيغەمبەر(صلى الله عليه وسلم) بەدىر ئۇرۇشىدىن قايتقاندىن كېيىن ئوسمان (رضي الله عنه)نى رۇقىيە (رضي الله عنها)نىڭ ھەمشىرىسى ئۇممۇ كۇلسۇم (رضي الله عنها) غا ئۆيلەپ قويدى.

(يرنّ الجرس)

(قوڭغىراق چېلىنىدۇ)

أسامة: غداً نذهب نحنُ المُتَفوِّقِين إلى مكة إن شاء الله .أتريد شيئاً من هناك يا أستاذي؟

ئوسامە: ئەتە بىز نەتىجە قازانغۇچىلار الله خالىسا مەككىگە بارىمىز. ئى ئۇستازىم سەن ئۇ يەردىن بىر نەرسە ئىرادە قىلامسەن؟

المدرس: تَقَبلَ الله عُمْرَتُكم. أرجو أن لا تَنْسَوْني في دَعَواتكم.

ئوقۇتقۇچى: الله سىلەرنىڭ ئۆمرە ھەججىڭلارنى قوبۇل قىلسۇن.

أسامة: إن شاء الله.

ئوسامە: الله خالىسا.

بۇ دەرستىكى گرامماتىكىلىق قائىدىلەر:

1- مەزمۇن: «تَفَعَّلَ» بابى توغرىسىدا

بۇ دەرسىمىزدە ئۈچ ھەرپلىك مەزىد (ثلاثي مزيد) پېئىللىرىنىڭ بابلىرىدىن بولغان «تفعّل» بابى توغرىسىدا توختىلىپ ئۆتىمىز.
بۇ بابتا پېئىلنىڭ «فِ»سىنىڭ ئالدىدا بىر «ت» ۋە بىر ھەمسىلەنگەن «ع» زىيادىدۇر. مەسدىرى «تفعُّل» ئۆلچىمىدە تۇرلىنىدۇ. مەسىلەن:

تَعَلَّمَ / يَتَعَلَّمُ	تَعَلُّمٌ	(ئۆگەنمەك، تەلىم ئالماق)
تَأَخَّرَ / يَتَأَخَّرُ	تَأَخُّرٌ	(كېچىكمەك، كېيىن قالماق)

دېگەنگە ئوخشاش.
بۇ بابنىڭ ناقىس پېئىللىرىدىنمۇ مەسدەر ئەسلىدە «تَفَعُّلٌ» ئۆلچىمىدە چىقىدۇ. لېكىن، ئاخىردىكى كېسىل ھەرپىنىڭ تاشلىنىشى ۋە ھەرىكەت يۆتكىلىشى سەۋەبلىك ئىستېمالدىكى مەسدەر بۇ ئۆلچەمگە ئۇيغۇن كەلمەيدۇ. مەسىلەن:

ئۆتكەن زامان	كەلگۈسى زامان	مەسدەر	ئەسلىسى	مەنىسى
تَغَدَّى	يَتَغَدَّى	تَغَدٍّ	تَغَدُّيٌ	چۈشلۈك تاماق يېمەك
تَعَشَّى	يَتَعَشَّى	تَعَشٍّ	تَعَشُّيٌ	كەچلىك تاماق يېمەك

دېگەنگە ئوخشاش.

2- مەزمۇن: «تَفَعَّلَ» بابىنىڭ كەلگۈسى زامان شەكلىدىن بىر «ت»نىڭ تاشلىنىشى توغرىسىدا

«تَفَعَّلَ» بابىنىڭ كەلگۈسى زامان شەكلىدە تىلغا يەڭگىل بولۇشى ئۈچۈن ئىككى «ت»نىڭ بىرى تاشلىنىشى دۇرۇس. مەسىلەن:
﴿تنزَّلُ الْملائكَةُ والرُّوحُ﴾: بۇنىڭدىكى ﴿تنزَّلُ﴾نىڭ ئەسلىسى: «تَتَنَزَّلُ».
﴿و لا تَجَسَّسُوا ...﴾: بۇنىڭدىكى ﴿تجسَّسُوا﴾نىڭ ئەسلىسى: «تَتَجَسَّسُوا».
دېگەنگە ئوخشاش.

بۇنىڭغا ئاساسەن شۇنداق دېيىشكىمۇ بولىدۇكى، «تَفَعَّلَ» بابىغا تەۋە بولغان ھەرقانداق پېئىلنىڭ كەلگۈسى زامان شەكلىدە ئىككى «ت» بىرگە كېلىپ قالسا، ئۇنىڭ بىرى تاشلىنىدۇ.

3- مەزمۇن: «لَمَّا» توغرىسىدا

تېكىستتە «لَمَّا رجعَ رَسُولُ اللهِ عليه السّلام مِن بَدْرٍ زَوَّجَهُ أُخْتَهَا أُمَّ كُلْثُومْ» دېگەن جۈملە ئۇچرايدۇ. ئۇنىڭدىكى «لَمَّا» بولسا ۋاقىت مەنىسىدە كەلگەن «لَمَّا» (لمّا حينيّة)دىن ئىبارەت. ئۇ ۋاقىت رەۋىشى بولۇپ، ئۆتكەن زامان پېئىلغا خاس. ئۇنىڭ جاۋابىمۇ ئۆتكەن زامان پېئىلى بولىدۇ. مەسىلەن:

لَمَّا سَمِعْتُ الْأَذَانَ تَوَضَّأْتُ وَتَوَجَّهْتُ إِلَى الْمَسْجِدِ

(مەن ئەزاننى ئاڭلىغان ۋاقتىمدا تاھارەت ئېلىپ مەسجىدكە ماڭدىم)

لَمَّا وَصَلْنَا إِلَى مَكَّةَ أَسْرَعْنَا إِلَى بَيْتِ اللهِ الْحَرَامِ

(بىزمەككىگە يېتىپ كەلگەن ۋاقتىتا ئۇلۇغ كەئبىگە بىرىنچى ئالدىرىدۇق)

4- مەزمۇن: «الْمُتَفَوِّقِينَ» توغرىسىدا

تېكىستتە «غَداً نَحْنُ مُتَفَوِّقِينَ» دېگەن جۈملە ئۇچرايدۇ. بۇنىڭدىكى «الْمُتَفَوِّقِينَ» خاسلىقتا ئاساسەن زەبەرلىك ئوقۇلغان، ئۇ «أَخُصُّ» دېگەن تاشلانغان پېئىلنىڭ تولدۇرغۇچىسى بولۇپ، بۇ پېئىلنى تاشلاش زۆرۈردۇر. «الْمخصوص» دېگەن ئالماش (ضمير)تىن بولغان مەقسەتنى بايان قىلىش ئۈچۈن كېلىدۇ. مەسىلەن:

نَحْنُ الْمُسْلِمِينَ لَا نَخَافُ إِلَّا اللهَ

(خۇسۇسەن بىز مۇسۇلمانلار پەقەت ئاللاھتىنلا قورقىمىز)

«إِنَّا مَعْشَرَ الْأَنْبِيَاءِ لَا نُورِثُ» (ھەدىس)

(خۇسۇسەن بىز پەيغەمبەرلەر گۇرۇھى مىراس قالدۇرمايمىز)

دېگەنگە ئوخشاش.

تمـارين

1- أجب عن الأسئلة الآتية:

(1) لماذا تأخّر أسامة؟

(2) من الذي تلقّى رسالة من والده؟

(3) لماذا تخلّف عثمان رضي الله عنه عن معركة بدر؟

(4) متى تزوَّج عثمان رضي الله عنه أم كلثوم رضي الله عنها؟

* من أبواب الفعل الثلاثي المزيد باب (تَفَعَّلَ = تَ + فَعَّلَ). زِيدَت فيه تاء قبلَ الفاء، وَضُعِّفَتِ العَيْنُ، فَفِيهِ حرفانِ زائدانِ، نحو: تَعَلَّمَ، تَزَوَّجَ.

استخرج من الدرس الأفعال الواردة فيه من باب (تفعَّل).

2- تأمل المثال، ثم هات المضارع، والأمر، واسم الفاعل، والمصدر من الأفعال الآتية:

الماضي	المضارع	الأمر	اسم الفاعل	المصدر
تَعَلَّمَ	يَتَعَلَّمُ	تَعَلَّمْ	مُتَعَلِّمٌ	تَعَلُّمٌ
تَحَدَثَ	....	....	....	....
تَكَلَّمَ	....	....	....	....
تَذَكَّرَ	....	....	....	....
تَأَخَرَ	....	....	....	....

3- تأمل المثال، ثم هات المضارع والأمر والمصدر من الأفعال الآتية:

الماضي	المضارع	الأمر	المصدر	أصله
تَغَدَّى	يَتَغَدَّى	تَغَدَّ	تَغَدٍّ / التَّغَدِّي	تَغَدُّيٌ
تَعَشّى	....	....	....	....

تَلَقَّى ....

تَمَنَّى ....

تَأَنَّى ....

* (تُوُفِّي) بالبناء للمجهول= مَاتَ. واسم المَفْعُول منه : مُتَوَفَّى.

4- تأمل الأمثلة لباب (تَفَعَّل)، وعيِّن فيها الماضي والمضارع والأمر والمصدر واسم الفاعل واسم المفعول واسم المكان:

(1)أنَا مُتَزوِّج.

(2)أُرِيدُ أنْ أتحدَّثَ إليكَ في موضوعٍ مُهِمّ.

(3)أتَكَلَّمُ ثلاثَ لغات.

(4)لم أتَلَقَّ رسالة من أهلي مُنْذُ شَهْرٍ أو أكثر.

(5)في التَّأَنِّي السلامة، وفي العَجَلَةِ النَّدَامة.

(6)الآن تذكَّرْتُ اسمَه.

(7)حَاوَلَ اللِّصُّ دخول البيت بِتَسَلُّقِ الجِدَار.

(8)تعالوا نَتَغَدَّ.

(9)أتعشَّى بُعَيْدَ صلاةِ المغرب.

(10)نحن وَرَثَةُ المُتَوَفَّى.

(11)أَمُتَوَضِّىءٌ أنْتَ؟

(12)هذه الحديقةُ مُتَنَفَّسُ أهل البلدةِ.

(13)أخرّيجُ الجامعةِ الإسلامية أنت؟- نعم. تَخَرَّجْتُ في كلية اللغة العربية عام 1400هـ.

(14) قال تعالى: {وتوكَّل عَلَى الْحَيِّ الَّذِي لا يَمُوت}[الفرقان/58].

(15) وقال: {فَتَلَقَّى آدمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِماتٍ}[البقرة/37].

* يجوز حَذْفُ إحدى التاءين من (تَتَفَعَّلُ) كما في المثالين الآتيين:

(1) {تَنَزَّلُ الملائكةُ والرُّوحُ...}[القدر/ 4]. (تَنَزَّلُ) أصله (تَتَنَزَّلُ).

(2)– {ولا تَجَسَّسُوا... }[الحجرات/12] . (تَجَسَّسُوا) أصله (تَتَجَسَّسُوا).

5– تأمل المثال، ثم أكمل الناقص:

(1)زَوَّجَنِي أبي بِنْتَ عَمِّي. تَزَوَّجْتُ بنت عمّي.

(2)عَلَّمَنِي زَمِيلي اللُّغة اليابانية. ....

* (لما رجع رسول الله صلى الله عليه وسلم من بدر زوَّجَه أُخْتَها أُمَّ كُلْثُوم). هذه (لَمَّا الحِينِيَّةُ). وهي ظَرْفُ زمان .وَتَخْتَصُّ بالماضي ويكون جوابُها فِعْلاً ماضياً، نحو:

(1)لَمَّا سَمِعْتُ الأذانَ توضَّأْتُ وَتَوجَّهتُ إلى المسجدِ.

(2)لما وَصَلْنا إلى مكةَ أَسْرَعْنَا إلى بيتِ الله الحرام.

وفي التنزيل في قصة إبراهيم عليه السلام: {فلمَّا رأى القَمَرَ بَازِغاً قالَ هذا ربِّيَ} [الأنعام/77].

* (غداً نَذهب نحنُ المُتَفَوِّقِينَ). هنا (المتفوقين) منصوب على الاخْتِصَاص. وهو مفعول لفعل (أَخُصُّ)، وهو واجب الحذْف.

ويأتِي (المَخْصُوصُ) لبَيَانِ المقصودِ بالضمير، نحو:

(1)نحن المسلمين لا نخافُ إلاّ الله.

(2)نحن طلابَ المعهدِ نسكن في المهجع الأول.

وفي الحديث الشريف" :إِنَّا مَعْشَرَ الأَنْبِيَاءِ لا نُورَثُ."

6- املأ الفراغ فيما يأتي ب (مخصوص) مناسب:

(1)نحن .... المعهد ندرس اللغةَ العربيةَ والعلومَ الإسلامية.

(2)نحن .... لا نشْرِكُ بالله شيئاً.

تمرين شفوي: يأتي كل طالب بمثال لـ (الاختصاص) مستعملاً الاسم المنسوب إلى بلده، نحو:

نحن الهنودَ / نحن اليابانيين / نحن الأفارقة

7– هات مضارع الأفعال الآتية:

بَلَّغَ	....	تَوَجَّهَ	....	تَجَسَّسَ	....
أَسْرَعَ	....	بَزَغَ	....		

8– هات مفرد :خُلَفَاء. وَرَثَة. مَعَاشِر.

9– هات جمع: رسالة .حديقة. أهْل. وَفَاة.

(21)الدرس الحادي و العشرون

المدرس: عمَّ تَتساءلون يا إخوان؟

ئوقۇتقۇچى: ئى قېرىنداشلار سىلەر نېمە توغرىسىدا سورىشىۋاتىسىلەر؟

حامد: نَتساءَل عن الامتحانِ كَيفَ يكون؟ أَسَهْلَةً تكون الأسئلةُ أم صعبةً؟ أنستطيع أن ننجح بتقدير مُمْتازٍ أم لا؟

هامىد: بىز ئىمتاھاننىڭ قانداق بولىدىغانلىقى توغرىسىدا سورىشىۋاتىمىز؟ سوئاللار ئاسان بولامدۇ ياكى قىيىن بولامدۇ؟ بىز ئىمتاھاندا ئەلا نەتىجىگە ئېرىشەلەمدۇق ياكى ئېرىشەلمەسمىزمۇ؟

المدرس: اِطْمَئِنُّوا يا إخوان. سيكون الامتحان سهلاً إن شاء الله. راجعوا الدروس، وتَعاوَنُوا ولا تَتَكاسَلُوا.

ئوقۇتقۇچى: ئى قېرىنداشلار خاتىرجەم بولۇڭلار. الله خالىسا ئىمتاھان ئاسان بولىدۇ. دەرسلەرنى تەكرار قىلىڭلار، ئۆز-ئارا ھەمكارلىشىڭلار، ھورۇنلۇق قىلماڭلار.

مسعود: نحن خائفون يا أستاذ. قَضَيْنا السَّنَة كُلَّها في اللَّهْوِ واللَّعِب. يَالَيْتَنا اجْتَهَدْنا طَوالَ العامِ كَمَا نجتهد الآن قُبَيْلَ الامتحان.

مەسئۇد: ئى ئۇستاز بىز قورقۇۋاتىمىز. بىز يىل بويى كۈنىمىزنى ئويۇن تاماشا بىلەن ئۆتكۈزدۇق. ئىسىت يىل بويى ئىمتاھاندىن بۇرۇن تىرىشقاندەك تىرىشقان بولساقچۇ كاشكى.

المدرس: كُونُوا مُتَفائِلِينَ، ولا تكونوا مُتَشَائِمِين. لا داعِيَ لِلخَوف، فإنَّكم طُلَاب مُجْتَهِدُون، والحمد لله. لابُدَّ من الثِّقَةِ بأنفسكم... مالك تَتَثَاءَبُ يا أبا بكر؟

ئوقۇتقۇچى: سلەر ياخشى تەرەپنى ئويلاڭلار، ياماں تەرەپنى ئويلماڭلار. قورقۇشنىڭ ئورنى يوق. چۈنكى سلەر تىرىشچان ئوقوغۇچىلار، اللّٰهقا شۈكرى. چوقۇم سلەر ئۆزۈڭلارغا ئىشىنىشىڭلار كىرەك... ئى ئەبۇ بەكرى ساڭا نىمە بولدى مۇگدەۋاتسەنغۇ؟

أبو بكر: تَنَاوَلت دواءَ بعد الفَطُور. يبدو أَنَّهُ مُنَوِّم.

ئەبۇ بەكرى: مەن ناماقتىن كىيىن دورىيگەنتىم. ئۇ ئۇخلىتىپ قويىدىغاندەك قىلىدۇ.

المدرس: اذهب إلى غُرْفتك واسْتَرِحْ.

ئوقۇتقۇچى: سەن ياتىقىڭغا بىرىپ ئارام ئالغىن.

(يسلِّم أبو بكرٍ ويخرج)

(ئەبۇ بەكرسالام بىرىپ چىقىپ كىتىدۇ)

عمر: يا أستاذ، إن هَذيْنِ الطَالِبَيْنِ يَتَشَاجَرانِ دَائِماً .أرجو أن تَنْصَحَهُمَا..

ئۆمەر: ئى ئۇستاز، بۇ ئىككى ئوقوغۇچى دائىم جىدەللىشىدۇ. مەن سىنىڭ بۇئىككىسىگە نەسىھەت قىلىپ قويۇشىڭنى ئۈمۈت قىلىمەن ..

المدرس: لِمَ التَّشَاجُر ياحامد؟

ئوقۇتقۇچى: ئى هامىد نىمىشقا جىدەل قىلىدىڭلار؟

حامد: إن عَبَّاساً يقول لي دَائماً" :يا أعوَر."

هامىد: ئابباس مىنى دائىم «ئى قارىغۇ » دەيدۇ.

عباس: هو يقول لي: "يا أَعْرَج."

ئاببباس: ئۇ مىنى دائىم « ئى توكۇر» دەيدۇ.

المدرس: لا يجوز هذا يا أخوَيَّ. أما سمعتما قولَه تعالى في سورة الحُجُرات: {وَلَا تَنَابَزُوا بِالأَلْقَاب}؟ والتَّنَابُزُ هو أن يَدْعُوَ بَعْضُنَا بَعْضاً بِلَقَب السُّوء. لا يجوز

للمسلمين أن يَتَنَابَزُوا، فقد نَهَانَا الله تَبَارك وتعالى عنه وسَمَّاهُ (فُسُوقاً). فَتُوبا إلى الله واسْتَغْفِرَاه.

ئوقۇتقۇچى: ئى ئىككى قېرىندىشىم، بۇنداق قىلىش دۇرۇس بولمايدۇ. سىلەر اللهنىڭ سۈرە ھۇجراتتىكى مۇنۇ سۆزىنى ئاڭلىمىدىڭلارمۇ: { بىر ـ بىرىڭلارنى يامان لەقەم بىلەن چاقىرماڭلار } التَّنَابُزُـ دېگەن بىزنىڭ بەزىلىرىمىز بەزىلىرىمىزنى يامان لەقەم بىلەن چاقىرىشنى كۆرسىتىدۇ. مۇسۇلمانلارنىڭ بىر ـ بىرىنى يامان لەقەم بىلەن چاقىرىشى دۇرۇس بولمايدۇ.

حامد وعَبَّاس: **نَتوبُ إلى الله ونستغفرُه.**

ھامىدۇە ئاببباس: بىز اللهغا تەۋبە قىلىمىز ۋە ئۇنىڭدىن مەغپىرەت تىلەيمىز.

المدرس: **أَودُّ أن تَتَصَافَحا... (يَتَصَافَحان).**

ئوقۇتقۇچى: مەن ئىككىڭلارنىڭ قول ئېلىشىپ كۆرۈشۈشىڭلارنى ئۈمۈت قىلىمەن.. (ئىككىسى قول ئېلىشىپ كۆرۈشىدۇ)

عليّ: **أرجو أن تَسْمَحَ لي بالانصراف فَإنَّني أَشْعُرُ بِتَعَبٍ شَدِيد.**

ئەلى: ماڭا قايتىشقا رۇخسەت قىلىشىڭنى ئۈمۈت قىلىمەن چۈنكى مەن قاتتىق چارچىغانلىقىمنى ھېس قىلىۋاتىمەن.

المدرس: **إِيَاك أن تَتَمارَضَ ياعليّ.**

ئوقۇتقۇچى: ئى ئەلى يالغان كېسەل بولۇشتىن ساقلانغىن.

علي: **أعوذُ بالله أن أكُونَ من الكَاذِبِين.**

ئەلى: مەن اللهغا سېغىنىپ يالغانچىلاردىن بولۇپ قېلىشتىن پاناھلىق تىلەيمەن.

المدرس: **اذهب شَفَاكَ الله.**

ئوقۇتقۇچى: بارغىن، الله ساڭا شىپالىق بەرسۇن.

مسعود: يا أستاذ، نُوشِكُ أن نَتَخرَّجَ. نُرِيدُ أن نَتَعلَّم طريقة البَحْثِ عن الكلمة في المعجم.

مەسئۇد: ئى ئۇستاز، بىز ئوقۇش پۈتتۈرەي دەپ قالدۇق. بىز قامۇستىن سۆز ئىزدەشنى ئۆگىنىشنى خالايمىز.

المدرس: إن هذه لَفِكْرَةٌ جيّدة. سَأَضَعُ في الفصل مُعْجَماً، وسيكون في مُتَناوَلِ أيْدِيكُم إن شاءَ الله.

ئوقۇتقۇچى: ھەقىقەتەن بۇ ياخشى پىكىر بولدى. مەن قامۇسنى سىنىپتا قويۇپ قويىمەن، قامۇس الله خالىسا سىلەرنىڭ ئالدىڭلاردا بولىدۇ.

بۇ دەرستىكى گىراماتىكىلىق قائىدىلەر:

1- مەزمۇن: «تَفاعَلَ» بابى توغرىسىدا

بۇ دەرسىمىزدە ئۈچ ھەرپلىك مەزىد (ثلاثي مزيد) پېئىللىرىنىڭ بابلىرىدىن بولغان «تفاعل» بابى توغرىسىدا توختىلىپ ئۆتىمىز.

بۇنىڭدا پېئىلنىڭ «فَ»سىنىڭ ئالدىدا بىر «ت»، ئارقىسىدا بىر «ا» (ئەلىف) زىيادىدۇر. مەسدىرى «تَفاعُل» ئۆلچىمىدە تۈرلىنىدۇ. مەسىلەن:

تَناوَلَ / يَتَناوَلُ تَناوُلٌ (ئالماق، يېمەك، تاپشۇرۇپ ئالماق)

تَباكَى / يَتَباكَى تَبَاكٍ (ئەسلى: تَباكِي) (يالغان يىغلىماق)

دېگەنگە ئوخشۇتۇش.

بۇ بابتا كەلگەن پېئىللار ئۆزئارا ھەمكارلىشىش مەنىسىنى ئۇقتۇرىدۇ. مەسىلەن:

تَعاوَنَ الطُّلّابُ (ئوقۇغۇچىلار ئۆزئارا ھەمكارلاشتى)

تَصافَحَ النَّاسُ (كىشىلەر ئۆزئارا قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى)

دېگەنگە ئوخشاش.
يەنە كۆڭلدە يوق نەرسىنى ئاشكارىلاش مەنىسىنى ئۇقتۇرىدۇ. مەسىلەن:
تَمَارَضَ الطَّالِبُ (ئوقۇغۇچى يالغاندىن كېسەل بولۇۋالدى)
ما أنت مريضا، إنما أَنْتَ متمارضٌ
(سەن ئاغرىق ئەمەس، بەلكى سەن يالغاندىن كېسەل بولۇۋالدىڭ)

2- مەزمۇن: «تَفَاعَلَ» بابىنىڭ كەلگۈسى زامان شەكلىدىن بىر «ت»نىڭ تاشلىنىشى توغرىسىدا

«تَفَاعَلَ» بابىنىڭ كەلگۈسى زامان شەكلىدە تىلغا يەڭگىل بولۇشى ئۈچۈن ئىككى «ت»نىڭ بىرى تاشلىنىشى دۇرۇس. مەسىلەن:
﴿وَلَا تَنَابَزُوا بِالْأَلْقَابِ﴾ (﴿تَنَابَزُوا﴾نىڭ ئەسلىسى «تَتَنَابَزُوا»دۇر)
(بىر-بىرىڭلارنى يامان لەقەم بىلەن چاقىرماڭلار)
دېگەنگە ئوخشاش.
بۇنىڭغا ئاساسەن شۇنداق دېيىشكىمۇ بولىدۇكى، «تَفَاعَلَ» بابىغا تەۋە بولغان ھەرقانداق پېئىلنىڭ كەلگۈسى زامان شەكلىدە ئىككى «ت» بىرگە كېلىپ قالسا، ئۇنىڭ بىرى تاشلىنىدۇ.

3- مەزمۇن: «لَيْتَ» توغرىسىدا

تېكستتە «لَيْتَنَا اجْتَهَدْنَا» دېگەن جۈملە ئۇچرايدۇ، ئۇنىڭدىكى «لَيْتَ» بولسا «إِنَّ» تۈرىدىكى قوشۇمچىلاردىن بولۇپ، ئارزۇ-ئۈمىدنى ئۇقتۇرىدۇ.
ئۇ ئەمەلگە ئاشمايدىغان ياكى ئەمەلگە ئېشىشى قىيىن بولغان بىر ئىشنى تەلەپ قىلىدۇ. مەسىلەن:
لَيْتَ الشَّبَابَ يَعُودُ (ياشلىق قايتىپ كەلسىچۇ كاشكى)
لَيْتَ لِي مِلْيُونَ دُولَارٍ (مېنىڭ مىليون دوللار پۇلۇم بولسىچۇ كاشكى)
دېگەنگە ئوخشاش.

4- مەزمۇن: جىنسنى يوققا چىقىرىش «لا»سى توغرىسىدا

تېكستتە «لَا دَعِيَ لِلْخَوْفِ» دېگەن ئىبارە ئۇچرايدۇ. ئۇنىڭدىكى «لَا» بولسا جىنسنى يوققا چىقىرىش «لَا»سى (لا النافية للجنس)دىن ئىبارەت.
ئەگەر بۇ «لَا»نىڭ ئىسمى بىرلىك ساندا (مۇفرەد) بولسا، يەنى ئېنىقلانغۇچى بولمىسا، زەبەر ئوقۇلغان نەرسىنىڭ ئۈستىگە مەبنى بولىدۇ. مەسىلەن:

﴿ذٰلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ﴾ (بۇ كىتابتا ھېچقانداق شەك يوقتۇر)
﴿لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ﴾ (دىندا ئۈنىڭغا كىرىشكە زورلاش يوقتۇر)
دېگەنگە ئوخشاش.

5- مەزمۇن: پېئىلغا ئوخشايدىغان قوشۇمچىلار (اَلْحُرُوْفُ الْمُشَبَّهَةُ بِالْفِعْلِ) توغرىسىدا

بۇ قوشۇمچىلار ئالتە بولۇپ، ئۇلار: إِنَّ، أَنَّ، لَيْتَ، لَعَلَّ، كَأَنَّ، لٰكِنَّ قاتارلىقلاردۇر.

بۇلاردىن «إِنَّ» بىلەن «أَنَّ» تەكىتنى ئۇقتۇرىدۇ. مەسىلەن:
﴿إِنَّ اللّٰهَ شَدِيْدُ الْعِقَابِ﴾ (ھەقىقەتەن ئاللاھنىڭ ئازابى قاتتىقتۇر)
﴿وَاعْلَمُوْا أَنَّ اللّٰهَ شَدِيْدُ الْعِقَابِ﴾ (بىلىپ قويۇڭلاركى، جەزمەن ئاللاھنىڭ ئازابى قاتتىقتۇر)
دېگەنگە ئوخشاش.

«كَأَنَّ» ـــ ئوخشىتىشنى ئۇقتۇرىدۇ. مەسىلەن:
كَأَنَّ الْعِلْمَ نُوْرٌ (ئىلىم بىر نۇرغا ئوخشايدۇ)
دېگەنگە ئوخشاش.

بەزىدە گۇماننى ئۇقتۇرىدۇ. مەسىلەن:
كَأَنِّيْ أَعْرِفُكَ (مەن سېنى تونۇيدىغاندەك قىلىمەن)
دېگەنگە ئوخشاش.

«لٰكِنَّ» ـــ توغرا پىكىرنى ئوتتۇرىغا قويۇش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدۇ. مەسىلەن:
حَامِدٌ ذَكِيٌّ وَلٰكِنَّهُ كَسْلَانُ (ھامىد ئەقىللىق، لېكىن ئۇ ھورۇن)
دېگەنگە ئوخشاش.

«لَيْتَ» ـــ ئارزۇ-ئۈمىدنى ئۇقتۇرىدۇ. مەسىلەن:
لَيْتَ عُمَرَ يَجْتَهِدُ (ئۆمەر بىر تىرىشچان بولسىچۇ كاشكى)
دېگەنگە ئوخشاش.

«لَعَلَّ» ـــ ئۈمىد ۋە قورقۇشنى ئۇقتۇرىدۇ. مەسىلەن:
لَعَلَّ اللّٰهَ يَغْفِرُ لِيْ (ئېھتىمال ئاللاھ مېنى كەچۈرۈشى مۇمكىن)
لَعَلَّ الْجَرِيْحَ يَمُوْتُ (ئېھتىمال يارىدار ئۆلۈپ كېتىشى مۇمكىن)
دېگەنگە ئوخشاش.

بۇ قوشۇمچىلار ئىگە ۋە خەۋەرنىڭ ئالدىغا كىرىپ، ئىگىنى زەبەرلىك، خەۋەرنى پېشلىك ئوقۇتىدۇ. ئەسلى جۈملىدىكى ئىگە بۇ قوشۇمچىلارنىڭ ئىسمىسى، خەۋەر بۇ قوشۇمچىلارنىڭ خەۋىرى دەپ ئاتىلىدۇ. مەسىلەن:

اَللّٰهُ غَفُوْرٌ ← إِنَّ اللّٰهَ غَفُوْرٌ

ئىگە خەۋەر «إِنَّ»نىڭ ئىسمىسى «إِنَّ»نىڭ خەۋىرى

بۇ قوشۇمچىلارنىڭ ئىسمىسى ۋە خەۋىرىگە ئائىت قائىدىلەر:

1) بۇ قوشۇمچىلارنىڭ ئىسمىسى ئېنىقسىز (نكرة) ئىسىم بولۇشى دۇرۇس. مەسىلەن:

كَأَنَّ شَيْئًا لَمْ يَحْدُثْ(بىر نەرسە پەيدا بولمىغاندەك قىلىدۇ) دېگەنگە ئوخشاش.

2) بۇ قوشۇمچىلارنىڭ خەۋىرى، ئىگىنىڭ خەۋىرىگە ئوخشاش بىرلىك ئىسىم، ياكى تولۇق جۈملە، ۋەياكى تولۇقسىز جۈملە بولىدۇ. مەسىلەن:

﴿إِنَّ اللّٰهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ﴾ (مۇفرەد ئىسىم)

(ھەقىقەتەن ئاللاھ تېز ھېساب ئالغۇچىدۇر)

﴿إِنَّ اللّٰهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا﴾ (جۈملە)

(ئاللاھ ھەقىقەتەن (خالىغان ئادەمنىڭ) جىمى گۇناھلىرىنى مەغپىرەت قىلىدۇ)

«إِنَّ الْجَنَّةَ تَحْتَ أَقْدَامِ الْأُمَّهَاتِ» (تولۇقسىز جۈملە)

(جەننەت ئانىلارنىڭ قەدىمى ئاستىدا)

دېگەنگە ئوخشاش.

3) بۇ قوشۇمچىلارغا ئۇنىڭ خەۋىرى ياكى ئىسمىسىنىڭ ئىلگىرى كېلىشى دۇرۇس ئەمەس. مەسىلەن: «غَفُوْرٌ إِنَّ اللّٰهَ» دېگەنگە ئوخشاش كېلىشى دۇرۇس ئەمەس.

4) ئەگەر بۇ قوشۇمچىلارنىڭ ئىسمىسى ئېنىق ئىسىم، خەۋىرى تولۇقسىز جۈملە بولسا، بۇ قوشۇمچىلار بىلەن ئۇنىڭ ئىسمىسى ئوتتۇرىسىدا ئۇلارنىڭ خەۋىرىنىڭ چۈشۈشى دۇرۇس. مەسىلەن:

﴿إِنَّ إِلَيْنَا إِيَابَهُمْ * ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا حِسَابَهُمْ﴾

(ئۇلار (ئۆلگەندىن كېيىن) ھەقىقەتەن بىزنىڭ دەرگاھىمىزغا قايتىدۇ. ئاندىن ئۇلاردىن ھېساب ئېلىشقا بىز مەسئۇلمىز)

5) ئەگەر بۇ قوشۇمچىلارنىڭ ئىسمىسى ئېنىقسىز (نكرة) ئىسىم، خەۋىرى تولۇقسىز جۈملە (شبه جملة) بولسا، ئۇنىڭ خەۋىرىنىڭ ئىسمىسىدىن بۇرۇن كېلىشى زۆرۈر بولىدۇ. مەسىلەن:

﴿إِنَّ لَدَيْنَا أَنْكَالًا﴾ (بىزنىڭ دەرگاھىمىزدا (ئېغىر) كىشەنلەر بار)
﴿إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا﴾ (ھەقىقەتەن بىر قىيىنچىلىق بىلەن بىر ئاسانچىلىق بار) دېگەنگە ئوخشاش.

تمارين

1- أجب عن الأسئلة الآتية:

(1)عمَّ يتساءل الطلاب؟

(2)لماذا تثاءب أبو بكر؟

(3)ماذا يقول عباس لحامد، وماذا يقول حامد لعباس؟

(4)ما التَّنَابُزُ؟ ماذا سماه الله؟ في أي سورةٍ نهانا الله عنه؟ اذكر الآية.

(5)ما فكرة مسعود؟ أقَبِلَ المدرس هذه الفكرة؟

من أبواب الفعل الثلاثي المزيد باب (تَفَاعَلَ = ت + فَاعَلَ) زيدت فيه تاء قبلَ الفاء وألفٌ بعدَها. نحو: تَعَاوَنَ، تَشَاجَرَ.

2- استخرج من الدرس الأفعال الواردة فيه من باب (تَفَاعَلَ).

3- تأمل المثال، ثم هات المضارع والأمر والمصدر من الأفعال الآتية:

الماضي	المضارع	الأمر	المصدر
تَنَاوَلَ	يَتَنَاوَلُ	تَنَاوَلْ	تَنَاوُلٌ
تَعَاوَنَ	....	....	....
تَسَاءَلَ	....	....	....
تَشَاجَرَ	....	....	....

تَبَاكَى .... تباكٍ(أصله: تَبَاكُيٌ)

تَعَامَى ....

4- هات أسماء الفاعلين من الأفعال الآتية:

تَفَاعَلَ / يَتَفَاعَلُ.................... تَشَاءَمَ /يَتَشَاءَمُ.................... تَعَاوَنَ /يَتَعَاوَنُ....................

* من معاني باب تَفَاعَلَ: المشاركة، نحو: تَعَاوَنَ الطلابُ، تَصَافَحَ النَاسُ.

ومنها: إظْهَارُ ما ليس في البَاطِنِ، نحو: تَمَارَضَ الطَّالبُ، أي أَظْهَرَ المَرَض ولَيْسَ بِهِ مَرَضٌ.

تأمل الأمثلة الآتية لباب (تَفَاعَلَ) وعَيّن فيها الماضي والمضارع والأمر والمصدر، واسم الفاعل واسْمَي المكان والزمان:

(1) قال تَبَارَك وتعالى: {عمَّ يَتَسَاءلُونَ 0 عن النَبَأِ العظيم}[النبأ/ 1-2].

(2)قال لي الطبيب: تَنَاوَلْ قُرْصَين مِنْ هَذَا الدَّواءِ بَعْدَ الغَدَاءِ.

(3)قال الطبيب لأحمد: ما أَنْتَ مريضاً. إنَّما أنت مُتَمَارِضٌ.

(4)لا يَجُوزُ التَّنَابُزُ بالألقاب.

(5)أتَبْكي أم تَتَبَاكَى ياوَلَد؟

(6)ما يَنْبَغي تَنَاوُلُ الأدْوِيَةِ بِغير مَشُورَةِ الطَّبِيبِ.

(7)تَنَاومَ الجَاسُوسُ وَسَمِعَ كَلامَ النَّاسِ.

(8)تَشَاجَرَ هؤلاءِ وتَضَارَبُوا.

(9)ذاك الرجل ليس بأَعْمَى .إنَّما يَتعَامَى حتى يَتَصَدَّقَ عليه الناس.

(10)يَجِبُ أنْ لا تترَكَ الأدْوِيَةُ في مُتَنَاوَلِ أَيْدِي الأطفالِ.

* يجوز حَذْفُ إحدى التاءين من (تَتَفَاعَلُ) كما في الأمثلة الآتية:

(1) {ولا تَنَابَزُوا بالألقاب} (تَنَابَزُوا) أصله: (تَتَنَابَزُوا).

(2) {وَتَعَاوَنُوا على البرِّ والتَّقوى ولا تَعَاوَنُوا على الإثْم والعُدْوَان}. (ولا تَعَاوَنُوا) أصله: (لا تَتَعَاوَنُوا).

(3) {وجَعَلْنَاكم شُعُوباً وَقَبائلَ لِتَعَارَفُوا}. (لتعارفوا) أصله: (لِتَتَعَارَفُوا).

* (لَيْتَنَا اجْتَهَدْنَا ...) (ليتَ) من أخوات (إِنَّ)، وتُفِيدُ التَّمني، وهو: طَلَبُ مَا لا طَمَعَ فِيه، أوْ ما فيه عُسْرٌ ، نحو:

(1)ليتَ الشَّبَابَ يَعُودُ.

(2)ليتَ أمّي لم تَلِدْنِي.

(3)لَيْتَنِي طَائرٌ أطِيرُ فِي الجوّ.

(4)ليتَ لِي مَالاً كثيراً فأتَصدَّقَ.

(5)سيقول الكافر يوم القيامة: {يَالَيْتَنِي كُنْتُ تُرَاباً}.

5- أَدْخِلْ (لَيْتَ) على الجمل الآتية:

(1)حَامد حيّ. ....

(2)عُطْلَةُ الصَّيْفِ لا تَنْتَهِي. ....

(3)نحن أطفالٌ. ....

(4)أنا شاب. ....

(5)لِي جَنَاحَانِ. ....

(6)النُجُومُ فِي مُتَنَاوَلِ أَيْدِينَا. ....

* (لا داعيَ لِلخَوْفِ). هذه (لا النافيةُ لِلجِنْسِ). يُبْنَى اسْمُها على ما يُنْصَبُ به (وذلك إذا كان مفرداً، أي غَيرَ مُضَافٍ). نحو:

(أ) {ذَلِكَ الكِتَابُ لا رَيْبَ فيه}.

(ب) {لا إِكْرَاهَ في الدِين}.

(ج) وفي الحديث "لا صَلاةَ بعد الغَدَاةِ حَتَّى تَطْلُعَ الشَّمس. ولا صَلاةَ بعد العصر حَتَّى تَغْرُبَ الشَّمس". (رواه أحمد).

6- كوِّن جُملاً من الكلمات الآتية مستعملاً (لا النافية للجنس):

(1)هذا الدواءُ................................ (ضَرَرٌ) هذا الدواء لا ضَرَرَ فيه.

(2)هذه المَجلَّةُ................................ (فَائِدَةٌ)

(3)هَذِه المَسأَلَةُ................................ (خِلافٌ)

.... (4)إلى الكراسي الآن. (حَاجَةٌ)

.... (5)في هذا الطعام. (ملحٌ)

.... (6)لهذا الطالب في الجامعة. (مَثِيلٌ)

7- تأمل المثال، ثم أكمل الناقص :

(1)إيَّاك والكَذِبَ. إياك أن تَكْذِبَ. (تحذف الواوُ قبل المصدر المؤول).

(2)إياكم والزِّنَا. ....

(3)إياكِ والنومَ وقتَ الصلاة. ....

(4)إياكنَّ والحَسَدَ. ....

* "أعْرَج" مؤنَّثُهُ "عَرْجَاءُ"، وجَمْعُهُمَا "عُرْجٌ". تقول: هذا الرجلُ أعْرَجُ. هذه المَرْأةُ عَرْجَاء. هؤلاء الرِّجال عُرْجٌ . هؤلاء النِّساء عُرْجٌ.

8- أَنِّثْ واجْمَعْ الكلماتِ الآتية على هذا الغرار:

أبْكَم. أخْرَس. أعْوَر. أعْمَى. أحور. أحْوَل. أصمُّ. أحْمَر. أصفَر. أسْوَد. أبْيَض. أعْيَن.

"أبْيَض" جمعُهُ "بِيضٌ " بالكسر، وأصلُهُ " بُيْضٌ " بالضم.

9- "ثِقَةٌ" مصدر "وَثِقَ"، وله مصدر آخر بالواو "وُثُوقٌ ". المِثالُ الواوِي له مصدران: أحدهما بالوَاوِ، والآخر بِغيْرِها. هات المصدرين من الأفعال الآتية:

وَصفَ، وَصَلَ، وَعظَ، وَعَدَ، وَهَبَ، وَسَمَ، وَزَنَ.

10- تُجْمَعُ "حُجْرَة" على "حُجُرَات" بضمّ الجيم. اجمعِ الأسماءَ الآتية هذا الجمع:

غُرْفَة، شُرْفَة، خُطْوَة.

* "أعوذُ بالله أنْ أكونَ من الكاذبين" أصله: "أعوذ بِالله مِنْ أنْ أكونَ مِنَ الكاذبين" كما تقول: "أعوذ بالله مِنَ الكَذِب". يجوز حذفُ حرفِ الجرّ قبلَ المصدر المُؤَوَّلِ. تقول: "أمَرَنا اَلله بِأنْ نُصَلّيَ" أو "أمَرَنا الله أَنْ نُصَلِّي".

* (نتساءلُ عن الامتحان كيف يكونُ؟). هنا "كيفَ يكونُ" بَدَلٌ من "الامتحان". "وفي التنزيل: {يَسْأَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ أَيَّانَ مُرْسَاهَا}.

البَدَلُ أربعةُ أنواع، وهي:

(1)بَدَلُ الكُلِّ من الكُلّ: نحو: نَجَحَ أخُوكَ محمدٌ.

(2)بَدَلُ البَعْضِ من الكُلّ: نحو: أكلتُ الدَّجاجةَ نصفَها.

(3)بَدَلُ الاشْتِمال: نحو: أعْجَبَنِي هذا الكتابُ أسْلُوبُه.

(4)البَدَلُ المُبَايِنُ: نحو: أعْطِنِي اَلكتابَ، الدَّفْتَرَ.

لا يُشْتَرَطُ في البدل أن يُطابقَ البَدَلَ منه في التعريف والتنكير.

يُبدَلُ الاسمُ من الاسم، والفعلُ من الفعل، والجملة من الجملة، والجملة من المفرد، نحو:

(أ) {يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ... }.

(ب) {وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ يَلْقَ أَثَامًا ۝ يُضَاعَفْ لَهُ العَذَابُ... }.

(ج) { ... أَمَدَّكُمْ بِمَا تَعْلَمُونَ لا أَمَدَّكُمْ بِأَنْعَامٍ وَبَنِينَ... }.

(د) {أَفَلا يَنْظُرُونَ إِلَى الإِبِلِ كَيْفَ خُلِقَتْ}.

الأحرف المشَبَّهة بالفعل

هي ستة، وهي:

إِنَّ، وأَنَّ، وَكَأَنَّ، وَ لِكنَّ، وَ لَيْتَ، وَ لَعلّ

(إِنّ، وأَنَّ) :تُفِيدانِ التَوكِيدَ، نحو: {إِنَّ الله شديدُ العِقَاب}. {واعْلَمُوا أنَّ الله شديدُ العِقَاب}.

(كَأَنَّ) :تُفِيدُ التَّشْبيه، نحو :كَأَنَّ العِلْمَ نُورٌ.
وقد تفيد الظَنَّ، نحو: كأنَّني أَعْرِفُكَ.

(لَكِنَّ) :تفيد الاسْتِدْرَاك، نحو :حامدٌ ذَكِيٌّ ولَكِنَّهُ كَسْلان.

(لَيْتَ) :تفيد التَمَنِّيَ، نحو :لَيْتَ الشَّباب يَعُودُ.

(لَعَلَّ) :تفيد التَرَجِّيَ والإِشْفَاقَ، نحو: لعلَّ اللّه يغفر لي .لعلَّ الجَرِيحَ يموت.

تدخل هذه الأحرف على المبتدأ والخبر، فَتَنْصِبُ الأوَّلَ، ويُسَمَىَّ اْسْمَهَا، وتَرْفَعُ الآخر، ويُسَمَّى خبرَها، نحوِ:

اللّهُ.	غفورٌ.	إنَّ اللهَ	غَفَورٌ.
|	|	|	|
المبتدأ	الخبر	اسمُ إنَّ	خبرُ إنَّ

من أحكام اسمِها وخبرِها:

-يجوز أن يكون اسْمُها نكرةً، نحو: كأنَّ شيئاً لم يَحْدُثْ.

-خَبَرُهَا كخَبَرَ المبتدأ إما مفردٌ ، وإما جملةٌ ، وإما شِبْهُ جُملةٍ ، نحو:

(1) {إِنَّ الله سَرِيعُ الحِسَاب}.

(2) {إنَّ الله يَغْفِرُ الذُّنوبَ جَميعاً}. {إنَّ الله عِنْدهُ عِلمُ السَّاعة} .

(3)كأنك من الصين. لعلَّ المدرّسَ عِنْدَ المُدِيرِ.

– لا يجوز تَقَدُّمُ خَبَرِهَا عليها، ولا على اسْمِهَا، فلا يجوز: غَفُورٌ إنَّ اللهَ/ في جملة (إنَّ اللهَ غَفُورٌ).

– يَجُوْزُ تَوَسُّطُ خَبَرِها بينَها وبين اسْمِها إذا كان الاسمُ معرفةً والخبرُ شِبْهَ جُملةٍ ، نحو: {إنَّ إليِنَا إيَابَهُم ثمَّ إنَّ علَيْنا حِسَابَهُم}.

– ويجب ذلك إذا كانَ الاسمُ نَكِرَةً، نحو: {إنَّ لَديْنَا أنْكَالاً}. {إنَّ مَعَ العُسْرِ يُسْراً}.

–يجوز دخولُ نونِ الوِقايةِ على "إنَّ، وأنَّ، وكَأنَّ، ولكِنَّ" ، فنقول: "إنَّني وإنِّي؛ وأنَّني وأنِّي؛ وكَأنَّني وكَأنِّي؛ ولَكِنَّني ولكنِّي."

أما "لَيْتَ " فَلا تُحذَفُ منها إلا نُدُوراً ، فنقول: "لَيْتَنِي."

وأما "لَعَلَّ " فلا تدخل عليها إلا قليلاً، فنقول: "لَعَلِّي."

(22)الدرس الثاني و العشرون

المدرس: هاتوا الدفاتر يا إخوان. (الطلاب يسلّمون الدفاتر)

ئوقۇتقۇچى: ئى قېرىنداشلار دەپتەرلىرىڭلارنى بېرىڭلار. (ئوقۇغۇچىلار دەپتەرلىرىنى تاپشۇرۇپ بېرىدۇ)

الحسن: أنا لم أكتب الواجبات يا أستاذ.

ھەسەن: ئى ئۇستاز، مەن تاپشۇرۇقلارنى يازمىدىم.

المدرس: لِمَهْ؟

ئوقۇتقۇچى: نېمە ئۈچۈن ؟

الحسن: انْكَسَرتْ نَظّارتي، فلا أستطيع أن أقرأ أو أكتب.

ھەسەن: مېنىڭ كۆزئەينىكىم سۇنۇپ كەتتى، مەن ئوقۇشقا ۋە يېزىشقا قادىر بولالمىدىم.

المدرس: عُذْرك مقبول... وأين دفترك يامُعاوية؟

ئوقۇتقۇچى: سىنىڭ ئۆزرىڭ قوبۇل قىلىندى.. ئى مۇئاۋىيە دەپتىرىڭ قەيەردە؟

معاوية: أنا أيضاً لم أكتب.

مۇئاۋىيە: مەنمۇ يازمىدىم.

المدرس: أَنْكَسَرتْ نَظّارَتُك أيضاً؟

ئوقۇتقۇچى: سىنىڭمۇ كۆزئەينىكىڭ سۇنۇپ كەتتىمۇ؟

معاوية: لا، انْقَطَعتْ الكَهْرَبَا "في مهجعنا بُعيْدَ صَلاةِ المغرب واسْتَمرَّ الانْقِطَاعُ إلي مُنْتَصَفِ الليل.

مۇئاۋىيە: ياق، ناماز شامدىن كېيىن بىزنىڭ ياتاقتا توك ئۆچۈپ قالدى، توك يېرىم كېچىگىچە يانمىدى.

(يَنْفَتِحُ البابُ ويَدخلُ عَدنان)

(ئىشىك ئېچىلىدۇ ۋە ئەدنان كىرىدۇ)

المدرس: لِمَ تأخَّرت ياعدنان؟

ئوقۇتقۇچى: ئى ئەدنان كېچىكىپ قالدىڭغۇ؟

عدنان: اِنْقَلَبَتْ سيارة في الطريق، فتوقَّفَ المُرور.

ئەدنان: يولدا ماشىنا ئۆرۈلۈپ كەتتى، شۇنىڭ بىلەن قاتناش توختىدى.

المدرس: أَنْقَلَبَتْ سيارةٌ؟! أين؟

ئوقۇتقۇچى: ماشىنا ئۆرۈلۈپ كەتتىما؟! قەيەردە ؟

عدنان: في المُنْعَطَف الذي بعد الجِسْر.

ئەدنان: كۆرۈكنىڭ كەينىدىكى دوقمۇشتا.

المدرس: أَسَلِمَ الركّاب؟

ئوقۇتقۇچى: يولوچىلار ساقمۇ؟

عدنان: نعم، سلموا، والحمد لله. لَولا فَضْلُ اللّه عليهم لَمَاتُوا... كان الانْقِلاَب عَنِيفاً، فقد انخَلَعَتْ الأبواب، وتَكَسَّرَ الزُجاج.

ئەدنان: شۇنداق، ئۇلار سالامەت، اللهغا شۈكرى. اللهنىڭ پەزلى بولمىغان بولسا ئەلۋەتتە ئۇلار ئۆلۈپ كەتكەن بولاتتى... ئۆرۈلۈش قاتتىق بولدى، ئىشىكلەر ئاجراپ كەتتى، ھەممە ئەينەكلەر سۇنۇپ كەتتى.

المدرس: اقرأ الدرس ياطلحة.

ئوقۇتقۇچى: ئى تەلھە، دەرسنى ئوقۇغىن.

طلحة: **اِنْكَسَفَتِ الشمسُ يومَ ماتَ إبراهيمُ، فقال الناس: انكسفت لِمَوْتِ إبراهيم. فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم" : إن الشمس والقمر آيتان من آيات الله، لا يَنْكَسِفَانِ لموت أَحَدٍ ولا لِحَيَاتِه . فإذا رَأَيْتُمُوهُمَا فَادْعوا الله، وصلّوا حتّى يَنْجَلِيَ". (رواه البخاري).**

تهلهه: ئىبراھىم ئۆلگەن كۈنى كۈن تۇتۇلدى، شۇنىڭ بىلەن كىشىلەر: ئىبراھىم ئۆلگەنلىكى ئۈچۈن كۈن تۇتۇلدى دېيىشتى. پەيغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) مۇنداق دېدى: « كۈن ۋە ئاي اللەنىڭ مۆجىزىلىرىدىن، بۇ ئىككىسى بىر كىشىنىڭ ئۆلگەنلىكى ۋە ھايات بولغانلىقى ئۈچۈن تۇتۇلمايدۇ. ئەگەر سىلەر كۈن ۋە ئاينىڭ تۇتۇلغانلىقىنى كۆرسەڭلار اللەغا دۇئا قىلىڭلار ھەمدە كۈن ۋە ئاي يورۇغىچە ناماز ئوقۇڭلار» (بۇخارى نەقلى قىلغان)

عدنان: **من إبراهيمُ هذا يا أستاذ؟**

ئەدنان: ئى ئۇستاز، بۇ ئىبراھىم دېگەن كىم؟

المدرس: **هو ابن النبيِّ محمدٍ صلى الله عليه وسلم من مارِيَةَ القِبْطيةِ رضي الله عنها.**

ئوقۇتقۇچى: ئۇ پەيغەمبەر (صلى الله عليه وسلم)نىڭ قىبتىيلىك (القِبْطيةِ) مارىيە (رضي الله عنها) دىن بولغان ئوغلىدۇر.

معاوية: **الاسم (إبراهيم) أغَيرٌ مُنْصَرِفٍ هو؟**

مۇئاۋىيە: (إبراهيم) دېگەن ئىسىم تۈرلەنمەيدىغان ئىسىممۇ؟

المدرس: **نعم.**

ئوقۇتقۇچى: شۇنداق.

معاوية: لِـمَهْ؟

مۇئاۋىيە: نىمە ئۈچۈن؟

المدرس: لأنه عَلَمٌ أَعْجَمِيٌّ ، والعلمُ الأعْجَمِيُّ لا يَنْصَرِف.

ئوقۇتقۇچى: چۈنكى ئۇ ئەجەم خاس ئىسىم، ئەجەم خاس ئىسىم تۈرلەنمەيدۇ.

بۇ دەرستىكى گىرامماتىكىلىق قائىدىلەر:

1- مەزمۇن: «اِنْفَعَلَ» بابى توغرىسىدا

بۇ دەرسىمىزدە ئۈچ ھەرپلىك مەزىد (ثلاثي مزيد) پېئىللارنىڭ بابلىرىدىن بولغان «انفعل» بابى توغرىسىدا توختىلىپ ئۆتىمىز.
بۇنىڭدا پېئىلنىڭ «ف»سىنىڭ ئالدىدا بىر ئۆلانما ھەمزە (ا) ۋە بىر «ن» زىيادىدۇر. مەسدىرى «انفعال» ئۆلچىمىدە تۈرلىنىدۇ. مەسىلەن:

اِنْكَسَرَ / يَنْكَسِرُ اِنْكِسَارٌ (سۇنماق، مەغلۇب بولماق)
اِنْفَتَحَ / يَنْفَتِحُ اِنْفِتَاحٌ (ئېچىلماق)
دېگەنگە ئوخشاش.

«إِنْفَعَلَ» بابىدىكى پېئىللار ئۆتۈمسىز (لازم) پېئىل بولۇپ، بويسۇنۇش مەنىسىنى ئۇقتۇرىدۇ. مەسىلەن:

فَتَحْتُ الْبَابَ (ئىشىكنى ئاچتىم) ← اِنْفَتَحَ الْبَابُ (ئىشىك ئېچىلدى)
قَطَعْتُ الْحَبْلَ (ئارغامچىنى كەستىم) ← اِنْقَطَعَ الْحَبْلُ (ئارغامچا كېسىلدى)
دېگەنگە ئوخشاش.

«اِنْفَعَلَ» بابىغا ئوخشاش «تَفَعَّلَ» بابىدا كەلگەن پېئىللارمۇ «فَعَّلَ» بابىدىكى پېئىللارغا بويسۇنىدۇ. مەسىلەن:

كَسَّرْتُ الزُّجَاجَ (ئەينەكنى سۇندۇردۇم) ← تَكَسَّرَ الزُّجَاجُ (ئەينەك سۇنۇپ كەتتى)
قَطَّعْتُ الْحَبْلَ (ئارغامچىنى كەستىم) ← تَقَطَّعَ الْحَبْلُ (ئارغامچا ئۈزۈلدى)

2- مەزمۇن: «اِنْفَعَلَ» بابىدىكى پېئىللارنىڭ ئۆلانما ھەمزىسىنىڭ تاشلىنىپ كېتىشى توغرىسىدا

ئەگەر بۇ بابتىكى پېئىللارنىڭ ئالدىغا سوراق قوشۇمچىسى بولغان ھەمزە (أ) كىرسە، ئۇنىڭدىكى ئۇلانما ھەمزە (همزة الوصل) تاشلىنىپ كېتىدۇ. مەسىلەن:

أَانْكَسَرَ ← أَنْكَسَرَ (ئۇ سۇندىمۇ)

أَانْقَلَبَتْ السَّيَّارَةُ ← أَنْقَلَبَتِ السَّيَّارَةُ (ماشىنا ئۆرۈلۈپ كەتتىمۇ)

دېگەنگە ئوخشاش.

3- مەزمۇن: جۈملىنىڭ بىرلىك ئىسمىنىڭ ھۆكمىدە بولۇشى توغرىسىدا

تېكىستتىكى «انْكَسَفَتْ الشَّمْسُ يَوْمَ مَاتَ إِبْرَاهِيْمُ» دەپ كەلگەن بولۇپ، بۇ يەردە «مَاتَ إِبْرَاهِيْمُ» دېگەن جۈملە ئىزاپەتتىكى ئېنىقلىغۇچى (مضاف إليه) بولۇپ، ئورۇن جەھەتتىن زىرلىك ئوقۇلغان. «يوم» ئېنىقلانغۇچى (مضاف) بولۇپ كەلگەن.

«يَوْمَ مَاتَ إِبْرَاهِيْمُ» دېگەن جۈملىنىڭ تەقدىرى: «يَوْمَ مَوْتِ إِبْرَاهِيْمَ» دېگەن بولۇپ، بۇ يەردە بۇ جۈملە بىرلىك ئىسمىنىڭ ھۆكمىدە.

دېمەك، ھەرقانداق جۈملە بىرلىك ئىسمىنىڭ ھۆكمىدە بولغاندا ئاندىن ئۇنىڭ ئىئرابتىن ئورنى بولىدۇ. مەسىلەن:

سَافَرْتُ يَوْمَ ظَهَرَتْ النَّتَائِجُ

(مەن نەتىجە ئېلان قىلىنغان كۈنى سەپەرگە چىقتىم)

مَرِضْتُ يَوْمَ زَارَ الْوَزِيرُ الْجَامِعَةَ

(مىنىستىر ئۇنىۋېرسىتېتنى زىيارەت قىلغان كۈنى ئاغرىپ قالدىم)

دېگەنگە ئوخشاش.

4- مەزمۇن: «لَوْلا» توغرىسىدا

تېكىستتە «لَوْ لَا فَضْلُ اللهِ عَلَيْهِمْ لَمَاتُوا» دېگەن جۈملە ئۇچرايدۇ. بۇنىڭدىكى «لَوْ لَا» بولسا شەرتنىڭ مەۋجۇد بولۇشى ئۈچۈن جاۋابنى چەكلەيدىغان قوشۇمچە (حرف امتناع لوجود)دۇر. مەسىلەن:

لَوْ لَا الْهَوَاءُ لَهَكَ النَّاسُ

(ئەگەر ھاۋا بولمىغان بولسا، ئەلۋەتتە كىشىلەر ھالاك بولاتتى)

دېگەنگە ئوخشاش. يەنى، بۇ جۈملىنىڭ مەزمۇنى شۇكى، ھاۋا تېپىلغاچقىلا كىشىلەر ھالاك بولمىدى.

«لَوْما»مۇ «لَوْ لَا»نىڭ مەنىسىدە كېلىدۇ.
«لَوْ لَا»دىن كېيىن كەلگەن ئىسىم ئىگە بولۇپ، خەۋىرى تاشلىنىدۇ. مەسىلەن: «لَوْ لَا الْهواء»نىڭ تەقدىرى ـــ «لَوْ لَا الْهواء موجود» دېگەن بولىدۇ.
بەزى ۋاقىتتا «لَوْ لَا»دىن كېيىن «أَنَّ» ۋە ئۇنىڭ ئىسمىسى ۋە خەۋىرى كېلىپ ئىگە بولىدۇ، ئەمما ئوخشاشلا خەۋىرى تاشلىنىدۇ. مەسىلەن:

لَوْ لَا أَنَّني مَرِيْضٌ لَسَافَرْتُ مَعَكَ

(ئەگەر كېسەل بولمىغان بولسام، ئەلۋەتتە سەن بىلەن سەپەرگە چىقاتتىم)

«لَوْ لَا»نىڭ جاۋابى بولۇشلۇق بولسا، ئۇنىڭ بېشىغا «ل» (لام) قوشۇلىدۇ. مەسىلەن:

﴿لَوْ لَا أَنْتُمْ لَكُنَّا مُؤْمِنِيْنَ﴾

(ئەگەر سىلەر بولمىساڭلار بىز چوقۇم ئىمان ئېيتاتتۇق)

دېگەنگە ئوخشاش.

5- مەزمۇن: كۆرستىش ئالمىشىنىڭ سۈپەت بولۇشى توغرىسىدا

تېكىستىتىە «مَنْ إبْرَاهِيْمُ هٰذَا» دېگەن جۈملە ئۇچرايدۇ. بۇنىڭدىكى «هٰذَا» بولسا «إبراهيم»نىڭ سۈپىتى.

دېمەك، كۆرستىش ئالمىشى خاس ئىسىمدىن كېيىن ياكى ئىزاپەتلىك بىرىكىش بىلەن ئېنىقلىقا ئايلانغان ئىسىمدىن كېيىن كەلسە سۈپەت بولۇپ كېلىدۇ. مەسىلەن:

مَنْ حَامِدٌ هٰذا	(بۇ هامىد دېگەن كىم)
لِمَنْ جَوَازُ السَّفَرِ هٰذَا	(بۇ پاسپورت كىمنىڭ)

دېگەنگە ئوخشاش.

6- مەزمۇن: ئەرلىك ۋە ئاياللىق ئىسىملار توغرىسىدا

تېكىستىتىە «إِنَّ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ آيَتَانِ ... لَا يَنْكَسِفَانِ» دېگەن جۈملە ئۇچرايدۇ. بۇنىڭدا «يَنْكَسِفَانِ»دىكى ئالماش (ضمير) «الشَّمس» ۋە «القمر» دېگەن ئىسىملارغا قايتىدۇ. «الشمس» ئاياللىق جىنىستىكى ئىسىم، «القمر» ئەرلىك جىنىستىكى ئىسىمدىن ئىبارەت. شۇنداقتىمۇ بۇ يەردە پېئىل ئەرلىك شەكلىدە كەلتۈرۈلگەن. چۈنكى، ئەر ئاياللار ئۈستىدىن غالىب كېلىدۇ. مەسىلەن:

أَبْنَائي وبَنَاتي يدرسون بالْجامعة

(مېنىڭ ئوغۇل ـ قىزلىرىم ئۇنىۋېرسىتېتتا ئوقۇيدۇ)

تمـارين

1- أجب عن الأسئلة الآتية:

(1)لِمَ لَمْ يكتب الحسن ومعاوية الواجبات؟

(2)لم تأخر عدنان؟

(3)أين انقلبت السيارة؟

(4)متى انكسفت الشمس؟

(5)ماذا قال الناس؟

(6)بماذا أمرنا النبي صلى الله عليه وسلم عند انكساف الشمس والقمر؟

* من أبواب الفعل الثلاثي المزيد باب (اِنْفَعَلَ= اِنْ+ فَعَلَ)، زِيْدَتْ فيه الهمزةُ والنونُ قبل الفَاءِ، نحو: اِنْفَتَحَ، اِنكسَرَ، اِنْقَطَعَ.

2- استخرج من الدرس الأفعال الواردة فيه من باب (انفعل).

3- تأمل المثال، ثم هات المضارع واسم الفاعل والمصدر من الأفعال الآتية:

الماضي	المضارع	اسم الفاعل	المصدر
اِنْكَسَرَ	يَنْكَسِرُ	مُنْكَسِرٌ	اِنْكِسَارٌ
اِنْفَتَحَ	....	....	....
اِنْقَلَبَ	....	....	....
اِنْقَطَعَ	....	....	....
اِنْصَرَفَ	....	....	....
اِنْشَقَّ	....	مُنْشَقٌّ	....
اِنْجَلَى	....	مُنْجَلٍ	اِنْجِلاء (اصلهُ: اِنْجِلاو)

4- يفيد باب (انفعل) المُطَاوَعَة، تقول: فتحتُ البابَ، فانْفَتَحَ. تأمل المثال، ثم أكمل الناقص:

المثال: فَتَحْتُ الباب . انْفَتَحَ البابُ

(1)كسَرْتُ الكُوب ....

(2)قَطَعْتُ الحَبْلَ ....

(3)قَلَبْتُ الكِتَابَ ....

(4)هَزَمَ المسلمُونَ الكُفّارَ ....

5- مُطاوِعُ فَعَلَ اِنْفَعَلَ كما رأيت. أما فَعَّلَ، فَمُطَاوِعُهُ تَفَعَّلَ.

تأمل المثال ثم أكمل الناقص:

المثال: كَسَّرْتُ الزّجاجَ. تَكَسَّرَ الزُّجَاجُ.

قَطَّعْتُ الحَبْلَ. ....

* أَانْكَسَرَ؟ ـ أَنْكَسَرَ؟ (إذا دخلت همزة الاستفهام على "اِنْفَعَلَ" حذفت همزة الوصل).

6- أدخل همزة الاستفهام على الجمل الآتية:

(1)اِنْقَلَبَت السيارةُ. ....؟

(2)اِنْفَتَحَ بابُ المطعمِ. ....؟

(3)اِنْهَزَمَ المُشْرِكُون. ....؟

(4)أَسْلَمَ أبوك . ...؟

7- تأمل الأمثلة الآتية لباب (اِنْفَعَلَ) وعيّن فيها الماضي والمضارع واسم الفاعل والمصدر:

(1)وقَعَ الكُوبُ على الأرض وانْكَسَرَ.

(2)هذا الباب لا يَنْفَتِحُ. ادخل من الباب الآخر.

(3)تَنْطَفِئ أنوارُ الشّوارع في السّاعة الخامسةِ صباحاً.

(4)سَبَبُ انْقِلابِ السَّيارة انْفِجَارُ إِحْدَى عَجلاَتِهَا.

(5)اِنْهَزَمَ المشركون في غَزْوَةِ بَدْرٍ.

(6)تَخَرَّجَ في المعهد العامَ المُنْصَرِمِ بِضْعةٌ وثلاثونَ طالباً.

(7)سافر الفَرِيق المُنْهَزِم.

8- (انكسفت الشمسُ يومَ ماتَ إبراهيمُ). هنا الجملة (مات إبراهيم) مُضافٌ إليها، وهي في محلّ جرّ، و(يومَ) مضافٌ.

هاء أمثلة أخرى:

(1)سافرت يومَ ظَهَرَتْ النتائجُ.

(2)مَرِضْتُ يوم زار الوزير الجامعةَ.

(3)وُلِدْتُ يوم مات جَدِّي.

وفي التنزيل: {هذا يَوْمُ يَنْفَعُ الصَّادِقِين صِدْقُهم} [المائدة/ 119].

(يومَ ماتَ إبراهيمُ) تقديره :يومَ مَوْتِ إبراهيم.

* (لَوْلا فضلُ الله عليهم لَماتُوا). (لَوْلا) حرفُ امْتِناعٍ لوُجُودٍ ، وتدلُ على امْتِنَاعِ الجَوَاب لوُجُودِ الشَّرْطِ، نحو: لولا الهواءُ لَهَلَكَ النَّاسُ، أي وُجِدَ الهَوَاء فَلَم يَهْلِكِ النَّاسُ.

وتأتي (لوما) أيضاً بهذا المعْنَى.

الاسم الواقعُ بعدها مبتدأ حُذفَ خَبَره . فـ (لولا الهواءُ) تَقْدِيرُهُ:

لَوْلا الهواءُ مَوجُودٌ.

وقد تأتي بعدها (أنَّ) واسْمُهَا وخَبرُها، نحو: لولا أَنني مريضٌ لسافرتُ معك.

وجوابُها المُثْبَتُ يقترن باللام، نحو: {لولا أنْتُم لَكُنَّا مُؤْمِنِين}[سبأ/31].

هاءَ أمثلةً أخرى لـ (لولا):

(1)أنا مريض فلولا الاختبارُ ما حضرتُ اليَومَ" .

(2)لولا الشمسُ لَهَلَكَتْ الأَرضُ.

(3)لولا الحَيَاءُ لَبَكينا.

(4)لولا أنك مُستعجِلٌ لدَعَوتك إلى البيت.

9- أكمل ما يلي:

(1)لولا العلم. .... (2)لولا الإسلام ....

(3)لولا أنك مريض .... (4)لولا أن البرد شديد ....

* (مَنْ إبراهيم هذا؟) هنا (هذا) نَعتٌ لـ(إبراهيم).

يكون اسمُ الإشارة نعتاً إذا وقَعَ بعد العَلَم، أو المُعَرَّفِ بالإضافة، نحو:

(1)مَنْ حامدٌ هذا؟ (2)أَرِني ساعتَك هذه.

(3)لمن جوازُ السفرِ هذا؟ (4)أمفتوحةٌ غرفةُ المدرسين تلك؟

وفي التنزيل{ :اذْهَبْ بِكِتَابِي هذا فَأَلْقِهْ إليهمْ ثم تَولَّ عنهم}[النمل/ 28].

وفي الحديث، قال النبي صلى الله عليه وسلم" : لَعَلِّي لا أحُجُّ بعد عامِي هَذا."

* (لِمَهْ). هذه هاءُ السَّكْتِ، ويُؤْتى بها في الوقْف كما في قوله تعالى{ :وما أَدْراكَ مَاهِيَهْ.}

* (إن الشّمس والقمر آيتانِ... لا يَنْكَسِفَانِ). الضمير في (ينكسفان) يعود إلى الشمس والقمر، وهما مؤنثٌ ومذكر، وجِيءَ بالفعل بصيغة المذكَّر تَغْلِيباً. يُغَلَّبُ المذكرُ على المؤنث نحو: أبنائي وبناتي يدرسون بالجامعة.

* "فإذا رأَيْتُموهما فادعوا الله " ...هنا الحال محذوفة، إذ تقدير الكلام" :فإذا رأيتموهما مُنْكَسِفَيْنْ." ...

* "وَصَلُّوا حتَّ يَنْجَلي ." فاعل" يَنْجَلي " ضمير مستتر يعود على" الكُسُوف " المفهوم من السِّياق.

10- أدخِل كلَّ كلمة مما يأتي في جملة مفيدة:

انْفَتَح، اِنْكَسَرَ، اِنْقَلَبَ، تَكَسَّرَ، لَوْلا.

(23)الدرس الثالث و العشرون

حامد: يا أستاذ، إنَّ لديَّ اقْتِرَاحاً.

هامد: ئى ئۇستاز مىنىڭ بىر تەكلىپىم بار.

المدرس: اِنْتَظِرْ حَتىَّ أطَّلع على هذا التعميم... (بعد قليل) نعم. ما اقْتِرَاحُك؟

ئوقۇتقۇچى: مەن بۇ ئۇختۇرۇشنى كۆرۈپ بولغىچە كۈتۈپ تۇرغىن... (بىر ئازدىن كيىن) ھەئە . نىمە تەكلىپىڭ بار؟

حامد: إن فَصلنا هذا أصبح مُكتظًّا جداً. ما رأيك أن نَنْتَقِلَ إلى الفصل الواسع الذي في الطابَق الثاني، فإنه خالٍ الآن.

هامد: بىزنىڭ بۇسىنىپ بەك قىستاڭچىلىق بولۇپ كەتتى. بىزنىڭ ئىككىنجى قەۋەتتىكى كەڭرى سىنىپقا كۆچۈشمىزگە قانداق قارايسىز، چۈنكى ھازىر ئۇ سىنىپ بوش قالدى.

المدرس: إن هذا رأيٌ سديد. سأكلّم المدير فيه ... اقرأ الدرس يامُصْطَفَى.

ئوقۇتقۇچى: ھەقىقەتەن بۇ ياخشى پىكىربولدى. مەن بۇنى مۇدىرغا دەپ باقاي.. ئى مۇستەفا دەرسنى ئوقوغىن.

مصطفى: (بعد الاستعاذة والبسملة) {يا أيها الذين آمنوا اجْتَنِبُوا كَثِيراً مِنَ الظَّنِّ إنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إثْمٌ ولَا تَجَسَّسُوا ولَا يَغْتَبْ بَعْضُكُم بَعْضاً أَيُحِبُّ أحَدُكُم أنْ يأكلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتاً فَكَرِهْتُمُوهُ واتَّقُوا اللَّهَ إنَّ الله تَوَّابٌ رحِيمٌ } [الحجرات/ 12].

مۇستەفا: (پاناھلىق تەلەپ قىلغان ۋە بىسمىللا بىلەن باشلىغاندىن كىيىن) { ئى مۆمىنلەر! نۇرغۇن گۇمانلاردىن ساقلىنىڭلار (يەنى ئائىلىدىكىلەرگىلا رغا ۋە

كشلەرگە گۇمانخورلۇق قىلماڭلار)، بەزى گۇمانلار ھەققەتەن گۇناھتۇر، (مۆمىنلەرنىڭ ئەيىبىنى) ئىزدىمەڭلار، بىر - بىرىڭلارنىڭ غەيۋىتىنى قىلماڭلار، سىلەرنىڭ بىرىڭلار ئۆلگەن قېرىندىشىڭلارنىڭ گۆشىنى يېيىشنى[4] ياقتۇرامسىلەر؟ ئۇنى ياقتۇرمايسىلەر ئاللاھتىن قورقۇڭلار اللّٰه (تەۋبەقىلغۇچىلارنىڭ قىلغان) تەۋبىسىنى بەكمۇ قوبۇل قىلغۇچىدۇر، (ئۇلارغا) ناھايىتى مېھرىباندۇر{.[12]

المـدرس: نكتفي بهذا الدرس. راجعوا الدروس السابقة واجْتَهِدُوا، فقد أقْتَرَبَ الامْتِحان.

ئوقۇتقۇچى: بىز بۇ دەرس بىلەن بولدى قىلىمىز. ئىلگىرى ئۆتكەن دەرسلەرنى تەكرار قىلىڭلار ھەمدە تىرىشىڭلار چۈنكى ئىمتاھان يېقىنلاپ قالدى.

مُخْتَـارٌ: كنَّا نَظُنُّهُ بعيداً، فَإذَا هو قريبٌ.

مۇختار: بىز ئىمتاھانغا خېلى ۋاقىت بار دەپ ئويلايتتۇق، تۇيۇقسىز ئۇ يېقىنلاپ قاپتۇ.

حامـد: مَتَى تَنْتَهِي الدِّراسة يا أستاذ؟

ھامىد: ئى ئۇستاز، ئوقۇش قاچان ئاياغلىشىدۇ؟

المـدرس: أظنُّهَا تَنْتَهِي في مُنْتَصَفِ هذا الشهر.

ئوقۇتقۇچى: مەن ئۇنى مۇشۇ ئاينىڭ ئوتتۇرلىرىدا ئاياغلىشىدۇ دەپ ئويلايمەن.

مختـار: ألنا مُتَحِنُون من خارج المعهد؟

مۇختار: بىزدىن ئۇنۋېرستېت سىرتىدىن ئىمتاھان ئالغۇچىلار بارمۇ؟

المـدرس: نعم، سَيَشْتَرِكُ في الاختبار الشَّفَوِيّ ممتحنون من خارج المعهد.

[4] غەيۋەتنىڭ زىيادە قەبىھ ئىكەنلىكىگە تەمسىل.

ئوقۇتقۇچى: شۇنداق. ئىغىزچە ئىمتاھاندا ئونۇۋرستت سىرتىدىن ئىمتاھان ئالغۇچىلار قاتنىشىدۇ.

ولـيم: أيحِقُّ لي أن أدخل في الامتحان، فقد الْتَحقْتُ متأخِّراً.

ۋىليەم: مىنىڭ ئىمتاھانغا قاتنىشىشىم لايىق بولامدۇ، چۈنكى مەن (دەرسكە كېچىكىپ كىرگەن.

المـدرس: نعم، مَنْ الْتَحقَ قبلَ الامتحان بِشَهْرَين فَلَهُ حقٌّ الدخول في الامتحان.

ئوقۇتقۇچى: شۇنداق. كىمكى ئىمتاھاندىن ئىككى ئاي ئىلگىرى (دەرسكە)قاتناشقان بولسا ئۇنىڭ ئىمتاھانغا قاتنىشىشى ھەقلىقتۇر.

حامـد: يا أستاذ، سأَغِيبُ غَداً وبعدَ غدٍ فإنني مسافر إلى جدّة، فأرجو السَّماح.

ھامىد: ئى ئۇستاز، مەن ئەتە، ئۆگۈن كىلەلمەيمەن چۈنكى مەن جىددەگە بارىمەن، شۇڭا ماڭا رۇخسەت قىلىشىڭىز ئۈمۈت قىلىمەن.

المـدرس: ألابدَّ من هذا السفر؟

ئوقۇتقۇچى: بۇ سەپەرنى چوقۇم قىلىشىڭ كېرەكمۇ؟

حامـد: نعم، واللّهِ إنِّي لَمُضْطَرٌّ إلى ذلك.

ھامىد: شۇنداق. اللە بىلەن قەسەم مەن بۇ سەپەرنى قىلىشقا مەجبۇرى بولۇپ قالدىم.

المـدرس: لا بَأْسَ بعد إذنِ المدير. وإذا مررت بمكتبة هناك فاشْترِ لي نسختين من لسانِ العرب من المكتبة التي عَلَى مُفْتَرَقِ الطُّرُقِ في حيِّ المكتباتِ.

ئوقۇتقۇچى: مۇدىرنىڭ رۇخسىتىنى ئالغاندىن كېيىن بىرىشتا چاتاق يوق. ئەگەر سەن ئۇ يەردىكى كۇتۇپخانىغا بىرىپ قالساڭ ھەيىيل مەكتەبات (حيِّ المكتباتِ) تا

يوللارنىڭ دوقمۇشىدىكى كۆتۈپخانىدىن ماڭا لىسانۇل ئەرەب(لسانِ العرب)تىن ئىككى نۇسقا سىتىۋالغىن.

بۇ دەرستىكى گىراماتىكىلىق قائىدىلەر:

1- مەزمۇن: «اِفْتَعَلَ» بابى توغرىسىدا

بۇ دەرسىمىزدە ئۈچ ھەرپلىك مەزىد (ثلاثي مزيد) پېئىللىرىنىڭ بابلىرىدىن بولغان «افْتعل» بابى توغرىسىدا توختىلىپ ئۆتىمىز.

بۇنىڭدا پېئىلنىڭ «ف»سىنىڭ ئالدىدا بىر ئۈلانما ھەمزە (ا)، ئارقىسىدا بىر «ت» زىيادىدۇر. مەسدىرى «افْتعال» ئۆلچىمىدە تۈرلىنىدۇ. مەسىلەن:

انْتَظَرَ / يَنْتَظِرُ انْتظَارٌ (كۈتمەك، ئىنتىزار بولماق)

اَشْتَرَكَ / يَشْتَرِكُ اَشْتِرَاكٌ (قاتناشماق)

دېگەنگە ئوخشاش.

بۇ باب توغرىسىدىكى مۇھىم قائىدىلەر:

1) ئەگەر بۇ بابتا پېئىلنىڭ «فِ»سىنىڭ ئۇدۇلىدا «د»، «ذ» ۋە «ز» ھەرپلىرى بولسا، بابنىڭ ئۆلچىمى «إِفْتَعل»دىكى «ت» ـــ «د»غا ئالمىشىپ كېتىدۇ. مەسىلەن:

زَانَ ← ازْتَانَ ← ازْدَانَ (ياساندى، گۈزەل تۈسكە كىردى)

ذَكَرَ ← اذْتَكَرَ ← اذْدَكَرَ (ئەسلىدى، ياد ئەتتى)

دعى ← ادْتعى ← ادَّعى (تەلەپ قىلدى، دەۋا قىلدى)

دېگەنگە ئوخشاش.

بۇ مىساللار ئىچىدە «اذْدَكَرَ»دىكى «د»نى «ذ»غا ئالماشتۇرۇپ ئىدغام قىلىپ «اذَّكَرَ» دېيىشمۇ، شۇنىڭدەك «ذ»نى «د»غا ئالماشتۇرۇپ ئىككىسىنى ئىدغام قىلىپ «ادَّكَرَ» دېيىشمۇ توغرا. بۇنىڭ سەۋەبى تىلغا يەڭگىللىك ھاسىل قىلىشتىن ئىبارەت.

2) ئەگەر بۇ بابتا پېئىلنىڭ «ف»سىنىڭ ئۇدۇلىدا «ص»، «ض»، «ط» ۋە «ظ» ھەرپلىرى بولسا، بابنىڭ ئۆلچىمى «إِفْتَعل»دىكى «ت» ـــ «ط»غا ئالمىشىپ كېتىدۇ. مەسىلەن:

صَفَا ← اصْتَفَي ← اصْطَفَي (تالللدى، ئىختىيار قىلدى)
ضَرَبَ ← اضْتَرَبَ ← اضْطَرَبَ (تەۋرەندى، قالايمىقان بولدى)
ظَلَمَ ← اظْتَلَمَ ← اظْطَلَمَ (زۇلۇمغا ئۇچرىدى، خورلاندى)
طَلَعَ ← اطْتَلَعَ ← اطْطَلَعَ ← اطَّلَعَ (كۆردى، خەۋەر تاپتى)
دىِگەنگە ئوخشاش.

بۇ مىسالالار ئىچىدە «اظْطَلَمَ»دىكى «ط» — «ظ»غا ئالماشتۇرۇپ ئىككىسىنى ئىدغام قىلىپ «اظَّلَمَ» دەپ ئىشلىتىلىدۇ.

3) ئەگەر بۇ بابتا پېئىلنىڭ «ف»سىنىڭ ئۇدۇلىدا «و» ۋە «أ» ھەرپلىرى بولسا، ئۇلار «ت»غا ئالمىشىپ كېتىدۇ. مەسىلەن:

وَقَي ← اوْتَقَي ← اتَّقَي (قورقتى، ساقلاندى)
وَصَلَ ← اوْتَصَلَ ← اتَّصَلَ (ئۇلاشتى، تۇتاشتى)
أَخَذَ ← ائْتَخَذَ ← اتَّخَذَ (تۇتتى، پايدىلاندى)
دىِگەنگە ئوخشاش.

2- مەزمۇن: «إِفْتَعَلَ» بابىنىڭ مەنىسى توغرىسىدا

بۇ بابنىڭ كۆپ خىل مەنىسى بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئىچىدىن بىرىدە بويسۇنۇش (مُطَاوعة) مەنىسىنى ئۇقتۇرىدۇ. مەسىلەن:

رَفَعْتُ الصَّوْتَ (مەن ئاۋاز كۆتۈردۈم) ← ارْتَفَعَ الصَّوْتُ (ئاۋاز كۆتۈرۈلدى)
جَمَعْتُ الطُّلاَّبَ ← اجْتَمَعَ الطُّلاَّبُ
(مەن ئوقۇغۇچىلارنى يىغدىم) (ئوقۇغۇچىلار يىغىلدى)
دىگەنگە ئوخشاش.

3- مەزمۇن: «اِفْتَعَلَ» بابىدىكى پېئىللارنىڭ ئۇلانما ھەمزىسىنىڭ تاشلىنىپ كېتىشى توغرىسىدا

ئەگەر بۇ بابتىكى پېئىللارنىڭ ئالدىغا سوراق قوشۇمچىسى بولغان ھەمزە (أ) كىرسە، ئۇنىڭدىكى ئۇلانما ھەمزە تاشلىنىپ كېتىدۇ. مەسىلەن:

أَافْتَعَلَ ← أَفْتَعَلَ
﴿أَصْطَفَى الْبَنَاتِ عَلَى الْبَنِينَ﴾
(ئاللاھ ئوغۇللارنى تاللىماي، قىزلارنى تاللىغانمۇ)
دىگەنگە ئوخشاش.

4- مەزمۇن: «إِذَا» توغرىسىدا

تېكىستتە «فَإِذَا هُوَ قَرِيْبٌ» دېگەن جۈملە ئۇچرايدۇ. بۇنىڭدىكى «إِذَا» بولسا «إِذَا الْفَجَائِيَّة» بولۇپ، ئۇ ئۇشتۇمتۇت بىر ئىشنىڭ پەيدا بولغانلىقىنى ئۇقتۇرىدۇ. ئۇ ئىسمىلىق جۈملىگە كىرىدۇ، ئەمما جۈملىنىڭ بېشىغا كىرمەيدۇ، بەلكى ئوتتۇرىسىغا كىرىدۇ. شۇنداقلا، ئۇنىڭدىن كېيىن ئېنىقسىز (نكرة) ئىسىم كېلىپ ئىگە بولۇشى دۇرۇس. مەسىلەن:

دَخَلْتُ الْفَصْلَ فَإِذَا مُدِيرُ الْجَامعة جَالِسٌ

(مەن سىنىپقا كىرسەم، ئۇشتۇمتۇت ئۇنىۋېرسىتېت مۇدىرى ئولتۇرىدۇ)

خَرَجْتُ مِنَ الْبَيْتِ فَإِذَا صَدِيْقٌ بِالْبَاب

(مەن ئۆيدىن چىقسام، ئۇشتۇمتۇت ئىشىك تۈۋىدە بىر دوست تۇرىدۇ)

دېگەنگە ئوخشاش.

5- مەزمۇن: «ظَنَّ» توغرىسىدا

تېكىستتە «أَظُنُّهَا تَنْتَهِي ... » دەپ ئۇچرايدۇ. بۇنىڭدىكى «ظَنَّ» بولسا ئەسلى جۈملىدە ئىگە ۋە خەۋەر بولغان ئىككى تولدۇرغۇچىنى زەبەرلىك ئوقۇتىدۇ. مەسىلەن:

اَلْإِمْتِحَانُ قَرِيْبٌ ⟵ أَظُنُّ الْإِمْتِحَانَ قَرِيْبًا

(ئىمتىھان يېقىنلاپ قالدى) (مەن ئىمتىھاننى يېقىنلاپ قالدى دەپ ئويلايمەن)

﴿مَا أَظُنُّ السَّاعَةَ قَائِمَةً﴾ (مەن قىيامەت بولىدۇ دەپ ئويلىمايمەن)

دېگەنگە ئوخشاش.

«ظَنَّ» ــــ «أَنَّ» ۋە «أَنْ»دىن ئىبارەت ئىككى مەسدەر قوشۇمچىسىنىڭ ئالدىغا كىرىدۇ. ئاندىن ياسالما مەسدەرنى تولدۇرغۇچى بولغانلىقىغا ئاساسەن زەبەرلىك ئوقۇتىدۇ. بۇ ياسالما مەسدەر ئىككى تولدۇرغۇچىنىڭ ئورنىدا تۇرىدۇ. مەسىلەن:

اَلْإِمْتِحَانُ سَهْلٌ ⟵ أَظُنُّ أَنَّ الْإِمْتِحَانَ سَهْلٌ

(ئىمتىھان ئاسان) (مەن ئىمتىھاننى ئاسان دەپ ئويلايمەن)

﴿وَأَنَّا ظَنَنَّا أَنْ لَنْ تَقُوْلَ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَى اللهِ كَذِبًا﴾

(بىز، ئىنسانلار ۋە جىنلار ئاللاھقا يالغاننى چاپلىمايدۇ دەپ ئويلىغان ئىدۇق)

دېگەنگە ئوخشاش.

تمـارين

1- أجب عن الأسئلة الآتية:

(1)ما اقتراح حامد؟

(2)نهى الله تعالى في الآية الكريمة الواردة في الدرس عن ثلاثة أمور. ما هي؟

(3)بماذا شبَّهَ الله تعالى الغِيْبَةَ؟

- من أبواب الفعل الثلاثي المَزِيد باب (اِفْتَعَل) زيدت فيه همزةٌ قَبْلَ الفاءِ، وتاء بعدها، نحو: اِرْتَفَع، اِشْتَرَى، اِنْتَظَر.

2- استخرج من الدرس الأفعال الواردة فيه من باب (افتعل).

3- تأمل المثال، ثم هات المضارع والأمر واسم الفاعل والمصدر من الأفعال الآتية:

الماضي	المضارع	الأمر	اسم الفاعل	المصدر
اْنتَظَرَ	يَنْتَظِرُ	اِنْتَظِرْ	مُنْتَظِرٌ	انْتِظَارٌ
اشترَكَ	....	....	....	....
امْتَحَنَ	....	....	....	....
اجْتَمَعَ	....	....	....	....
الْتَقَى	....	....	....	اِلْتِقَاءٌ (أصله:الْتِقَايٌ)
اخْتَارَ	....	....	مُخْتَارٌ	اختيَارٌ

4- تأمّل المثال، ثم انقُل الأفعالَ الآتية إلى باب (افْتَعَلَ):

زَحَمَ ازْدَحَم (إذا كانت فاء افْتَعَلَ دالاً، أو ذالاً، أو زاياً أبدلِتْ تاؤه دالاً).

زَانَ ....

ذَكَرَ ....

دَعَا ....

5- تأمل المثال، ثم انقل الأفعال الآتية إلى باب (افتعل):

صَبَرَ اصْطَبَرَ (إذا كانت فاءُ افْتَعَلَ صاداً، أو ضَاداً، أو طاءً، أو ظاءً أُبْدِلَتْ تاؤه طاءً).

صَفَا ....

ضرَبَ ....

ظَلَمَ ....

طَلَعَ ....

6- تأمل المثال، ثم انقل الأفعال الآتية إلى باب (افْتَعَلَ):

وَقي اتَّقى (إذا كانت فاءُ افْتَعَلَ واواً أُبدلَتْ تاءً)

وَصَلَ ....

وَحَدَ ....

وَفِقَ ....

7- اذكر أصل كل مما يأتي، ثم بينّ بابه:

انْتَظَرَ أصله: نَظَرَ من باب : زيدت فيه الهمزة والتاء اِنْكَسَرَ

اِفْتَعَلَ .

اِنْفَتَحَ ....

اِنْتَقَلَ ....

اِنْتَشَرَ ....

اِنْقَطَعَ ....

اِنْتَصَرَ ....

8- من معاني باب (افْتَعَلَ) المُطَاوَعة، نحو: رَفَعْتُ الصوتَ، فارْتَفَعَ. تأمل المثال، ثم أكمل الناقص:

رفعتُ الصوتَ. اِرْتَفَعَ الصوتُ.

مَلأت الكُوب ....

جَمعْتُ الطُّلاب ....

9- تأمل الأمثلة الآتية لباب (افتعل) وعيّن فيها الماضي والمضارع والأمر والمُشْتَقَّاتِ المختلفة:

(1) في التنزيل: { له يَوْمَ نَقُولُ لِجَهَنَّمَ هَلِ امْتَلأتِ وَتَقُولُ هَلْ مِن مَزِيدٍ } [ق/30].

(2) قال تعالى: { وَأمُرْ أَهْلَكَ بالصَّلاةِ وَاصْطَبِرْ عَلَيْهَا } [طه/ 132].

(3)أَسْتَمِعُ إلى تلاوة القرآنِ الكريم من الإذاعةِ كلَّ صَبَاحٍ.

(4)يقول المُذيعُ : أيُّها المُسْتَمِعُونَ الكِرَام، إلَيْكُم نَشْرَةَ الأخبار.

(5)دعوت الله في المُلْتَزَم يوم اعتمرتُ.

(6)ابْتَسِمْ. لا تَكُنْ عَابِساً.

(7)اتَّصَلْتُ بِأبِي هَاتِفياً، وأخْبَرْتُه بِمَوْعِدِ سَفَري.

(8) قال تعالى:{ وَمَنْ يتّقِ الله يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجا وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لا يَحْتَسِبُ }[الطلاق/ 2-3] .

(9)يَتَّجِهُ المسلمونَ في صَلَواتِهِم إلى الكعبةِ المشرَّفة.

(10) قال صلى الله عليه وسلم : "وَمنْ ادَّعَى ما ليس له فليس منَّا ". (رواه مسلم).

(11) قال تعالى في سورة الفرقان: ﴿ ويَوْمَ يَعَضُّ ٱلظالِمُ عَلَى يَدَيْهِ يقولُ يَالَيْتَنِي اتَّخَذْتُ مع الرّسولِ سَبيلاً؟ يَاوَيْلَتَى لَيْتَنِي لَمْ أَتَّخِذْ فُلاناً خَلِيلاً ﴾ [الفرقان/ 27-28].

(اتَّخَذَ (افْتَعَل) مِنْ أَخَذَ. أصْلُه: ائْتَخَذَ، أُدْغِمت الهمزة في التاء).

- أ ◌ + افْتَعَلَ= أَفْتَعَلَ؟ قال تعالى: ﴿ أَصْطَفَى البناتِ على البَنِين ﴾ [الصافات/ 153].

- (فَإذَا هو قَريبٌ). هذه (إذا الفُجَائِيَّةُ)، وتُفيدُ وقوعَ أمرٍ غيرِ مُتوَقَّع، تَدْخُل على الجملة الاسمية، ويجوز الابتداءُ بالنَّكرة بَعْدَها.

لا تأتي (إذا الفجَائِيةُ) في أوّل الكلام.

هاء أمثلة لـ (إذا الفُجَائِيَّة):

(1)دخلت الفصل فإذا مديرُ الجامعة جالسٌ.

(2)دخلت الغرفة فإذا حيّةٌ على السرير.

(3)خرجت من البيت فإذا صديق بالباب.

(4)ظَننْتُكَ مدَرِّساً فإذَا أنتَ طَبيب.

(5) وفي التنزيل في قصة موسى عليه السلام: { فَأَلْقَى عَصَاهُ فإذَ هيَ ثُعْبَانٌ مبين * وَنزَعَ يدَهُ فَإذَا هيَ بَيْضَاءُ لِلنَّاظِرِين } [الأعراف، 107–108].

– (أَظُنُّها تنتهي...) تنصب (ظن) مفعولين أصلُهُما مبتدأً وخبرٌ ، نحو:

الامتحانُ قريبٌ. أَظُنُّ الامتِحانَ قريباً.

المديرُ يَأْتي غداً. أَظنّ المديرَ يأتي غداً.

وفي التنزيل: (وَمَا أظنُّ السَّاعَةَ قائمةً) [الكهف/ 36].

10- أَدْخِلْ (ظَنَّ) على الجمل الآتية:

(1)حامدٌ مريضٍ. ظَنَنْتُ ....

(2)الاختبارُ سهلٌ. أَتَظُنُّ .... ؟

(3)الطائرة متأخرةٌ. أَظُنُّ ....

(4)أنتَ مريضٌ. أَظُنَّ ....

(5)المُدرِّسُ يَتَأَخَّرُ اليومَ. ظَنَنْتُ ....

(6)هُو مسْلمٌ. أَتَظُنِّينَ .... ؟

(7)هم رَاسِبُون. نَظُنُّ ....

(8)زَميلاكَ نَاجحَانِ. أَظُنُّ ....

(9)الطالِبَاتُ مُجْتَهِدَاتٌ. أَظُنُّ ....

(10)أَنَا ضَعِيفٌ. أَتظنَّ .... ؟

- ويجوز أن تدخل (ظنَّ) على (أَنَّ) و(أَنْ) المصْدَرِيَّتَيْنِ، فَيُنْصَبُ المصدر المؤول على المفْعُوليَّة، ويسُدُّ مَسدَّ المفعولين، نحو:

(أ) الامتحانُ سهلٌ. أَظُنُّ أَنَّ الامتحان سَهلٌ.

وفي التنزيل: { ولكن ظَننْتُمْ أنَّ الله لا يَعْلَمُ كَثِيراً ممَّا تَعْملون } [فصلت/ 22].

(ب) ما ظَنَنْتُ أنْ يرسبَ أحمدُ، أي: ما ظننت أحمدَ يرسبُ. ومنه قوله تعالى: { تَظُنُّ أَنْ يُفْعَلَ بِهَا فَاقِرَة } [القيامة/ 25].

أدخل (أنَّ) ثم (ظنَّ) على الجمل الواردة في التمرين السابق.

11– هات جمع الأسماء الآتية: خَلِيل، سَبِيل، ثُعْبان.

12– هات مضارِعَ الأفعال الآتية: عَضَّ، اجْتَنَب، اغْتَاب.

– (أيحِقُّ لي أن أدخل في الامتحان). نقول: (دَخَلْتُهُ) بغير "في " إذا كان المدخولُ مكاناً، نحو: "دخلتُ البيتَ/ المسجدَ/ السُّوقَ/ الغرفةَ... " ففي التنزيل: { وَدَخَلَ جَنتَهُ } [الكهف/ 35]

ونقول: "دخلتُ فيه " إذا لم يكن المدخولُ مكاناً، نحو: "دخلتُ في الإسلام/ في الامتحان... " ففي التنزيل: { وَرَأَيْتَ النَّاسَ يَدْخُلُونَ فِي دِينِ اللَّهِ أَفْوَاجاً } [النصر/2].

وقد اجتمع الأمرانِ في قولِهِ تعالَى: { فَادْخُلي فِي عِبَادِي وادْخُلِي جَنَّتِي } [الفجر/29–30].

– "التَوَّابُ " أي الذي يَتُوبُ على عِباده كثيراً، وهو على وزْنِ "فَعَّال" ، وهو من صِيَغِ مُبَالَغَةِ اسمِ الفاعِلِ.

ومن صِيَغِهِا أيضاً:

فَعِيل،	نحو:	رَحِيم.
فَعُول،	نحو:	غَفُور.
فَعِل،	نحو:	حَذِر.
مِفْعَال،	نحو:	مِعْطَاء.

صُغْ صِيغَةَ "فَعَّال " من هذه الأفعال: رزَقَ، وَهَبَ، عَلِمَ، سَمِعَ، أكَلَ، عبس.

صُغْ صِيغَةَ "فَعِيل " من هذه الأفعال: سَمِعَ، قَدَرَ، عَلِمَ، بَصَرَ.

صُغْ صِيغَةَ "فَعُول " من هذه الأفعال: غَفَرَ، شَكَرَ، صَبَرَ، عَبَسَ، أكَلَ.

(24) الدرس الرابع و العشرون

المدرس: افتح النافذة يا علي.

ئوقۇتقۇچى: ئى ئەلى، دىرىزىنى ئاچقىن.

علـي: إنها لا تَنفَتِحُ، فقَدْ اعوَجَّ مِزلاجُها.

ئەلى: دىرىزە ئېچىلمايدۇ، چۈنكى ئۇنىڭ ئىلغۇچى ئېگىلىپ كەتكەن.

المدرس: ألا يُمكِن تَقْوِيمُ اعوِجاجِهِ؟

ئوقۇتقۇچى: ئۇنىڭ ئېگىلىپ كەتكەن يېرىنى تۈزلىگىلى بولمامدۇ؟

علـي: حاوَلْنا، ولم نَتمكَّن من ذلك.

ئەلى: بىز تۈزلەشكە ئۇرۇنۇپ باقتۇق، لېكىن تۈزلەشكە قادىر بولالمىدۇق.

المدرس: وَجْهُك مُحْمَرٌّ يا أحمد. كأنَّك غَضبْانُ.

ئوقۇتقۇچى: ئى ئەھمەد يۈزۈڭ قىزىرىپ كەتتى. خۇددى سەن غەزەپلەنگەندەك.

أحمـد: نعم. لقد أغْضَبَنِي جعفر بِسُخْرِيَتِهِ مِنّي.

ئەھمەد: شۇنداق. مىنى جەئفەرنىڭ مەسخىرە قىلىشى غەزەپلەندۈردى.

المدرس: قم وتَوَضَّأْ... ياجعفر، ألم تسمع قوله تعالى في سورة الحُجُرات: {يا أيّها الذين آمنوا لا يَسْخرْ قَوْمٌ مِنْ قَوْمٍ عَسَى أنْ يكونوا خيراً منهم ولا نِسَاءٌ مِنْ نِساءٍ عَسَى أن يَكُنَّ خيراً منهن}.

ئوقۇتقۇچى: ئورنۇڭدىن تۇر، تەھارەت ئالغىن... ئى جەئفەر، سەن اللّٰەنىڭ سۈرە ھۇجۇراتتىكى سۆزىنى ئاڭلىمىغانمۇ؟ { ئى مۆمىنلەر! بىر قەۋم يەنە بىر قەۋمنى (يەنى بىر جامائە يەنە بىر جامائەنى، بىر ئادەم يەنە بىر ئادەمنى) مەسخىرە قىلمىسۇن، مەسخىرە قىلىنغان قەۋم (اللّٰه نىڭ نەزىرىدە) مەسخىرە

قلغۇچى قەۋمدىن ياخشىراق بولۇشى مۇمكىن، سىلەرنىڭ ئاراڭلاردىكى ئاياللارمۇ ئۆزئارا مەسخىرە قىلىشمىسۇن، مەسخىرە قىلىنغۇچى ئاياللار (اللّٰه نىڭ دەرگاھىدا) مەسخىرە قىلغۇچى ئاياللاردىن ياخشىراق بولۇشى مۇمكىن}

جعفر: بلى. أستغفرُ اللهَ و أَتُوبُ إليه.

جەئفەر: شۇنداق. مەن اللّٰهدىن مەغپىرەت تەلەپ قىلىمەن ۋە اللّٰهغا تەۋبە قىلىمەن.

المدرس: خذ دفترك يا أيوب. (يُسَلِّمُ له الدفتر). أراك ضَعيفاً في النحو. يجب عليك أن تجتهد.

ئوقۇتقۇچى: ئى ئايۇب، دەپتىرىڭنى ئالغىن. (ئۇ دەپتىرىنى ئوقۇتقۇچىغا تاپشۇرۇپ بىرىدۇ) مەن سىنى گىراماتىكىدا ئاجىزلىقىڭنى بىلدىم. سەن تىرىشىشىڭ كىرەك.

أيوب: إن شاء الله.

ئايۇب: **الله خالىسا.**

المدرس: اقرأ الآية يا حامد.

ئوقۇتقۇچى: ئى ھامىد ئايەتنى ئوقۇغىن.

حامد: (بعد الاستعاذة) {يومَ تَبْيَضُّ وُجُوهٌ وتَسْوَدُّ وُجُوهٌ فَأَمَّا الَّذِينَ اسْوَدَّتْ وُجُوهُهُمْ أكفَرْتمْ بَعْدَ إيمانِكُمْ فَذوقُوا العَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ و أَمَّا الَّذِينَ ابْيَضَّتْ وُجُوهُهُمْ فَفِي رَحْمَةِ اللّهِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ}[آل عمران/106ـ107].

ھامىد: (پاناھلىق تەلەپ قىلغاندىن كىيىن) { شۇ كۈندە (يەنى قىيامەت كۈندە) بەزى يۈزلەر (يەنى مۆمىنلەرنىڭ يۈزلىرى) ئاقىرىدۇ، بەزى يۈزلەر (يەنى كۇففارلارنىڭ يۈزلىرى) قارىيىدۇ. يۈزى قارايغانلارغا (پەرىشتىلەر

ئېيتدۇكى) «ئىمان ئېيتقىنىڭلاردىن كېيىن كاپىر بولدۇڭلارمۇ؟ كاپىر بولغانلىقىڭلار ئۈچۈن ئازابنى تېتىڭلار» [106]. يۈزى ئاقارغانلار الله نىڭ رەھمىتىدە (يەنى جەننەتتە) بولىدۇ، ئۇلار ئۇنىڭدا (يەنى جەننەتتە) مەڭگۈ قالىدۇ [107]}

المدرس: اقرأ الحديث يا أيوب.

ئوقۇتقۇچى: ئى ئايۇب، ھەدىسنى ئوقۇغىن.

أيـوب: عَنْ أَنَس بْنِ مالكٍ رضي الله عنه عن النبي صلى الله عليه وسلم : " أنَّه نَهَى عن بَيْعِ الثَّمَرَةِ حتى يَبْدُوَ صَلاحُها، وعن النَّخْلِ حتى يَزْهُوَ. قِيلَ: وما يَزْهُو؟ قال: يَحْمَارُّ أو يَصْفَارُّ."

ئايۇب: ئەنەس ئىبنى مالىك(رضي الله عنه) ئارقىلىق پەيغەمبەر (صلى الله عليه وسلم)دىن نەقلى قىلىنىدىكى: «پەيغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) مېۋىنى پىشمىغىچە سېتىشتىن توستى ۋە خورمىنى سارغايمىغىچە سېتىشتىن توستى. سارغىيىش دېگەن قانداق بولىدۇ؟ـ دېيىلدى. پەيغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) قىپقىزىل بولىدۇ ياكى ساپسېرىق بولىدۇ ـ دېدى.»

(يدخل المراقب ويسلِّم)

(كۈزەتچى كىرىدۇ ۋە سالام بېرىدۇ)

المراقب: في مكتبي ساعةٌ وُجِدَت أَمْسِ في المُصَلَّى بعد ما انْتَهَتْ صلاة الظّهر فمن فُقِدَت ساعتُه فَلْيَتَّصِلْ بي بعدَ ما ينتهي الدرس.

كۈزەتچى: مېنىڭ ئىشخانامدا پېشىن نامىزىدىن كېيىن ناماز ئوقۇيدىغان جايدا تۈنۈگۈن تېپىۋېلىنغان بىر سائەت بار. قانداق كىشىنىڭ سائىتى يوقاپ كەتكەن بولسا دەرس ئاخىرلاشقاندىن كېيىن مەن بىلە ئالاقىلاشسۇن.

(يسلِّم المراقب ويخرج)

(كۆزەتچى سالام بىرىپ چىقىپ كېتىدۇ)

بۇ دەرستىكى گىرامماتىكىلىق قائىدىلەر:

1- مەزمۇن: «اِفْعَلَّ» بابى توغرىسىدا

بۇ دەرسىمىزدە ئۈچ ھەرپلىك مەزىد (ثلاثي مزيد) پېئىللىرىنىڭ بابلىرىدىن بولغان «افْعلّ» بابى توغرىسىدا توختىلىپ ئۆتىمىز.

بۇنىڭدا پېئىلنىڭ «ف»سىنىڭ ئالدىدا بىر ئۇلانما ھەمزە (ا) ۋە بىر ھەسسىلەنگەن «ل» زىيادىدۇر. مەسدىرى «افعلال» ئۆلچىمىدە تۇرلىنىدۇ. شۇنداقلا، بۇ بابتا كەلگەن پېئىللار رەڭ ۋە ئەيىب-نۇقسانىنى ئۇقتۇرىدۇ. مەسىلەن:

اِحْمَرَّ / يَحْمَرُّ اِحْمِرَارٌ (قىپقىزىل بولماق)

اِعْوَجَّ / يَعْوَجُّ اِعْوِجَاجٌ (ئېگىلمەك، ئەگرىم بولماق)

اَخْضَرَّ / يَخْضَرُّ اَخْضِرَار (كۆكىرمەك، يېشىللاشماق)

دېگەنگە ئوخشاش.

يەنە شۇنىڭدەك، ئۈچ ھەرپلىك مەزىد (ثلاثي مزيد) پېئىللىرىنىڭ بابلىرىدىن بولغان «افْعالّ» بابى توغرىسىدا توختىلىپ ئۆتىمىز.

بۇنىڭدا پېئىلنىڭ «ف»سىنىڭ ئالدىدا بىر ئۇلانما ھەمزە (ا)، ئارقىسىدا بىر ئەلىف (ا) ۋە بىر ھەسسىلەنگەن «ل» زىيادىدۇر. مەسدىرى «افعيلال» ئۆلچىمىدە تۇرلىنىدۇ. بۇ بابتا كەلگەن پېئىللارمۇ رەڭنى ئۇقتۇرۇپ كېلىدۇ. مەسىلەن:

اِصْفَارَّ / يَصْفَارُّ اِصْفِيرَارٌ (ساپسېرىق بولماق)

اَحْمَارَّ / يَحْمَارُّ اَحْمِيرَارٌ (قىپقىزىل بولماق)

اَدْهَامَّ / يَدْهَامُّ اَدْهِيمَامٌ (قاپقارا بولماق)

دېگەنگە ئوخشاش.

مەشق: تۆۋەندىكى پېئىللارنىڭ بابلىرىنى ئايرىڭلار.

اِشْتَدَّ / يَشْتَدُّ اِشْتِدَادٌ (كۈچەيمەك، كەسكىنلەشمەك)

اشْتَقَّ / يَشْتَقُّ   اشْتِقَاقٌ   (ئايرىلماق، بۆلۈنمەك)
اَنْشَقَّ / يَنْشَقُّ   اَنْشِقَاقٌ   (يېرىلماق، يورىماق)
اَنْفَضَّ / يَنفَضُّ   اَنْفِضَاضٌ   (تارقاپ كەتمەك، تارقىماق)

2- مەزمۇن: «رأَى» توغرىسىدا

تېكىستتە «أَرَاكَ ضَعِيْفًا» دېگەن جۈملە ئۇچرايدۇ. بۇنىڭدىكى «رَأَى» دېگەن پېئىل «عَلِمَ» دېگەن پېئىلنىڭ مەنىسىدە كەلگەن. شۇڭا، بۇ قەلبكە ئائىت كۆرۈش (رَأَيِ الْقَلْبِيَّة) دەپ ئاتىلىدۇ.
رأَى الْقَلْبِيَّة ـــ ئەسلى جۈملىدە ئىگە ۋە خەۋەر بولغان ئىككى تولدۇرغۇچىنىڭ ئاخىرىنى زەبەرلىك ئوقۇتىدۇ. خۇددى «ظَنَّ» دېگەن پېئىلغا ئوخشاش. مەسىلەن:

أَنْتَ ضَعِيْفٌ (سەن ئاجىز) ⟵ أَرَاكَ ضَعِيْفًا (سېنى ئاجىز دەپ قارايمەن)
﴿إِنَّهُمْ يَرَوْنَهُ بَعِيدًا * وَنَرَاهُ قَرِيبًا﴾
(ھەقىقەتەن ئۇلار ئۇ ئازابنى يىراق دەپ قارايدۇ، بىز ئۇنى يېقىن دەپ قارايمىز

دېگەنگە ئوخشاش.
ئەمما، كۆزگە ئائىت كۆرۈش (رَأَى الْبَصَرِيَّة)كە كەلسەك، ئۇ پەقەت بىرلا تولدۇرغۇچىنىڭ ئاخىرىنى زەبەرلىك ئوقۇتىدۇ. مەسىلەن:

أَرَأَيْتَ الْمُدَرِّسَ ؟   نَعَمْ، رَأَيْتُهُ .
(ئوقۇتقۇچىنى كۆردۈڭمۇ؟)   (ھەئە، ئۇنى كۆردۈم.)

دېگەنگە ئوخشاش.

3- مەزمۇن: «عَسَى» توغرىسىدا

تېكىستتە «عَسَى أَنْ يَكُوْا خَيْرًا مِنْهُمْ» دېگەن جۈملە ئۇچرايدۇ. بۇنىڭدىكى «عسى» ئۈمىد پېئىللىرىدىن بولۇپ، ئۇ ئۈمىد ياكى قورقۇشنى ئۇقتۇرىدۇ. مەسىلەن:

﴿عَسَى   اللهُ   أَنْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ﴾
«عسى»نىڭ ئىسمى   «عسى»نىڭ خەۋىرى
(ئاللاھنىڭ ئۇلارنىڭ تەۋبىسىنى قوبۇل قىلىشى ئۈمىدلىكتۇر)
﴿وَعَسَى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ﴾
«عسى»نىڭ پائىلى
(سىلەر بىرەر نەرسىنى ياقتۇرماسلىقىڭلار مۇمكىن، ئەمما ئۇ سىلەر ئۈچۈن پايدىلىقتۇر)

دېگەنگە ئوخشاش.

«عسى» ــــ جۈملىدە «كَانَ»نىڭ ئەمىلىنى قىلىدۇ. شۇنداقلا، ئۇنىڭ خەۋىرى «أن» قوشۇلغان كەلگۈسى زامان پېئىلى بولىدۇ. مەسىلەن:

عسى اللّهُ أَنْ يَنْفَعَنَا بِكَ

«عسى»نىڭ ئىسمىسى «عسى»نىڭ خەۋىرى

(ئاللاھ سەن ئارقىلىق بىزگە پايدا يەتكۈزۈشى مۇمكىن)

عَسَيْتَ أَنْ تُفْسِدَ فِي الْأَرْضِ

«عَسَى»نىڭ ئىسمىسى «عَسَى»نىڭ خەۋىرى

(سەن زېمىندا بۇزۇقچىلىق قىلىشىڭ مۇمكىن)

دېگەنگە ئوخشاش.

«عَسَـى» تولۇق پېئىل بولۇپ كېلىدۇ. يەنى، پائىل بىلەنلا مەنا ئۇقتۇرىدۇ، خەۋەرگە موھتاج بولمايدۇ. بۇنداق ۋاقىتتا ئۇنىڭدىن كېيىنلا «أَنْ» بىلەن بىرگە بىر كەلگۈسى زامان پېئىلى كېلىدۇ. مەسىلەن:

﴿عَسَى أَنْ يَهْدِيَنِ رَبِّي﴾

«عسى»نىڭ پائىلى

(پەرۋەردىگارىم مېنى توغرا يولغا باشلىشى مۇمكىن)

دېگەنگە ئوخشاش.

بەزىدە «عَسَى»دىن بۇرۇن بىر ئىسىم ئىلگىرى كېلىپ، «عَسَى»دىن كېيىن ياسالما مەسدەر كېلىدۇ. بۇ ۋاقىتتا «عَسَى»دىن بۇرۇن كەلگەن ئىسىم ئىگە، ياسالما مەسدەر «عسى»نىڭ پائىلى بولۇپ كېلىدۇ. مەسىلەن:

الْمُدَرِّسُ عَسَى أَنْ يُرَاجِعَ الدَّرْسَ السَّابِقَ

ئىگە «عسى»نىڭ پائىلى

(ئوقۇتقۇچى ئىلگىركى دەرسنى قايتا چۈشەندۈرۈپ قويۇشى مۇمكىن)

دېگەنگە ئوخشاش.

4- مەزمۇن: مەسدەرگە ئايلاندۇرغۇچى «مَا» توغرىسىدا

تېكىستتە ﴿فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ﴾ دېگەن ئايەت ئۇچرايدۇ. ئۇنىڭدىكى «مَا» بولسا ئۇزىدىن كېيىن كەلگەن پېئىلنى مەسدەرگە ئايلاندۇرىدىغان «مَا» (ما المصدرية)دۇر. مەسىلەن:

بَعْدَ مَا انْتَهَتِ الصَّلاةُ ... (ناماز ئاخىرلاشقاندىن كېيىن ...)

دېگەنگە ئوخشاش.

5- مەزمۇن: شەرتنىڭ جاۋابىنىڭ تاشلىنىشى توغرىسىدا

تېكىستتە ﴿فَأَمَّا الَّذِيْنَ اسْوَدَّتْ وُجُوْهُهُمْ أَكَفَرْتُمْ ...﴾ دېگەن ئايەت ئۇچرايدۇ. بۇنىڭدا «أَمَّا» دېگەن شەرتنىڭ جاۋابى تاشلانغان. ئۇنىڭ تەقدىرى مۇنداق: «فيُقال لَهم».

تمارين

1- أجب عن الأسئلة الآتية:

(1)لِمَ لا تنفتح نافذة الفصل؟

(2)لِمَ غَضِبَ أحمد على جعفر؟

(3)ماذا يُقال للذين تَسْوَدُّ وجوهُهم يوم القيامة؟

(4)أين وُجِدت الساعة؟ ومتى؟

- من أبواب الفعل الثلاثي (اِفْعَلَّ). زِيْدَتْ فيه همزةٌ قبلَ الفاءِ وضُعِّفَتْ اللاَّمُ. يأتي هذا الباب في الألْوانِ والعُيُوب.

ومنها باب (اِفْعَالَّ)، زِيدَت فيه همزةٌ قبل الفاءِ، وألفٌ بعدَ العَيْنِ، وضُعِّفَ اللاّمُ. ويأتي في الألْوان.

2- استخرج من الدرس الأفعال الواردة من هذين البابَيْن.

3- تأمل المثال، ثم هات المضارع، والمصدر، واسم الفاعل من الأفعال الآتية:

الماضي	المضارع	المصدر	اسم الفاعل
اِحْمَرَّ	يَحْمَرُّ	اِحْمِرَارٌ	مُحْمَرٌّ
اِصْفَرّ	....	....	....
اِبْيَضَّ	....	....	....
اِسْوَدَّ	....	....	....

اِخْضَرّ ....

اِعْوَجّ ....

4- تأمل المثال، ثم هات المضارع، والمصدر، واسم الفاعل من الفعلين الآتيين:

اِصْفَارَّ	يَصْفَارُّ	اِصْفِيرارٌ	مُصْفَارٌ
اِحْمَارَّ	....	....	....
اِدْهَامَّ	....	....	....

5- اذكر باب كل فعل مما يأتي:

اِسْوَدَّ	اِشْتَدَ	اِحْمَارَّ
اِبْيَضّ	اِدْهَامّ	اِشْتَقّ
اِعْوَجَّ	اِنْفَضَّ	اِنْشَقَّ

6- تأمل الأمثلة الآتية لباب (اِفْعَلَّ):

(1)اِحْترَقَ الخَشَبُ وأسْوَدَّ.

(2)غَسَلْتُ الثّوبَ الوَسِخَ بالصابون فَابْيَضَّ.

(3)قَد اصْفَرَّتْ أَسْنَانُك يابُنَيَّ، ألا تَسْتَاك.

(4)تَخْضَرُّ الأشجارُ في الرَّبيع.

(5)اِصْفَرَّ وجهُه من الخوفِ.

(6)غَضِبَ المدرس فاحْمَرَّتْ وَجْنَتَاهُ.

(7)اِقْلِ هذه السَّمَكَةَ حتَّى تَحْمَرَّ .أَخرِجْها من المِقْلاَةِ فَوْرَ احْمِرَارِها.

(8)المِنْجَلُ اسْتِقامَتُه في اعْوِجاجِه.

(9)في الحديث" :إنّ أوّلَ وقتِ صلاةِ العصْرِ حينَ يدخُل وقتُها، وإنّ آخِرَ وقتِها حينَ تَصْفَرُّ الشمس."

(10) عن عليّ رضي الله عنه: "كنّا إذا أحْمَرَّ البَأسُ اتَّقَيْنا برسول الله صلى الله عليه وسلم".

(اِحْمَرَّ البَأسُ: أَيْ اشْتَدَتَ الحَرْبُ).

– (أراك ضعيفاً): (رأَى) هذه بمعنى (عَلِمَ)، وتسمى (رأَى القَلْبِيَّة) .تنصِب رَأَى القَلْبِيَّةُ مفعولَيْن أَصْلُهما مبتدأٌ وخبرٌ (مثل ظَنَّ) .نحو:

أنتَ ضعيفٌ. أراكَ ضعيفاً.

وفي التنزيل: {إنهم يَرَوْنَه بعيداً، ونَراه قَريباً} [المعارج/ 6–7].

أمّا (رأَى البَصَرِيَّةُ (فتنصِب مفعولاً واحداً، نحو :أرأيت المدرسَ؟

7- أدخل (رأى القلبيّة (على الجمل الآتية:

أَنْتَ مُسْتَعْجِلٌ. أراك..

هو حَزِينٌ. رأيت...

الطلاب مجتهدون. أترى... ؟

– (عَسَى أَنْ يكونوا خيراً منهم): (عَسَى) من أَفْعالِ الرَّجاءِ، وتُفِيد التَّرَجِّي أو الإشْفَاق، نحو:

(أ) {عَسَى الله أنْ يتوبَ عليهم}[التوبة/102]. أي: يُرْجَى أن يتوبَ الله عليهم.

(ب) {وعسى أَنْ تَكْرَهوا شيئاً وهو خير لكم}[البقرة/1216]. أي: يُخْشَى أَنْ تَكْرَهوا.

تعمل (عَسَى) عَمَلَ (كانَ). ويكون خبرُها فعلاً مضارِعاً مُقْتَرِناً بـ(أَنْ)، نحو: عَسَى الله أنْ ينفعَنا بك. هنا لَفظُ الجَلالَةِ اسمُها، والمصدر المؤوَّل (أَنْ يَنْفَعَ) خبرُها. وفي (عَسَيْتَ أَنْ تُفْسِدَ في الأرض)، التاءُ اسمُها، والمصدر المؤوَّل (أَنْ تُفْسِدَ) خبرُها.

وتأتي (عَسَى) تامَّةً، أي تَكْتَفِي بمرفوعِها، فلا تحتاجُ إلى الخبر، وذلك إذا وَلِيَها (أَنْ وَالفِعْلُ)، نحو: {عَسَى أَنْ يَهْدِيَنِ رَبِّي}.[الكهف/ 24]. هنا المصدرُ المُؤَوَّلُ فاعلُ عَسَى.

وفي "كيفَ محمدٌ الآن؟ عَسَى أنْ يكونَ أحْسَنَ " يجوز أن يكونَ "عسى "ناقصةً، وذلك إذا قَدَّرْتَ فيها ضميراً مستتراً .وإذا لم تقدِر فهي تامَّة.

– عَسَى الناقصة: عَسَى الله أنْ يَهْدِيَهُ. عَسَيْتُ أنْ أنجح.

ـ عَسَى التَّامَّة: عَسَى أنْ يَهْدِيَهُ الله. عَسَى أنْ أنْجح.

8- حَوِّلْ" عَسَى "الناقصة إلى تامَّة فيما يأتي:

(1)عَسَيْتَ أنْ تعودَ غداً.

(2)عَسَى الله أنْ يغفِرَ لي.

(3)أين زملاؤنا؟ عَسَوا أنْ يحضُرُوا الدَّرس.

(4)كيف الطالباتُ الجُدُدُ؟ عَسَيْنَ أنْ يفهمْنَ الدروسَ.

9- حَوِّلْ" عَسَى "التامَّة إلى ناقصة فيما يأتي:

(1)عَسَى أنْ نُقْبَلَ في الدَّراسات العُلْيا.

(2)عَسَى أن تُسافِرِي غداً.

(3)عَسَى أنْ يسْمَحَ لنا المديرُ بِالانصراف.

(4)عَسَى أنْ يَتَّحِدَ المسلمون.

أدْخِلْ" عَسَى" في جملتين من إنشائك على أن تكون ناقصةً في الأولَى، وتامَّة في الأخرى.

{فَذُوقوا العذابَ بما كنتم تكفُرون} هذه (مَا المصدريّةُ) (بِمَا كنتم تكفُرون) أي بكَوْنكم تكفرون. (بعد ما انتهت الصلاة) أيْ بعدَ انْتِهاءِ الصلاةِ.

– قال تعالَى: {لهم عَذابٌ شديدٌ بما نَسُوا يومَ الحِسَابِ} [ص/26]. أَيْ بِنَسْيَانِهم يومَ الحسابِ.

– {فأَمّا الذين اسْوَدَّتْ وجُوهُهم أكَفَرْتم ... } هنا جوابُ (أَمّا) محذوفٌ، وتَقْديرُه: فَيُقالُ لهم.

10– هات مضارع :فَقَدَ. اِسْتَاكَ.

11– ما معنى (الوَجْنَة)؟ وما جمعُها.

(25) الدرس الخامس و العشرون

المدرس: ادخل يازكريا. تأخّرت كثيرا. ما الذي أخّرك؟

ئوقۇتقۇچى: ئى زەكەريا، كىرگىن. سەن كۆپ كېچىكىپ قالدىڭ. سىنىڭ كېچىكىپ قېلىشىڭدىكى سەۋەپ نىمە؟

زكريا: كنتُ مُتْعباً، فاستلْقَيتُ على قَفَايَ بعد الصلاة لكَي أستريحَ قليلاً، فغَلَبَني النومُ. وما استَيْقَظْتُ إلا الساعةَ التاسعة . فتوضأتُ، وتوجَّهتُ بسرعةٍ إلى هنا. لا استحمَمْتُ ولا أفْطرتُ.

زەكەريا: مەن چارچاپ كەتتىم، نامازدىن كېيىن بىر دەم ئارام ئېلىش ئۈچۈن ئوڭدىسىغا ياتتىم، مەن ئۇخلاپ قاپتىمەن. مەن پەقەت سائەت توققۇزدا ئويغاندىم. دەرھال تەھارەت ئېلىپ تېزسۈرئەتتە بۇ يەرگە ماڭدىم. مۇنچىغا چۈشمىدىم ھەمدە تاماقمۇ يېمىدىم.

المدرس: ألم يُوقِظْكَ زملاؤُك؟

ئوقۇتقۇچى: ساۋاقداشلىرىڭ ئويغاتمىدىمۇ؟

زكريا: إنَّ زملائي الذين يسكنون معي ذهبوا كلُّهم إلى المطار لاسْتِقْبالِ رئيسِهم.

زەكەريا: مەن بىلەن بىرگە تۇرىدىغان ساۋاقداشلىرىمنىڭ ھەممىسى رەئىسنى كۈتۈۋېلىش ئۈچۈن ئايرودرومغا كەتكەن ئىدى.

المدرس: لا بأسَ. اقرأ الحديث يامَرْوانُ.

ئوقۇتقۇچى: ھېچقىسى يوق. ئى مەرۋان ھەدىسنى ئوقۇغىن.

مـروان: **عن أبي ذرٍّ عن النبيّ صلى الله عليه وسلم فيما روى عن الله تبارك وتعالى أنَّه قال" :يا عِبَادِي إنِّي حرّمْتُ الظُّلمَ على نَفسي، وجعلته بينكم محُرَّما، فلا تَظَاَلُموا.**

ياعبادي كلكُمْ ضالٌّ إلاّ مَنْ هَدَيْته، فاستَهْدُونِي، أَ هْدِكُم.

ياعبادي، كلُكم جائع إلا من أطعمْته، فاسْتَطْعِمُوني أُ طْعِمْكم.

ياعبادي، كلكم عارٍ إلا من كَسَوتُه، فاستكْسُونِي، أكْسُكُم.

ياعبادي، إنكم تخُطِئُون بالليل والنَّهار، وأنا أَغْفِرُ لكُم الذنوبَ جميعاً. فاستغْفِروني أغفرْ لكم... " (رواه مسلم).

مەرۋان: ئەبۇ زەر ئارقىلىق پەيغەمبەر(صلى الله عليه وسلم) دىن نەقلى قىلىنىشىچە الله تبارك وتعالى مۇنداق دىگەن: «ئى بەندىلىرىم، مەن زۇلۇمنى ئۆزۈمگە هارام قىلدىم هەمدە زۇلۇمنى سىلەرنىڭ ئاراڭلاردىمۇ هارام قىلدىم، سىلەر ئۆز-ئارا زۇلۇم قىلىشماڭلار.

ئى بەندىلىرىم، مەن هدايەت قىلغان كىشىدىن باشقا سىلەرنىڭ هەممىڭلار ئازغۇن، مەندىن هدايەت تەلەپ قىلىڭلار، مەن سىلەرنى هدايەت قىلىمەن.

ئى بەندىلىرىم، مەن تائام بەرگەن كىشىدىن باشقا سىلەرنىڭ هەممىڭلار ئاچ، مەندىن تاماق تەلەپ قىلىڭلار، مەن سىلەرگە تاماق بىرىمەن.

ئى بەندىلىرىم، مەن كىيىم كىيگۈزگەن كىشىدىن باشقا سىلەرنىڭ هەممىڭلار يالىڭاچ، مەندىن كىيىم كىيگۈزۈشنى تەلەپ قىلىڭلار، مەن سىلەرگە كىيىم كىيگۈزىمەن.

ئى بەندىلىرىم، سىلەر كىچە-كۈندۈز خاتالىشىسىلەر، مەن سىلەرنىڭ بارلىق گۇناهلىرىڭلارنى مەغپىرەت قىلىمەن، مەندىن گۇناهلىرىڭلارغا مەغپىرەت

تەلەپ قىلىشلار، مەن سىلەرنىڭ بارلىق گۇناھلىرىڭلارنى مەغپىرەت قىلىمەن...» (مۇسلىم نەقلى قىلغان)

(يدخل عبد المَلِك)

(ئابدۇل مەلىك كىرىدۇ)

المدرس: آلآن تَأْتي وقد انتهى الدرس أوْ كاد؟

ئوقۇتقۇچى: سەن ھازىركىلەمسەن، ۋەھالەنكى دەرس ئاخىرلاشتى ياكى ئاخىرلىشاي دەپ قالغان تۇرسا؟

عَبْد الملك: ذهبتُ إلى مُسْتَوصَف الجامعة، فحوّلني الطبيبُ إلى المسْتَشْفى العامّ.

ئابدۇل مەلىك: مەن ئونۋېرستىت دورىخانىسىغا بارغانىتىم، دوختۇر مىنى خەلق دوختۇرخانىسىغا يوللىدى.

المدرس: لا بأسَ عليك، طَهُورٌ إن شاءَ الله. استأْذَنتَ المديرَ؟

ئوقۇتقۇچى: ئەندىشە قىلما، اللە خالىسا سەن ساقىيىپ كېتىسەن. سەن مۇدىردىن روخسەت سورىدىڭمۇ؟

عبد الملك: نعم، استَأْذَنْتُه قبل الذَّهاب، فأَذِنَ لي.

ئابدۇل مەلىك: شۇنداق. مەن بىرىشتىن بۇرۇن ئۇنىڭدىن روخسەت سورىدىم، ئۇ ماڭا روخسەت بەردى.

(يَرِنُّ الجرُس، فيَخْرجُ المدرّس، ويَتْبعه حامدٌ ، ويُسِرُّ إليهِ حَدِيثاً)

(قوڭغۇراق چېلىندۇ، ئوقۇتقۇچى چىقىپ كېتىدۇ، ھامىد ئۇنىڭ كەينىدىن چىقىپ ئۇنىڭغا مەخپى بىر سۆزنى دەيدۇ)

حامدٌ: يافضيلةَ الشيخ، أُريدُ أَنْ أتحدَّثَ إليك في موضوعٍ، ولكنَّني أسْتَحيِي.

هامد: ئى پەزىلەتلىك شەيخ، مەن ساڭا بىر گەپنى دېمەكچى ئىدىم، بىراق ھايا قىلىپ خىجىل بولۇپ قالدىم.

المدرس: قُلْ ولا تَسْتَحْيِ.

ئوقۇتقۇچى: دېگىن، خىجىل بولما.

حامد: احْتاجُ إلى مَبْلَغٍ من المال. اسْتَقْرَضْتُ من زملاءَ لي، فلمْ يُقرضُوني. فهل يُمكِنُني أن أَقْتَرِضَ منك؟

هامد: مەن ئىقتىسادقا ئېھتىياجلىق ئىدىم. ساۋاقداشلىرىمدىن قەرزسورىدىم ئۇلار ماڭا قەرزبەرمىدى، مەن سەندىن قەرز ئېلىپ تۇرسام بولامدۇ؟

المدرس: نعم، إن شاءَ الله.

ئوقۇتقۇچى: بولىدۇ. الله خالىسا.

حامد: جزاكَ اللهُ خيراً. سآتيكَ بعدَ صلاةِ العصر إنْ شاءَ الله.

هامد: الله ساڭا ياخشى مۇكاپات بەرسۇن. الله خالىسا مەن سىنىڭ قىشىڭغا ئەسىر نامىزىدىن كېيىن بارىمەن.

المدرس: إذَنْ أنتظرُكَ.

ئوقۇتقۇچى: ئۇنداقتا مەن سىنى كۈتىمەن.

حامد: أنت الآن في بيتك الجديد. أليس كذلك؟

هامد: سەن ھازىر يېڭى ئۆيىڭدە . شۇنداق ئەمەسمۇ؟

المدرس: بلى.

ئوقۇتقۇچى: شۇنداق.

حامد: عسى أن تكون مُسْتَرِيحاً فيه.

هامد: ئېھتىمال سەن ئۇ ئۆيدە ئارام ئېلىۋاتىسەن.

المدرس: نعم. الحمد لله.

ئوقۇتقۇچى: شۇنداق. اللهغاشۇكرى.

بۇ دەرستىكى گراماتىكىلىق قائىدىلەر:

1- مەزمۇن: «اِسْتَفْعَلَ» بابى توغرىسىدا

بۇ دەرسىمىزدە ئۈچ ھەرپلىك مەزىد (ثلاثي مزيد) پېئىللىرىنىڭ بابلىرىدىن بولغان «استفعل» بابى توغرىسىدا توختىلىپ ئۆتىمىز.
بۇنىڭدا پېئىلنىڭ «ف»سىنىڭ ئالدىدا بىر ئۈلانما ھەمزە (ا)، بىر «س» ۋە بىر «ت» زىيادىدۇر. مەسدىرى «استفعال» ئۆلچىمىدە تۈرلىنىدۇ. مەسىلەن:

اِسْتَقْبَلَ / يَسْتَقْبِلُ اِسْتِقْبَالٌ (كۈتمەك، قارشى ئالماق)
اِسْتَقَالَ / يَسْتَقِيلُ اِسْتَقَالَةٌ (اِسْتِقْيَالٌ) (ئىستىپا سورىماق)
اِسْتَفَادَ / يَسْتَفِيدُ اِسْتَفَادَةٌ (اِسْتِفْيَادٌ) (ئېرىشمەك، ئىگە بولماق)
دېگەنگە ئوخشاش.

2- مەزمۇن: «كَيْ» توغرىسىدا

تېكىستتە «اِسْتَلْقَيْتُ عَلَى قَفَايَ لِكَيْ أَسْتَرِيْحَ» دېگەن جۈملە ئۇچرايدۇ.
بۇنىڭدىكى «كَيْ» بولسا كەلگۈسى زامان پېئىلىنىڭ ئاخىرىنى زەبەرلىك ئوقۇتىدىغان قوشۇمچىدۇر.
«كَيْ» ـــ مەسدەر قوشۇمچىسى (حرف المصدريّة) ۋە زەبەر ئوقۇتىدىغان قوشۇمچىدۇر. يەنە ھازىرقى زامان پېئىللىرىنىڭ بېشىغا كىرىپ ئۇلارنى كېلىدىغان زامانغا ئۆزگەرتىدىغان قوشۇمچە (استقبال) دەپمۇ ئاتىلىدۇ. چۈنكى، بۇ قوشۇمچە ئۇزىدىن كېيىن كەلگەن پېئىلنى ياسالما مەسدەرگە ئايلاندۇرىدۇ.
يۇقىرىدا ئۆتكەن جۈملىنىڭ تەقدىرى مۇنداق: اِسْتَلْقَيْتُ عَلَى قَفَايَ لِلْإِسْتِرَاحَةِ (مەن ئارام ئالاي دەپ يېنىچە ياتتىم).
«كَيْ»گە كۆپىنچە سەۋەبنى ئۇقتۇرىدىغان «ل» قوشۇلىدۇ. ئەگەر ئۇ قوشۇلمىسا پەرەز قىلىنىدۇ.
ئەگەر پېئىلنىڭ بېشىغا بولۇشسىزلىق قوشۇمچىسى بولغان «لَا» كىرسە، ئۇ «كَيْ»گە قوشۇپ يېزىلىدۇ.

مەسلەن:
أَسْرِعْ لِكَيْلا تَتَأَخَّرَ عَنِ الدَّرْسِ (دەرسكە كېچىكىپ قالماسلىق ئۈچۈن تېز ماڭ)
دېگەنگە ئوخشاش.

3- مەزمۇن: «إِذَنْ» توغرىسىدا

تېكىستتە «إِذَنْ أَنْتَظِرُكَ» دېگەن جۈملە ئۇچرايدۇ. بۇنىڭدىكى «إِذَنْ» كەلگۈسى زامان پېئىلىنىڭ ئاخىرىنى زەبەرلىك ئوقۇتىدىغان قوشۇمچىلار قاتارىدىندۇر.
«إِذَنْ» ـــ جاۋاب، جەزا (جزاء)، زەبەر ئوقۇتقۇچى ۋە ئىستىقبال (اِسْتِقْبَال) قوشۇمچىسىدۇر.
ئۇ تۆۋەندىكى شەرتلەر ئاستىدا كەلگۈسى زامان پېئىلىنى زەبەرلىك ئوقۇتىدۇ: 1) پېئىلنىڭ ئالدىدا كېلىش؛ 2) ئۇنىڭ بىلەن پېئىلنىڭ ئوتتۇرىسى قەسەم ياكى بولۇشسىز قىلىش قوشۇمچىسى «لَا»دىن باشقا قوشۇمچىلار بىلەن ئايرىلماسلىق؛ 3) پېئىلنىڭ زامانى كېلىدىغان زامان بولۇش.
بۇ ئۈچ شەرتتىن بىرى كەم بولسا، «إِذَنْ» كەلگۈسى زامان پېئىلىنى زەبەرلىك ئوقۇتالمايدۇ. مەسىلەن:
سَأَزُورُكَ الْيَوْمَ بَعْدَ صَلاَةِ الْمَغْرِبِ إِنْ شَاءَ اللّٰهُ.
(ئاللاھ خالىسا مەن سېنى بۈگۈن نامازشامدىن كېيىن زىيارەت قىلىمەن)
إِذَنْ أَنْتَظِرُكَ. (ئۇنداقتا مەن سېنى كۈتىمەن)
دېگەنگە ئوخشاش.

4- مەزمۇن: ئۆتكەن زامانىنى بولۇشسىز قىلىدىغان «لا» توغرىسىدا

تېكىستتە «لَا اسْتَحْمَمْتُ وَلَا أَفْطَرْتُ» دېگەن جۈملە ئۇچرايدۇ. بۇنىڭدىكى «لَا» ئۆتكەن زامان پېئىلىنى بولۇشسىز قىلىش ئۈچۈن كەلگەن.
بۇ ھەقتە مۇنداق قائىدە بار: ئەگەر «لَا» ئۆتكەن زامان پېئىلىنى بولۇشسىز قىلىش ئۈچۈن كەلگەن بولسا، ئۇنىڭ تەكرارلىنىشى ۋاجىب (زۆرۈر). مەسلەن:
﴿فَلَا صَدَّقَ وَلَا صَلَّى﴾ ((كاپىر قۇرئانغا) ئىشەنمىدى، ناماز ئوقۇمىدى)
لَا رَأَيْتُهُ وَلَا كَلَّمْتُهُ (مەن ئۇنى كۆرمىدىم ھەم ئۇنىڭغا سۆز قىلمىدىم)
دېگەنگە ئوخشاش.

5- مەزمۇن: ھالنىڭ «و»سى توغرىسىدا

ئەگەر ھالنىڭ «و»سى (واو الحال) تەركىبىدە بولۇشلۇق ئۆتكەن زامان پېئىلى بولغان جۈملىگە كىرسە، ئۇنىڭ بىلەن «قَد» بىللە كىرىدۇ. مەسىلەن:

دَخَلْتُ الْمَسْجِدَ وَالْإِمَامُ يُسَلِّمُ — ئىسىملىق جۈملە
دَخَلْتُ الْمَسْجِدَ وَقَدْ سَلَّمَ الْإِمَامُ — پېئىللىق جۈملە

(مەن ئىمام سالام بېرىۋاتقاندا مەسجىدكە كىردىم)

وَصَلْتُ الْمَطَارَ وَالطَّائِرَةُ تَهْبِطُ — ئىسىملىق جۈملە
وَصَلْتُ الْمَطَارَ وَقَدْ هَبَطَتْ الطَّائِرَةُ — پېئىللىق جۈملە

(مەن ئايرودرومغا ئايروپىلان چۈشۈۋاتقاندا يېتىپ كەلدىم)

دېگەنگە ئوخشاش.

6- مەزمۇن: «جَعَلَ» توغرىسىدا

تېكىستتە «وَجَعَلْتُهُ بَيْنَكُمْ مُحَرَّمًا» دېگەن جۈملە ئۇچرايدۇ. بۇنىڭدىكى «جَعَلَ» بۇ يەردە تەھۋىل (تحويل) پېئىللىرىدىن بولۇپ، «صَيَّرَ» مەنىسىدە كەلگەن. ئۇ ئەسلى جۈملىدە ئىگە ۋە خەۋەر بولغان ئىككى تولدۇرغۇچنى زەبەرلىك ئوقۇتىدۇ. مەسىلەن:

اَلْخَمْرُ حَرَامٌ — جَعَلَ اللهُ الْخَمْرَ حَرَامًا
(ھاراق ھارام) — (ئاللاھ ھاراقنى ھارام قىلدى)

﴿وَاللهُ جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ بِسَاطًا﴾ (ئاللاھ سىلەرگە زېمىننى بىسات قىلدى)

دېگەنگە ئوخشاش.

«جَعَلَ» يەنە «ظَنَّ» مەنىسىدىمۇ كېلىدۇ. بۇ ۋاقىتتا ئۇ كۆچەيتىش پېئىللىرىدىن بولىدۇ. مەسىلەن:

﴿وَجَعَلُوا الْمَلَائِكَةَ الَّذِينَ هُمْ عِبَادُ الرَّحْمَٰنِ إِنَاثًا﴾

(ئۇلار مەرھەمەتلىك ئاللاھنىڭ بەندىلىرى بولغان پەرىشتىلەرنى قىز دەپ ئېتىقاد قىلدى)

دېگەنگە ئوخشاش.

«جَعَلَ» مۇشۇ ئىككى خىل مەنىسى بىلەن «ظَنَّ»نىڭ قېرىنداشلىرى قاتارىدىن ھېسابلىنىدۇ.

ئۇ يەنە باشلاش پېئىلى بولۇپمۇ ھېسابلىنىدۇ. بۇ ۋاقىتتا ئۇ «كَانَ»نىڭ ئەملىنى قىلىدۇ. مەسىلەن:

جَعَلَ حَامِدٌ يَضْرِبُنِي (ھامىد مېنى ئۇرۇشقا باشلىدى)

دېگەنگە ئوخشاش.

ئۇ يەنە «أَوْجَدَ» مەنسىدىمۇ كېلىدۇ. بۇ ۋاقىتتا تولۇق پېئىل بولۇپ، بىر تولدۇرغۇچىنىڭ ئاخىرىنى زەبەرلىك ئوقۇتىدۇ. مەسىلەن:

﴿الْحَمْدُ للهِ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَ﴾ (ئەنئام 1- ئايەت)

(جىمى ھەمدۇ-سانا ئاسمانلارنى ۋە زېمىننى ياراتقان، زۇلمەتلەرنى ۋە نۇرنى پەيدا قىلغان ئاللاھقا خاستۇر)

دېگەنگە ئوخشاش.

7- مەزمۇن: مۇتەكەللىمنىڭ «ي»سى توغرىسىدا

مۇتەكەللىم (بىرىنچى شەخس)نىڭ «ي»سى ئاخىرى سۈكۇنلۇق ئەلىف ياكى سۈكۇنلۇق «ي» بولغان ئىسىمغا قوشۇلغاندا زەبەرلىك ئوقۇلىدۇ. مەسىلەن:

فَتَى + ي = فَتَايَ (مېنىڭ بالا خىزمەتچىم)

عِصا + يِ = عصايَ (مېنىڭ ھاسام)

غسلْتُ يديَّ (مەن ئىككى قولۇمنى يۇدۇم)

دېگەنگە ئوخشاش.

تمارين

1- أجب عن الأسئلة الآتية:

(1)متى استيقظ زكريا من النوم؟

(2)لمَ تأخر عبد الملك؟

(3)ماذا طلب حامد من المدرس؟

- من أبواب الفعل الثلاثي المزيد باب (اِستَفْعَلَ) زِيدَت في أوله همزةٌ وسينٌ وتاءٌ نحو: اِستَقْبَلَ، اِسْتَغْفَرَ، اِستَمَرَّ.

2- استخرج من الدرس الأفعال الواردة فيه من هذا الباب.

3- تأمل المثال، ثم هات المضارع، والأمر، والمصدر من الأفعال الآتية:

الماضي	المضارع	الأمر	المصدر
اِسْتَقْبَلَ	يَسْتَقْبِلُ	اِسْتَقْبِلْ	اِسْتِقْبَالٌ
اِسْتَغْفَرَ	....	....	....
اسْتَعَدَّ	....	....	....
اِسْتَلْقَى	....	....	....
اِستَرَاحَ	....	....	اِستِرَاحَةٌ
اِسْتَقَال	....	....	....
اسْتَفَادَ	....	....	....

4- عَيِّنْ في الأمثلة الآتية باب (اِسْتَفْعَل) بِمُشْتَقَّاته:

(1) أَسْتَحِمُّ بالماءِ البارِدِ.

(2) اِسْتَأْجَرْت هذه الشَقَّة بـ هـ ا ألف ريالٍ.

(3) يَسْتَمِرُّ الامتحانُ أكثر من يومين.

(4) اِسْتَعِدّوا للامتحان فإنه قريب جداً.

(5) اِسْتَسْلَمَ المُجْرِمُ للشرْطَة.

(6) يُسْتَحَبُّ الغُسْل للإحْرام.

(7) لا يجوز الاسْتِعَانَةُ بِغَير الله.

(8) أنا مُسْتَعِدٌّ للسفر.

(9) أرجو لك مُسْتَقْبَلاً زاهِراً.

(10) وفي التنزيل: {وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلائِكَةِ اسْجُدُوا لآدَمَ فَسَجَدُوا إِلاَّ إِبْلِيسَ أَبَى وَأَسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ} [البقرة/ 34].

- (اِسْتَلْقَيْتُ على قَفَايَ لِكَيْ أَسْتَرِيحَ). (كَيْ) من نَواصِب المضارع ويُسَمَّى (حرفَ مَصْدَرِيَّةٍ وَنَصْبٍ واسْتِقْبالٍ) لأنها تجعل ما بعدها في تَأويل مَصْدَرٍ ، فتأويلُ المثالِ السابق: اِسْتَلْقَيْتُ عَلَى قَفَايَ لِلاسْتِرَاحَة.

والغالبُ أن تَسْبِقَها لامُ الجرِّ التي تُفيد التَعْليل، فإن لم تَسْبِقْها فهي مُقَدَّرَةٌ . إذا دخلت لا النافيةُ على الفعل كُتِبَتْ مُتَصِلَةً بِ(كَيْ): لِكَيْلاَ، نحو :أَسْرِعْ لِكَيْلاَ تتأخَّرَ عن الدرس.

تأمل الأمثلة الآتية لـ (لِكَيْ):

(أ) الْتَحَقْتُ بالجامعة الإسلامية لكي أتعلّمَ اللغة العربية وعلوم الدين.

(ب) اِجتهِدْ كي تَنجح .

(ج) قال أحمد لأخته: اِبْحَثِي عن هذا الكتاب في مكتبة كُلِّيَّتِك. اكتبي اسْمَه لكيلا تَنْسَي.

(د) ذهب زملائي إلى السوق لكي يَشْتَرُوا الحوائج.

(هـ) أسْرِعوا لكيلا تَفُوتَنا الطائرةُ.

5- ضع في الفراغ فيما يأتي (لِكَيْ /لِكَيْلاَ)، ثم عَدِّل الفعل الذي يليها:

(1)اتّصل كثير من الشّباب بالجامعة .... يَسْتَفْسِرُونَ عن شروطِ القَبُولِ.

(2)كان مَوعِد الرحلة الساعة الثالثة صباحاً. فجلسنا نتحدّثُ .... ننامُ.

(3)سألتك أسئلة كثيرة .... أفهمُ المَسْألة جيّداً.

(4)ياجُرْجُ، غيِّرِ اسْمَك .... يَظُنُّ الناسُ أنك نَصرَانِيٌّ.

(5)يازينب، اسْتَيْقِظي مبكرةً .... تَتَأخَّرين عن أداءِ الصلاةِ والدرس.

6- (إِذَنْ أَنْتَظِرَكَ). (إِذَنْ) من نواصِب المضارع. وتُسَمَّى (حَرْفَ جوابٍ وجزاءٍ ونصبٍ واسْتِقْبال).

تأمَّلَ الأمثلة الآتية تفهمْ معناها:

حامَد :سأزُورُكَ اليومَ بعد صلاة المغرب إن شاء الله.

خالد :إذن أنتظرَك.

المدرس :هذا أحسنُ مُعْجَمٍ مدرسيّ.

الطلاب :إذَنْ نَشترِيَهُ.

علي :يصل أستاذنا غداً إلى المدينة المنورة إن شاء الله.

زملاؤه :إذَنْ نستقبلَه في المطار.

المدرس :أخشى أن يُطْوَى قَيْدُك، فإن غيابَك كثيرٌ.

حامد :إذن لا أغيبَ في المستقبَل إن شاء الله.

تَنْصِب (إذَنْ) الفعل المضارع بالشُروط الآتية:

(أ) أن تكون مُتَصَدِّرَةً.

(ب) أن تكون غيرَ مفصولةٍ عن الفعل بِغَيْرِ القَسَمِ، ولا النافيةِ.

(ج) أن يكون زَمَنُ الفعلِ مُسْتَقْبَلاً.

(1)هات ثلاثة أمثلة لـ (إذن).

(2)يقول طالب شيئاً، وَيرُدُّ عليه زميله مستعملاً (إذن).

- (لا استَحْمَمْتُ ولا أَفْطَرْتُ). إذا نُفِيَ الماضي بِ (لا) وَجَبَ تَكْرارُها.

وفي التنزيل: {فَلا صَدَّقَ وَلاَ صَلَّى} [القيامة/ 31].

7- اِنْفِ الفعلين في كل جملة مما يأتي بـ(لا).

(1)قرأتَ الدرسَ وكتبتَه.

(2)رأيتُه وكَلَّمْتُه.

(3)سَألَني وسَألْته.

(4)أكلْنا وشربْنا مُنذ البارِحة.

- (آلآن تأتي وقد انتهى الدرسُ؟). إذا دخلت (واوُ الحالِ) على جملة فعلية فعلها ماضٍ مُثبَتٌ دخلت معها (قَدْ).

8- تأمل المثال، ثم أكمل الناقص:

دخلت المسجد والإمام يُسَلِّم. دخلت المسجد وقد سَلَّم الإمامُ.

جملة اسمية جملة فعلية فعلها ماض مثبت

(1)دخلت المسجد والإمامُ يُكبِّر.. .

(2)دخلنا المسجد والمُؤَذن يُقِيمُ...

(3)وصلنا المدينةَ المنورة والشمس تغرُبُ..................................... .

(4)وصلت المطار والطائرة تَهْبِطُ... .

(5)دخلت الفصل والمدرس يَشْرَحُ الدرس.................................... .

واو الحال + الجملة الاسمية

واو الحال + قَدْ + الجملة الفعلية فعلها ماضٍ مُثْبِت

– (وَجَعَلْتُه مُحَرَّماً) . (جَعَلَ) هنا من أفعال التَحْوِيل، وهي بمعنى (صَيَّرَ) .تنصب مفعولين أصلهما مبتدأ وخبر ، نحو:

الخَمْرُ حرامٌ . جَعَلَ الله الخمرَ حراماً.

وفي التنزيل:

(1) {ألَم تَرَوْا كَيْفَ خَلَقَ الله سَبْعَ سَمَواتٍ طِبَاقاً وَجَعَلَ القَمَرَ فيهِنَّ نُوراً وَجَعَلَ الشَّمْسَ سِرَاجاً} [نوح/ 15–16] .

(2) {والله جَعَلَ لَكُمُ الأرْضَ بِسَاطاً}[نوح/ 19].

3)) {وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَجَعَلَ النَّاسَ أُمَّةً واحِدَةً}[هود/118].

وتأتي (جَعَلَ) بمعنى (ظَنَّ) وهي من أفعال الرُّجْحانِ، نحو: {وجَعَلُوا المَلائِكَةَ الذين هُمْ عِبَادُ الرَّحمنِ إناثاً} [الزخرف/ 19].

(جَعَلَ) بهذين المَعْنَيَيْنِ من أخوات (ظَنَّ).

وتكون أيضاً من أفعال الشُّرُوع، وتعمل حِينَئِذٍ عَمَلَ (كَانَ)، نحو :جَعَلَ حامدٌ يضربني. (وقد مرّت بك في درس سابق).

وتأتي بمعنى (أَوْجَدَ) وهي فِعْلٌ تامٌ ، وتنصِب مفعولاً واحداً، كما في قوله تعالى: {الحَمْدُ للهِ الَّذِي خَلَقَ السَّمواتِ والأرْضَ، وَجَعَلَ الظُلُماتِ والنُّورَ}.

9- عَيِّنْ معنى (جَعَلَ) فيما يأتي:

(1)جعل المدرّسُ يشرح الدرس.

(2) {وجعلناكم شعُوباً وَقَبائِلَ} [الحجرات/13].

(3)جعل الله الهَواءَ والماءَ.

(4)قال المدرّس للطالب: أَجَعَلْتَنِي مُديراً؟

- (قَفَايَ). ياءُ المتكلِّمِ مفتوحةٌ مَعَ اسمٍ آخرُه ألفٌ أو ياءٌ ساكنتانِ، نحو: عَصايَ. فَتَايَ. دُنْيَايَ. يَدَايَ. غسلت يَدَيَّ.

10- تمرين شفوي: يسأل كلّ طالب زميلَه: متى اسْتَيْقَظْتَ؟ ومن أَيْقَظَكَ؟

11- هات مضارع الأفعال الآتية: غَلَبَ. هَبَطَ. كَسَا. أَفْطَرَ. أَسَرَّ. أَقْرَضَ. اِقترَضَ.

12- اذكر أبواب الأفعال الواردة في حديث أبي ذَرٍّ (رضي الله عنه).

13- هات مفرد :(الحَوائج) و(الشُّرْطَة)، وجمع (القَفَا).

14- ورد في الحديث القدسي: "فلا تَظَالَمُوا" فما أصل كلمة تظالموا؟

15- يُجْمَعُ (عَارٍ) على (عُرَاةٍ) على وزن (فُعَلَةٍ). اجْمَعِ الأسماءَ الآتية هذا الجمعَ :مَاشٍ. قَاضٍ. هَادٍ . رَامٍ. وَالٍ. غَازٍ ، حَافٍ.

- نواصب الفعل المضارع أربعة أحرف هي:

(1)أَنْ :وهي حَرْفُ مَصْدَرِيَّةٍ ونَصْبٍ واسْتِقْبَالٍ، نحو:

{والله يُرِيدُ أنْ يتوبَ عليكم}[النساء/27].

(2)لَنْ :وهي حَرْفُ نَفْيٍ ونَصْبِ واستِقْبالٍ، نحو:

{قالَ: إنَّكَ لَنْ تَستَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا} [الكهف/67].

(3)كَيْ :وهي حرفُ مصدريّةٍ ونصبٍ واستِقْبالٍ، نحو:

{كَيْ نُسَبِّحَكَ كثيراً}[طه/33].

(**4**)إذَنْ :وهي حرفُ جَوابِ وجَزاءٍ ونصبٍ واستقبالٍ، نحو:

حامد :سأَزورُك غداً إنَ شاء الله.

خالد :إِذَنْ أَنتظرَك.

(26) الدرس السادس و العشرون

المدرس: ياعـمّار، هذا هو الكُتَيِّبُ الـذي أريد تَرْجَمَتَه إلى اللغة الفرنسية. أتستطيع أن تُترْجِمه؟

ئوقۇتقۇچى: ئى ئەممار، مانا بۇ مەن سىنىڭ فىرانسۇس تىلىغا تەرجىمە قىلىشىڭنى ئىردە قىلغان كىتاپچە . سەن ئۇنى تەجىمە قىلالەمسەن؟

عمـار: أستطيع بعَوْن الله. فقد تَرْجَمْتُ قبل هذا عِدَّة كتب إسلامية.

ئەممار: اللهنىڭ ياردىمى بىلەن تەرجىمە قىلىشقا قادىر بولىمەن.

المدرس: أريد أن أُوَزِّع الكتيّب المُترجَم على إخوانٍ حَدِيثِي العَهْدِ با لإسلام.

ئوقۇتقۇچى: مەن تەرجىمە قىلىنغان كىتاپچىنى ئىسلامغا يېڭىدىن كىرگەن قېرىنداشلارغا تارقىتىپ بېرىشنى ئىرادە قىلىمەن.

عمـار: إذَنْ أُ تَرْجِمه في أقرب وقت ممكن إن شاء الله.

ئەممار: ئۇنداقتا الله خالىسا ئىمكانقەدەر قىسقا ۋاقت ئىچىدە ئۇنى تەرجىمە قىلىمەن.

المدرس: ياعـمار، إنك تجُيد اللغة الفرنسية وتتكلّمها كما يتكلّم أهلُ فرنسا. أفَعِشت في فرنسا؟

ئوقۇتقۇچى: ئى ئەممار، ھەقىقەتەن سەن فرانسۇس تىلىنى ياخشى بىلىسەن ، سەن ئۇ تىلنى خۇددى فرانسىيە ئەھلى سۆزلىگەندەكلا سۆزلەيسەن. سەن فرانسىيەدە ياشىغانمۇ؟

عمار: نعم، إنني ولدت ونَشَأْتُ وتَرَعْرَعْتُ في باريس لأنَّ أبي كان يعمل هناك. إنه بقي في فرنسا خَمْسَ عَشْرَةَ سنة.

ئەممار: شۇنداق، مەن پارىژدا تۇغۇلۇپ ئۆسۈپ يېتىلدىم چۈنكى دادام ئۇ يەردە خىزمەت قىلاتتى. دادام فرانسىيەدە ئون بەش يىل تۇرۇپ قالدى.

المدرس: هذا هو السبب... اقرأ الآيات يا أحمد.

ئوقۇتقۇچى: بۇ فرانسۇس تىلىنى ياخشى سۆزلىشىڭنىڭ سەۋەبى ئىكەندە... ئى ئەھمەد ئايەتلەرنى ئوقۇغىن.

أحمد: (بعد ما يستَعِيذ) {وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ أَرِنِي كَيْفَ تُحْيِي الْمَوْتَى قَالَ أَوَلَمْ تُؤْمِنْ قَالَ بَلَى وَلَكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قَلْبِي} [البقرة/ 265].

(پاناھلىق تىلىگەندىن كېيىن){ ئۆز ۋاقتىدا ئىبراھىم: «پەرۋەردىگارىم، ئۆلۈكلەرنى قانداق تىرىلدۈرىدىغانلىقىڭنى ماڭا كۆرسەتكىن» دېدى. اللە: «(ئۆلۈكلەرنى تىرىلدۈرەلەيدىغانلىقىمغا) ئىشەنمىدىڭمۇ؟» دېدى. ئىبراھىم: «ئىشەندىم، لېكىن

كۆڭلۈم (تېخىمۇ) قارار تاپسۇن ئۈچۈن (كۆرۈشنى تىلەيمەن)» دېدى.}

{اللهُ نَزَّلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَاباً مُتَشَابِهاً مَثَانِيَ تَقْشَعِرُّ مِنْهُ جُلُودُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ ثُمَّ تَلِينُ جُلُودُهُمْ وَقُلُوبُهُمْ إِلَى ذِكْرِ اللهِ ذَلِكَ هُدَى اللهِ يَهْدِي بِهِ مَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُضْلِلِ اللهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ} [الزمر/ 23] .

{ الله سۆزلەرنىڭ ئەڭ چىرايلىقى بولغان قۇرئاننى نازىل قىلدى. (پاساھەتتە، بالاغەتتە) ئۇنىڭ بەزىسى بەزىسىگە ئوخشاپ كېتىدۇ، (ۋەز - نەسىھەتلەر، ئەھكاملار، قىسسىلەر ئۇنىڭدا) تەكرارلىنىدۇ، (قۇرئاندىكى ئازاب ئايەتلىرى تىلاۋەت قىلىنغان چاغدا) پەرۋەردىگارىدىن قورقىدىغان كىشىلەرنىڭ بەدەنلىرى تىترەيدۇ، ئاندىن الله نىڭ زىكرى ئۈچۈن (يەنى الله نىڭ رەھمىتى، مەغپىرىتىگە دائىر ئايەتلەر تىلاۋەت قىلىنغان چاغدا)، ئۇلارنىڭ بەدەنلىرى ۋە دىللىرى يۇمشاپ (ئارام تاپىدۇ)، ئەنە شۇ (يەنى قۇرئان) الله نىڭ ھىدايىتىدۇركى، ئۇنىڭ بىلەن (الله) خالىغان ئادەمنى ھىدايەت قىلىدۇ، الله ئازدۇرغان ئادەمگە ھېچ ھىدايەت قىلغۇچى بولمايدۇ {[23]

{وَإِذَا ذُكِرَ اللهُ وَحْدَهُ اشْمَأَزَّتْ قُلُوبُ الَّذِينَ لا يُؤْمِنُونَ بِالآخِرَةِ وَ إِذَا ذُكِرَ الَّذِينَ مِنْ دُونِهِ إِذَا هُمْ يَسْتَبْشِرُونَ} [الزمر/ 45] .

{يالغۇز الله تىلغا ئېلىنسا، ئاخىرەتكە ئىشەنمەيدىغانلارنىڭ دىللىرى سىقىلىپ كېتىدۇ. الله تىن باشقا مەبۇدلار تىلغا ئېلىنسا، ئۇلار خۇش بولۇپ كېتىدۇ [45]}

(يدخل رجلٌ ويسلِّم)

(بىر كىشى كىرىدۇ ھەمدە سالام بېرىدۇ)

المدرس: **(بعد ما يَرُدُّ التحيّة) يا إخوان، هذا هو المراقبُ الجديد. من كان لديه سؤالٌ فليسأله.**

ئوقۇتقۇچى: (سالام قايتۇرغاندىن كېيىن) ئى قېرىنداشلار، بۇ يېڭى كۆزەتچى. قانداق كىشىنىڭ سوئالى بولسا ئۇنىڭدىن سورىسۇن.

حامد: **ياشيخ، مِنَّا من يريد أن يشترك في مُعَسْكَرِ الجامعة. أفيسجِّل اسمَه لديك الآن؟**

ھامىد: ئى شەيخ، بىزنىڭ ئىچىمىزدىن ئونۋېرستىت لاگېرىغا قاتنىششنى خالايدىغان كىشى بار. ئۇ ھازىر ئىسمىنى سىنىڭ يېنىڭدا تىزىملىتامدۇ؟

المراقب: **نعم. هذا، وأريد أن أَدُلّكم على أمر فيه أجرٌ إن شاء الله. مِنْ طلاب المعهد مَنْ هم بحاجة إلى مُساعَدة . فسَاعِدوهم مِمّا آتاكم الله. من أراد أن يساعدهم فليتّصل بأَمِين صُنْدوق البرِّ أو مدير المعهدِ.**

كۆزەتچى: شۇنداق. مانا، مەن سىلەرگە الله خالىسا ئەجىر بار ئىشنى كۆرسىتىپ قويۇشنى ئىرادە قىلىمەن. ئىنستىتوت ئوقوغۇچىلىرىدىن ياردەمگە مۇھتاج كىشىلەر بار. شۇڭا سىلەر الله سىلەرگە بەرگەن بىر قىسىم نەرسىلەر ئارقىلىق ئۇلارغا ياردەم بېرىڭلار. قانداق كىشى ئۇلارغا ياردەم بەرمەكچى بولسا خەيرى ساخاۋەت ئىشلىرىغا مەسئۇل كىشى ياكى ئىنستىتوت مۇدىرى بىلەن ئالاقىلاشسۇن.

بۇ دەرستىكى گىرامماتىكىلىق قائىدىلەر:

1- مەزمۇن: تۆت ھەرپلىك پېئىللار توغرىسىدا

تۆت ھەرپلىك پېئىل (رُبَاعِي) ـــ ئەسلى تۆت ھەرپتىن تۈزۈلگەن پېئىللارنى كۆرسىتىدۇ.

بۇمۇ مۇجەررەد (تۇپ پېئىل) ۋە مەزىد (ياسالما پېئىل) دەپ ئىككى تۈرگە بۆلىنىدۇ.
تۆت ھەرپلىك مۇجەررەد (رباعي مجرد) پېئىللىرىنىڭ بىرلا بابى بولۇپ، ئۇ «فعلَل» بابىدىن ئىبارەت. مەسدىرى «فَعْلَلَة» ئۆلچىمىدە تۈرلىنىدۇ. مەسىلەن:

تَرْجَمَ / يُتَرْجِمُ	تَرْجَمَةٌ	(تەرجىمە قىلماق)
بَعْثَرَ / يُبَعْثِرُ	بَعْثَرَةٌ	(چېچىۋەتمەك، تارقىتىۋەتمەك)
هرول / يهرول	هرولة	(يۈگۈرمەك، چاپماق)

زَلْزَلَ / يُزَلْزِلُ زَلْزَلَةٌ (قورقۇتماق، تەۋرىمەك)
دَحْرَجَ / يُدَحْرِجُ دَحْرَجَةٌ (يۇملاتماق، دوملاتماق)
فَرْقَعَ / يُفَرْقِعُ فَرْقَعَةٌ (قاراس-قۇرۇس ئاۋاز چىقارماق)
وَسْوَسَ / يُوَسْوِسُ وَسْوَسَةٌ (ۋەسۋەسە قىلماق، ئازدۇرماق)
قَهْقَهَ / يُقَهْقِهُ قَهْقَهَةٌ (قاقاقلاپ كۈلمەك)
تۆت ھەرپلىك مەزىد (رباعي مزيد) پېئىللىرىنىڭ ئۈچ بابى بولۇپ، ئۇلار:

1) «تَفَعْلَلَ» بابى. مەسدىرى «تَفَعْلُلٌ» ئۆلچىمىدە تۈرلىنىدۇ. مەسىلەن:
تَرَعْرَعَ / يَتَرَعْرَعُ تَرَعْرُعٌ (ئۆسۈپ يېتىلمەك)
تَمَضْمَضَ / يَتَمَضْمَضُ تَمَضْمُضٌ (ئېغىزنى چايقىماق)
تَدَحْرَجَ / يَتَدَحْرَجُ تَدَحْرُجٌ (دومىلىماق، يۇمىلىماق)
دېگەنگە ئوخشاش.
2) «افْعَلَلَّ» بابى. مەسدىرى «افْعِلاَّلٌ» ئۆلچىمىدە تۈرلىنىدۇ. مەسىلەن:
اطْمَأَنَّ / يَطْمَئِنُّ اطْمِئْنَانٌ (كۆڭلى خاتىرجەم بولماق)
اشْمَأَزَّ / يَشْمَئِزُّ اشْمِئْزَازٌ (سەسكەنمەك، يىرگەنمەك)
اقْشَعَرَّ / يَقْشَعِرُّ اقْشِعْرَارٌ (تىترىمەك، تىترەك ئۇلاشماق)
دېگەنگە ئوخشاش.
3) «افْعَنْلَلَ» بابى. مەسدىرى «افْعِنْلالٌ» ئۆلچىمىدە تۈرلىنىدۇ. مەسىلەن:
احْرَنْجَمَ / يَحْرَنْجِمُ احْرِنْجَامٌ (يىغىلماق، توپلانماق)
افْرَنْقَعَ / يَفْرَنْقِعُ افْرِنْقَاعٌ (ئىستىپا بەرمەك، چېكىنمەك)
دېگەنگە ئوخشاش.

2- مەزمۇن: ئايرىش ئالمىشى توغرىسىدا

تېكىستتە «هٰذَا هُوَ الْمُرَاقِبُ الْجَدِيْدُ» دېگەن جۈملە ئۇچرايدۇ. ئۇنىڭدىكى «هُوَ» دېگەن ئالماش بۇ يەردە ئايرىش (فَصْل) ئالمىشى بولۇپ، باش كېلىشتە كەلگەن.
ئايرىش ئالمىشى خەۋەر بىلەن ئەگەشكۈچى (تابع)نىڭ ئوتتۇرىسىنى ئايرىش ئۈچۈن كەلتۈرۈلىدۇ. ئۇنىڭ ئىئرابتىن ئورنى يوق. مەسىلەن، يۇقىرىدىكى جۈملىنى ئېلىپ ئېيتساق، ئۇنىڭدىكى «المراقب» خەۋەر بولۇپ، ئەگەر ئايرىش ئالمىشى — «هو»نى تاشلىۋېتىپ «هذا المراقب الجديد» دېسەك، بۇ ۋاقىتتا «المراقب»نىڭ «هذا»دىن بەدەل بولۇشى دۇرۇس (يەنى، «المراقب»نى «هذا»نىڭ ئىزاھلىغۇچىسى دېيىش دۇرۇس).

شۇنىڭغا ئوخشاش «حامد هو النّاجح» دېگەن جۈملىدە «الناجح» خەۋەردۇر. ئەگەر بۇ جۈملىدە ئايرىش ئالمىشى تاشلىۋېتىلىپ «حامدٌ النّاجحِ» دېيىلسە، بۇ ۋاقىتتا «النّاجح»نىڭ «حامد»نىڭ سۈپىتى بولۇشى تۇغرا. مەسىلەن:

خەۋەر	ئايرىش ئالمىشى	ئىگە
السَّيَّارَةُ	هِيَ	هٰذِهِ
الْمُفْلِحُونَ	هُمُ	﴿وَأُولٰئِكَ

دېگەنگە ئوخشاش.

3- مەزمۇن: بەزلەشتۈرۈشنى ئىپادىلەيدىغان «مِنْ» توغرىسىدا

تېكىستتە «مِنَّا مَنْ يُرِيدُ ...» دېگەن جۈملە ئۇچرايدۇ. بۇنىڭدىكى «مِنْ» بولسا، بەزلەشتۈرۈش (تَبْعِيضِيَّة)نى ئىپادىلەيدىغان «مِن»دىن ئىبارەت. شۇڭا، مەزكۇر جۈملىدىكى «مِنَّا» — بىزنىڭ بىر قىسمىمىز، بەزىمىز دېگەن مەنىنى ئۇقتۇرىدۇ. مەسىلەن:

كُلْ مِنْ هٰذَا (سەن بۇنىڭ بىر قىسمىنى يېگىن)

﴿وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللهِ وَبِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ﴾

(كىشىلەر ئىچىدە ئاللاھقا ۋە ئاخىرەت كۈنىگە ئىشەندۇق دېگۈچىلەر بار، ھەقىقەتتە ئۇلار ئىشەنمەيدۇ)

4- مەزمۇن: سوراق قوشۇمچىلىرىنىڭ ئىلگىرى-كېيىن كېلىشى توغرىسىدا

سوراق قوشۇمچىسى بولغان ھەمزە (أ) باغلاش قوشۇمچىلىرىنىڭ ئالدىدا كېلىدۇ. ئەمما، ھەمزىدىن باشقا سوراق قوشۇمچىلىرى باغلاش قوشۇمچىلىرىدىن كېيىن كېلىدۇ. مەسىلەن: ﴿أَوَلَمْ يَنْظُرُوا ...﴾؛ ﴿أَفَلَمْ يَسِيرُوا ...﴾؛ ﴿أَثُمَّ إِذَا مَا وَقَعَ آمَنْتُمْ بِهِ﴾؛ ﴿فَهَلْ يُهْلَكُ إِلَّا الْقَوْمُ الْفَاسِقُونَ﴾ دېگەنگە ئوخشاش.

5- مەزمۇن: «رَبِّ» توغرىسىدا

تېكىستتە «رَبِّ أَرِنِي» دېگەن جۈملە ئۇچرايدۇ. بۇنىڭدىكى «رَبِّ»نىڭ ئەسلىسى «يَا رَبِّيْ» بولۇپ، مۇتەكەللىمنىڭ «ي»سى بىلەن چاقىرىش قوشۇمچىسى تاشلانغان.

مۇتەكەللىمنىڭ «ي»سىغا ئىزاپەت قىلىنغان چاقىرىلغۇچى (منادى)دا بەش خىل يول دۇرۇس بولۇپ، ئۇنىڭ مۇھىملىرى مۇنۇلار:

1) «ي»نىڭ تاشلىنىپ زىرنىڭ ئۇنىڭ ئورنىدا تۇرۇشى دۇرۇس. مەسىلەن: «يَا رَبِّ» ... دېگەنگە ئوخشاش (بۇنداق ئىشلىتىش كۆپ ئۇچرايدۇ).
2) «ي»نى سۈكۈنلۈق ھالەتتە قالدۇرۇش دۇرۇس. مەسىلەن: «يَا رَبِّيْ» ... دېگەنگە ئوخشاش (بۇنداق ئىشلىتىش ئالدىنقىسىدىن ئازراق ئۇچرايدۇ).
3) «ي»نى زەبەرلىك ھالەتتە قالدۇرۇش دۇرۇس. مەسىلەن: «يَا رَبِّيَ» ... دېگەنگە ئوخشاش.
4) «ي»نى «ا» (ئەلىف)قا ئالماشتۇرۇش. مەسىلەن: «يَا رَبَّا» دېگەنگە ئوخشاش.
بۇ خىل ھالەتتە توختىغاندا سۈكۈنلۈق «ه» (هاء)نىڭ قوشۇلۇشى توغرا. مەسىلەن: «يَا رَبَّاهْ» ... دېگەنگە ئوخشاش.

6- مەزمۇن: «إذا الفجائية» توغرىسىدا

ئەگەر شەرتنىڭ جاۋابى ئىسىملىق جۈملە بولسا، ئالدىغا «ف»نى قوشۇشنىڭ زۆرۈر ئىكەنلىكىنى بىز ئىلگىرىكى دەرسلىرىمىزدە ئۆگىنىپ بولغان.
شۇنىڭغا ئوخشاش «إِذَا الْفَجَائِيَةُ»نىڭ «ف»نىڭ ئورنىدا شەرتنىڭ جاۋابىغا ئۇلىنىشى دۇرۇس. مەسىلەن:

﴿وَإِذَا ذُكِرَ الَّذِيْنَ مِنْ دُوْنِهِ إِذَا هُمْ يَسْتَبْشِرُوْنَ﴾
(ئەگەر ئاللاھتىن باشقا ئىلاھلار تىلغا ئېلىنسا، ئۇلار خۇشال بولۇپ كېتىدۇ)
دېگەنگە ئوخشاش.

7- مەزمۇن: ئاخىرى جەزملىك ئوقۇلغان مۇزائەف كەلگۈسى زامان پېئىلى ۋە بۇيرۇق پېئىلى توغرىسىدا

ئاخىرى جەزملىك ئوقۇلغان مۇزائەف كەلگۈسى زامان پېئىلى ۋە بۇيرۇق پېئىلدا ئىدغام قىلىشمۇ ۋە ئىدغامسىز كېلىشمۇ دۇرۇس. مەسىلەن:

لَمْ يَشُدَّ ← لَمْ يَشْدُدْ   شُدَّ ← أُشْدُدْ
دېگەنگە ئوخشاش.

پېئىل بابلىرى توغرىسىدا خۇلاسە

تۆت ھەرپلىك مۇجەررەد (رباعي مجرد) پېئىللىرىنىڭ بىرلا بابى بولۇپ، ئۇ:

فَعْلَلَ / يُفَعْلِلُ	تَرْجَمَ / يُتَرْجِمُ	(تەرجىمە قىلدى)

تۆت ھەرپلىك مەزىد (رباعي مزيد) پېئىللىرىنىڭ ئۈچ بابى بولۇپ، ئۇلار:

1. تَفَعْلَلَ / يَتَفَعْلَلُ	تَمَضْمَضَ / يَتَمَضْمَضُ	(ئېغىز چايقىدى)
2. اِفْعَلَلَّ / يَفْعَلِلُّ	اِطْمَأَنَّ / يَطْمَئِنُّ	(خاتىرجەم بولدى)
3. اِفْعَنْلَلَ / يَفْعَنْلِلُ	اِحْرَنْجَمَ / يَحْرَنْجِمُ	(توپلاندى)

ئۈچ ھەرپلىك مۇجەررەد (ثلاثي مجرد) پېئىللىرىنىڭ ئالتە بابى بولۇپ، ئۇلار:

1. فَعَلَ / يَفْعُلُ	كَتَبَ / يَكْتُبُ	(يازدى)
2. فَعَلَ / يَفْعِلُ	جَلَسَ / يَجْلِسُ	(ئولتۇردى)
3. فَعَلَ / يَفْعَلُ	ذَهَبَ / يَذْهَبُ	(باردى)
4. فَعِلَ / يَفْعَلُ	سَمِعَ / يَسْمَعُ	(ئاڭلىدى)
5. فَعِلَ / يَفْعِلُ	وَرِثَ / يَرِثُ	(مىراسخور بولدى)
6. فَعُلَ / يَفْعُلُ	كَثُرَ / يَكْثُرُ	(كۆپ بولدى)

ئۈچ ھەرپلىك مەزىد (ثلاثي مزيد) پېئىللىرىنىڭ ئون ئىككى بابى بولۇپ، ئۇلار:

1. أَفْعَلَ / يُفْعِلُ أَسْلَمَ / يُسْلِمُ (ئىسلام كەلتۈردى)
2. فَعَّلَ / يُفَعِّلُ سَلَّمَ / يُسَلِّمُ (سالام بەردى، تاپشۇردى)
3. فَاعَلَ / يُفَاعِلُ جَاهَدَ / يُجَاهِدُ (ئۇرۇش قىلدى)
4. تَفَعَّلَ / يَتَفَعَّلُ تَعَلَّمَ / يَتَعَلَّمُ (ئۆگەندى، ئىلىم ئالدى)
5. تَفَاعَلَ / يَتَفَاعَلُ تَنَاوَلَ / يَتَنَاوَلُ (ئالدى، تاپشۇرۇپ ئالدى)
6. اِنْفَعَلَ / يَنْفَعِلُ اِنْكَسَرَ / يَنْكَسِرُ (سۇندى، مەغلۇپ بولدى)
7. اِفْتَعَلَ / يَفْتَعِلُ اِسْتَمَعَ / يَسْتَمِعُ (ئاڭلىدى، قۇلاق سالدى)
8. اِفْعَلَّ / يَفْعَلُّ اِحْمَرَّ / يَحْمَرُّ (قىزاردى)
9. اِفْعَالَّ / يَفْعَالُّ اِحْمَارَّ / يَحْمَارُّ (قىپقىزىل بولدى)
10. اِسْتَفْعَلَ / يَسْتَفْعِلُ اِسْتَقْبَلَ / يَسْتَقْبِلُ(قارشى ئالدى، كۈتتى)
11. اِفْعَوْعَلَ / يَفْعَوْعِلُ اِعْشَوْشَبَ / يَعْشَوْشِبُ (ئوت-چۆپ قاپلاپ كەتتى)
12. اِفْعَوَّلَ / يَفْعَوِّلُ اِجْلَوَّزَ / يَجْلَوِّزُ (تېز ماڭدى)

تمـارين

1- أجب عن الأسئلة الآتية:

(1)لماذا يريد المدرس ترجمة الكتيّب؟

(2)أين وُلِدَ عمّار؟ وأين ترعرع؟

(3)كم سنة بقي أبوه في فرنسا؟

2- الفعل إما ثُلاثِيٌّ وإما رُبَاعِيٌّ.

فالثُّلاثيُّ ما فيه ثلاثةُ أَحْرُفٍ أَصْلِيّةٍ ، نحو: كَتَبَ، سَلَّمَ، اِنْكَسَرَ. وقد درسته.

أما الرُّباعِيُّ فما كان فيه أربعةُ أحرفٍ أصليّة، وهو إما مجرّدٌ ، وإما مَزِيدٌ.

فالمجرّد له باب واحد، وزنه فَعْلَلَ، نحو: تَرْجَمَ. بَعْثَرَ. هَرْوَلَ.

دَحْرَجَ. فَرْقَعَ. زَلْزَلَ. وَسْوَسَ. قَهْقَهَ.

والمزيد له ثلاثة أبواب، وهي:

(1)تَفَعْلَلَ، نحو: تَرَعْرَعَ، تَمَضْمَضَ، تَدَحْرَجَ.

(2)اِفْعَلَلَّ، نحو: اِطْمَأَنَّ. اِشْمَأَزَّ. اِقْشَعَرَّ.

(3)اِفْعَنْلَلَ، نحو: اِحْرَنْجَمَ. اِفْرَنْقَعَ.

استخرج من الدرس الأفعال الرباعية، ومشتقاتها، واذكر باب كل واحد منها.

3- تأمل الأمثلة، ثم أكمل الناقص:

المصدر	المضارع	الماضي
تَرْجَمَةٌ	يُتَرْجِمُ	تَرْجَمَ
....	....	بَعْثَرَ
....	....	هَرْوَلَ
....	....	زَلْزَلَ
تَرَعْرُعٌ.	يَتَرَعْرَعُ	تَرَعْرَعَ
....	....	تَمَضمَضَ
اِطْمِئْنَانٌ	يَطْمَئِنُّ	اِطْمَأَنَّ
....	....	اِشْمَأَزَّ
....	....	اِقْشَعَرَّ
اِحْرِنْجَام	يَحْرَنْجِمُ	اِحْرَنْجَمَ
....	....	اِفْرَنْقَعَ

4- عيِّنْ الأفعال الرباعية ومشتقاتها فيما يأتي، واذكر باب كلِّ واحد منها:

(1) دخل الطفل مكتَبي وبَعْثَرَ الكتب والأوراق.

(2) دَغْدَغْتُ الطفل فضَحِك.

(3) أعطاني الطبيب دواءً للغَرْغَرَة.

(4) قال تعالى: {أَلاَ بِذِكْرِ الله تَطْمَئِنُّ القُلُوبُ} [الرعد/28].

(5) وقال تعالى: {فَمَنْ زُحْزِحَ عَنِ النَّارِ وأُدْخِلَ الجَنَّةَ فَقَدْ فَازَ} [آل عمران/ 185] .

(6) في حديثٍ قُدْسِيّ : قال النبيُّ صلى الله عليه وسلم: "قال الله تعالى: يا ابْنَ آدَمَ، قُمْ إلَيَّ أَمْشِ إليك، وامْشِ إلَيّ أُهَرْوِلْ إليك". (رواه الإمام أحمد).

(7) عن أبي عبد الله الصُّنابِحِيّ عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: "مَنْ تَمَضْمَضَ واسْتَنْثَرَ خرجت خطاياه من أنفه وفمه ". (رواه الإمام أحمد).

(8) عن ابْنِ عُمَرَ عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: "إن الله يَقْبَلُ تَوْبَةَ العَبْدِ ما لم يُغَرْغِرْ". (رواه الترمذي وابن ماجة وأحمد).

(9) لا بَأْسَ بالمَضْمَضَةِ والتَّبَرُّدِ للصّائم.

(10) كان النَّحْويُّ عيسَى بْنُ عُمَرَ الثَّقَفِيُّ يَتَقَعَّرُ في كلامه. سَقَط يوماً عن حماره فاجتمع عليه الناس. فقال: مالكم تَكَأْكَأْتُم عليَّ كَتَكَأْكُئِكُم على ذِي جِنَّة. اِفْرَنْقِعُوا عنّي. فقال بعضُهم: دَعُوه فإن شيطانَه يتكّلم بالهِنْدِيَّة.

5- (هذا هو المراقبُ الجديدُ). هنا (هو) ضميرُ فَصْلٍ. وضمير الفصل ضميرُ رفعٍ يُؤْتَي به للفَصْل بين ما هو خبرٌ وما هو تابعٌ . ولا مَحَلَّ له من الإعراب.

ففي قولنا (هذا هو المراقبُ الجديدُ) (المراقب) خبر. وإذا حذفنا ضمير الفصل وقلنا (هذا المراقبُ الجديدُ) يجوز أن يكون (المراقب) بَدَلاً من (هذا) كأننا نريد أن نقول (هذا المراقب الجديد نَشِيط). وكذلك في قولنا (حامدٌ هو الناجحُ) (الناجح) خبر. وإذا حذفنا ضمير الفصل وقلنا (حامدٌ النَّاجِحُ) يجوز أن يكون (الناجح) نَعْتاً لـ(حامد).

إليك أمثلة أخرى لضمير الفصل:

(أ) {وأولئك هم المُفْلِحُون...}.

(ب) {إنّ شانِئَك هو الأبْتَرُ}.

(ج) هذه هي السّيارةُ.

(1)استخرج ما ورد في الدرس من ضمائر الفصل.

(2)أدخل (ال) على الخبر في كل جملة مما يأتي، وَأْتِ بضمير فَصلٍ مناسب:

(أ) هذا بيت (ب) هؤلاء ناجحون.

(ج) هذه مجلة. (د) أولئك راسبات.

6- (مِنّا مَنْ يريد...) هذه (مِنْ التَّبْعيضِية). فمعنى (مِنّا) بعضُنا. إليك أمثلة أخرى:

(1)كُلْ مِنْ هذا الثَّرِيْدِ.

(2)مِنَ الطلاب مَنْ يعرف الإنكليزية، ومنهم مَنْ يعرف الفرنسية .ومنهم مَن لا يعرفهما.

(3) قال تعالى: {وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمنّا بِالله وَبِالْيَوْمِ الآخر وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِيْنَ} [البقرة/8].

(4) وقوله تعالى: {وَيُقِيْمُوْنَ الصَّلاةَ وَمِمّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُوْنَ} [البقرة/ 3].

(5)أنت مِنْ أحسن الطلابِ أَدباً وعِلْماً.

7- (أَفَعِشْتَ في فرنسا؟). همزةُ الاستفهام تَتَقَدَّم على حروف العطف، نحو:

(1) {أَوَ لَم يَنْظُروا} [الأعراف/ 185].

(2) {أَفَلَمْ يَسِيرُوا} [يوسف/ 109].

(3) {أَثُمَّ إذا ما وقَعَ آمنتم به}[يونس/ 51].

وأَخَواتُها تتأخَّر عن حروف العطف، نحو:{فَهَلْ يُهْلَكُ إلا القومُ الفاسِقُون}[الأحقاف/ 35]

أَدْخِلْ واوَ العَطْفِ على هاتين الجملتين:

(1)أَجاءَ مدرّسون جددٌ ؟ (2)هل هذا جائزٌ ؟

8- {وإذْ قال إبراهيم}. هنا (إذْ) مفعولٌ به لفعلٍ مَحْذوفٍ تقديره: اُذْكُروا.

9- (مَوْتَى) جمعُ مَيّت. وهو على وزن (فَعْلَى) (غير مُنَوّنٍ لأنه ممنوع من الصرف).

هات جمع الأسماء الآتية على وزن (فَعْلَى):

مَرِيض .... قَتِيل..................................

جَرِيح.................................. أَسِير..................................

صَرِيع.................................. أَحْمَق..................................

10- (رَبِّ أَرِنِي). هنا (رَبِّ) أصلهُ (يارَبِّي) حُذِفَ منه حرفُ النّداءِ، وياء المتكلّم. هذا مثال للمُنادَى المُضافِ إلى ياء المتكلم.

يجوز في يائه خمسةُ أوجُهٍ ، وهي:

(1)حَذْفُها مع بقاءِ الكسرة، نحو: يا ربِّ. وهذا هو الأكثر.

(2)إثباتُ الياءِ ساكنةً، نحو :ياربِّي. هذا دونَ الأول في الكثرة.

(3)إثباتُ الياءِ مفتوحةً، نحو :ياربِّيَ.

(4)قَلْبُ الياءِ ألِفاً، نحو :ياربَّا. وقد تلحقُها هاءُ السكتِ عند الوقف، نحو: يا ر بَّاهْ.

(5)قلبُ الياءِ أَلِفاً، وحذفُها، والاسْتِغْناءُ عنها بالفتحة، نحو: ياربَّ ..

يُجمعُ هذه الأوجُهَ قولُنا" :ربِّ، رَبِّي، رَبَّ،. رَبَّا، رَبِّيَ."

11- {إِذَا هُمْ يَسْتَبْشرونَ}. إذا كان جوابُ الشَّرْطِ جملةً اسميّةً وَجَبَ اقْتِرانُه بالفاء كما علمت. ويجوزُ إِقَامَةُ (إذا الفُجائيَّةِ) مقامَ الفاءِ.

12- {ومَنْ يُضْلِلِ الله... }. المضارع المجزوم بالسكون والأمر المبني عليه من الفعلِ المُضَعَّف يجوزُ فيهما الإِدْغامُ والفكُّ، نحو:

لَمْ يَشُدَّ/ لم يَشْدُدْ .شُدَّ/ اشْدُدْ.

وفي التنزيل: {وَاحْلُلْ عُقْدَةً مِنْ لِسَانِي... }[طه/27].

13- ما نَوْعُ (ما) في (كما يتكلّم أهل فرنسا)؟

14- ما مفرد (الجلُود)؟

15- اذكر باب كل فعل مما يأتي: استَنْثَرَ، تقعَّرَ، اسْتَبْشَرَ، لانَ.

16- (ما لَمْ يُغَرْغِرْ) أي مُدَّةَ عَدمِ الغرغرةِ. هذه "ما" المصدريَّةُ الظرفيَّةُ. هاكَ أمثلة أخرى.

(أ) "سَيبقَى الإسلامُ ما بَقِيَ العالَمُ " أي مُدَّةَ بقاءِ العالم.

(ب) "أطِيعُوني ما أطَعْتُ الله ورسولَه " أي مُدَّةَ إطاعتي الله و رسولَه.

(ج) "اجلسْ في هذا الكرسيّ ما لم يأتِ صاحبُه" أي مُدَّةَ عَدَمِ إتْيانِ صاحبِهِ.

<table>
<tr><td colspan="2">خلاصة:</td></tr>
<tr><td colspan="2">الفعل نوعان:</td></tr>
<tr><td colspan="2">1_ الثلاثي</td></tr>
<tr><td>المجرد (وله 6 أبواب)</td><td>المزيد (وله 12 باباً)</td></tr>
<tr><td>– فَعَلَ يَفْعُلُ . كَتَبَ يَكْتُبُ
-فَعَلَ يَفعِلُ . جَلَسَ يَجْلِسُ
- فَعَلَ يَفْعَلُ . ذَهَبَ يَذْهَبُ
- فَعِلَ يَفْعَلُ . سَمِعَ يَسْمَعُ
- فَعِلَ يَفْعِلُ . وَرِثَ يَرِثُ
فَعُلَ يَفعُلُ . كَثُرَ يَكْثُرُ</td><td>(أ)مازيد فيه حرف واحد:
1_ فَعَّلَ . سَلَّمَ
2_ أَفْعَلَ . أَسْلَمَ
3_ فَاعَلَ . جَاهَدَ
ب_ مازيد فيه حرفان:
1_ تَفَعَّلَ . تَعَلَّمَ
2_ تَفاعَلَ . تَنَاوَلَ
3_ اِنْفَعَلَ . اِنْكَسَرَ
4_ اِفْتَعَلَ . اِسْتَمَعَ
5_ اِفْعَلَّ . اِحْمَرَّ
ج _ مازيد فيه ثلاثة أحرف:
1_ اِسْتَفْعَلَ . اِسْتَقْبَلَ
2_ اِفْعَالَّ . اِحْمَارَّ</td></tr>
</table>

	3_اِفْعَوْعَلَ . اِعْشَوْشَبَ 4_اِفْعَوَّلَ . اِجْلَوَّذَ
2 _الرباعي	
المجرد (وله باب واحد)	المزيد (وله ثلاثة أبواب)
فَعْلَلَ . تَرْجَمَ	أ_ ما زيد فيه حرف واحد: _ تَفَعْلَلَ . تَمَضْمَضَ ب_ مازيد فيه حرفان: 1_اِفْعَلَّلَ . اِطْمَأَنَّ 2_ اِفْعَنْلَلَ . اِحْرَنْجَمَ

(27)الدرس السابع و العشرون

المدرس: يا أسامة، المراقب يطلُبك في مكتبه.

ئوقۇتقۇچى: ئى ئوسامە، كۆزەتچى سىنى ئىشخانىسىدا چاقىرىۋاتىدۇ.

أسامة: أريد أن آخذ معي زميلَيَّ هذين.

ئوسامە: مەن بۇ ئىككى ساۋاقدىشىمنىمۇ بىرگە ئېلىپ بېرىشنى خالايمەن.

المدرس: لم يطلب المراقب إلاّ إيّاكَ.

ئوقۇتقۇچى: كۆزەتچى پەقەتلا سىنى چاقىرىۋاتىدۇ.

أسامة: أخشى أنه نَسِيَ. إنّي وإيّاهما مشتركون في مسابقة السِّباحة.

ئوسامە: مەن ئۇنتۇپ قېلىشتىن ئەنسىرەيمەن. ھەقىقەتەن مەن ئۇ ئىككىسى بىلەن سۇ ئۈزۈش مۇسابىقىسىگە قاتنىشىمىز.

المدرس: خذهما إذاً... أين كتاب المدير يا إبراهيم؟

ئوقۇتقۇچى: ئۇنداقتا سەن ئۇ ئىككىسىنىمۇ ئېلىپ بارغىن.. ئى ئىبراھىم، مۇدىرنىڭ كىتابى قەيەردە؟

إبراهيم: أَعْطَيْتُه إيّاه.

ئىبراھىم: مەن ئۇنى مۇدىرغا بەرگەن.

المدرس: وأين دفاتر الطلاب؟

ئوقۇتقۇچى: ئوقۇغۇچىلارنىڭ دەپتەرلىرى قەيەردە؟

إبراهيم: أعطيْتُهم إيّاها.

ئىبراھىم: مەن دەپتەرلەرنى ئوقۇغۇچىلارغا بەرگەن.

المدرس: وأين مجلّتي؟

ئوقۇتقۇچى: منىڭ ژورنىلىم قەيەردە؟

إبراهيم: أعطيتُكَهَا.

ئىبراھىم: مەن ئۇنى ساڭا بەرگەن.

المدرس: متى أعطيتَنِيها؟

ئوقۇتقۇچى: سەن ئۇنى ماڭا قاچان بەرگەن؟

إبراهيم: أعطيتُكها أمس في مكتبك. أخذتَها ووضعتها في الدُّرْج.

ئىبراھىم: مەن ئۇنى ساڭا تۈنۈگۈن ئىشخاناڭدا بەرگەن.

المدرس: نعم، الآن تذكّرت... ما اسمك يا أخي؟

ئوقۇتقۇچى: شۇنداق، مەن ھازىر ئىسمىگە ئالدىم... ئى قېرىندىشىم، ئىسمىڭ نىمە؟

هـو: أَ إِيَّاي تسأل يا أستاذ؟

ئۇ: ئى ئۇستاز، سەن مەندىن سوراۋاتامسەن؟

المدرس: نعم، إيّـاك أسأل.

ئوقۇتقۇچى: شۇنداق، مەن سەندىن سوراۋاتىمەن.

هـو: اسمي عُكَاشَـةُ، التحقت بالمعهد اليوم .وَالْتَحَقَ معي ثلاثة طلاب من بلدي. هم في فصل آخر. يا أستاذ، أرجو أن تساعدني فقد فاتتني دروس كثيرة.

ئۇ: ئىسمىم ئوكاشە، مەن ئىنىستىتوتقا بۈگۈن كىردىم.

المدرس: سأساعدك وإيّاهم إن شاء الله.

ئوقۇتقۇچى: مەن الله خالىسا ساڭا ۋە ئۇلارغا ياردەم بېرىمەن.

عكاشة: لن ننسى مُساعَدَتَك إيّانا أبدا إن شاء الله.

ئوكاشە: الله خالىسا بىز سىنىڭ ياردىمىڭنى مەڭگۈ ئۇنتۇپ قالمايمىز.

المدرس: أراك تُجِيد اللغة العربية. من عَلَّمَك إيّاها؟

ئوقۇتقۇچى: مەن سىنىڭ ئەرەب تىلىنى ياخشى بىلىدىغانلىقىڭنى بىلىمەن. ساڭا ئەرەب تىلىنى كىم ئۆگەتكەن؟

عكاشة: علّمني إيّاها أبي.

ئوكاشە: ماڭا ئۇنى دادام ئۆگەتكەن.

المدرس: اقرأ الآيات ياحامد.

ئوقۇتقۇچى: ئى هامىد، ئايەتلەرنى ئوقۇغىن.

حامد: (يستعيذ ويُبَسْمِلُ ثم يقرأ): {إيّاك نَعْبُدُ وإيّاك نَسْتَعِينُ}[الفاتحة/ 5]

{(رەببىمىز) ساڭىلا ئىبادەت قىلىمىز ۋە سەندىنلا ياردەم تىلەيمىز [5]}.

{وَقَضَى ربُّك أَ لاَّ تَعْبُدُوا إلاّ إيّاهُ وَبالوَالِدَيْنِ إحْسَاناً...}[الإسراء/23].

{ پەرۋەردىگارىڭ پەقەت ئۇنىڭ ئۆزىگىلا ئىبادەت قىلىشىڭلارنى ۋە ئاتا ـ ئاناڭلارغا ياخشىلىق قىلىشىڭلارنى تەۋسىيە قىلدى }

{يُخْرِجُونَ الرَّسُولَ وإيّاكُمْ... }[الممتحنة/ 1].

{ ئۇلار پەرۋەردىگارىڭلار اللّٰه قا ئىمان ئېيتقىنىڭلار ئۈچۈن پەيغەمبەرنى ۋە سىلەرنى يۇرتۇڭلاردىن ھەيدەپ چىقاردى }

{و إنَّا أَوْ إِيّاكم لَعَلَى هُدىً أوْ في ضَلالٍ مُبِينٍ}[سبأ/ 24].

{ شۈبھىسىزكى، بىز ياكى سىلەر چوقۇم ھىدايەتتىدۇرمىز، يا روشەن گۇمراھلىقتىدۇرمىز» [24]. }

(يُسمع رنِينُ الجرَسَ)

(قوڭغىراق ئاۋازى ئاڭلىنىدۇ)

حامد: هذا يومُ زيارةِ المدرسينَ إِيَّانا في المهجع. ننتظر المديرَ وإيّاك يا أُستاذ بعد صلاة العصر.

هامىد: مانا بۇ ئوقۇتقۇچىلارنىڭ بىزنى ياتاقتا زىيارەت قىلىدىغان كۈنى. ئى ئۇستاز، بىز ئەسىر نامىزىدىن كېيىن مۇدىرنى ۋە سىنى كۈتىمىز.

المدرس: سنزوركم إن شاء الله.

ئوقۇتقۇچى: اللّٰه خالىسا بىز سىلەرنى زىيارەت قىلىمىز.

بۇ دەرستىكى گراماتىكىلىق قائىدىلەر:

كىشىلىك ئالماش (ضَمِيْر) توغرىسىدا

كىشىلىك ئالماش (ضمير) ـــ مۇستەقىل كىشىلىك ئالماش (ضمير منفصل) ۋە ئۇلانما كىشىلىك ئالماش (ضمير متّصل) دەپ ئىككى تۈرگە بۆلىنىدۇ.

مۇستەقىل كىشىلىك ئالماش ـــ باشقا سۆزلەرگە قوشۇلماي مۇستەقىل ئىشلىتىلىدىغان ئالماشلار بولۇپ، ئۇلار بىلەن سۆز باشلاشقاشقا بولىدۇ ۋە «إِلّا»دىن كېيىنمۇ كېلەلەيدۇ. مەسىلەن:

أَنَا مُسْلِمٌ (مەن مۇسۇلمان) إِيَّاكَ رَأَيْتُ (مەن سىنى كۆردىم)

مَا فَهِمَ الدَّرْسَ إِلَّا أَنْتَ (دەرسنى سەندىن باشقىسى چۈشەنمىدى)

دېگەنگە ئوخشاش.

ئۇلانما كىشىلىك ئالماش ـــ مۇستەقىل ئىشلىتىلمەيدىغان، پەقەت سۆزلەرنىڭ ئاخىرىغا ئۇلاپ ئىشلىتىلىدىغان كىشىلىك ئالماشلار بولۇپ، ئۇلار بىلەن سۆز باشلاشقا بولمايدۇ ۋە «إِلّا»دىن كېيىنمۇ كېلەلمەيدۇ. مەسىلەن: «رَأَيْتَه»دىكى «ت» ۋە «ه»لارغا ئوخشاش.

مۇستەقىل ۋە ئۇلانما كىشىلىك ئالماشلار جۈملىدىكى ئورنىغا ئاساسەن ياكى باش كېلىشتە، ياكى چۈشۈم كېلىشتە ۋەياكى ئىگىلىك كېلىشتە كېلىدۇ.

1. باش كېلىشتە كەلگەن كىشىلىك ئالماشلار:

1) باش كېلىشتە كەلگەن مۇستەقىل كىشىلىك ئالماشلار:

هُوَ	هُمَا	هُمْ	هِيَ	هُمَا	هُنَّ
أَنْتَ	أَنْتُمَا	أَنْتُمْ	أَنْتِ	أَنْتُمَا	أَنْتُنَّ
		أَنَا		نَحْنُ	

2) باش كېلىشتە كەلگەن ئۇلانما كىشىلىك ئالماشلار:

(1) پائىلنىڭ ھەرىكەتلىك «ت»سى: ذَهَبْتُ، ذَهَبْتَ، ذَهَبْتِ، ذَهَبْتُمَا، ذَهَبْتُمْ، ذَهَبْتُنَّ قاتارلىقلاردىكى «ت»گە ئوخشاش.

(2) ئىككىلىك شەكلىنىڭ «ا» (ئەلىف)ى: ذَهَبَا، ذَهَبَتَا، يَذْهَبَانِ، تَذْهَبَانِ، اذْهَبَا قاتارلىقلاردىكى «ا»كە ئوخشاش.

(3) كۆپلۈكنىڭ «و»سى: ذَهَبُوا، يَذْهَبُونَ، اذْهَبُوا قاتارلىقلاردىكى «و»غا ئوخشاش.

(4) مۇخاتەبە (ئىككىنچى شەخس ئاياللىق بىرلىك)نىڭ «ي»سى: تَذْهَبِينَ، اذْهَبِي قاتارلىقلاردىكى «ي»غا ئوخشاش.

(5) ئاياللىقنىڭ «ن»ى: ذَهَبْنَ، يَذْهَبْنَ، اذْهَبْنَ قاتارلىقلاردىكى «ن»غا ئوخشاش.

(6) مۇتەكەللىم (بىرىنچى شەخس) كۆپلۈكنىڭ «نا»سى: ذَهَبْنَا دىكى «نا»غا ئوخشاش.

دېمەك، يۇقىرىدىكى ئاستى سىزىلغان ئالماشلار باش كېلىشتە كەلگەن ئۇلانما كىشىلىك ئالماشلار بولۇپ، ئۇلار دائىم پېئىلغا ئۇلىنىپ كېلىپ شۇ پېئىلنىڭ پائىلى بولىدۇ.

2. چۈشۈم كېلىشتە كەلگەن كىشىلىك ئالماشلار:

1) چۈشۈم كېلىشتە كەلگەن مۇستەقىل كىشىلىك ئالماشلار:

إِيَّاهُ	إِيَّاهُمَا	إِيَّاهُمْ	إِيَّاهَا	إِيَّاهُمَا	إِيَّاهُنَّ
إِيَّاكَ	إِيَّاكُمَا	إِيَّاكُمْ	إِيَّاكِ	إِيَّاكُمَا	إِيَّاكُنَّ
		إِيَّايَ		إِيَّانَا	

2) چۈشۈم كېلىشتە كەلگەن ئۇلانما كىشىلىك ئالماشلار:

ـهُ	هُمَا	هُمْ	هَا	هُمَا	هُنَّ
كَ	كُمَا	كُمْ	كِ	كُمَا	كُنَّ
		ي		نَا	

دېمەك، بۇ ئالماشــلار پېئىلنىڭ ئاخىرىغا ئۇلىنىپ تولدۇرغۇچى بولىدۇ ۋە چۈشۈم كېلىشتە كېلىدۇ.
ئەگەر ئىسىمنىڭ ئاخىرىغا ئۇلانسا، ئىنىقلىغۇچى بولىدۇ ۋە ئىگىلىك كېلىشتە كېلىدۇ. مەسىلەن:

سَأَلَهُم (ئۇ ئۇلارنى سورىدى)	رَأَيْتُهُ (مەن ئۇنى كۆردىم)	چۈشۈم كېلىش
كِتَابُهُ فِي قَاسِم (ئۇنىڭ كىتابى قاسىمدا) دېگەنگە ئوخشاش.		ئىگىلىك كېلىش

تمارين

1- أجب عن الأسئلة الآتية:

(1) ما اسم الطالب الجديد؟

(2) من علمه اللغة العربية؟

(3) في أي مسابقة يشترك أسامة وزميلاه؟

- الضمير إمّا مُتَّصِلٌ وإمّا مُنْفَصِلٌ.

فالضمير المنفصل: ما يُبْدَأُ به في النُّطْقِ، وَيَقَعُ بعد (إلاّ)، نحو:

(1) أنا مسلم. (2) ما فَهِمَ الدَّرْسَ إلاّ أنتَ.

(3) إيّاك رأيتُ. (4) ما رأيتُ إلا إيّاكَ.

والضمير المُتَّصِلُ: مالا يُبْدَأُ به في النُّطْق، ولا يَقَعُ بعد (إلاّ)، كالتاء والهاء في: رأيتُهُ.

ضمائرُ الرفع المُنْفَصِلَةُ:

هُوَ. هُما. هُمْ/ هِيَ. هُمَا. هُنَّ/ أَنْتَ. أَنْتُما. أَنْتُمْ/ أَنْتِ. أَنْتُما. أَنْتُنَّ/ أَنَا. نَحْنُ.

ضمائر الرفع المتصلة:

(1)تاءُ الفاعلِ المُتَحَرِّكَةُ : كما في: ذهبتُ، ذهبتُما، ذهبتُمْ، ذهبتُنَّ.

(2)أَلِفُ الاثْنَين : كما في: ذَهَبَا، ذَهَبَتَا. يَذْهَبان، تَذْهَبان، اِذْهَبا.

(3)واو الجماعة : كما في: ذَهَبُوا. يَذْهَبُون. اِذْهَبُوا. تذهبون.

(4)ياء المخاطبة : كما في: تَذْهَبِينَ. اِذْهَبِي.

(5)نونُ النِسْوَةِ : كما في: ذَهَبْنَ، يَذْهَبْنَ، اِذْهَبْنَ، تَذْهَبْنَ.

(6)نا : كما في: ذَهَبنَا.

ضمائر النصب المنفصلة:

إيّاه. إيّاهما. إيّاهم/ إيّاها، إيّاهما،إيّاهن/إيّاكَ، إيّاكُما، إيّاكم /إياكِ. إياكُما، إياكُنَ/ إيايَ. إيانا.

ضمائر النصب المتّصلة:

سَأَلَهُ. سَأَلَهُمَا. سَألَهم/ سَألَها. سَألَهُمَا. سَأَلَهُنَّ .سَأَلَكَ.

سَألَكُما. سَألَكم/ سَألَكِ. سَألَكُما. سَألَكنّ/ سَألني. سَألنا.

)ضمير النصب المتّصل للمتكلّم (الياء) فقط. أما النُّونُ فَيُؤْتِيَ بها لِوِقَايَةِ ما قبلها من الكَسْرِ، وتُسَمَّى (نونَ الوِقايَة).

ضمائر الجَرّ :لا تأتي إلا مُتَّصِلَةً، كالكاف في (كتابكِ)، والهاء في (لهُ).

2- استخرج الضمائر الواردة في الدرس. واذكر نوع كل واحد منها.

- يُؤتى بضمير النَّصب مُنْفَصِلاً:

(1) إذا كان مفعولاً بِهِ، وتقدَّمَ على فِعْلِهِ: نحو: {إيَّاكَ نَعْبُدُ}،إذ أصله "نَعْبُدُكَ".

(2) إذا وَقَعَ مفعولاً لِمَصْدَرٍ مُضافٍ إلى فاعِلِهِ: نحو: ننتظرُ زيارةَ المديرِ إيَّانا اليومَ. مُساعدتُكَ إيّايَ كانت قبل مُساعدتي إياك.

(3)إذا وَقَعَ بعدَ حرفِ العطف، نحو: رأيتُكَ وإيَّاهُ. إنّي وإيَّاكَ ناجِحانِ.

(4)إذا وَقَعَ بعد "إلا" نحو: ما سألتُ إلا إياكَ. لا نعبد إلا إيَّاهُ.

(5)إذا وَقَعَ بعد ضمير نصبِ مُتَّصِلٍ، نحو: أين مَجَلَّةُ المديرِ؟ أعطَيتُهُ إيَاها.

إذا كان الضميران من رُتبةٍ واحدةٍ وَجَبَ الفصْلُ كما في المثال السَّابق .وإذا اخْتَلَفَا في الرُّتبة جازَ الوصْلُ والفَصْلُ، نحو: أين كتابي؟ أعْطَيْتُكَهُ/ أعْطَيْتُك إيَّاهُ.

الضمائرُ ثلاثُ رُتَبٍ ، وهي:

(أ) رُتْبَةُ الغائب، وضمائرها: هُوَ، هُما، هُم، هِيَ، هُمَا، هُنَّ.

(ب) رُتْبَةُ المُخاطَبِ، وضمائرُها: أنتَ، أنتما، أنتُمْ، أنتِ، أنتما، أنتُنَّ.

(ج) رُتْبَةُ المتَكَلِّمِ، وضمائرُها: أنا، نَحْنُ.

3- استخرج من الدرس ضمائر النصب المنفصلة، واذكر سببَ الإتْيانِ بكلِّ واحدٍ منها منفصلاً.

4- قَدِّمِ المفعول به على الفعل في كل جملة مما يأتي:

(1)نعبدك. إياك نعبد.

(2)نَسْتَعِينُكَ. ....

(3)نَسْتَغْفِرُكَ. ....

(4)رأيتُه. ....

(5)أنادَيْتَني يا أستاذ؟ ....

(6)تَطْلُبُها المديرةُ. ....

(7)سَأَلَهم المديرُ. ....

5- تأمل المثال، ثم حَوِّلِ الجمل الآتية على غِرارِها مستعملاً (إلا):

(1)رأيته. ما رأيت إلا إياه.

(2)نعبده. ....

(3)يُحِبُّني جَدِّي. ....

(4)دعانا المدير. ....

(5)عاقَبَهم المدرس. ....

6- ضَعْ في الفراغ فيما يأتي ضميرَ نصب منفصلاً. استعمل النوع المذكور بين القوسين:

(1)طلب المديرُ أحمدَ و .... (ضمير المتكلم)

(2)سأل المدرسُ إبراهيمَ و ....أسئلة صعبة. (ضمير المخاطَب)

(3)إن حامداً و ....ناجحان بتقدير ممتاز. (ضمير المتكلم)

(4)سأدعو المدرسين و ....إلى مَأْدُبَةٍ إن شاء الله. (ضمير المخاطبين)

(5)أعرِف أنك و ....مُجْتَهِدان. (ضمير الغائب)

7- أجب عن الأسئلة الآتية على غرار المثال:

(1)أين كتاب المدير؟ أعطيتُه إيّاه.

(2)أين مجلّة المدرس؟ ....

(3)أين قلم الأخت؟ ....

(4)أين دفاتر الطلاب؟ ....

(5)أين دفاتر الأخوات؟ ....

(6)أين حقيبة أمي؟ ....

(7)أين بَرْقِيَّتا حامد؟ ....

(8)أين رَسائِل المدرسين؟ ....

8- أجب عن الأسئلة الآتية على غرار المثال:

(1)من علَّمَكَ قِيادَةَ السيارةِ؟ عَلَّمَنِيهَا أخي. علّمني إياها أخي.

(2)من أعطاك هذا الخاتَم؟ ....

(3)متى تُعْطِيني هذا الكتاب؟ ....

(4)متى تُرِيني بيتك؟ ....

9- تمرين شفوي: يقول طالب لآخر: يريد فلان كتابَك/ دفترك/ قلمَك أَفَأُعْطِيه إياه؟ ويجيب الطالب المسؤول: نعم أَعْطِه إياه. أو: لا، لا تُعْطِه إياه.

10- (يُسْمَع رَنِينُ الجرسِ). (رَنِينٌ) مصدر (رَنَّ يَرِنُّ) وهو على وزن (فَعِيل).

هات مصادر الأفعال الآتية على وزن (فَعِيل):

صَفَرَ يَصفِرُ.............................. شَخَرَ يَشْخِرُ.............................. صَهَلَ يَصْهِلُ..................................

11- هات جمع : الدُّرْج، والخاتَم.

12- هات المضارع والأمر من الأفعال الآتية:

تَذَكَّرَ. قَضى .بَسْمَلَ.

(28)الدرس الثامن و العشرون

حامد: قُدوماً مُبَاركاً يا أستاذ. متى قدِمت من السفر؟

هامد: ئى ئۇستاز، خوش كەپسەن. سەپەردىن قاچان كەلدىڭ؟

المدرس: بارك الله فيك. قدمت البارحة ...يا حمزة أَغْلِق الباب إغلاقاً وخَفِّفْ سُرعة المِرْوَحَة.

ئوقۇتقۇچى: الله ساڭا بەرىكەت بەرسۇن. مەن ئاخشام كەچتە كەلدىم... ئى ھەمزە، ئىشىكنى تاقىۋەت، شامالدۇرغۇچنىڭ سۈرئىتىنى تۆۋەنلەت.

حمزة: أتكفى هذه السرعة؟

ھەمزە: بۇ سۈرئەت بولدىمۇ؟

المدرس: لا، لقد خَفَّفْتَها كلَّ التَّخْفيف. أَردْتُ أن تخففها بعضَ التَّخْفيف.. زِدْها زيادةً طَفِيفَةً.. لقد قرأت الدرس الجديد قِراءَتَيْنِ يوم الأَرْبِعَاءِ. اِهْتَمَمْتُ في القِراءَة الأولى بالإعراب، وفي أَثْناءِ القراءَة الثانية شرحت لكم الْمُفْرَدَات الجديدة شَرْحاً وَجِيزاً. وقبل أن أشرح لكم الدرس شَرْحاً مُفَصَّلاً أريد أن أسمع منكم الآيات الواردة في هذا الدرس، فهاتوها

ئوقۇتقۇچى: ياق، ھەققەتەن سەن ئۇنى بەك ئاستاقلىشۇەتتىڭ. ئۇنى بىر ئاز ئاستىلىتىشىڭنى ئىرادە قىلىمەن.. ئۇنى ئازراق يۇقىرى قىلغىن... مەن چارشەنبە كۈنى يېڭى دەرسنى ئىككى قېتىم ئوقۇدۇم. بىرىنچى قېتىم ئوقۇغاندا ئىئرابقا ئەھمىيەت بەردىم، ئىككىنچى قېتىم ئوقۇغاندا يېڭى بىرلىكلەرنى سىلەرگە قىسقىچە چۈشەندۈردۈم. مەن سىلەرگە دەرسنى

تەپسىلى چۈشەندۈرۈشتىن بۇرۇن بۇ دەرستە كەلگەن ئايەتلەرنى ئاڭلاپ باقماقچىمەن، سىلەر ئايەتلەرنى كەلتۈرۈڭلار.

حامد: {وَكَلَّمَ اللَّهُ موسَى تَكْلِيماً}[النساء/ 164].

هامىد: { اللّٰه مۇساغا (بىۋاسىتە) سۆز قىلدى }

حمزة: {وَرَتِّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلاً}[المزمل/ 4].

ھەمزە: { قۇرئاننى تەرتىل بىلەن (يەنى دانە ـ دانە، ئوچۇق) ئوقۇغىن }

علي: {إِنَّ اللهَ وَمَلائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّها الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيماً}[الأحزاب/ 56].

ئەلى: { اللّٰه ھەقىقەتەن پەيغەمبەرگە رەھمەت يوللايدۇ (يەنى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا رەھمەت قىلىدۇ، شەنىنى ئۇلۇغ قىلىدۇ، دەرىجىسىنى ئۈستۈن قىلىدۇ)، پەرىشتىلەرمۇ ھەقىقەتەن (پەيغەمبەرگە) مەغپىرەت تەلەپ قىلىدۇ، ئى مۆمىنلەر! سىلەر پەيغەمبەرگە دۇرۇد ئېيتىڭلار ۋە ئامانلىق تىلەڭلار (چۈنكى) رەسۇلۇللاھنىڭ سىلەرنىڭ ئۈستۈڭلاردىكى ھەققى چوڭدۇر، ئۇ سىلەرنى گۇمراھلىقتىن ھىدايەتكە، زۇلمەتتىن يورۇقلۇققا چىقارغۇچىدۇر)}

أسامة: {فَلْيَنْظُرِ الإِنْسَانُ إِلَى طَعَامِهِ 0 أَنَّا صَبَبْنَا الْمَاءَ صَبًّا 0 ثُمَّ شَقَقْنَا الأَرْضَ شَقًّا}[عبس/ 24ـ26] .

ئوسامە: {(بۇ كاپىر) ئىنسان ئۆزىنىڭ يېمەكلىكلىرىگە (ئىبرەت نەزىرى بىلەن) قارىسۇن [24]. (بىز بۇلۇتتىن) زور مىقداردا

يامغۇر ياغدۇردۇق [25]. ئاندىن زېمىننى (ئۈنىڭدىن ئۆسۈملۈكلەرنى چىقىرىش بىلەن) ياردۇق [26].}

الحارث: {يَا أيُّهَا الَّذِين آمَنُوا اتَّقُوا الله وقُولُوا قَوْلاً سَدِيداً 0 يُصْلِح لَكُمْ أعْمَالَكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَمَنْ يُطِعَ الله وَرَسُولَهُ فَقَدْ فَازَ لوْزاً عَظِيماً}[الأحزاب/ 70ـ ا 7].

هارس: { ئى مۆمىنلەر! الله تىن قورقۇڭلار، توغرا سۆزنى قىلىڭلار [70]. الله سىلەرنىڭ ئەمەللىرىڭلارنى تۈزەيدۇ (يەنى سىلەرنى ياخشى ئەمەللەرگە مۇۋەپپەق قىلىدۇ)، گۇناھلىرىڭلارنى مەغپىرەت قىلىدۇ، كىمكى الله قا ۋە ئۇنىڭ پەيغەمبىرىگە ئىتائەت قىلسا زور مۇۋەپپەقىيەت قازانغان بولىدۇ [71].}

حامد: {الزَّانِيَةُ والزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ واحِدٍ مِنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ}[النور/2].

ھامىد: { زىنا قىلغۇچى ئايال ۋە زىنا قىلغۇچى ئەرنىڭ ھەر بىرىنى يۈز دەررىدىن ئۇرۇڭلار }

أسامة: {وَلاَ تَبرَّجْنَ تَبرُّجَ الجَاهِلِيَةِ الأولَى... }[الأحزاب/ 33].

ئوسامە: {ئىلگىرىكى جاھىلىيەت دەۋرىدىكى ئاياللارنىڭ ياسىنىپ چىققىنىدەك ياسىنىپ چىقماڭلا}

المدرس: يا أحمد.

ئوقۇتقۇچى: ئى ئەھمەد.

أحمد: لَبيْكَ يا أستاذ.

ئەھمەد: خوش مەن تەييار ئى ئۇستاز.

المدرس: أتجلس في الفصل هذا الجلوسَ؟ اِجْلِسْ جِلْسَةَ طالبِ عِلمٍ.

ئوقۇتقۇچى: سەن سىنىپتا مۇشۇنداق ئولتۇرامسەن؟ ئىلىم تەلەپ قىلغۇچىدەك ئولتۇرغىن.

أحمد: سمعاً وطاعة.

ئەھمەد: ئاڭلىدىم،ئىتائەت قىلىمەن.

المدرس: الآن أُمْلي عليكم كلماتٍ من الدرس إمْلاءً. فاكتبوا.

ئوقۇتقۇچى: مەن ھازىر سىلەرگە دەرستىكى سۆزلەرنى ئاغزاكى سۆزلەپ بېرىمەن. سىلەر ئۇ سۆزلەرنى يېزىڭلار.

أسامة: مَهْلاً يا أُستاذ. لَمَّا نَسْتَعِدَّ.

ئوسامە: ئى ئۇستاز، ئازىراق ۋاقىت بەرگىن. بىز تېخى تەييارلىنىپ بولالمىدۇق.

بۇ دەرستىكى گىرامماتىكىلىق قائىدىلەر:

1- مەزمۇن: مەنبەداش تولدۇرغۇچى (مفعول مطلق) توغرىسىدا

مەنبەداش تولدۇرغۇچى — پېئىلنىڭ مەنىسىنى تەكىتلەش، ياكى ئۇنىڭ سانىنى بايان قىلىش ۋەياكى ئۇنىڭ تۈرىنى بايان قىلىش ئۈچۈن پېئىلدىن كېيىن كېلىدىغان ۋە شۇ پېئىلنىڭ لەۋزى بىلەن سۆزلىنىدىغان مەسدەردىن ئىبارەت. بەزىدە ئۇ ئۆز پېئىلىغا ۋەكىللىك قىلىدۇ. مەسىلەن:

﴿كَلَّمَ اللّهُ مُوسَى تَكْلِيمًا﴾   (مەنىنى تەكىتلەش)
(جەزمەن ئاللاھ مۇسا ئەلەيھىسسالامغا بىۋاستە سۆز قىلدى)

طُبِعَ الْكِتَابُ طَبْعَتَيْنِ   (سانىنى بايان قىلىش)
(كىتاب ئىككى قېتىم نەشر قىلىندى)

ضَرَبَنِي الْوَلَدُ ضَرَبَاتٍ   (سانىنى بايان قىلىش)
(بالا مېنى بىر قانچە قېتىم ئۇردى)

حَفِظْتُ الْقُرْآنَ حِفْظًا جَيِّدًا (تۆرنى بايان قىلىش)
(مەنى قۇرئاننى ناھايىتى ياخشى يادلىدىم)

مَهْلاً (ئازراق مۆھلەت بەرگىن) (پېئىلغا ۋەكىللىك قىلىش)
بۇنىڭدا «مَهلا» دېگەن مەسدەر «امهِل» دېگەن بۇيرۇق پېئىلىنىڭ ئورنىدا كېلىپ، بۇيرۇق مەنىسىنى ئۇقتۇرۇپ كەلگەن.
بەزىدە مەسدەرنى ئۇقتۇرىدىغان سۆزلەر مەسدەرگە ۋەكىللىك قىلىپ كېلىدۇ. ئاندىن شۇ سۆزلەرگە مەنبەداش تولدۇرغۇچى بولغانلىقىغا ئاساسەن زەبەرلىك ئوقۇلۇشتا مەسدەرنىڭ ھۆكۈمى بېرىلىدۇ. ئۇ سۆزلەر تۆۋەندىكىچە:
1) «كُل»، «بعض» ۋە مەسدەرگە ئىزاپەت قىلىنغان «أَيّ» قاتارلىقلار مەنبەداش تولدۇرغۇچىغا ۋەكىللىك قىلىدۇ. مەسىلەن:
أَخَذَنِي الْمُدِيرُ بَعْضَ الْمُؤَاخَذَةِ
(مۇدىر مېنى بىر قىسىم ئەيىبلەر بىلەن ئەيىبلىدى)
أَعْرِفُهُ كُلَّ الْمَعْرِفَةِ (مەن ئۇنى پۈتۈنلەي تونۇيمەن)
﴿وَسَيَعْلَمُ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَيَّ مُنْقَلَبٍ يَنْقَلِبُونَ﴾
(زۇلۇم قىلغۇچىلار ئۇزاقتا قالماي قايسى جايغا قايتىدىغانلىقىنى بىلىدۇ)
دېگەنگە ئوخشاش.
2) مەسدەرنىڭ سانىنى ئۇقتۇرىدىغان سۆزلەر مەنبەداش تولدۇرغۇچىغا ۋەكىللىك قىلىدۇ. مەسىلەن:
زُرْتُهُ ثَلَاثَ زِيَارَاتٍ (مەن ئۇنى ئۈچ قېتىم زىيارەت قىلدىم)
دېگەنگە ئوخشاش.
3) مەسدەرنىڭ سۈپىتى مەنبەداش تولدۇرغۇچىغا ۋەكىللىك قىلىدۇ. مەسىلەن:
سَاعَدْتُهُ أَحْسَنَ الْمُسَاعَدَةِ (مەن ئۇنىڭغا چىرايلىق ياردەم قىلدىم)
دېگەنگە ئوخشاش.
4) ئىسىم مەسدەر مەنبەداش تولدۇرغۇچىغا ۋەكىللىك قىلىدۇ. مەسىلەن:
كَلَّمْتُ كَلَامًا (شۈبھىسىزكى، مەن سۆز قىلدىم)
ئىسىم مەسدەر ـــ مەسدەر ئۇقتۇرغان مەنىنى ئۇقتۇرىدىغان، لېكىن ھەرپى مەسدەرنىڭكىدىن ئازراق بولغان ئىسىمدىن ئىبارەت. مەسىلەن: «التَّوَضُّؤ» ـــ مەسدەر، «الْوُضُوء» ـــ ئىسىم مەسدەردۇر؛ «التَّقْبِيل» ـــ مەسدەر، «الْقُبْلَة» ـــ ئىسىم مەسدەردۇر.
5) تۈرلەشتە ئۇچرىشىدىغان مەسدەر مەنبەداش تولدۇرغۇچىغا ۋەكىللىك قىلىدۇ. مەسىلەن: ﴿وَتَبَتَّلْ إِلَيْهِ تَبْتِيلًا﴾.

6) كۆرسىتىش ئالماشلىرى مەنبەداش تولدۇرغۇچىغا ۋەكىللىك قىلىدۇ. مەسىلەن:

أَقُلْتَ هٰذَا الْقَوْلَ (سەن مۇشۇنداق سۆزنى ئېيتتىڭمۇ)

دېگەنگە ئوخشاش.

7) مەسدەرگە قايتىدىغان كىشىلىك ئالماش مەنبەداش تولدۇرغۇچىغا ۋەكىللىك قىلىدۇ. مەسىلەن:

اجْتَهَدْتُ اجْتِهَادًا لَمْ يَجْتَهِدْهُ غَيْرِي

(مەن بەك تىرىشچانلىق كۆرسەتتىم، مەندىن باشقا كىشى ئۇنداق تىرىشچانلىق كۆرسىتىپ باقمىدى)

دېگەنگە ئوخشاش.

8) مەسدەر بىلەن ئوخشاش مەنىنى ئۇقتۇرىدىغان سۆز مەنبەداش تولدۇرغۇچىغا ۋەكىللىك قىلىدۇ. مەسىلەن:

عِشْتُ حَيَاةً سَعِيدَةً (مەن ناھايىتى بەختلىك تۇرمۇش كەچۈردۈم)

دېگەنگە ئوخشاش.

مۇھىم نۇقتا: تۆر ۋە سانىنى ئۇقتۇرىدىغان مەنبەداش تولدۇرغۇچىنىڭ ئامىلىنى تاشلىۋېتىش دۇرۇس. مەسىلەن: «قُدُمًا مباركا». ئەسلىسى: «قدمت قُدُمًا مباركا».

2- مەزمۇن: مەررەت مەسدىرى توغرىسىدا

تېكىستتە «ضَرَبْتُهُ ضَرْبَةً» دېگەن ئىبارە ئۇچرايدۇ. ئۇنىڭدىكى «ضَرْبَةً» — مەررەت (مرة) مەسدىرىدۇر.

مەررەت مەسدىرى — پېئىلنىڭ سانىنى بايان قىلىش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان مەسدەردىن ئىبارەت. ئۇ ئۈچ ھەرىپلىك مۇجەررەد پېئىللاردىن «فَعْلَة» ئۆلچىمىدە ياسىلىدۇ. مەسىلەن:

ضَرَبْتُهُ ضَرْبَةً (مەن ئۇنى بىر قېتىم ئۇردۇم)
ضَرَبْتُهُ ضَرْبَتَيْنِ (مەن ئۇنى ئىككى قېتىم ئۇردۇم)
ضربته ضَرَبَاتٍ (مەن ئۇنى نۇرغۇن قېتىم ئۇردۇم)

دېگەنگە ئوخشاش.

ئۈچ ھەرىپلىك مۇجەررەد پېئىللارنىڭ باشقىسىدىن مەررەت مەسدەر ياسىغاندا مەسدەرنىڭ ئاخىرىغا بىر «ة» ئۇلىنىدۇ. مەسىلەن:

كَبَّرَ تَكْبِيرَةً (ئۇ بىر قېتىم تەكبىر ئېيتتى)

نُكَبِّرُ أَرْبَعَ تَكْبِيرَاتٍ فِي الصَّلاةِ

(بىز مېيىت نامىزىدا تۆت قېتىم تەكبىر ئېيتىمىز)
دېگەنگە ئوخشاش.

ئەگەر مەسدەرنىڭ ئەسلى قۇرۇلمىسىدا «ة» بولسا، مەسدەردىن كېيىن سانىنى ئۇقتۇرىدىغان سۆز كېلىدۇ. مەسىلەن:

رَحِمْتُهُ رَحْمَةً وَاحِدَةً (مەن ئۇنىڭغا بىر قېتىم رەھىم قىلدىم)

تَرْجَمْتُ الْكِتَابَ تَرْجَمَةً وَاحِدَةً

(مەن ھېلىقى كىتابنى بىر قېتىم تەرجىمە قىلدىم)

3- مەزمۇن: ھەيئەت مەسدىرى توغرىسىدا

«اجْلِسْ جِلْسَةَ طَالِبِ عِلْمٍ» دېگەن جۈملىدە «جِلْسَةَ» ھەيئەت مەسدىرى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

ھەيئەت مەسدىرى ــ پېئىل (يەنى ئىش-ھەرىكەت)نىڭ ھەيئىتى ۋە سۈپىتىنى ئۇقتۇرۇش ئۈچۈن سۆزلىنىدىغان مەسدەردىن ئىبارەت.

ئۇ ئۈچ ھەرپلىك مۇجەررەد پېئىللاردىن «فِعْلَةٌ» ئۆلچىمىدە ياسىلىدۇ. لېكىن، ئۈچ ھەرپلىك مۇجەررەد پېئىللارنىڭ غەيرىدىن ھەيئەت مەسدىرى ياسالمايدۇ. مەسىلەن:

«فَإِذَا قَتَلْتُمْ فَأَحْسِنُوا الْقِتْلَةَ»

(ئەگەر قۇربانلىق قىلساڭلار مالنى چىرايلىق شەكىلدە ئۆلتۈرۈڭلار)
دېگەنگە ئوخشاش.

5- مەزمۇن: مىملىق مەسدەر توغرىسىدا

﴿أَيَّ مُنْقَلَبٍ يَنْقَلِبُونَ﴾ دېگەن ئايەتتە «مُنْقَلَبٌ» مىملىق مەسدەر بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

مىملىق مەسدەر ــ ئەۋۋىلىدە زىيادە «م» (مىم) بولغان مەسدەردىن ئىبارەت. مەسىلەن: مَضْرَب (ئۇرماق)، مَمَات (ئۆلمەك)، مَعرِفَة (تونۇشلۇق بولماق)، «مَوعِد» (ۋەدە قىلماق) ... دېگەنگە ئوخشاش.

مىملىق مەسدەر ئۈچ ھەرپلىك مۇجەررەد پېئىللارنىڭ غەيرىدىكى پېئىللاردىن ئىسىم مەپئۇلنىڭ ئۆلچىمىدە ياسىلىدۇ. مەسىلەن:

مُنْقَلَبٌ (قايتىپ كەتمەك)، مُقَامٌ (تۇرماق)
دېگەنگە ئوخشاش.

تمارين

1- أجب عن الأسئلة الآتية:

(1)متى قدم المدرس من السفر؟

(2)كم قراءة قرأ المدرس الدرس؟

(3)من الذي نَبَّهَهُ المدرس للجلوس جلوساً مناسِباً؟

2- ورد في هذا الدرس أمثلة للمَفْعُول المُطْلَق.

المَفْعُول المُطْلَقُ : مَصْدَرٌ يُذْكَرُ بعد فِعْلٍ مِنْ لَفْظِهِ تَأْكيداً لِمَعْنَاهُ، أو بَيَاناً لِعَدَدِه، أو بياناً لِنَوْعِه، وقد يكون نائباً عن فِعله.

فالأول: نحو: {وكلَّمَ الله موسى تكليماً} .

والثاني :نحو: ضربَنِي الولدُ ضَرَباتٍ . طُبِعَ الكتابُ طَبْعَتَيْن.

والثالث :نحو: حفظت القرآن حِفْظاً جيّداَ. قرأ أحمد الدرس قراءةَ فاهِمٍ.

والرابعِ: نحو: مَهْلاً. (يقال له: المصدَرُ النائِبُ عن فِعْله).

(فمَهْلاً) ناب عن فعله: (أَمْهِلْ).

قد ينوب عن المصدر ما يَدُلُّ عليه، فَيُعْطَى حُكْمَه في كَوْنِه منصوباً على أنه مفعولٌ مطلقٌ ، منها:

(1)كُلُّ وَبَعْض وأيّ مُضَافَةً إلى المصدر نحو:

-آخَذَني المديرُ بعضَ المُؤَاخَذَةِ.

-أَعْرِفُهُ كلَّ المَعْرِفَةِ.

-أيَّ نَوْمٍ تَنَامُ؟

- {وسَيَعْلَمُ الَّذِينَ ظَلَمُوا أيَّ مُنْقَلَبٍ يَنْقَلِبُونَ}.

(2)عَدَدُه :نحو: زرته ثلاثَ زياراتٍ . ضُرِبَ فلانٌ عشرين ضَرْبَةً.

(3)صِفَتُه :نحو: فَهِمْتُ الدَّرسَ جيّداً. (أي: فَهْماً جيّداً).

(4) اِسْمُ المصدرِ: نحو: كَلَّمْتُ كَلاماً. (اسم المصدر اسمٌ يَدُلُّ على ما يدلُّ عليه المصدر، ولكن حروفه أقلُّ منه، فالتَّوَضُّؤُ مصدر والوُضُوء اسمُ مصدر، والتَّقْبيلُ مصدرٌ ، والقُبْلَةُ اسمُ مصدرٍ).

(5) مصدرٌ يُلاقِيه في الاشتِقاق: نحو: {وَتَبَتَّلْ إِلَيْهِ تَبْتِيلا}[المزمل/8].

(6)اسم الإشارة :نحو :أَتَسْتَقْبِلُني هذا الاستِقْبالَ؟

(7)ضَميرُهُ العائِدُ إليه :نحو :اجتهَدتُ اجْتِهاداً لم يَجْتَهِدْهُ غَيْرِي.

(8)مُرَادِفُه :عِشْتُ حياةً سعيدةً.

يجوزُ حذفُ عامِلِ المفعولِ المطلقِ الدالِّ على النَّوْعِ والعَدَدِ، نحو: قُدوماً مُبارَكاً أي :قَدِمْتَ قُدوماً مُبارَكاً.

3– استخرج من الدرس أمثلة المفعول المطلق، وما ناب عن المصدر، واذكر نوعَه في كل منها.

4– عين المفعول المطلق فيما يأتي، واذكر نوعَه:

(1) {يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا الله ذِكْراً كثيراً}[الأحزاب 41].

(2)سألني الطالب سُؤَالَ النَّحوِيِّيْن، فأَجَبْته إجابَةَ المُفَسِّرين.

(3) {والله أَنْبَتَكُمْ مِنَ الأَرْضِ نَبَاتاً 0 ثُمَّ يُعِيدُكُمْ فِيهَا وَيُخْرِجُكُمْ إِخْرَاجاً}[نوح 17– 18]

(4) {وَتأكلُونَ التُّرَاثَ أكلاً لَمًّا 0 وَتُحِبُّونَ المَالَ حُبًّا جَمًّا}[الفجر 19– 20].

(5)سَجَدت سَجْدَتَيْن.

(6) {ثُمَّ إِنِّيَ أَعْلَنْتُ لَهُمْ وَأَسْرَرْتُ لَهُمْ إِسْرَاراً}[نوح 9].

(7)قال النبي صلى الله عليه وسلم" : صبراً آلَ ياسر فإن موعدكم الجنة."

(8)حجًّا مَبْرُوراً.

(9)تَلا الإمامُ تلاوةً جميلةً.

5- عَيِنّ النائبَ عن المصدر فيما يأتي:

(1) في الحديث: "إذا قُمْتَ في صلاتك فَصَلِّ صلاة مُوَدِّعٍ ". (رواه أحمد وابن ماجه).

(2) {فَلا تَمِيلُوا كُلَّ المَيْلِ...}[النساء/129].

(3)يتلو هذا القارئُ تلاوةً لا يَتْلُوها غيرُه.

(4)أَيَّ كتابةٍ تكتبُ؟

(5) {نَحْنُ نقُصُّ عَلَيْكَ أَحْسَنَ الْقَصَصِ...}[يوسف/3].

(6) {واذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ وَتَبَتَّلْ إِلَيْهِ تَبْتِيلاً} [المزمل/8].

(7)حَجَجْتُ عشرين حَجةً بفضل الله تعالى.

(8)أَتُعامِلُ أخاك هذه المُعامَلَةَ؟

(9)قال الشاعر:

وقد يَجْمَعُ الله الشَّتِيتَيْنِ بعدَما يَظُنَّانِ كلَّ الظَّنِّ أن لا تَلاقِيَا

6- أكمل هذه الجملة (سَجَدتُ........................) بمفعول مطلق يدلّ على العدد/ النوع/ التأكيد.

7- هات مثالاً لِكلّ ما ينوب عن المصدر الواقع مفعولاً مطلقاً.

8- هات ثلاثة أمثلة للمصدر النائب عن فعله.

- (ضربته ضَرْبَةً). (ضَرْبَةٌ) مثال لِ (مصدر المَرَّة). ومصدرُ المَرَّةِ : هو ما يُذْكَرُ لِبَيَانِ عَدَدِ الفِعْلِ. ويُبْنَى من الفعل الثُّلاثِيِّ المجرّد على وزن (فَعْلَة) بفتح الفاء وسكون العين، نحو: ضربته ضَرْبَةً، وضَرْبَتَين، وضَرَبَاتٍ وتُلْحَقُ التاءُ بمصدر الفعل غير الثلاثيّ المجرَّد، نحو: كبّر تكبيرةً، نكبّر أربعَ تكبيرات في الصَلاة على الميّت.

وإذا كان بناءُ المصدرِ الأصليّ بالتاء ذُكِرَ بعده ما يدل على العدد، نحو: رَحلتُ رِحلةً واحدةً .أَقَمْتُ إقامةً واحدةً. ترجمت الكتاب تَرْجَمَةً واحدةً.

صُغْ مصدر المرّة من الأفعال الآتية:

وقف. أكل. جلس. سَلَّمَ.

– (اجلس جِلْسَةَ طالبِ علمٍ). (جِلْسَة) مثال لِ (مصدر الهَيْئَةِ).

مصدرُ الهَيْئَةِ: ما يُذْكَرُ للدلالة على هَيْئَةِ الفعل وصِفَتِه، ويُصَاغُ على وزن (فِعْلَةٍ) بكسرٍ فَسكونٍ ، نحو: جِلْسَةً من جَلَسَ.

في التنزيل: {فَأَمَّا مَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ فَهُوَ فِي عِيشَةٍ رَاضِيَةٍ}[القارعة/ 6-7].

وفي الحديث" :فإذا قَتَلْتم فأَحْسِنوا القِتْلَةَ."

ومن الأمثال: أَحَشَفاً وَسُوءَ كِيلَةٍ ؟ (الحَشَفُ: أَرْدَأُ التَّمْرِ. يُضْرَبُ هذا المَثَلُ لمن يَجْمَعُ خَصْلَتَيْنِ مكروهتين. تقدير الكلام: أتبيعُ حَشَفاً، وتكيلُ سُوءَ كِيلةٍ ؟).

وقال الشاعر:

مَشَيْنا مِشْيَةَ اللَّيْثِ غَدَا، واللَّيْثُ غَضْبَانُ

(اللّيْثُ: الأسَدُ. ج لُيُوثٌ).

9- صغ مصدر الهيئة من الأفعال الآتية:

عاش. مات. جلس. قتل.

(لا يُبْنَى مصدر الهيئة من غير الثلاثي المجرد).

– {أَيَّ مُنْقَلَبٍ يَنْقَلِبُون}. (مُنْقَلَبٌ) مثال (للمصدر المِيْمِيّ) وهو ما كان في أوله ميمٌ زائدة، نحو: مَضْرَب، ومَمَات، ومَعْرِفَة، ومَقْدِرَة، ومَوْعِد.

ومن غير الثلاثي المجرّد يأتي على زنَةِ اسْمِ المفعول، نحو: مُنْقَلَب، مُقَام، مُدخَل، مُخْرَج.

في التنزيل: (1) {وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا هَلْ نَدُلُّكُمْ عَلَى رَجُلٍ يُنَبِّئُكُمْ إِذَا مُزِّقْتُمْ كُلَّ مُمَزَّقٍ إِنَّكُمْ لَفِي خَلْقٍ جَدِيدٍ}[سبأ/7].

(2) {فَجَعَلْنَاهُمْ أَحَادِيثَ وَمَزَّقْنَاهُمْ كُلَّ مُمَزَّقٍ ... }[سبأ/ 19].

– "المصدر الذي يُلاقي في الاشتقاق المصدرَ الواقعَ مفعولاً مطلقاً" شيئان:

(أ) مصدر من باب مختلف، نحو: {وَتَبَتَّلْ إِلَيْهِ تَبْتِيلاً} [المُزمل/8].

فـ(تَبْتِيل) من باب "فَعَّلَ"، ناب عن (تَبَتُّل) من باب "تَفَعَّلَ".

إليك مثالين آخرين : {وَلَوْ يُعَجِّلُ الله للنَّاسِ الشَّرَّ اسْتِعْجَالَهُمْ بالْخَيْرِ لَقُضِيَ إِلَيْهِمْ أجَلُهُمْ} [يونس / 11]. تَبَسَّمْتُ ابْتِسَاماً.

(ب) مصدر من الفعل المجرد ينوب عن المصدر من المزيد، نحو: {سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يَقُولُونَ عُلُوّاً كَبِيراً}[الإسراء/43]، فـ(عُلُوّ) ينوب عن "تَعَالٍ".

إليك أمثلة أخرى:

أحب الله حباً جماً. اشتريت الساعة شِراءً. تُوُفِّيَ فلانٌ وَفَاةً عَاجلةً.

(29) الدرس التاسع و العشرون

المدرس: لِمَ تَنظر في الساعة الفَيْنَةَ بعد الفَيْنَة ياعدنان؟

ئوقۇتقۇچى: ئى ئەدنان، نىمە ئۈچۈن پات ـ پات سائەتكە قارايسەن؟

عدنان: إنَّما أفعل ذلك خوفاً من فَوَات الموعد. فإنّ لي موعداً مُهِمًّا مع الطبيب بعد قليل.

ئەدنان: ئۈچىرشىشقا ۋەدىلەشكەن ۋاقىتنىڭ ئۆتۈپ كېتىشىدىن قورقۇپ شۇنداق قىلىۋاتىمەن. چۈنكى مەن بىر ئازدىن كېيىن دوختۇر بىلەن كۆرۈشۈشكە ۋەدىلەشكەن ئىدىم.

المدرس: هلا غِبت عن هذه الحصة.

ئوقۇتقۇچى: سەن بۇ سائەتتە كەتمەمسەن.

عدنان: كان بإمكاني أن أستأذن المدير في الغياب عن هذه الحصة، ولكنني حضرت حُبًّا لِلنَّحو.

ئەدنان: مەن بۇ سائەتتە كېتىشكە رۇخسەت سوراش ئىمكانىيىتىم بار ئىدى لېكىن گرامماتىكا دەرسىنى ياخشى كۆرگەنلىكىم ئۈچۈن كەلدىم.

المدرس: زادك الله علماً. هكذا يكون الطالبُ المِثَاليُّ: إنما يدرس رَغْبَةً في العلم، لا رَهْبَةً من الامتحان... اقر أ الآيات يا إبراهيم.

ئوقۇتقۇچى: الله سىنىڭ ئىلمىڭنى زىيادە قىلسۇن. ئۈلگە بولىدىغان ئوقوغۇچى مۇشۇنداق بولىدۇ: ئۇ ئىلمىنى قىززىقىپ ئوقۇيدۇ، ئىمتاھاندىن قورۇقمايدۇ... ئى ئىبراھىم، ئايەتلەرنى ئوقوغىن.

إبراهيم: (بعد الاستعاذة) {وَلاَ تَقْتُلُوا أَوْلاَدَكُمْ خَشْيَةَ إِمْلاقٍ نَّحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَإِيَّاكُمْ إنَّ قَتْلَهُمْ كَانَ خِطْأً كَبِيراً}[الإسراء/ 31].

ئىبراھىم: (ياناھلىق تىلگەندىن كىيىن){ كەمبەغەللىكتىن قورقۇپ باللىرىڭلارنى ئۆلتۈرمەڭلار[5]. ئۇلارنىڭ ۋە سىلەرنىڭ رىزقىڭلارنى بىز بېرىمىز، ئۇلارنى ئۆلتۈرۈش ھەقىقەتەن چوڭ گۇناھتۇر [31]}

{يَجْعَلونَ أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ مِنَ الصَّوَاعِقِ حَذَرَ المَوتِ}[البقرة/ 19].

{ گويا چاقماق سوقۇۋېتىپ ئۆلۈپ كېتىشتىن قورقۇپ، قۇلاقلىرىنى بارماقلىرى بىلەن ئېتىۋالغان كىشىلەرگە ئوخشايدۇ.}

{تَتَجَافَى جُنُوبُهُمْ عَنِ المَضَاجِعِ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ خَوْفاً وَطَمَعاً وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ} [السجدة/ 16] .

{ ئۇلارنىڭ يانلىرى ئورۇن - كۆرپىدىن يىراق بولىدۇ (يەنى ئۇلار كېچىسى ئىبادەت قىلىپ ئاز ئۇخلايدۇ)، ئۇلار پەرۋەردىگارىنىڭ (ئازابىدىن) قورقۇپ، (رەھمىتىنى) ئۈمىد قىلىپ ئۇنىڭغا دۇئا قىلىدۇ، ئۇلارغا بىز رىزىق قىلىپ بەرگەن نەرسىلەردىن (ياخشىلىق يوللىرىغا) سەرپ قىلىدۇ[16].}

[5] جاھالەت دەۋرىدىكى ئەرەبلەر نامراتلىقتىن قورقۇپ ياكى نۇمۇس قىلىپ قىزلىرىنى ئۆلتۈرۈپ تاشلايتتى.

{يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لا تُبْطِلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ والأذى كَالَّذِي يُنْفِقُ مَالَهُ رِئَاءَ النَّاسِ وَلا يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الآخر... }[البقرة/ 264].

{ ئى مۆمىنلەر! پۇل ـ مېلىنى كىشىلەرگە كۆرسىتىش ئۈچۈن سەرپ قىلىدىغان، الله قا ۋە ئاخىرەت كۈنىگە ئىمان كەلتۈرمەيدىغان كىشى (نىڭ قىلغان ئەمەلىنى بىكار قىلىۋەتكىنىگە) ئوخشاش، بەرگەن سەدىقەڭلارنى مىننەت قىلىش ۋە ئەزىيەت يەتكۈزۈش بىلەن بىكار قىلىۋەتمەڭلار.}

(يدخل المراقب ومعه زهير ويسلّمان)

(كۆزەتچى ۋە ئۇنىڭ بىلەن زۇھەير كىرىدۇ ھەمدە ئىككىسى سالام بېرىدۇ)

المراقب: (بعد التحيّة) يقول زهير: إنك مَنَعْتَه من الدخول يا أستاذ؟

كۆزەتچى: (سالام بەرگەندىن كېيىن) ئى ئۇستاز، زۇھەيردەيدۇكى: سەن ئۇنى كىرىشتىن چەكلەپسەن.

المدرس: إنما مَنَعْتُه تَأْدِيباً فقد أصبح التأخُّر دَأْبَه ودَيْدَنَه.

ئوقۇتقۇچى: ھەقىقەتەن مەن ئۇنى ئەدەپلەش ئۈچۈن كىرىشتىن چەكلىدىم چۈنكى كېچىكىش ئۇنىڭ دائىملىق ئادىتىگە ئايلىنىپ قالدى.

المراقب: هَلا أشكوه إلى المدير؟

كۆزەتچى: سەن ئۇنى مۇدىرغا شىكايەت قىلمامسەن؟

المدرس: كَلاّ فلْيدخُلْ. إنما أصبر عليه قَصْدَ ا لإصْلاح. عسى اللهُ أنْ يُصْلِحَه.

ئوقۇتقۇچى: ھەرگىز ئۇنداق قىلمايمەن، ئۇ كىرسۇن. شۈبھىسىزكى مەن ئۇنىڭغا سەبىر قىلىمەن. ئېھتىمال الله ئۇنى ئىسلاھ قىلىشى مۇمكىن.

بۇ دەرستىكى گراممانتكىلىق قائىدىلەر:

1- مەزمۇن: سەۋەب تولدۇرغۇچىسى (مفعول لِأجله) توغرىسىدا

سەۋەب تولدۇرغۇچىسى (مفعول لِأجله ياكى مفعول لـه) ـــ ئىش-ھەرىكەتنىڭ پەيدا بولۇش سەۋەبىنى ئۇقتۇرۇش ئۈچۈن سۆزلىنىدىغان مەسدەردىن ئىبارەت. مەسىلەن:

﴿وَلَا تَقْتُلُوٓا۟ أَوْلَٰدَكُم خَشْيَةَ إِمْلَٰقٍ﴾

(كەمبەغەللىكتىن قورقۇپ باللىرىڭلارنى ئۆلتۈرمەڭلار)

حضرتُ حبًّا للنَّحوِ

(مەن گراممانتكىنى ياخشى كۆرگەنلىكىم ئۈچۈن كەلدىم)

دېگەنگە ئوخشاش.

سەۋەب تولدۇرغۇچىسىغا ئائىت قائىدىلەر: ئۇنىڭ ئاخىرىنى زەبەرلىك ئوقۇش ياكى تەئلىل ھەرپى (حرف التعليل) بىلەن زىرلىك ئوقۇش دۇرۇس.

سەۋەب تولدۇرغۇچىسىنىڭ زەبەرلىك ئوقۇلۇشى ئۈچۈن مۇنداق بەش خىل شەرت ھازىرلىنىشى كېرەك: 1) ئۇ سەۋەب تولدۇرغۇچىسى مەسدەر بولۇشى كېرەك؛ 2) ئۇ مەسدەر قەلبىنىڭ پېئىلىغا ئائىت (قَلْبِيًّا) بولۇشى كېرەك؛ 3) ئۇ مەسدەر سەۋەبنى بايان قىلىش ئۈچۈن كەلتۈرۈلگەن بولۇشى كېرەك؛ 4) ئۇ مەسدەر پېئىل بىلەن بىر زامان كېلىشى كېرەك؛ 5) ئۇ مەسدەر پېئىل ۋە پائىل بىلەن بىرگە كېلىشى كېرەك.

ئەگەر مەزكۇر شەرتلەردىن بىرەر شەرت تېپىلمىسا، سەۋەب تولدۇرغۇچىسى تەئلىل ھەرپى بىلەن زىرلىك ئوقۇلىدۇ. مەسىلەن:

جئْتُكَ للسَّمْنِ (مەن يېنىڭغا سېرىق ماي ئۈچۈن كەلدىم)

دېگەنگە ئوخشاش. يەنى، بۇ جۈملىدىكى «سَمْنٌ» دېگەن سۆز ئىسىم بولۇپ، مەسدەر ئەمەس. شۇڭا، «ل» بىلەن زىرلىك ئوقۇلغان.

﴿وَلَا تَقْتُلُوٓا۟ أَوْلَٰدَكُم مِّنْ إِمْلَٰقٍ﴾ دېگەن ئايەتتە بولسا، «قَلْبِيًّا» دېگەن شەرت تېپىلمىغانلىقى ئۈچۈن تەئلىل ھەرپى بىلەن زىرلىك ئوقۇلغان.

«سافرتُ للعِلْمِ» دېگەن جۈملىدە بولسا، زامان ئوخشاش بولماي قالغان. يەنى، سەپەرنىڭ ۋاقتى ئۆتكەن زامان، ئىلمنىڭ زامانى كېلىدىغان زامان. شۇڭا، تەئلىل ھەرپى بىلەن زىرلىك ئوقۇلدى.

سەۋەب تولدۇرغۇچىسى مۇنداق ئۈچ خىل ھالەتتە كېلىدۇ:

1) «الـ» (ئەلىف لام) ۋە ئىزاپەتسىز كېلىدۇ. بۇ خىل ھالەتتە زەبەرلىك ئوقۇش كۆپ ئۇچرايدۇ. مەسىلەن:

ضَرَبْتُ ابْنِي تَأْدِيبًا (مەن ئوغلۇمنى ئەدەبلەش ئۈچۈن ئۇردىم)
دېگەنگە ئوخشاش.
شۇنىڭدەك، تەئلىل ھەرپى بىلەن زىرلىك ئوقۇشمۇ دۇرۇس. مەسىلەن:
ضَرَبْتُهُ لِتَأْدِيبٍ (مەن ئۇنى ئەدەبلەش ئۈچۈن ئۇردىم)
دېگەنگە ئوخشاش.
2) «الـــ» (ئەلىف لام) بىلەن كېلىدۇ. ئۇنىڭدا تەئلىل ھەرپى بىلەن زىرلىك ئوقۇشمۇ ۋە زەبەرلىك ئوقۇشمۇ دۇرۇس. مەسىلەن:
ضَرَبْتُ ابْنِي لِلتَّأْدِيبِ (مەن ئوغلۇمنى ئەدەبلەش ئۈچۈن ئۇردىم)
ضَرَبْتُهُ التَّأْدِيبَ (مەن ئۇنى ئەدەبلەش ئۈچۈن ئۇردىم)
3) ئىزاپەتتىكى ئېنىقلانغۇچى (مضاف) بولىدۇ. ئۇنىڭدا زەبەرلىك ئوقۇش ۋە تەئلىل ھەرپى بىلەن زىرلىك ئوقۇش دۇرۇس. مەسىلەن:
ضَرَبْتُهُ ابْنِي تَأْدِيبَهُ
(مەن ئوغلۇمنى ئۇنىڭ ئەدەب ئۆگىنىشى ئۈچۈن ئۇردىم)
ضَرَبْتُهُ لِتَأْدِيبِهِ
(مەن ئۇنى ئەدەب ئۆگىنىشى ئۈچۈن ئۇردىم)
دېگەنگە ئوخشاش.

2- مەزمۇن: «هَلاَّ» توغرىسىدا

«هَلاَّ» ـــ قىزىقتۇرۇش ۋە پۇشايمان قىلدۇرۇش قوشۇمچىسى بولۇپ، ئەگەر كەلگۈسى زامان پېئىلىنىڭ ئالدىغا كىرسە، بىرەر ئىشقا قىزىقتۇرۇشنى ئۇقتۇرۇپ كېلىدۇ. مەسىلەن:
هَلاَّ تَزُورُنِي (مېنى زىيارەت قىلامسەن)
دېگەنگە ئوخشاش.
ئەگەر ئۆتكەن زامان پېئىلىنىڭ ئالدىغا كىرسە، بىرەر ئىشقا پۇشايمان قىلدۇرۇشنى ئۇقتۇرىدۇ. مەسىلەن:
هَلاَّ اجْتَهَدْتَ (سەن نېمە ئۈچۈن تىرىشمىدىڭ)
دېگەنگە ئوخشاش.
«هَلاَّ»دىن باشقىمۇ قىزىقتۇرۇش ۋە پۇشايمان قىلدۇرۇش قوشۇمچىلىرى بولۇپ، ئۇلار: أَلَّا، أَلَا، لَوْمَا، لَوْلَا قاتارلىقلاردۇر.
أَلَا تَتُوبُ مِنْ ذَنْبِكَ (سەن گۇناھىڭغا تەۋبە قىلامسەن)

تمارين

1- أجب عن الأسئلة الآتية:

(1) لِمَ ينظر عدنان في الساعة مِراراً؟

(2) لِمَ حضر الدرس مع أنه مريض؟

(3) لِم منع المدرس زهيراً من الدخول؟

2- (اشتريتُ الكتابَ حُبّاً لِلنَّحْوِ). هنا (حُبَّا) مفعول لَهُ.

3- استخرج من الدرس أمثلة المفعول له.

4- عَيّن المفعول له في كل مثال مما يأتي:

(1) قال تعالى: {وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَه ابْتِغَاءَ مَرْضَاةِ اللَّه}[البقرة/207] .

(2) أُصادِقُ زميلي هذا دَفْعاً للفُرْقَةِ وَطَلَباً للخير.

(3) أَتَغَاضَى عن هَفَواتِ أَصْدقائي اسْتِبْقاءً لِمَوَدَّتِهِم.

(4) نَهَى النبي صلى الله عليه وسلم أن يُسَافَرَ بالقرآن إلى أرض العَدُوِّ مَخافَةَ أن يَنَالَه العدوُّ.

5- أمام كل جملة مما يأتي اسم. اجعله مفعولاً له، وأكمل به الجملة، واضْبِطْه بالشكل:

(1) لم أخرج .... من البيت من الحرّ. (خَوفٌ)

(2) التحقت بالجامعة الإسلامية .... في علوم الدين. (رَغْبَة)

(3) لم أَقْرَعِ الجرس .... أن يستيقظَ المريض. (مَخَافة)

(4) قمت .... للمدرس. (احتراماً)

(5) أَقرأ الصحف .... الاطّلاع على أحوال المسلمين في (بُغْيَةٌ)
العالم .

(6) لا أزال أَلْبَس ملابسَ الصُّوفِ .... أن يُصِيبَنِي بردٌ . (خَشْيَة)

- (هَلاّ غبت عن هذه الحِصَّة/ هلاّ أَشْكُوه إلى المدير). (هَلاّ) حرف التَّحْضِيض والتَّنْدِيم.

إذا دخلتْ على المضارع فهي لِلْحَضِّ على العمل، نحو: هلاّ تزورني.

وإذا دخلتْ على الماضي كانت لِجَعْلِ الفاعل يَنْدَمُ على فَوَاتِ الأمر، نحو: هلاّ اجتهدتَ.

هناك أحرف أخرى للتحضيض والتنديم، وهي: أَلاّ، أَلا، لَوْما، لَوْلا.

نحو: ألا تتوب من ذنبك.

6- هات مفرد الأسماء الآتية :

أَصَابع. صَواعِق. جُنُوب. مَضَاجِع. صَدَقات.

7- يدخل كل طالب (دَأْبِي وَدَيْدَنِي) في جملة

8- يدخل كلّ طالب (هَلاّ) في جملتين، تكون في الأولى للتحضيض وفي الأخرى للتنديم.

9- (رغبةً في العلم، لا رهبةً من الامتحان). هذه "لا" العَاطِفَةُ، ويُعْطَفُ بها لإخراج الثاني مما دَخَلَ فيه الأَوَّلُ. وشرطُ معطوفِها أن يكون مفرداً (أي غير جملة)، ويكون بعد الإيجاب أو الأمر، نحو:

(أ) سافَرَ بلالٌ ، لا محمدٌ . اشتريت الدَّجاجة مذبوحةً، لا حيَّةً.

(ب) اسألِ المديرَ، لا المدرسَ. كُل التفَّاحَ، لا الموزَ.

(30)الدرس الثلاثون

المدرس: اشْترَيتَ الأشياءَ المطلوبة لِصُنْع اللّوْحات النَّحْوية يا أحمد؟

ئوقۇتقۇچى: ئى ئەھمەد، گىرامماتىكا لەۋھەسى ياساش ئۈچۈن كىرەكلىك نەرسىلەرنى سېتىۋالدىڭمۇ؟

أحمد: نعم. اشتريت مِتريْنِ ورَقاً، وخمسةَ عشرَ قلماً بأَحْجامٍ وألوان مختلفة.

ئەھمەد: شۇنداق. مەن ئىككى مېتىر قەغەز، خىلمۇ-خىل ھەجىم ۋە خىلمۇ-خىل رەڭدىكى ئون بەش قەلەم سېتىۋالدىم.

المدرس: تعال يا علي، واكتب هذه الآيات على السبورة.

ئوقۇتقۇچى:ئى ئەلى بۇ ياققا كەل، بۇ ئايەتلەرنى دوسكىغا يازغىن.

علي: ليكتبها أحمد فإنه أحسنُ منيّ خطًّا.

ئەلى: ئۇنى ئەھمەد يازسۇن چۈنكى ئۇ خەتنى مەندىن چىرايلىق يازىدۇ.

(يكتبها أحمد)

(ئەھمەد ئايەتلەرنى دوسكىغا يازىدۇ)

المدرس: اقرأ هذه الآيات يا زهير.

ئوقۇتقۇچى: ئى زۇھەير، بۇ ئايەتلەرنى ئوقۇغىن.

زهير: ليقرأها حامد فإنه أحسنُنا تِلاوةً وأجمَلُنا صوتاً.

زۇھەير: بۇ ئايەتلەرنى ھامىد ئوقۇسۇن چۈنكى ئۇ بىزنىڭ ئىچىمىزدىكى قۇرئاننى ئەڭ ياخشى تىلاۋەت قىلىدىغان ھەمدە ئاۋازى ئەڭ چىرايلىق قارىدۇر.

حامد: (بعد الاستعاذة والبسملة) {وَمَنْ أَحسَنُ قَوْلاً مِّمَّنْ دَعَا إِلَى اللهِ وَعَمِلَ صَالِحاً وَقَالَ إِنني مِنَ الْمُسْلِمِينَ}[فصلت/33] .

{فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيراً يَرَه 0 وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَه}[الزلزلة/ 7ـ8].

هامىد: **(پاناھلىق تىلگەن ۋە بىسمىللا بىلەن باشلىغاندىن كېيىن)**

{ الله قا (يەنى الله نىڭ تەۋھىدىگە ۋە تائىتىگە) دەۋەت قىلغان، ياخشى ئەمەل قىلغان ۋە «مەن ھەقىقەتەن مۇسۇلمانلاردىنمەن» دېگەن كىشىدىنمۇ ياخشى سۆزلۈك ئادەم بارمۇ؟ [33]}

المدرس: **ما شاء الله! أَحْسِنْ بِكَ قارِئاً! مَلأ الله قَلْبَك سُروراً كما ملأت قلوبنا بَهْجَةً وسروراً... اقرأ الحديث يا عليّ.**

ئوقۇتقۇچى: اللّٰەنىڭ تەقدىرى شۇنداق! سەن نىمە دېگەن ياخشى قارى ھە! الله بىزنىڭ قەلبلىمىزنى خۇشال-خۇراملىققا تولدۇرىۋەتكەندەك سىنىڭ قەلبىڭنىمۇ خۇشاللىققا تولدۇرىۋەتسۇن.

علي: **عن نافعٍ عن عبد الله بن عمر ـ رضي الله عنهما ـ قال: "أمر النبيّ صلى الله عليه وسلم بِزكاة الفِطْر صَاعاً من تَمْرٍ أو صاعاً مِنْ شَعِيرٍ".(رواه الشيخان وغيرهما).**

ئەلى: نافعٍ عن عبد الله بن عمر- رضي الله عنهما- دىن نەقلى قىلىنىشىچە ئۇ مۇنداق دېگەن: « پەيغەمبەر ـ صلى الله عليه ـ (رامىزاندىكى) سەدىقە پىترنى خورمىدىن بىرسا(صاع) ياكى ئارپىدىن بىرسا(صاع) بىرىشكە بۇيرىدى» (رواه الشيخان وغيرهما)

بۇ دەرستىكى گراماتىكىلىق قائىدىلەر:

1- مەزمۇن: پەرقلەندۈرگۈچى (تَمْيِيز) توغرىسىدا

پەرقلەندۈرگۈچى ــ ئالدىنقى بۆلەكتىكى ئۇقۇمسىزلىقنى بايان قىلىش ئۈچۈن كېلىدىغان «مِن» مەنىسىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئېنىقسىز ئىسىمدىن ئىبارەت. مەسىلەن:

عِنْدِي مِتْرٌ حَرِيرًا (مېنىڭ يېنىمدا بىر مېتىر يىپەك رەخت بار)

حَسُنَ حَامِدٌ خُلُقًا (هامىد ئەخلاقتا ياخشى بولدى)

دېگەنگە ئوخشاش.

پەرقلەندۈرگۈچى (التمييز) ئىككى تۈرگە بۆلىنىدۇ: 1) تمييز ذات؛ 2) تمييز نسبة.

تەمىيز زات (تمييز ذات) ــ مقداردىن كېيىن كېلىدۇ. مقدار تۆت تۈرلۈك بولىدۇ، ئۇلار:

1) سان. مەسىلەن: كَمْ كِتَابًا قَرَأْتَ (سەن قانچە كىتاب ئوقۇدۇڭ)؟ دېگەنگە ئوخشاش.

2) ئۇزۇنلۇق ئۆلچەملىرى. مەسىلەن: عِنْدِي ذِرَاعٌ أَرْضًا (مېنىڭ بىر گەز زېمىنىم بار)، دېگەنگە ئوخشاش.

3) هەجىم (كەمچەن) ئۆلچەملىرى. مەسىلەن: أَعْطَيْتُهُ صَاعًا تَمْرًا (مەن ئۇنىڭغا بىر سا خورما بەردىم)، دېگەنگە ئوخشاش.

4) ئېغىرلىق ئۆلچەملىرى. مەسىلەن: أَعِنْدَكَ رِطْلٌ سَمْنًا (سەندە بىر رەتلە سېرىق ماي بارمۇ)؟ دېگەنگە ئوخشاش.

بەزىدە پەرقلەندۈرگۈچى مقدارغا ئوخشاپ كېتىدىغان نەرسىلەرگە قوشۇلىدۇ. مەسىلەن:

مَا فِي السَّمَاءِ قَدْرُ رَاحَةٍ سَحَابًا

(ئاسماندا ئالقانچىلىك يەردە بۇلۇت يوق)

دېگەنگە ئوخشاش.

تەمىيز زات (تمييز ذات)قا ئائىت قائىدىلەر:

1) ئۇنىڭ ئاخىرىنى زەبەرلىك ئوقۇش دۇرۇس. مەسىلەن:

عِنْدِي مِتْرٌ حَرِيرًا (مەندە بىر مېتىر يىپەك رەخت بار)

دېگەنگە ئوخشاش.

2) ئۇنى «مِنْ» بىلەن زىرلىك ئوقۇشمۇ دۇرۇس. مەسىلەن:

عِنْدِي مِتْرٌ مِنْ حَرِيرٍ   (مەندە بىر مېتىر يىپەك رەخت بار)

دَېگەنگە ئوخشاش.

3) ئۇنى ئىزاپەت بىلەن زىرلىك ئوقۇشمۇ دۇرۇس. مەسىلەن:

عِنْدِي مِتْرُ حَرِيرٍ   (مەندە بىر مېتىر يىپەك رەخت بار)

دَېگەنگە ئوخشاش.

4) ئەگەر پەرقلەندۈرگۈچىنىڭ غەيرىگە مىقدارنى ئۆتكۈزىدىغان سۆز ئىزاپەت قىلىنسا، پەرقلەندۈرگۈچى زەبەرلىك ئوقۇلىدۇ. مەسىلەن:

﴿فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْ أَحَدِهِمْ مِلْءُ الْأَرْضِ ذَهَبًا﴾ (ئال ئىمران 91ـ ئايەت)

(يەر يۈزىگە بىرَ كېلىدَىغَانَ ئالتۇن پَىدىيە بەرسىمۇ قوبۇل قىلىنمايدۇ)

دېگەنگە ئوخشاش.

تەمىيز نىسبەت (تمييز نسبة)ــ جۈملىدىكى نىسبەتنىڭ ئۈمۈمىسىزلىقىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدىغان ئىسىمدىن ئىبارەت. مەسىلەن:

حَسُنَ هَذَا الطَّالِبُ خُلُقًا   (بۇ ئوقۇغۇچى ئەخلاقتا چىرايلىق بولدى)

دېگەنگە ئوخشاش. بۇ جۈملىدە چىرايلىقنىڭ نىسبىتى ئوقۇغۇچىغا نىسبەتەن مۇبھەم بولۇپ، ئۇ نۇرغۇن ئىشلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. شۇڭا، بۇ ئۈمۈمىسىزلىقنى يوقىتىش ئۈچۈن «خُلُقًا»دىن ئىبارەت بىر پەرقلەندۈرگۈچى كەلتۈرۈلگەن.

تمييز نسبةكە ئائىت قائىدىلەر:

1) ئەسلىسى پائىل بولغان سۆز تمييز نسبةنىڭ قاتارىدىندۇر. مەسىلەن:

حَسُنَ الطَّالِبُ خُلُقًا   (ئوقۇغۇچىنىڭ ئەخلاقى ياخشى بولدى)

بۇ جۈملىنىڭ تەقدىرى: «حَسُنَ خُلُقُ الطَّالِبِ».

2) ئەسلىسى مەپئۇل بولغان سۆز تمييز نَسبَةنىڭ قاتارىدىندۇر. مەسىلەن:

فَجَّرْنَا الْأَرْضَ عُيُونًا   (بىز زېمىندىن بۇلاقلارنى ئېتىلدۇرۇپ چىقاردۇق)

بۇ جۈملىنىڭ تەقدىرى: «فَجَّرْنَا عُيُونَ الْأَرْضِ».

3) **تەمىيز نىسبەت** (تمييز نسبة)نىڭ ئاخىرى زەبەرلىكلا ئوقۇلىدۇ، زىرلىك ئوقۇلمايدۇ.

بۇ توغرىدىكى زىيادە تەپسىلاتلار ئاللاھ خالىسا كېيىنكى دەرسلەردە كېلىدۇ.

2- مەزمۇن: ئەجەبلەندۈرۈش پېئىلى (فعل التَّعَجُّب) توغرىسىدا

ئەجەبلەندۈرۈش پېئىلى ـــ شەيئىلەردىكى سۈپەتنىڭ كاتتىلىقىنى ياكى ئۇنىڭدىن ھەيران قېلىشنى ئىپادىلەيدىغان پېئىلدىن ئىبارەت.

بۇ پېئىلنىڭ ئىككى خىل ئۆلچىمى بولۇپ، بىرى «مَا أَفْعَلَهُ» ئۆلچىمىدە ياسىلىدۇ؛ يەنە بىرى «أَفْعِل بِهِ» ئۆلچىمىدە ياسىلىدۇ. بۇنىڭدا «بِه»دىكى «ب» زىيادە بولۇپ، «ه» (ھائ)دېگەن كىشىلىك ئالماش «أَفْعِلْ» دېگەن پېئىلنىڭ پائىلى بولىدۇ. مەسىلەن:

مَا أَجْمَلَ السَّمَاءَ (ئاسمان نىمىدېگەن گۈزەل)

أَجْمِلْ بِالسَّيَّارَةِ (ماشىنا نىمىدېگەن چىرايلىق)

دېگەنگە ئوخشاش.

تمارين

1- أجب عن الأسئلة الآتية:

(1)ما الأشياء التي اشتراها أحمد لصنع اللوحات النحوية؟

(2)من الذي كتب الآيات على السبّورة؟

(3)من الذي قرأها؟

2- (اشتريتُ مِتْرَيْنِ وَرَقاً) هنا (وَرَقاً) تَمْيِيزٌ.

التَّمْيِيزُ :اسمٌ نَكِرَةٌ مُتَضَمِّنٌ معنى (مِنْ) لِبيان ما قبله من إجْمالٍ، نحو:

(1)عندي مِتْرٌ حَرِيراً.

(2)حَسُنَ حامدٌ خُلُقاً.

فتقدير الجملتين:

(1)عندي مترٌ مِنْ حريرٍ.

(2)حَسُنَ حامدٌ مِنْ جِهَةِ خُلُقِه.

التمييز نوعان:

(1)تَمْيِيزُ الذَّاتِ.

(2)وتَمَييز النِّسْبَةِ.

تمييز الذات:

هو الواقعُ بعدَ المَقَادِيرِ، والمقاديرُ أربعةُ أنواعٍ:

(1)العَدَدُ، نحو: {يا أَبَتِ إنّي رأيْتُ أَحَدَ عَشَرَ كَوْكَباً} كم كتاباً قرأت؟

(2)المَمْسُوحات، نحو: عندي ذِرَاعٌ أرْضاً.

(3)المكيلات، نحو: أعطيته صاعاً تَمْراً.

(4)المَوْزونات، نحو: أعندك رِطْلٌ سَمْناً؟

ويُلْحَقُ به الدالَّ على ما يُشْبِهُ المِقْدارَ، نحو:

(1)ما كانَ في السماء قدْرَ رَاحَةٍ سَحاباً.

(2)عندي جَرَّةٌ ماءً. أريد كِيساً دَقِيقاً.

(3) {فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْراً يَرَهُ}.

حُكْمُه:

يجوزُ نَصْبُه نحو: عندي مترٌ حريراً.

ويجوز جرّه بـ(مِنْ)، نحو: عندي مترٌ مِنْ حريرٍ.

كما يجوز جرّه بالإضافة، نحو :عندي مِتْرُ حَرِيرٍ.

وقد يضاف الدّالُّ على المِقْدار إلى غير التمييز، نحو: ما في السَّماء قَدْرُ راحةٍ سحاباً. {فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْ أَحَدِهِم مِلْءُ الأرضِ ذَهَباً} وقال النبي صلى الله عليه وسلم : "... من استطاع أن لا يحال بينه وبين الجنة بملْءِ كف من دمٍ هَراقه فليفعل"[البخاري/ الأحكام-9].

تمييز النسبة:

هو ما فَسَّرَ جملةً مُبْهَمَةَ النِّسْبَةِ، نحو: حَسُنَ هذا الطالبُ خُلُقاً. فإن نِسْبَةَ الحُسْنِ إلى الطالب مُبْهَمَةٌ تَحتَمِلُ أُمُوراً كثيرةً، فجاء التمييز (خُلُقاً) لإِزالَة هذا الإِبْهام.

من تمييز النسبة ما كان أصلُه فاعلاً، نحو: ء حَسُنَ الطالبُ خُلُقاً.

تقديره : حَسُنَ خُلُقُ الطالب.

ومنه ما كان أصله مفعولاً، نحو: {وفَجَّرْنا الأرضَ عُيوناً}

تقديره : فَجَّرْنا عُيُوْنَ الأرضِ.

حكمه أنه منصوب، ولا يجوز جرّه.

(فيه تَفْصِيلٌ ستدرسه فيما بعد إن شاء الله).

3- استخرج ما في الدرس من أمثلة التمييز، واذكر نوع كل واحد منها.

4- عين التمييز فيما يلي، واذكر نوعه:

(1)أنا أكبرُ منك سِنّاً.

(2)اِشترِ كيلو غراماً سُكَّراً، ولترَينِ لَبَناً.

(3)قرأت عشرين صفحةً.

(4)طابَ المدرِّسُ نَفْساً.

(5)غَرَسَتْ البَلَدِيَّةُ الشَّوارِعَ شَجَراً.

(6) {ومَنْ أَحسَنُ مِنَ الله حُكْماً}[المائدة/ 50].

(7) {كالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ كَانُوا أَشَدَّ مِنكُمْ قُوَّةً وأكثَرَ أموالاً وأوْلاداً}[التوبة/ 69].

(8) {وحَسُنَ أولئكَ رَفِيقاً}[النساء/69].

5- أكمل كل جملة مما يأتي بـ(تمييز) مناسب:

(1)اشتريت مِتْراً. ....

(2)اِملأ الكوب. ....

(3)حامد أكثرُ الطلابِ. ....

(4)مَنْ أَحْسَنُكم. ....

(5)أريد كيلو غِراماً. ....

6- (عندي صاغٌ بُراً). اجعل التمييز في هذه الجملة مجروراً بـ (من) مرة، وبالإضافة مرة أخرى.

7- (صُنْعٌ) مصدر (صَنَعَ يَصْنَعُ) وهو على وزن (فُعْل). هات مصادر الأفعال الآتية على وزن (فُعْل):

شَرِبَ. شَكَرَ. وَدَّ. زَهِدَ. سَكِرَ.

8- تمرين شفوي: يقول كل طالب: زميلي أحسنُ الطلابِ. ....

مستعملاً تمييزاً مناسباً.

- لِلتَّعَجُّب صيغتان: (ما أَفْعَلَهُ!) و(أَفْعِلْ بِهِ!). نحو: ما أَجْمَلَ السيارةَ! أَجْمِلْ بالسيَّارةِ!

في التنزيل: {أَبْصِرْ بِهِ وأَسْمِعْ }[الكهف/26].

{أَسْمِعْ بِهِمْ وأَبْصِرْ يَوْمَ يَأْتُونَنَا} [مريم/38].

{فَمَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ}[البقرة/175].

تَعجَّبْ مما يأتي مستعملاً فِعْلَي التَّعَجُّب:

(1)كَثْرَةَ النُّجوم. (2)سُهُولَةَ اللغة العربيَّة.

(3)بُعْد السَّماء. (4)حُسْن اللَّبَن.

(5)قُرْب الامتحان.

9- تأمَّل المثال، ثم أدخل "مِلْء" في خمس جمل على غِراره:

أريد مِلْء كفٍّ سُكّراً.

(31) الدرس الحادي و الثلاثون

المدرس: مالَك مُتْعَباً يا أحمد؟

ئوقۇتقۇچى: ئى ئەھمەد، ساڭا نمە بولدى ھاسراپ كتپسەن؟

أحمد: سمعت رَنِين الجرس وأنا في غرفتي، فجئت مُسْرِعاً، فَتَعِبت.

ئەھمەد: مەن ياقتكى ۋاقتتا قوڭغىراقنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلىدىم-دە ناھايتى ئالدىراپ كەلدىم، شۇڭا ھاسراپ كەتتىم.

المدرس: أين سمير؟

ئوقۇتقۇچى: سەمىر قەيەردە؟

علي: ضاعت ساعته، فخرج يَبْحَثُ عنها.

ئەلى: ئۇنىڭ سائىتى يوقاپ كەتتى، شۇڭا ئۇ ئۇنى ئىزدەپ چىقىپ كەتتى.

المدرس: وأين زهير وصديقاه؟

ئوقۇتقۇچى: زۇھەير ۋە ئۇنىڭ دوستلىرى قەيەردە؟

أحمد: رأيتهم خارجين من المطعم.

ئەھمەد: مەن ئۇلارنىڭ ئاشخانىدىن چىقىپ كىتىۋاتقانلىقىنى كۆرگەن ئىدىم.

المدرس: اقرأ الآيات يا أحمد. (يقف أحمد) اقرأ جالساً.

ئوقۇتقۇچى: ئى ئەھمەد ئايەتلەرنى ئوقۇغىن. (ئەھمەد ئورنىدىن تۇرىدۇ) ئولتۇرۇپ ئوقۇغىن.

أحمد: أحبّ أن اقرأ واقفاً. (يستعيذ ويبسمل):

ئەھمەد: مەن ئۆرە تۇرۇپ ئوقۇشنى ياخشى كۆرىمەن. (ئۇ شەيتاندىن پاناھلىق تىلەيدۇ ۋە بسمىللا بىلەن باشلايدۇ):

{رَبِّ اغْفِرْ لِي وَلِوالِدَيَّ وَلِمَنْ دَخَلَ بَيْتِيَ مُؤْمِناً}[نوح/28].

{ پەرۋەردىگارىم! ماڭا، ئاتا ـ ئانامغا، مېنىڭ ئۆيۈمگە مۆمىن بولۇپ كىرگەن كىشىگە مەغپىرەت قىلغىن }

{وَجَاءُوا أَبَاهُمْ عِشَاءً يَبْكُونَ}[يوسف/16].

{ ئۇلار كەچتە ئاتىسىنىڭ ئالدىغا يىغلاپ كېلىشتى [16].}

{ أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ}[البقرة/ 243].

{ ئۆزلىرى مىڭلارچە تۇرۇقلۇق، ئۆلۈمدىن قورقۇپ، يۇرتلىرىدىن قېچىپ چىققان كىشىلەردىن خەۋىرىڭ يوقمۇ؟[6]}

{ أَيُحِبُّ أَحَدُكُمْ أَنْ يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتاً } [الحجرات/12].

{ سىلەرنىڭ بىرىڭلار ئۆلگەن قېرىندىشىڭلارنىڭ گۆشىنى يېيىشنى[7] ياقتۇرامسىلەر؟ }

المدرس: اقرأ الحديث ياعلي.

ئوقۇتقۇچى: ئى ئەلى، ھەدىسنى ئوقۇغىن.

---

[6] 6) بۇ ئايەتتە بەنى ئىسرائىلدىن بىر قەۋمنىڭ قىسسىسى بايان قىلىنىدۇ: پەيغەمبىرى ئۇلارنى دۈشمەنگە قارشى جىھاد قىلىشقا بۇيرۇغان. ئۇلار ئۆلۈمدىن قورقۇپ يۇرتلىرىدىن قېچىپ چىققان، الله نىڭ قازاسى بىلەن ئۇلارنىڭ ھەممىسى بىرلا ۋاقىتتا ئۆلگەن، ئاندىن پەيغەمبىرىنىڭ دۇئاسى بىلەن تىرىلگەن.

[7] 7) غەيۋەتنىڭ زىيادە قەبىھ ئىكەنلىكىگە تەمسىل.

علـي: عن أبو موسى الأشعري قال: قال رسول اللّه صلى الله عليه وسلم : "إذا مَرِضَ العَبْـدُ أو سافر كُتِبَ له مِثْلُ ما كان يعمل مُقِيماً صَحِيحاً". (رواه البخاري).

ئەلى: ئەبۇ مۇسا (أبو موسى الأشعري) دىن نەقلى قىلىندىكى پەيغەمبەر (صلى الله عليه) مۇنداق دېگەن: « ئەگەر بىر بەندە ئاغرىپ قالسا ياكى سەپەرگە چىقسا ئۇنىڭ ئۈچۈن تىنى ساق، مۇقىم تۇرغان ۋاقىتتا قىلغان ئەمەللىرىنىڭ ساۋابى يېزىلىدۇ» (رواه البخاري)

المدرس: اقرأ البَيْتَ يا أبا بكر.

ئوقۇتقۇچى: ئى ئەبۇ بەكرى بېيتنى ئوقۇغىن.

أبو بكر: حَتَّى مَتَى أنتَ في لَهْوٍ وفي لَعِبٍ ؟

والموت نحوك يهوي فاتحا فاه

ئەبۇ بەكرى: سەن قاچان ئويۇن تاماشاغا چۆمۈپ كەتسەڭ؟

ئۆلۈم سەن تەرەپكە ئاغزىنى ئېچىپ كېلـــــدۇ.

المدرِّس: شَبَّهَ الشاعِرُ الموتَ بَأَسَدٍ فاتحٍ فاه.

ئوقۇتقۇچى: شائىر ئۆلۈمنى ئاغزىنى كەلگەن يولۋاسقا ئوخشاتتى.

(يرن الجرس ويخرج المدرس قائلاً : وَفَّقَكم الله والسلام عليكم ورحمة الله وبركاته).

(قوڭغىراق چېلىنىدۇ ، ئوقۇتقۇچى الله سىلەرنى توغرا يولغا باشلىسۇن.. السلام عليكم ورحمة الله وبركاته.. دېگەن ھالەتتە چىقىپ كېتىدۇ.)

بۇ دەرستىكى گرامماتىكىلىق قائىدىلەر:

هال توغرىسىدا

هال ـــ هال ئىگىسىنىڭ ھالىتىنى بايان قىلىش ئۈچۈن سۆزلىنىدىغان ئارتۇق سۆپەتتىن ئىبارەت. مەسىلەن:

جَاءَ حَامِدٌ رَاكِبًا دَرَّاجَتَهُ (ھامىد ئۆز ۋېلسىپىتىگە مىنگەن ھالەتتە كەلدى)

اِشْتَرَيْتُ الدَّجَاجَةَ مَذْبُوحَةً (مەن بوغۇزلانغان توخۇنى سېتىۋالدىم)

دېگەنگە ئوخشاش.

هال ئىگىسى ياكى پائىل بولىدۇ. مەسىلەن:

خَرَجَ الطُّلَّابُ مِنْ قَاعَةِ الْإِمْتِحَانِ مَسْرُورِينَ

هال ئىگىسى   هال

(ئوقۇغۇچىلار ئىمتىھان مەيدانىدىن خۇشال-خۇرام چىقتى)

دېگەنگە ئوخشاش.

ياكى نائىب پائىل بولىدۇ. مەسىلەن:

يُؤْكَلُ اللَّحْمُ مَطْبُوخًا (گۆش پىشۇرۇلغان ھالەتتە يېيىلىدى)

هال ئىگىسى   هال

دېگەنگە ئوخشاش.

ياكى تولدۇرغۇچى (مفعول به) بولىدۇ. مەسىلەن:

اِشْتَرَيْتُ الْكِتَابَ مُجَلَّدًا (مەن توپلام كىتاب سېتىۋالدىم)

هال ئىگىسى   هال

دېگەنگە ئوخشاش.

ياكى خەۋەر بولىدۇ. مەسىلەن:

هٰذَا الْهِلَالُ طَالِعًا (مانا بۇ يېڭى چىققان ئاي)

هال ئىگىسى   هال

دېگەنگە ئوخشاش.

ياكى ئىگە بولىدۇ. مەسىلەن:

دَخَلْتُ عَلَى الْمُدِيرِ وَعِنْدَهُ مُدَرِّسُنَا جَالِسًا

هَال ئُگىسى هَال

(مەن مۇدىرنىڭ يېنىغا كىرسەم، ئۇنىڭ يېنىدا ئوقۇتقۇچىمىز ئولتۇرىدۇ)

دىققەت قىلىڭ.

هال ئىگىسى ئەسلىدە ئېنىق ئىسىم بولۇشى كېرەك، بىراق بەزى ئەھۋاللاردا ئېنىقسىز ئىسىم هال ئىگىسى بولۇپ كېلىدۇ. ئۇ مۇنداق تۆت خىل ئەھۋالدۇر:

1) هال، هال ئىگىسىدىن ئىلگىرى كېلىپ قالسا، هال ئىگىسى ئېنىقسىز ئىسىم بولىدۇ. مەسىلەن:

جَاءَنِي سَائِلًا طَالِبٌ (مېنى بىر ئوقۇغۇچى سوراپ كەلدى)

هال هال ئىگىسى

دىققەت قىلىڭ.

2) هال ئىگىسى سۈپەت ياكى ئىزاپەت بىلەن خاسلاشتۇرۇلسا، هال ئىگىسى ئېنىقسىز ئىسىم بولىدۇ. مەسىلەن:

جَاءَنِي طَالِبٌ مُوَاظِبٌ مُسْتَأْذِنًا فِي الْخُرُوجِ

هَال ئىگىسى هال

(مېنىڭ يېنىمغا بىر ئاكتىپ ئوقۇغۇچى چىقىشقا رۇخسەت سوراپ كەلدى)

جَاءَنِي طَبِيبُ أَسْنَانٍ مُسْتَفْتِيًا

هَال ئىگىسى هال

(چىش دوختۇرى مەندىن پەتىۋا سوراپ كەلدى)

دىققەت قىلىڭ.

3) هال ئىگىسىدىن بولۇشسىز، نەھيى ۋە سوراق قوشۇمچىلىرى ئىلگىرى كەلسە، هال ئىگىسى ئېنىقسىز ئىسىم بولىدۇ. مەسىلەن:

مَا جَاءَ الْيَوْمَ أَحَدٌ مُتَأَخِّرًا (بۈگۈن بىرسى كېچىكىپ كەلمىدى)

هال ئىگىسى هال

لَا يَدْخُلْ أَحَدٌ قَاعَةَ الْإِمْتِحَانِ حَامِلًا حَقِيبَتَهُ

هال ئىگىسى هَال

(بىرسى ئىمتىھان مەيدانىغا سومكىسىنى كۆتۈرۈپ كىرمىسۇن)

أَجَاءَ الْيَوْمَ أَحَدٌ مُتَأَخِّرًا (بۈگۈن بىرسى كېچىكىپ كەلدىمۇ)

هال ئىگىسى هال

دىققەت قىلىڭ.

4) هال، هال ئىگىسىدىن كېيىن «و» قوشۇلغان جۈملە بىلەن كەلسە، هال ئىگىسى ئېنىقسىز ئىسىم بولىدۇ. مەسىلەن:

﴿أَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلَى قَرْيَةٍ وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا﴾

هال ئىگىسى هال

(ياكى سەن تام، ئۆگزىلىرى يېقىلىپ ۋەيران بولغان (خارابە) شەھەر (يەنى بەيتۇلمۇقەددەس)تىن ئۆتكەن كىشىنى (يەنى ئۇزەيرنى) كۆرمىدىڭمۇ)

دېگەنگە ئوخشاش.

بەزىدە هال ئىگىسى قائىدىسىز هالدا ئېنىقسىز ئىسىمدىن كېلىدۇ. مەسىلەن:

«صَلَّى رَسُوْلُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَاعِدًا وَصَلَّى وَرَاءَهُ رِجَالٌ قِيَامًا» (هەدىس)

هال ئىگىسى هال

(پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم ئولتۇرۇپ ناماز ئوقۇدى، كەينىدىكى كىشىلەر ئۆرە تۇرۇپ ناماز ئوقۇدى)

دېگەنگە ئوخشاش.

بەزىدە هال ئىسمىلىق جۈملە بولىدۇ، بەزىدە پېئىللىق جۈملە بولىدۇ. مەسىلەن:

جَلَسْتُ أَسْتَمِعُ إِلَى تِلَاوَةِ الْقُرْآنِ الْكَرِيْمِ مِنَ الْإِذَاعَةِ

هال

(مەن رادىئودىن قۇرئان كەرىم تىلاۋىتىنى ئاڭلاپ ئولتۇردۇم)

حَفِظْتُ الْقُرْآنَ وَأَنَا صَغِيْرٌ (مەن كىچىك تۇرۇپ قۇرئاننى يادلىدىم)

هال

دېگەنگە ئوخشاش.

هال جۈملىنىڭ شەرتلىرى:

هال جۈملىدە مۇنداق ئۈچ خىل شەرت هازىرلىنىشى كېرەك:

1) هال جۈملە خەبەرىييە (خبرية) بولۇشى كېرەك؛

2) هال جۈملە كېلىدىغان زامان قوشۇمچىلىرى بىلەن باشلانماسلىقى كېرەك؛

3) هال جۈملە هالنى هال ئىگىسىگە باغلايدىغان باغلىغۇچىلارنى ئۆز ئىچىگە ئېلىشى كېرەك. باغلىغۇچىلار:

(1) ياكى پەقەت كىشىلىك ئالماش بولىدۇ. مەسىلەن:

﴿وَجَاؤُوْا أَبَاهُمْ عِشَاءً يَبْكُوْنَ﴾

(ئۇلار كەچتە دادىسىنىڭ يېنىغا يىغلىغان هالەتتە كەلدى)

دېگەنگە ئوخشاش.

(2) ياكى پەقەت «و» بولىدۇ. مەسىلەن:

وَصَلْتُ إِلَى مَكَّةَ وَالشَّمْسُ تَغْرُبُ

(مەن قۇياش ئولتۇرغاندا مەككىگە يېتىپ كەلدىم)
دېگەنگە ئوخشاش.
(3) ۋەياكى «و» بىلەن كىشىلىك ئالماش بىرگە بولىدۇ. مەسىلەن:
﴿... خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ ...﴾
(ئۇلار مىڭلارچە تۇرۇقلۇق ... يۇرتلىرىدىن قېچىپ چىققان ....)

تمـارين

1– أجب عن الأسئلة الآتية:

(1)لماذا كان أحمد مُتْعَباً؟

(2)لم خرج سمير؟

(3)من الذي قرأ البيت؟

2– (جئتُ مُسْرِعاً) هنا (مسرعاً) حَال.

الحَالُ :وَصْفٌ فَضْلَةٌ يذْكَرُ لِبَيَانِ هَيْئَةِ صاحِبه، نحو :جاء حامدٌ راكباً درّاجتَه. اشتريت الدجاجةَ مَذْبوحةً. هذا أستاذُنا داخلاً الفصل.

وصاحب الحال:

إما فاعل :نحو: خرج الطلابُ من قاعة الامتحان مسرورينَ.

وإما نائب فاعل :نحو: يُؤكَل اللحمُ مطبوخاً.

وإما مفعول به :نحو: اشتريت الكتابَ مُجَلَّداً.

وإما خبر :نحو: هذا الهلالُ طالعاً.

وإما مبتدأ :نحو: دخلت على المدير، وعنده مدرسُنا جالساً.

الأصلُ في صاحب الحالِ أن يكون معرفةً، وقد يكون نَكِرَةً عند وجود مُسَوِّغٍ، وهو أحد أمور أربعة:

(1)أن تَتَقَدَّمَ عليه الحالُ :نحو: جاءني سائلاً طالبٌ.

(2)أن يُخَصَّصَ بِوَصْفٍ أو إِضافَةٍ : نحو: جاءني طالبٌ مُواظِبٌ مُسْتَأذِناً في الخروج. جاءني طبيبُ أسنانٍ مُسْتَفْتِياً.

(3)أن يَسْبِقَه نَفْيٌ أو نَهْيٌ أو اسْتِفْهامٌ : نحو: ما جاء اليوم أحدٌ متأخراً. لا يدخلْ أحدٌ قاعةَ الامتحانِ حاملاً حقيبته. أجاء اليومَ أحدٌ متأخراً؟

(4) أن تكون الحال بعده جملةً مقرونةً بالواو: نحو: {أَوْ كَالذِي مَرَّ عَلَى قَرْيَةٍ وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا}[البقرة/ 259].

وقد تجئُ الحالُ من النكرة بلا مُسَوِّغٍ كما في هذا الحديث: "صلّى رسول الله صلى الله عليه وسلم قاعداً، وصلّى وراءه رجالٌ قِياماً."

الحال الجملة:

قد تكون الحال جملةً اسميةً أو فعليّةً، نحو:

(1)جلست أَسْتَمِعُ إلى تلاوة القرآن الكريم من الإذاعة.

(2)التحقت بالجامعة وقد تَخَرَّجَ أخي.

(3)حفظت القرآن وأنا صغير. جاء الجريح دَمُه يَتَدَفَّقُ.

تشتمل الحال الجملة على رابِطٍ يَرْبِطُها بصاحِبها. والرابط:

(أ) إمّا الضمير وحده، نحو: {جَاءوا أَباهم عِشَاءً يبكون}.

(ب) وإما الواو وحدها، نحو: وصلت إلى مكة والشمسُ تَغرُبُ.

(ج) وإما الواو والضمير معاً، نحو: {خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلوفٌ}.

3- استخرج من الدرس ما ورد فيه من أمثلة الحال.

4- عين الحال وصاحبها فيما يلي:

(1)دخلت المستشفى مريضاً، وخرجت منه مُعَافىً، والحمد لله.

(2)أحبّ اللحمَ مَشْوِيّاً، والسَّمَكَ مَقْلِيّاً، والبَيْضَ مَسْلوقاً.

(3)ماذا قال لك المدرس مُشِيراً بيده إلى اللوحةِ؟

(4)مالَكَ حزيناً؟

(5)جاءتني الطفلة باكيةً، ورجعت ضاحكةً.

(6)قابلتُ أخواتي راجعاتٍ من المدرسة.

(7)كلَّمني المدرسُ ماشِيَيْن.

(8)أمَوْزوناً يُباع التمرُ أم مَكِيلاً؟

(9)لِمَ صلّيت قاعداً؟

(10)هؤلاء أبنائي خارجين من البيت.

(11)حامدٌ مُفْرَداً أقْوى من أعدائِه مُجْتَمِعِين.

(12)أراكبين جئتم أمْ ماشِيْنَ؟

(13) قال تعالى: {وَمَا خَلَقْنا السَّماءَ وَالأرْضَ وَمَا بَيْنَهُما لاعِبِينَ} [الأنبياء/ 16].

5- أكمل الجمل الآتية بوضع الحال الواردة في المثال في الأماكن الخالية بعد تغييرها لتناسب صاحبها، عِلْماً بِأنَّ الحالَ تُطابِقُ صاحِبَها في الإفراد والتثنية والجمع، وفي التذكير والتأنيث:

(1)دخل الطالب قاعةَ الامتحانِ مستعداً.

(2)دخل الطلاب قاعة الامتحان. ....

(3)دخلت الطالبة قاعة الامتحان. ....

(4)دخلت الطالبات قاعة الامتحان. ....

6- عين الجملة الحالية فيما يأتي، واذكر الرابط في كل واحدة منها:

(1)حججت وأنا صغير.

(2) {لا تَقْرَبُوا الصلاة وأنتم سُكَارَى}.

(3)خرجنا نَتَنَزَّهُ.

(4)وصل الطبيب وقد مات الجريح.

(5)جلست الطالبات يَكتُبْنَ الواجبات.

(6) قال النبي صلى الله عليه وسلم : "يا أيها الناس، أَفْشُوا السَّلام، وأَطْعِمُوا الطعام، وصِلُوا الأرْحام، وصَلُّوا بالليل والناسُ نِيَامٌ تدخلوا جنة ربكم بسلام " . (رواه الترمذي وابن ماجه وأحمد والدارمي).

- يقول كل طالب : جلست أَقرأ / أكتب/ أُفكر

- (فاتحاً فَاهُ). (فُو) من الأسماء الخمسة. تقول: فُوهُ صغيرٌ . اغسل فاكَ. يقول بِفِيْهِ ما ليس في قلبه.

7- (لَعِبٌ) مصدر (لَعِبَ يَلْعَبُ)، وهو على وزن (فَعِل).

هات المصدر من "كَذَبَ، وضَحِكَ " على وزن "فَعِل".

8- هات مضارع :(هَوَى) و(أَفْشَى).

9- هات جمع (بيت) بمعنى بَيْتِ شِعْرٍ ، وجمعَ "فَمٍ".

10- هات مفرد: أرْحام، وسُكارَى.

- "نِيَامٌ" جمعُ" نَائِمٍ، ونائمةٍ" مثل "قِيَام" جمعِ "قائِمٍ، وقائِمة". قال تعالى{ :الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللهَ قِيَاماً وَقُعُوداً وَعَلَى جُنُوبِهِمْ .{... و"قُعُود" جمع "قاعد، وقاعدة". في الحديث : "خرج رسولُ الله صلى الله عليه وسلم فَإذا نِسْوَةٌ جُلُوسٌ". (رواه ابن ماجه في الجنائز).

(32)الدرس الثاني و الثلاثون

علي: ما نَتِيجةُ الاختبار الشهريّ يا أستاذ؟

ئەلى: ئى ئۇستاز،ئايلىق ئىمتاھاننىڭ نەتىجىسى قانداق بولدى؟

المدرس: نجح الطلابُ كلُّهم إلاّ واحداً مِنْهُم.

ئوقۇتقۇچى: ئوقۇغۇچىلارنىڭ ھەممىسى ئىمتاھاندى ئۆتتى لىكىن ئۇلارنىڭ ئىچىدىن بىرسى ئۆتەلمىدى.

إبراهيم: أخشَى أن أكون إيّاه.

ئىبراھىم: مەن ئىمتاھاندىن ئۆتەلمىگەن كىشى بولۇپ قېلىشتىن ئەنسىرەيمەن.

المدرس: نعم، أنت ذاك.

ئوقۇتقۇچى: شۇنداق، سەن ئىمتاھاندىن ئۆتەلمىگەن كىشى.

إبراهيم: كيف رسبتُ وقد أجبتُ عن الأسئلة كلّها إلاّ الأوّل.

ئىبراھىم: مەن قانداقسىگە ئۆتەلمىدىم، مەن پەقەت بىرىنچى سۇئالدىن باشقا سۇئاللارنىڭ ھەممىسىگە جاۋاب بەرگەن ئىدىم.

المدرس: الأول هو المُهِمُّ، وله ثلاثون دَرَجَةً. يا إخوان اجتهدوا اجتهاداً فقد اقترب الامتحان النهائيّ، ولم يبقَ إلاّ شهرٌ واحدٌ أو أقلُّ.

ئوقۇتقۇچى: بىرىنچى سۇئال بەك مۇھىم، ئۇنىڭغا ئوتتۇز نومۇر بېرىلىدۇ. ئى قېرىنداشلار قاتتىق تىرىشىڭلار چۈنكى ئاخىرقى ئىمتاھان يېقىنلاپ قالدى، ئىمتاھانغا پەقەتلا بىر ئاي ياكى ئۇنىڭدىنمۇ ئازراق ۋاقىت قالدى.

زهير: كم درساً ندرس للامتحان؟

زۇھەير: بىز ئىمتاھانغا قانچە دەرس ئوقۇيمىز؟

المدرس: ندرس الكتابَ كلَّه إن شاءَ اللهُ.

ئوقۇتقۇچى: بىز اللە خالىسا كىتابنىڭ ھەممىسىنى ئوقۇيمىز.

أحمد: إلاّ الدرسَيْنِ الأخيرَيْنِ.

ئەھمەد: پەقەت ئاخىرقى ئىككى دەرسنى ئوقۇمايمىز.

المدرس: لا. بل ندرس الكتابَ كله.

ئوقۇتقۇچى: ياق. بەلكى بىز كىتابنىڭ ھەممىسىنى ئوقۇيمىز.

(يسجِّل الغِياب) مَنْ غائبٌ اليوم؟

(ئۇ كەلمىگەنلەرنى تىزىملايدۇ) بۈگۈن كىم كەلمىدى؟

علي: ما غاب اليوم إلاّ حامدٌ.

ئەلى: بۈگۈن پەقەتلا ھامىد كەلمىدى.

زهير: أين دفتري يا أستاذ؟

زۇھەير: ئى ئۇستاز، مېنىڭ دەپتىرىم قەيەردە؟

المدرس: هو معي. سَأُعْطِيكَهُ غداً إن شاءَ اللهُ. لقد صحَّحْتُ الدفاترَ كلَّها إلاّ إياه... في الحِصّة السابقة شرحت لكم الدرس إلا جُملاً منه. إذا أردتم أُعِيدُ شَرْحَه قبل أن أشرح الجمل التي لم تُشْرَحْ بَعْدُ.

ئوقۇتقۇچى: ئۇ مەندە. اللە خالىسا مەن ئۇنى ساڭا ئەتە بېرىمەن. مەن ئۇنىڭدىن باشقا دەپتەرلەرنىڭ ھەممىسىنى تۈزىتىپ بولدۇم... ئالدىنقى سائەتتە مەن سىلەرگە دەرسنى چۈشەندۈردۈم پەقەتلا بىر قىسىم جۈملىلەرنى چۈشەندۈرمىدىم. ئەگەر سىلەر تىنچى چۈشەندۈرۈلمىگەن جۈملىلەرنى چۈشەندۈرۈشتىن بۇرۇن ئۇنى قايتا چۈشەندۈرۈشىمنى خالىساڭلار..

إبراهيم: لا حاجَةَ إلى إعادة شرحه يا أستاذ، فقد فهمناه.

ئىبراھىم: ئى ئۇستاز، قايتا چۈشەندۈرۈشنىڭ ھاجىتى يوق، چۈنكى بىز ئۇنى چۈشەندۇق.

علي: أرجو أن تعيد شرحه يا أستاذ، فلم يفهمه أحدٌ إلا إبراهيم.

ئەلى: ئى ئۇستاز، دەرسنى قايتا چۈشەندۈرۈپ قويۇشىڭنى ئۈمۈت قىلىمەن، چۈنكى دەرسنى ئىبراھىمدىن باشقا ھېچ كىشى چۈشەنمىدى.

المدرس: إذن نُعيدَ قراءة الأمثلة الواردة في الدرس. اقرأ الآيات يازهير.

ئوقۇتقۇچى: ئۇنداقتابىز دەرستە كەلگەن مىساللارنى قايتا ئوقۇيمىز. ئى زۇھەير ئايەتلەرنى ئوقۇغىن.

زهير: (بعد الاستعاذة) {وَ إِذْ قُلْنَا لِلْمَلاَئِكَةِ اسْجُدُوا لآدَمَ فَسَجَدُوا إلاَّ إبْلِيسَ أبَى واسْتَكْبَرَ وكَانَ مِنَ الكَافِرِينَ}[البقرة/34].

زۇھەير: (پاناھلىق تىلىگەندىن كىيىن) { ئۆز ۋاقتىدا پەرىشتىلەرگە: «ئادەمگە سەجدە قىلىڭلار» دېدۇق، ئىبلىستىن باشقا ھەممىسى سەجدە قىلدى، ئىبلىس (سەجدە قىلىشتىن) باش تارتتى، تەكەببۇرلۇق قىلدى، ئۇ كاپىرلاردىن بولۇپ كەتتى [34].}

{فَشَرِبُوا مِنْهُ إلاَّ قَلِيلاً مِنْهُمْ}[البقرة/249].

{ ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى ئازغىنا كىشىدىن باشقا ھەممىسى ئۇنىڭدىن ئىچتى.}

{ مَافَعَلُوهُ إلاَّ قَلِيلاً مِنْهُمْ } [النساء/66].

{ ئۇلارنىڭ ئازغىنىسىدىن باشقىسى بۇنى ئىجرا قىلمايتتى،}

{ فَهَلْ يُهْلَكُ إلاَّ القَوْمُ الفَاسِقُون } [الأحقاف/35].

{ پەقەت پاسىق قەۋملا ھالاك قىلىنىدۇ }

المدرس: اقرأ الحديث يا علي.

ئوقۇتقۇچى: ئى ئەلى، ھەدىسنى ئوقوغىن.

علي: عن عمرو بن الحارث قال: "ما تَرك رسول الله صلى الله عليه وسلم ديناراً ولا درهماً ولا عبداً ولا أمةً إلاّ بغلته البيضاء التي كان يركبها ، وسلاحه ، وأرضا جعلها لابن السبيل صَدَقَةً ". (رواه لبخاري).

ئەلى: ئەمىر (عمرو بن الحارث) دىن نەقلى قىلىنىشىچە ئۇ مۇنداق دىدى: « پەيغەمبەر (الله عليه وسلم) دىنار، دىرھەم، قۇل، دىدەك قاتارلىقلارنى قالدۇرۇپ دۇنيادىن كەتمىدى پەقەتلا ئۆزى مىنگەن ئاق خىچىرىنى ۋە ئۇرۇش قىلىدىغان قوراللىنى ۋە ئىبنى سەبىللەرگە سەدىقە قىلغان زىمىننى قالدۇرۇپ كەتتى.» (رواه لبخاري)

المدرس: اقرأ البيت يا إبراهيم.

ئوقۇتقۇچى: ئى ئىبراھىم، بېيتنى ئوقوغىن.

إبراهيم: ألاَ كُلُّ شيءٍ ما خَلا الله باطِلٌ وكلُّ نَعِيمٍ لا مَحَالَةَ زائِلُ

ئىبراھىم: بىلىڭلاركى اللەدىن باشقا ھەرقانداق نەرسە باتىلدۇر،

شۇبھىسىزكـــــى، ھەرقانداق نىئمەت يوقالغۇچىدۇر.

(يدخل المراقب ويسلّم)

(كۈزەتچى كىرىدۇ ۋە سالام بېرىدۇ)

المراقب: ينصرف جميع الطلاب الآن ما عدا الطلاب الأوربيين ، فلهم اجتماع مع المدير.

كۆزەتچى: هازىر ئوقوغۇچىلارنىڭ ھەممىسى قايتىدۇ بىراق ياۋروپالىق ئوقوغۇچىلار قايتمايدۇ چۈنكى ئۇلارنىڭ مۇدىر بىلەن يىغىلىشى بار.

المدرس: كيف كان حفلُ الشّاي أمس . أنا لم أَتَمَكَّنْ من الحضور.

ئوقۇتقۇچى: تۈنۈگۈنكى چاي يىغىلىشى قانداق بولدى. مەن كىلەلمىگەنتىم.

المراقب: كان قد حضر الطلاب كلهم إلا المدرسينَ.

كۆزەتچى: ئوقوغۇچىلارنىڭ ھەممىسى كەلدى لىكىن ئوقۇتقۇچىلار كەلمىدى.

(يسلّم المراقب ويخرج)

(كۆزەتچى سالام قىلىدۇ ۋە چىقىپ كىتىدۇ)

بۇ دەرستىكى گىراماتىكىلىق قائىدىلەر:

1- مەزمۇن: ئىستىسنا (اِسْتِثْنَاء) توغرىسىدا

ئىستىسنا ــ ئىستىسنا قوشۇمچىسىدىن كېيىن كەلگەن ھۆكۈمنى ئۇنىڭ ئالدىدىكى ھۆكۈمدىن ئايرىپ چىقىرىۋېلىشتىن ئىبارەت.

مەسىلەن: «نَجَحَ الطُّلاّبُ إِلّا حَامِدًا» دېسەك، نەتىجە ئوقۇغۇچىلارغا ئىسپاتلىنىپ، ھامىدتىن يوققا چىقىرىلغان.

ئىستىسنانىڭ ئۈچ مۇھىم بۆلىكى بار. ئۇلار: 1) ئىستىسنا قىلىنغۇچى (المستثنى)؛ 2) ئىستىسنا قىلىنىلغۇچى (المستثنى منه)؛ 3) ئىستىسنا قوشۇمچىسى (أَدَاةُ الإستثناء)دىن ئىبارەت. مەسىلەن:

حَامِدًا	إِلّا	الطُّلاّبُ	نَجَحَ

ئىستسنا قىلىنىلغۇچى   ئىستسنا قوشۇمچىسى   ئىستسنا قىلىنغۇچى

دېگەنگە ئوخشاش.

ئىستسنا قوشۇمچىلىرى كۆپ بولۇپ، ئۇنىڭ مۇھىملىرى:

1) «إِلَّا» ـــ بۇ ھەرپتۇر؛

2) «غَيْر» ۋە «سِوَى» ـــ بۇ ئىككىسى ئىسىمدۇر.

3) «ما خلا» ۋە «ما عدا» ـــ بۇ ئىككىسى پېئىلدۇر.

2- مەزمۇن: ئىستسنانىڭ قىسىملىرى توغرىسىدا

ئىستسنا ـــ ئىستسنا قىلىنغۇچى (مستثنى) ۋە قىلىنىلغۇچى (مستثنى منه)نىڭ بىر جىنستىن بولۇش-بولماسلىقىغا ئاساسەن مۇتتەسىل (مُتَّصِلٌ) ئىستسنا ۋە مۇنقەتىئ (مُنْقَطِعٌ.) ئىستسنا دەپ ئىككى تۈرگە بۆلىنىدۇ.

مۇتتەسىل ئىستسنا ـــ ئىستسنا قىلىنغۇچى (مستثنى) ئىستسنا قىلىنىلغۇچى (مستثنى منه)نىڭ بىر قىسمى بولغان ئىستسنادىن ئىبارەت. مەسىلەن:

نَجَحَ الطُّلّابُ إِلَّا حَامِدًا

(ھامىدتىن باشقا ئوقۇغۇچىلار مۇۋاپپەقىيەت قازاندى)

دېگەنگە ئوخشاش. يەنى، بۇ مىسالدا ئىستسنادا ئىستسنا قىلىنغۇچى (يەنى ھامىد) ئىستسنا قىلىنىلغۇچى (ئوقۇغۇچىلار)نىڭ جىنسىدىندۇر.

مۇنقەتىئ ئىستسنا ـــ ئىستسنا قىلىنغۇچى (مستثنى) ئىستسنا قىلىنىلغۇچى (مستثنى منه)نىڭ بىر قىسمى بولمىغان ئىستسنادىن ئىبارەت. مەسىلەن:

لِكُلِّ داءٍ دَوَاءٌ إِلَّا الْمَوْتَ

(ئۆلۈمدىن باشقا ھەرقانداق كېسەلنىڭ دورىسى بار)

دېگەنگە ئوخشاش. يەنى، بۇ مىسالدا ئىستسنا قىلىنغۇچى (يەنى ئۆلۈم) ئىستسنا قىلىنىلغۇچى (يەنى كېسەل)نىڭ جىنسىدىن ئەمەس.

ئىستسنا ـــ جۈملىدە ئىستسنا قىلىنىلغۇچى (مستثنى منه)نىڭ تىلغا ئېلىنىش-ئېلىنماسلىقىغا ئاساسەن يەنە تام (تامٌ) ئىستسنا ۋە مۇپەررەغ (مُفَرَّغٌ) ئىستسنا دەپ ئىككى تۈرگە ئايرىلىدۇ.

تام ئىستسنا ـــ جۈملىدە ئىستسنا قىلىنىلغۇچى (مستثنى منه) تىلغا ئېلىنغان ئىستسنادىن ئىبارەت. مەسىلەن:

حَفِظْتُ الْقُرْآنَ إِلَّا سُورَةَ الْبَقَرَةِ

(مەن «قۇرئان كەرىم»نى يادلىدىم، لېكىن سۈرە بەقەرەنى يادلىمىدىم)

دېگەنگە ئوخشاش.

مۇپەررەغ ئىستىسنا ــ جۈملىدە ئىستىسنا قىلىنغۇچى (مستثنى منه) تىلغا ئېلىنمىغان ئىستىسنادىن ئىبارەت. مەسىلەن:

مَا جَاءَ إِلَّا حَامِدٌ (پەقەت ھامىدلا كەلدى)

دېگەنگە ئوخشاش.

ئىستىسنا ــ بولۇشسىز، نەھيى ۋە سوراق قوشۇمچىلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بولۇش-بولماسلىقىغا ئاساسەن مۇۋجەب (بولۇشلۇق) ئىستىسنا ۋە غەيرى مۇۋجەب (بولۇشسىز) ئىستىسنا دەپ ئىككى تۈرگە ئايرىلىدۇ.

مۇۋجەب ئىستىسنا ــ بولۇشسىز، نەھيى ۋە سوراق قوشۇمچىلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالمىغان ئىستىسنادىن ئىبارەت. مەسىلەن:

حَضَرَ الطُّلاّبُ إِلَّا حَامِداً

(ھامىدتىن باشقا ئوقۇغۇچىلار كەلدى)

دېگەنگە ئوخشاش.

غەيرى مۇۋجەب ئىستىسنا ــ بولۇشسىز، نەھيى ۋە سوراق قوشۇمچىلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئىستىسنادىن ئىبارەت. مەسىلەن:

مَا جَاءَ إِلَّا حَامِدٌ (ھامىدتىن باشقىسى كەلمىدى)

دېگەنگە ئوخشاش.

«إِلَّا» بىلەن ئىستىسنا قىلىنغان ئىستىسنا قىلىنغۇچىغا ئائىت قائىدىلەر:

1) مۇتتەسىل ئىستىسنادىكى قائىدىلەر:

(1) ئەگەر ئىستىسنا تام ۋە مۇۋجەب بولسا (يەنى جۈملىدە ئىستىسنا قىلىنىلغۇچى تىلغا ئېلىنغان بولسا ۋە ئۇنىڭدا بولۇشسىز، نەھيى ۋە سوراق قوشۇمچىلىرى بولمىسا)، ئىستىسنا قىلىنغۇچىنى زەبەرلىك ئوقۇش ۋاجىب (زۆرۈر)تۇر. مەسىلەن:

رَأَيْتُ الطُّلاّبُ إِلَّا حَامِداً

(مەن ھامىدتىن باشقا ئوقۇغۇچىلارنى كۆردۈم)

دېگەنگە ئوخشاش.

(2) ئەگەر ئىستىسنا تام، لېكىن غەيرى مۇۋجەب بولسا (يەنى جۈملىدە ئىستىسنا قىلىنىلغۇچى تىلغا ئېلىنغان، لېكىن ئۇنىڭدا بولۇشسىز، نەھيى ۋە سوراق قوشۇمچىلىرى بولغان بولسا)، ئىستىسنا قىلىنغۇچىنى زەبەرلىك ئوقۇش ۋە ئىستىسنا قىلىنىلغۇچىغا ئەگەشتۈرۈش ئىككىلىسى دۇرۇس. مەسىلەن:

مَا حَضَرَ الطُّلاّبُ إِلَّا حَامِداً / حَامِدٌ

(هامىدتىن باشقا ئوقۇغۇچىلار كەلمىدى)

مَا سَأَلْتُ الطُّلاّبَ إِلَّا حَامِدًا / حَامِدًا

(هامىدتىن باشقا ئوقۇغۇچىلارنى سورىمىدىم)

مَا اتَّصَلْتُ بالطُّلاّبِ إِلَّا حَامِدًا / حَامِدٍ

(هامىدتىن باشقا ئوقۇغۇچىلار بىلەن ئۇچراشمىدىم)

دىققەتكە ئوخشاش.

(3) ئەگەر ئىستىسنا مۇپەررەغ ھەمدە غەيرى مۇۋجەب بولسا (يەنى جۈملىدە ئىستىسنا قىلىنىلغۇچى تىلغا ئېلىنمىغان، شۇنداقلا ئۇنىڭدا ئىنكار، نەھىي ۋە سوراق قوشۇمچىلىرى بولغان بولسا)، ئامىلنىڭ تەقەززاسى بويىچە تەركىب بېرىلىدۇ. مەسىلەن:

لا يَخْرُجْ إِلَّا حَامِدٌ (هامىدتىن باشقىسى چىقمىسۇن)

لا اسْأَلْ إِلَّا حَامِدًا (هامىدتىن باشقىنى سورىما)

هَلْ جَاءَ إِلَّا حَامِدٌ (هامىد كەلدىمۇ)

دىققەتكە ئوخشاش.

2) مۇنقەتىئ ئىستىسنادىكى قائىدە: بۇنىڭدا ئىستىسنا قىلىنغۇچىنى ھەرقانداق ھالەتتە زەبەرلىك ئوقۇش ۋاجىب (زۆرۈر). مەسىلەن:

حَضَرَ الطُّلاّبُ إِلَّا الْمُدَرِّسَ

(ئوقۇغۇچىلار كەلدى، لېكىن ئوقۇتقۇچى كەلمىدى)

مَا حَضَرَ الطُّلاّبُ إِلَّا الْمُدَرِّسَ

(ئوقۇغۇچىلار كەلمىدى، لېكىن ئوقۇتقۇچى كەلدى)

دىققەتكە ئوخشاش.

«غَيْر» ۋە «سِوَى» بىلەن ئىستىسنا قىلىنغان ئىستىسنا قىلىنغۇچىغا ئائىت قائىدە:

«غير»گە « إِلَّا» بىلەن ئىستىسنا قىلىنغان ئىستىسنا قىلىنغۇچىغا ئوخشاش ئىئراب بېرىلىدۇ. مەسىلەن:

جَاءَ الطُّلاّبُ غَيْرَ حَامِدٍ (جَاءَ الطُّلاّبُ إِلَّا حَامِدًا)

(هامىدتىن باشقا ئوقۇغۇچىلار كەلدى)

مَا جَاءَ الطُّلاّبُ غَيْرُ حَامِدٍ (مَا جَاءَ الطُّلاّبُ إِلَّا حَامِدًا / حَامِدٌ)

(هامىدتىن باشقا ئوقۇغۇچىلار كەلمىدى ياكى پەقەتلا هامىد كەلدى)

«ما خلا» بىلەن «ما عدا» بىلەن ئىستىسنا قىلىنغان ئىستىسنا قىلىنغۇچىغا ئائىت قائىدە:

بۇلار بىلەن ئىستىسنا قىلىنغان ئىستىسنا قىلىنغۇچى داۋاملىق زەبەرلىك ئوقۇلىدۇ. مەسىلەن:

جَاءَ الطُّلاَّبُ مَا خَلا حَامدًا / مَا عَدَا حَامدًا

(ھامىدتىن باشقا ئوقۇغۇچىلار كەلدى)

3- مەزمۇن: «أَلَا» توغرىسىدا

«أَ لا كُلُّ شَيْء ... » دېسەك، بۇ يەردىكى «أَ لا » باشلاش ۋە ئاگاھلاندۇرۇش قوشۇمچىسى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. مەسىلەن:

﴿أَ لا إِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَاءُ﴾

(بىلىڭلاركى ئۇلارنىڭ ئۆزلىرىلا ئەخمەقلەر)

دېگەنگە ئوخشاش.

تمارين

1- أجب عن الأسئلة الآتية:

(1)من الذي رسب في الاختبار الشهري؟ ولمه؟

(2)كم درساً يدرس الطلاب لامتحان؟

(3)من الذي غاب؟

2- (نجح طلاب كلُهم إلا واحداً) هنا (واحداً) مستثنى.

الاستِثْنَاءُ: إِخْرَاجُ ما بعدَ أداةِ الاستثناءِ من حُكْمِ ما قَبْلها، فإذا قلنا: (نجح الطلابُ إلاّ حامداً) ، أَثْبَتْنَا النَّجاح للطلاّب ونَفَيْنَاهُ عن حامدٍ.

وله ثلاثة أركانٍ:

(1)المُسْتَثْنَى. (2)المستثْنَى مِنْه. (3)أَداةُ الاستِثْنَاءِ.

نجح الطلابُ	إلا	حامداً.
المستثنى منه	أداة الاستثناء	المستثنى

أَدَواتُ الاستثناءِ كثيرةٌ، أهمُّها:

(أ) إلا: وهي حَرْفٌ.

(ب) غَير وسِوَى: وهما اسْمانِ.

(ج) مَا خَلا ومَاعَدا: وهما فِعْلانِ.

أقسام الاستثناء:

_الاستثناء إمّا مُتَّصِلٌ ، وإمّا مُنْقَطِعٌ.

فالمتّصلُ :أن يكون المُسْتَثْنَى بَعْضاً ممّا قبلَه، نحو :نجح الطلاب إلا حامداً، ف(حامد) أحد الطلاب وهو من جِنْسِهم.

والمنقطع :أن لا يكون المستثنى بعضاً ممّا قبله، نحو: لِكُلِّ دَاءٍ دَواءٌ إلا المَوْتَ، ف (الموتُ) ليس من جِنْسِ الدَّاءِ.

_وكذلك الاستثناءُ إمّا تامٌ ، وإما مُفَرَّغٌ.

فالتامّ :ما ذُكِرَ فيه المُسْتَثْنَى منه، نحو: حفظت القُرآنَ إلاّ سورةَ البَقَرةِ.

والمُفَرَّغُ :ما لم يُذْكَرْ فيه المستثنى منه، نحو: ما جاءَ إلا حامدٌ.

_وكذلك الاستثناءُ إمّا مُوجَبٌ ، وإمّا غيرُ مُوجَبٍ.

فالموجَبُ :ما خَلا مِن النَّفْيِ، والنَّهْيِ والاسْتِفْهَامِ.

وغيرُ الموجَبِ :ما تَضَمَّنَ النفْيَ أو النهْيَ أو الاستفهامَ.

<u>أحْكامُ المستثنى ب(إلا):</u>

–حكم المستثنى في الاستثناء المتصل.

(1)وجوب النصب :يَجِبُ نصبُه إذا كان الاستثناءُ تامّاً موجَباً، نحو:

(أ) حضر الطلابُ إلا حامداً.

(ب) رأيت الطلابَ إلا حامداً.

(ج) اتّصلت بالطلابِ إلا حامداً.

(2)جوازُ النصب والاتْباعِ :يجوزُ نصبُه وإتْباعُه لِمَا قَبْلَه في الإعراب إذا كان الاستثناء تامّاً غيرَ موجَبِ، نحو:

(أ) ما حضر الطلابُ إلا حامداً /حَامدٌ.

(ب) ما سألت الطلابَ إلا حامداً /حامداً.

(ج) ما اتصلت بالطلابِ إلا حامداً/ حامدٍ.

(أ) لا يخرجْ أحدٌ إلا حامداً /حامدٌ.

(ب) لا تسألْ أحداً إلا حامداً /حامداً.

(ج) لا تَتَّصِلْ بأحدٍ إلا حامداً/ حامدٍ.

(أ) هل غاب أحدٌ إلا حامداً /حامدٌ ؟

(ب) هل رأيت أحداً إلا حامداً /حامداً؟

(ج) هل اتصلتَ بأحدٍ إلا حامداً /حامدٍ ؟

(3)إعرابُه بحَسَب ما يَقْتَضِيه العاملُ :يُعْرَبُ بحسب ما العاملُ –كمَا لو كانَت (إلاّ) غيرَ موجودةٍ – إذا كان الاستثناءُ مفرَّغاً نحو:

(أ) ما جاءَ إلا حامدٌ . (ما جاءَ حامدٌ)

(ب) ما سألت إلاّ حامداً. (ما سألتُ حامداً)

(ج) ما اتصلتُ إلا بحامدٍ . (ما اتصلتُ بحامدٍ).

(أ) لا يخرج إلا حامدٌ.

(ب) لا تسأل إلا حامداً.

(أ) هل جاءَ إلا حامدٌ ؟

(ب) هل رأيت إلا حامداً؟

-حكم المستثنى في الاستثناء المُنْقَطع:

يجب نصبه في الأحوالِ، نحو:

(أ) حضر الطلابُ إلا المدرسَ.

(ب) ما حضر الطلابُ إلا المدرسَ.

-حكم المستثنى بـ(غير وسوى)

حكمُه الجرُّ بالإضافة .وتُعْرَبُ (غير) بما كان يُعْرَبُ به المستثنى مع (إلا):

(1) جاء الطلاب غيرَ حامدٍ (جاء الطلاب إلا حامداً).

(2) ما جاء الطلابُ غيرُ حامدٍ .(ما جاء الطلاب إلا حامداً/ حامدٌ).

(3) ما جاء غيرُ حامدٍ . (ما جاءَ إلا حامدٌ).

(4) ما سألت غيرَ حامدٍ . (ما سألت إلا حامد اً).

(5) ما اتصلت بغيرِ حامدٍ . (ما اتصلت إلا بحامِدٍ).

– حكم المستثنى بـ (مَا خَلا، ومَا عَدَا):

حكمه النصب، نحو: جاء الطلاب ما خلا حامداً/ ما عدا حامداً

3- استخرج من الدرس ما ورد فيه من أمثلة الاستثناء، وأذكر نوع كل واحد منها، و إعرابه.

4- عين المستثنى والمستثنى منه فيما يأتي، واذكر نوع الاستثناء في كل مثال:

(1) {وَلَا تَقُولُوا علَى اللهِ إِلاَّ الْحَقَّ }[النساء/ 171].

(2) {وَلَا يَلْتَفِت مِنكُمْ أَحَدٌ إِلاَّ امْرَأَتَك}[هود/ 81].

(3) {وَمَنْ يَغْفِرُ الذُّنُوب إلاَّ اللهُ} [آل عمران / 135].

(4) {وَقَضَى رَبُّكَ أَلاَّ تعبدوا إلا إياهُ} [الإسراء 23].

(5) {وَمَا يهلكُنا إلاّ الدَّهرُ }[الجاثية/ 24].

(6) {فَإِنَّهم عدُوٌّ لِي إِلاّ رَبَّ العَالَمِينَ}[الشعراء/77].

5- أمام كل جملة مما يأتي اسم. اجعله مستثنى بـ(إلا) وأكمل به الجملة:

(1)يغفر الله الذنوبَ كلِّها إلا. .... (الشِّرْكُ)

(2)زارني جميعُ زُمَلائي إلا. .... (أثْنَانِ)

(3)نجح الطلاب كلُّهم إلا. .... (المهملونَ)

(4)حفظت القرآن إلا. .... (سُورتان)

(5)زرت البلاد الإسلامية كلها إلا. .... (باكِستانُ)

(6)ساعدني جميع زملائي إلا. .... (أنت)

(7)فهمت المسائلَ النَّحْوية كلَّها إلا. .... (واحدةٌ)

(8)قرأت الكتاب كله إلا منه. .... (صَفَحاتٌ)

6- أمام كل جملة مما يأتي اسم. اجعله مستثنى بـ(إلا) وأكمل به الجملة:

(1)ما رَسَبَ أحدٌ إلا . ... (خالدٌ)

(2)ما أكلت شيْئاً إلا. .... (تَمْرَتَانِ)

(3)لم يسافِرْ الطلابُ في عطلة الربيع إلا. .... (بَعْضُهم)

(4)لا تَتَّصِلْ بِأَحَدٍ إلا. .... (المدير)

(5)هل يَغْفِرُ الذنوبَ أحدٌ إلا. .... (اللّٰه)؟

(6)ما سألت أحداً إلا . ... (هو)

7- أمام كل جملة مما يأتي اسم. اجعله مستثنى بـ(إلا) وأكمل به الجملة:

(1)ما فهم الدرسَ إلا. .... (إبراهيمُ)

(2)ما مات في الحادث إلا. .... (السائقُ)

(3)ما يحبّ المدرِّسُ إلا. .... (المجتهدُ)

(4)هل يرسُب إلا. .... (الكَسْلان)

(5)ما أكلت إلا. .... (بُرْتُقالَتانِ)

(6)ما سأل المدرسُ إلا . ... (أنا)

(7)ما كنت إلا. .... (مدرس)

8- أمام كل جملة فيما يأتي اسم. اجعله مستثنى بـ(إلا) وأكمل به الجملة:

(1)كتبت الرسالة إلا. .... (العُنْوان)

(2)ما يتناول المريض الطعام إلا. .... (الدَّواء)

(3)غَادَرَ الحجّاج مِنىً إلا . ... (الشُّرْطة)

(4)ما أحضرت الكتب إلا. .... (الدفاتر)

(5)ما مات الركّاب في الحادث إلا. .... (المُشَاة)

9- أكمل كل جملة مما يأتي بمستثنى مناسب:

(1)ما ظَنَنْتُك إلا. ....

(2)أحبّ الفَوَاكِهَ كلّها إلا. ....

(3)ما رسب الطلاب إلا. ....

(4)ما غاب اليوم إلا. ....

(5)ما أرغب في شيء إلا. ....

(6)ما كتبت شيئاً إلا. ....

- (أَلا كلُّ شيءٍ ...) . (أَلا) حرفُ اسْتِفْتَاحٍ وَتَنْبِيهٍ ، نحو: {أَلا إِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَاءُ} [البقرة/13] . {أَلا إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللهِ لاَ خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلا هُمْ يَحْزَنُونَ} [يونس/62].

10- هات جع الأسماء الآتية:

دِرْهم. عَبْد .أَمَةٌ . سِلاحٌ.

11- (شَرْحٌ) مصدر (شَرَحَ يَشرَحُ)، وهو على وزن (فَعْل).

هات مصادر الأفعال الآتية على وزن (فَعْل):

ضَرب، قَتَلَ، فَتَحَ، شَقَّ.

12- ما معنى "الأَمَة " وما جَمْعُها؟

13- "دِينار" جمعه" دَنَانِير" على غير قياس، إذ القياسُ أن يكون "دَيَانِير."

اجمع الأسماء الآتية هذا الجمع:

دِيوان، قِيراط، دِيْماس.

14- (أخْشَى أن أكونَ إيَّاهُ). إذا كان خبرُ "كَانَ " ضميراً يجوز فيه الاتِّصالُ والانفصالُ، فيجوز أن نقول: "أخشى أنا أكونَهُ ."

هاءَ مثالين آخرين:

(أ) أكُنْتَ إمامَ هذا المسجد؟ — نعم، كُنْتُ إيَّاه/ كنْتُهُ.

(ب) أتُريد أن تكون قَاضِياً؟ — لا، ما أريدُ أن أكونَ إيَّاه/ أكُونهُ.

(33)الدرس الثالث و الثلاثون

المدرس: يا أحمد، هل تَفْتَحَنَّ النوافذ والبرد شديد؟. لا تفتحنّها إلا النافذة الصغيرة... هلا تُنظِّفُنَّ السبّورة يا إخوان. أريد أن أقول لكم شيئاً مهمًّا فاستَمِعُنَّ إليّ . إنّ مِنْ أهَمِّ واجبات المسلم الدَّعْوةَ إلى اللّه. قال عز وجل: {كُنْتُمْ خَيرَ أُمّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاس تَأْمُرُونَ بالمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنْ المُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ باللهِ} [آل عمران/ 110]. وقال عزَّ مِنْ قائل: {وَمَنْ أحْسَنُ قَولاً مِّمَّنْ دعَا إلى الله وَعَمِلَ صَالحِاً وقَالَ إنَّني مِنَ المُسْلِمِينَ} [فصلت/33].فعلينا أن ندعو الناس إلى دين الله.

ئوقۇتقۇچى: ئى ئەھمەد، ھاۋا سوغۇق تۇرسا دىرىزىنى ئېچىۋەتتىڭمۇ؟ سەن پەقەت كىچىك دىرىزىنى باشقىسىنى ئاچمىغىن... ئى قىرىنداشلار. دوسكىنى پاكىزە سۈرتمىدىڭلارمۇ؟ مەن سىلەرگە مۇھىم بىر سۆزنى دېمەكچى گېپىمگە قۇلاق سېلىڭلار. شۈبھىسىزكى، مۇسۇلماننىڭ ئەڭ مۇھىم مەجبۇرىيەتلىرىنىڭ بىرى ئاللاغا دەۋەت قىلىش. الله (عز وجل)مۇنداق دەيدۇ:

{(ئى مۇھەممەد ئۈممىتى!) سىلەر ئىنسانلار مەنپەئىتى ئۈچۈن ئوتتۇرىغا چىقىرىلغان ياخشىلىققا بۇيرۇپ يامانلىقتىن توسىدىغان الله قا ئىمان ئېيتىدىغان ئەڭ ياخشى ئۈممەتسىلەر.} [آل عمران/ 110].

{ الله قا (يەنى الله نىڭ تەۋھىدىگە ۋە تائىتىگە) دەۋەت قىلغان، ياخشى ئەمەللەرنى قىلغان ۋە «مەن ھەقىقەتەن مۇسۇلمانلاردىنمەن» دېگەن كىشىدىنمۇ ياخشى سۆزلۈك ئادەم بارمۇ؟ [33]} [فصلت/33]

بىز كىشلەرنى اللّٰهنىڭ دىنىغا دەۋەت قىلىشىمىز لازىم.

أحمد: وَاللهِ لأَدْعُوَنَّ الناسَ إلى دين الله في بلدي.

ئەھمەد: الله بىلەن قەسەم مەن شەھەرىمدە كىشلەرنى اللّٰهنىڭ دىنىغا دەۋەت قىلىمەن.

علي: واللهِ لأَنْشُرَنَّ الإسلامَ في بلدي.

ئەلى: الله بىلەن قەسەم شەھەرىمدە ئىسلامنى تارقىتىمەن.

حامد: وَاللهِ لَنُحَارِبَنَّ الشِّرْكَ والبِدْعَةَ في بلدنا.

ھامىد: الله بىلەن قەسەم ئەلۋەتتە بىز شەھەرىمىزدە شىرىك ۋە بىدئەتكە قارشى تۇرىمىز.

زهير: وَاللهِ لا نترُكُ الكفَّارَ ينشرون دينهم في بلاد المسلمين.

زۇھەير: الله بىلەن قەسەم بىز كاپىرلارنىڭ مۇسۇلمانلار شەھەرلىرىدە ئۆز دىنىنى تارقىتىشىغا يول قويمايمىز.

وِلْيَمُ: وَاللهِ لَسَوْفَ أُؤَلِّفُ كتباً باللغة الإنكليزية لِشَرْحِ تَعالِيمِ الإسلام.

ۋىليەم: الله بىلەن قەسەم ئەلۋەتتە مەن ئىسلام تەلىماتلىرىنى چۈشەندۈرىدىغان ئىنگلىسچە كىتاپلارنى تۈزۈپ چىقىمەن.

المدرس: بارك الله فيكم وَوَفَّقَكُمْ لما فيه خَيرٌ ا لإسلام والمسلمين. واعلموا أن الله سُبْحَانَهُ وتَعالَى عَلَّمَنا الطريقَةَ الصحيحة للدعوة إذْ قال: {ادْعُ إلى سَبِيل

ربِّك باَلحِكْمَةِ والموعِظة الحَسَنةِ، وجادِلْهم بالّتي هي أَحْسَنُ } [النحل / 125]. فعلينا أن نتَّبع هذه الطريقة.

ئوقۇتقۇچى: اللّٰه سىلەرگە بەركەت بەرسۇن، اللّٰه سىلەرنى ئۇنىڭدا ئىسلام ۋە مۇسۇلمانلارغا ياخشىلىق بولغان ئىشلارغا باشلىسۇن. شۇنى بىلىڭلاركى اللّٰه (سُبْحَانَهُ وتَعَالَى) بىزگە دەۋەتنىڭ توغرا يولىنى كۆرسىتىپ مۇنداق دىدى:

{پەرۋەردىگارىڭنىڭ يولىغا (يەنى ئىسلام دىنىغا) ھېكمەتلىك ئۇسلۇبتا ياخشى ۋەز ـ نەسىھەت بىلەن دەۋەت قىلغىن، ئۇلار (يەنى مۇخالىپەتچىلىك قىلغۇچىلار) بىلەن چىرايلىق رەۋىشتە مۇنازىرىلەشكەن. } [النحل / 125]

بىز دەۋەت قىلىشتا مۇشۇ يولغا ئەگىشىشىمىز كېرەك.

علي: والله لَنُحِبُّك يا أستاذ فإنّك لَمُرَبٍّ عظيم. جزاك الله عنّا أحسن الجزاء.

اللّٰه بىلەن قەسەم قىلىمەنكى ئى ئۇستاز، بىز سىزنى ياخشى كۆرىمىز چۈنكى سىز ئۇلۇغ تەربىيچى. اللّٰه بىزنى ئالرقىلىق ساڭا ياخشى مۇكاپات بەرسۇن.

المدرس: اقرأ الآيات يا عبد الله.

ئوقۇتقۇچى: ئى ئابدۇللاھ ئايەتلەرنى ئوقۇغىن.

عبد الله: (بعد الاستعاذة والبسملة) {ولا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللهِ أمْوَاتاً بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ}[آل عمران/ 169].

ئابدۇللاھ: (پاناھلىق تىلگەن ۋە بىسمىللا بىلەن باشلىغاندىن كېيىن)؛

{ الله نىڭ يولىدا شېھىت بولغانلارنى ئۆلۈك دەپ گۇمان قىلمىغىن، بەلكى ئۇلار تىرىك بولۇپ، الله نىڭ دەرگاھىدىكى رىزىقتىن بەھرىمەن قىلىنىدۇ (يەنى جەننەتنىڭ نېمەتلىرىدىن ئەتىگەن ـ ئاخشامدا مەڭگۈلۈك رىزىقلاندۇرۇلۇپ تۇرۇلىدۇ) [169]}

{ولَيَنْصُرَنَّ الله مَنْ يَنْصُرُهُ}[الحج/ 40].

{ كىمكى الله نىڭ دىنىغا ياردەم بېرىدىكەن، ئەلۋەتتە الله ئۇنىڭغا ياردەم بېرىدۇ،}

{إِمّا يَبْلُغَنَّ عِنْدَكَ الكِبَرَ أَحدُهُما أَوْ كِلاهُمُا فَلا تَقُلْ لَهُمَا أُفٍّ ولَا تَنْهَرْهُمُا وقُلْ لَهُمَا قَولاً كَرِيماً}[الإسراء/23] .

{ ئۇلارنىڭ بىرى، يا ئىككىلىسى سېنىڭ قول ئاستىڭدا بولۇپ ياشىنىپ قالسا، ئۇلارغا ئوھوي دېمىگىن (يەنى مالاللىقنى بىلدۈرىدىغان شۇنچىلىك سۆزنىمۇ قىلمىغىن) ئۇلارنى دۈشكەلىمىگىن ، ئۇلارغا ھۆرمەت بىلەن يۇمشاق سۆز قىلغىن [23]}

المدرس: اقرأ الحديث يا هشام.

ئوقۇتقۇچى: ئى ھشام ھەدىسنى ئوقۇغىن.

هشام: عن البراَءُ بن عَازِب قال :رأيت النبي صلى الله عليه وسلم يوم الخَنْدَق ينقل التراب وهو يقول :

هشام: بەرا (البرَاءُ بن عَازب) دىن نەقلى قىلىنىشىچە ئۇ مۇنداق دىگەن: «مەن پەيغەمبەر (صلى الله عليه) نىڭ خەندەك كۈنىدە توپا يۆتكەۋىتىپ مۇنداق دەۋاتقانلىقىنى كۆردۈم:

والله لولا الله ما اهْتَدَيْنَا ولا تَصدَّقنا ولا صَلَّيْنا
فَأَنْزلَنْ سَكِينَةً علينا وثَبِّتْ الأقْدامَ إنْ لاقَيْنَا
والمشركون قد بَغَوْا علينا إذا أرادوا فِتْنَةً أَبَيْنا
(البخاري)

رەببىمىز تاپماس ئىدۇق ھىدايەت ، بىلمەس ئىدۇق نىمىدۇر زاكات،ناماز، ئىبادەت.

بىغىشلىغىن بىزلەرگە خاتىرجەملىك سائادەت، يولۇققاندا ياۋغا بىزنى قىلغىن سابىت،

مۇشرىكلار بىزگە تاجاۋۇز قىلدى، پىتنە تىرىماقچى بولسا بۇنىڭغا ھەرگىز ئۇنىمايمىز

المدرس: اقرأ البيت يا ولِيَم.

ئوقۇتقۇچى: ئى ۋىلىيەم، بىيىتنى ئوقۇغىن.

ولِيَم: إذا رأيتَ نُيُوبَ اللّيْثِ بارِزَةً فلا تَظُنَّنَّ أنَّ اللَّيْثَ يَبْتَسِمُ

ۋىلىيەم: كۆرسەڭ سەن يولۋاسنىڭ پاقىرىغان چىشلىـــــــرىنى،
ئويلاپ قالما يولۋاس ماڭا تەبەسسۇم قىلىۋاتىدۇ دەپ.

بۇ دەرستىكى گراممانتىكىلىق قائىدىلەر:

1- مەزمۇن: تەكىتنىڭ «ن»ى توغرىسىدا

تەكىتنىڭ «ن»ى ــــ ئېغىر «نِّ» ۋە يەڭگىل نۇن «ن» دەپ ئىككى تۈرگە ئايرىلىدۇ. مەسىلەن: «لاَ تَحسَبَنَّ»دىكى «ن» ــــ تەكىتنىڭ ئېغىر «ن»ىدىن ئىبارەت؛ «فَأَنْزِلَنْ سَكِينَةً عَلَيْنَا»دىكى «ن» ــــ تەكىتنىڭ يەڭگىل «ن»ىدىن ئىبارەت.

تەكىتنىڭ «ن»ى بىلەن ئۆتكەن زامان پېئىلى تەكىتلەنمەيدۇ، بەلكى ئۇنىڭ بىلەن بۇيرۇق پېئىل ۋە كەلگۈسى زامان پېئىلى تەكىتلىنىدۇ.

«ن» بىلەن تەكىتلىنىدىغان پېئىلنىڭ ئىئرابىغا ئائىت قائىدىلەر:

1) II شەخس ئەرلىك بىرلىك پېئىللىرىغا تەكىتنىڭ «ن»ى ئۇلانغاندا، ئاخىرى زەبەرگە مەبنى بولىدۇ. مەسىلەن:

اذْهَبْ ← اذْهَبَنَّ (بارغىن)

لا تَذْهَبْ ← لا تَذْهَبَنَّ (بارمىغىن)

تَذْهَبُ ← تَذْهَبَنَّ (بارسەن)

دېگەنگە ئوخشاش.

2) II شەخس ئەرلىك كۆپلۈك پېئىللىرىغا تەكىتنىڭ «ن»ى ئۇلانغاندا، «ن»نىڭ ئالدىنقى ھەرپى پېشلىك ئوقۇلىدۇ. مەسىلەن:

اذْهَبُوا ← اذْهَبُنَّ (بېرىڭلار)

«اذْهَبُنَّ»نىڭ ئەسلىسى «اذْهَبُونَّ»دۇر. بۇنىڭدا ئىككى سۈكۈن بىرگە كېلىپ قالغانلىقى ئۈچۈن، سۈكۈنلۈق «و» تاشلىنىپ كەتكەن.

لا تَذْهَبُوا ← لا تَذْهَبُنَّ (بارماڭلار)

تذهبون ← تذهبن (بارىسلەر)

«تَذْهَبُنَّ»نىڭ ئەسلىسى «تَذْهَبُونَنَّ»دۇر. بۇنىڭدا باش كېلىشنىڭ «ن»ى «ن»لارنىڭ ئارقمۇئارقا كەلگەنلىكى ئۈچۈن تاشلىنىپ كەتكەن. ئاندىن ئىككى سۈكۈن بىرگە كېلىپ قالغانلىقى ئۈچۈن سۈكۈنلۈق «و»مۇ تاشلىنىپ كەتكەن.

3) ئىككىلىك پېئىللارغا تەكىتنىڭ «ن»ى ئۇلانسا، تەكىتنىڭ «ن»ىنىڭ ئالدىدىكى ھەرپ «ا» (ئەلىف) بولىدۇ. مەسىلەن:

اذْهَبَا ← اذْهَبَانِّ (ئىككىلىكنىڭ ئەلىفى ئىككى سۈكۈن بىرگە كېلىپ قالسىمۇ تاشلانمايدۇ ھەمدە بۇنىڭدا تەكىتنىڭ «ن»ى زىرلىك ئوقۇلىدۇ).
لا تَذْهَبَا ← لا تَذْهَبَانِّ
تَذْهَبَان ← تَذْهَبَانِّ (بۇنىڭدا باش كېلىشىنىڭ «ن»ى «ن»لارنىڭ ئارقمۇئارقا كەلگەنلىكى ئۈچۈن تاشلىنىپ كەتكەن).

4) II شەخس ئاياللىق بىرلىك پېئىللىرىغا تەكىتنىڭ «ن»ى ئۇلانسا، تەكىتنىڭ «ن»ىنىڭ ئالدىدىكى ھەرپ زىرلىك ئوقۇلىدۇ. مەسىلەن:
اذْهَبِيْ ← اذْهَبِنَّ (بۇنىڭ ئەسلىسى «اذْهَبِيْنَّ»دۇر. بۇنىڭدىكى مۇخاتەبىنىڭ «ي»سى ئىككى سۈكۈن بىرگە كېلىپ قالغانلىقى ئۈچۈن تاشلىنىپ كەتكەن).
لا تَذْهَبِيْ ← لا تَذْهَبِنَّ
تَذْهَبِيْنَ ← تَذْهَبِنَّ (بۇنىڭدا باش كېلىشىنىڭ «ن»ى «ن»لارنىڭ ئارقمۇئارقا كەلگەنلىكى ئۈچۈن تاشلىنىپ كەتكەن).

5) II شەخس ئاياللىق كۆپلۈك پېئىللىرىغا تەكىتنىڭ «ن»ى ئۇلانسا، ئاخىرى زەبەرگە مەبنى بولىدۇ. شۇنداقلا، ئاياللىقنىڭ «ن»ى پائىل بولغانلىقى ئۈچۈن تاشلىنىپ كەتمەيدۇ. بەلكى، ئاياللىقنىڭ «ن»ى بىلەن تەكىتنىڭ «ن»ىنىڭ ئوتتۇرىسىغا بىر «ا» (ئەلف) قوشۇلىدۇ ھەمدە تەكىتنىڭ «ن»ى زىرلىك ئوقۇلىدۇ. مەسىلەن:
اذْهَبْنَ ← اذْهَبْنَانِّ
لَا تَذْهَبْنَ ← لا تَذْهَبْنَانِّ
تَذْهَبْنَ ← تَذْهَبْنَانِّ
دېگەنگە ئوخشاش.

6) تەكىتنىڭ «ن»ى ئۇلانغاندا ناقىس پېئىلنىڭ تاشلىنىپ كەتكەن ھەرپى (يەنى پېئىلنىڭ ئۆلچىمى بولغان «فعل»دىكى «ل»نىڭ ئۇدۇلىدىكى ھەرپ) قايتىپ كېلىدۇ. مەسىلەن:
امْشِ ← امْشِيَنَّ
لَا تَنْسَ ← لا تَنْسَيَنَّ
اُدْعُ ← اُدْعُوَنَّ
دېگەنگە ئوخشاش.

2- مەزمۇن: «ن» بىلەن پېئىلنى تەكىتلەش ئورۇنلىرى توغرىسىدا

1) بۇيرۇق پېئىلىنى «نّ» بىلەن تەكىتلەش شەرتسىز دۇرۇس بولىدۇ. مەسىلەن: أَخرجن، لِيَخرجن ... دېگەنگە ئوخشاش.

2) كېلىدىغان زامان پېئىللىرىنى «ن» بىلەن تەكىتلەش:

(1) ئەگەر پېئىل تەلەپ پېئىلى بولسا، ئۇنىڭ كېلىدىغان زامان شەكلىنى «ن» بىلەن تەكىتلەش دۇرۇس. مەسىلەن:

﴿لا تَحْسَبَنَّ اللّهَ غَافِلاً عَمَّا يَعْمَلُ الظَّالِمُوْنَ﴾ (نەھيى)

(زالىملارنىڭ قىلمىشىدىن ئاللاھنى بىخەۋەر دەپ ئويلىمىغىن)

لِيَجْلِسَنَّ كُلٌّ وَاحِد فِي مَكَانِه (بۇيرۇق)

(ھەربىر كىشى ئۆز ئورنىدا ئولتۇرسۇن)

أَتُسَافِرَنَّ وَأَنْتَ مَرِيْضٌ (سوراق)

(سەن ئاغرىق تۇرۇپ سەپەرگە چىقامسەن)

دېگەنگە ئوخشاش.

(2) ئەگەر كەلگۈسى زامان پېئىلى «إِمَّا» («إِمَّا»نىڭ ئەسلىسى شەرت قوشۇمچىسى بولغان «إِنْ» بىلەن تەكىت ئۈچۈن بولغان زىيادە «ما»نىڭ بىرىكىشىدىن ھاسىل بولغان سۆزدۇر) دېگەن شەرت قوشۇمچىسىدىن كېيىن كەلسە، ئۇنى «ن» بىلەن تەكىتلەش ۋاجىبلىققا (يەنى زۆرۈرلۈككە) يېقىن تۇرىدۇ. مەسىلەن:

﴿إِمَّا يَبْلُغَنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرَ أَحَدُهُمَا أَوْ كِلاهُمَا فَلا تَقُلْ لَهُمَا أُفٍّ﴾

(ئۇلارنىڭ بىرى ياكى ئىككىلىسى سېنىڭ قولۇڭ ئاستىڭدا ياشىنىپ قالسا، ئۇلارغا «ئوھوي» دېمىگىن)

دېگەنگە ئوخشاش.

(3) ئەگەر كەلگۈسى زامان پېئىلى قەسەمنىڭ جاۋابى ئۈچۈن كەلگەن بولسا، ئۇنى «ن» بىلەن تەكىتلەش ۋاجىب.

بۇ ئۈچ خىل شەرت بىلەن بولىدۇ: ① قەسەمنىڭ جاۋابى بولۇشلۇق بولۇشى كېرەك؛ ② قەسەمنىڭ جاۋابى كەلگۈسى زامان پېئىلى بولۇشى كېرەك (ھازىرقى زامان پېئىلى بولسا بولمايدۇ)؛ ③ قەسەمنىڭ جاۋابىغا ئۇلىنىپ كېلىدىغان «ل» (لام) كەلگۈسى زامان پېئىلىدىن بىرەر پاسىل بىلەن ئايرىلىپ كەتمەسلىكى كېرەك.

ئەگەر بۇ شەرتلەرنىڭ بىرى يوقاپ كەتسە، كەلگۈسى زامان پېئىلىنى «ن» بىلەن تەكىتلەش دۇرۇس بولمايدۇ. مەسىلەن:

﴿وَتَاللّهِ لأَكِيْدَنَّ أَصْنَامَكُمْ﴾

(ئاللاھ بىلەن قەسەمكى، ... چوقۇم بۇتلىرىڭلارنى (چېقىۋېتىشنىڭ) ئامالىنى قىلىمەن)

يەنى، بۇ جۈملىدە يۇقىرىقى ئۈچ خىل شەرتنىڭ ھەممىسى تولۇق ھازىرلانغانلىقى ئۈچۈن كەلگۈسى زامان پېئىلى «ن» بىلەن تەكىتلەنگەن.

وَاللّٰهِ لا أَخْرُجُ (ئاللاھ بىلەن قەسەمكى، مەن چىقىپ كەتمەيمەن)

يەنى، بۇ جۈملىدە قەسەمنىڭ جاۋابى بولۇشسىز بولغانلىقى ئۈچۈن، كەلگۈسى زامان پېئىلى «ن» بىلەن تەكىتلەنمىگەن.

وَاللّٰهِ لَأُحِبُّكَ

(ئاللاھ بىلەن قەسەمكى، مەن سېنى ياخشى كۆرۈپ قېلىۋاتىمەن)

يەنى، بۇ جۈملىدىكى پېئىل ھازىرقى زامان پېئىلى بولغانلىقى ئۈچۈن ئۇ «ن» بىلەن تەكىتلەنمىگەن.

وَاللّٰهِ لإِلَى الْمُدِيرِ أَشْكُوكَ

(ئاللاھ بىلەن قەسەمكى، مەن سېنى مۇدىرغا شىكايەت قىلىمەن)

يەنى، بۇ جۈملىدە «ل» (لام) بىلەن پېئىلنىڭ ئوتتۇرىسى پاسىل بىلەن ئايرىلىپ كەتتى. شۇڭا، بۇ جۈملىدىكى پېئىل «ن» بىلەن تەكىتلەنمىگەن.

3- مەزمۇن: «أُفٍّ» توغرىسىدا

«أُفٍّ» ـــ «أَتَضَجَّرُ» مەنىسىدىكى كەلگۈسى زامان پېئىلنامىدىن ئىبارەت.

تمارين

1– (لا تَحْسَبَنَّ) هذه نونُ التوكيدِ الثَّقِيلةُ.

وللتوكيد نونٌ أخرى، هي نونُ التوكيدِ الخفيفةُ، نحو: فَأَنْزِلَنْ سكينةً علينا.

لا يؤكّد الفعل الماضي، ويؤكّد المضارع والأمر.

أحكام آخِرِ الفعل المؤكَّد بالنون:

(أ)

إِذْهَبْ: إِذْهَبَنَّ: يُبْنَى آخِرُهُ على الفتح.

لا تَذْهَبْ :لا تَذْهَبَنَّ.

تَذْهَبُ :تَذْهَبَنَّ

(ب)

اِذْهَبُوا :اِذْهَبُنَّ تُحْذَفُ واو الجماعة لالْتِقاء السَّاكِنَيْنِ

لا تَذْهَبُوا :لا تَذْهَبُنَّ فأَصْلُ اِذْهَبُنَّ (اِذْهَبُونَّ)

تَذْهَبُونَ :تَذْهَبُنَّ تُحْذَفُ نونُ الرفع لِتَوَالي الأمْثَالِ.

(ج)

اِذْهَبِي :اِذْهَبِنَّ تُحْذَفُ ياءُ المُخاطَبَةِ لالتقاء الساكِنَيْنِ.

لا تَذْهَبِي :لا تَذْهَبِنَّ فأصل اِذْهَبِنَّ (اِذْهَبِيْنَّ).

تَذْهَبِيْنَ :تَذْهَبِنَّ تُحْذَفُ نونُ الرفعِ لِتوالي الأمثالِ.

(د)

اِذْهَبَا :اِذْهَبَانِّ لا تُحْذَفُ أَلِفُ الاثنينِ لالتقاء الساكنين، وتُكْسَرُ نون التوكيد

لا تَذْهَبَا :لا تَذْهَبَانِّ

تَذْهَبانِ :تَذْهَبَانِّ تحذف نونُ الرفعِ لتوالي الأمثالِ.

(هـ)

اِذْهَبْنَ :اِذْهَبْنَانِّ تُزَادُ أَلِفٌ بين نونِ النسوة ونونِ التوكيدِ، وتُكْسَرُ نونُ التوكيدِ

لا تَذْهَبْنَ :لا تَذْهَبْنَانِّ

تَذْهَبْنَ :تَذْهَبْنَانِّ لا تُحْذَفُ نونُ النسوةِ لأنها الفاعلُ.

(و)

اِمْشِ :اِمْشِيَنَّ تُرَدُّ لامُ الفعلِ الناقصِ عندَ لحوق نونِ التوكيدِ.

لا تَنْسَ :لا تَنْسَيَنَّ

ادْعُ :ادْعُوَنَّ

أكّد الأفعال الآتية بنون التوكيد الثقيلة:

أُخْرُجْ .أُدْخُلُوا. اِجْلِسِي. اِشْرَبا .أُكْتُبْنَ. اِجْرِ. لا تَبْكِ. لا تَشْكُ .تَفْتَحُونَ. أَحْفَظُ.

تُسافِرَانِ .تَشْرَبِيْنَ. تَضْرِبْنَ. لا تَخْرُجُوا.

2- مواضِعُ توكيد الفعل بالنون:

فعل الأمر: يجوز توكيده مطْلَقاً، نحو: أُخْرُجَنَّ.

الفعل المضارع:

(1)يجوز توكيده إذا كان طَلَبِيّاً، نحو:

(أ) {ولا تَحْسَبَنَّ الله غَافِلاً عَمّا يَعْمَلُ الظَّالِمونَ} [إبراهيم/ 42].

(ب) لِيَجْلِسَنَّ كلُّ واحدٍ في مَكانِه.

(ج) أتُسَافِرَنَّ وأنت مريض؟

(د) هَلاّ تَجْتَهِدَنَّ فقد اقترب الامتحان.

(2) توكيده قريبٌ من الواجب إذا وقع بعد (إمَّا) الشَّرْطِيَّةِ (وهي "إنْ " أُكِّدَتْ بـ "ما" الزائدة)، نحو: {إمَّا يَبْلُغَنَّ عندَكَ الكِبَرَ أحدُهما أو كلاهما فلا تَقُلْ لهما أُفٍ}...

(3)يَجِب توكيده إذا وقع جواباً للقَسَم، وذلك بثلاثة شروط:

(أ) أن يكون مُثْبَتاً . (ب) مُسْتَقْبلاً.

(ج) غيرَ مفصول عن لام الجوابِ بفاصلٍ، نحو:

{وَتَاللهِ لأَكِيْدَنَّ أَصْنَامَكُمْ }[الأنبياء/ 57].

ولا يجوز توكيده إذا فُقِدَ أحدُ هذه الشروط، نحو:

(أ) والله لا أخرجُ . لكونه مَنْفِيّاً.

(ب) والله لأُحِبُّك . لكونه للحال.

(ج) والله لإلَى المديرِ أَشْكوك . لكونه مفصولاً من لام الجواب.

تمارين

1- استخرج من الدرس ما ورد فيه من أمثلة توكيد الفعل بالنون. واذكر ما وجب فيه التوكيد وما جاز.

2- تمرين شفوي:

(أ) يقول طالبٌ لآخر :لا تفعلْ كذا، فيردّ عليه قائلا: واللّه لأفعلنَّ كذا.

(ب) ثم يقول :اِفْعَلْ كذا. ويرد عليه قائلا: واللّه لا أفعل كذا.

(مثال: لا تَجْلِسْ هنا/ والله لأجلسنَّ هنا ا جْلِسْ هنا/ والله لا أَجْلِسُ هنا).

3- اجعل الفعل في كل جملة مما يأتي جوابا للقسم، وغيِّر ما يلزم:

(1)أجتهد من الأسبوع القادم.

(2)لا أدخّن.

(3)نزورك غدا.

(4)أَكْرَهُ التَّنَابُزَ بالألقاب.

(5)أُعَلِّمُ أهلَ بلدي اللغةَ العربية بعد التَّخَرُّجِ.

(6)سوف أعطيك كتابا مفيدا.

(7)أظنّه صواباً.

(8)لا يغفر اللّه الشِّرْكَ.

4- هات المضارع والأمر من الأفعال الآتية:

نَشَرَ. حَارَبَ .جَادَلَ. بَغَى. نَهَرَ.

تأمل : أ – (أُفٍّ) اسمُ فعلٍ مضارعٌ بمعنى (أَتَضَجَّرُ).

ب – {بَلْ أحْيَاء} أي "بَلْ هُمْ أحْيَاءٌ". إذا جاءت "بَلْ " قبل الجملة فهي حرفُ ابْتِدَاءٍ ، وتفيد الإضرابَ. والإضرابُ إمّا إبْطاليّ كما في هذه الآية، وإمّا انْتِقاليّ كما في قولِ الله تعالى : {بَلْ تُؤْثِرُونَ الحَيَاةَ الدُّنْيَا} [الأعلى/16].

الدرس الرابع و الثلاثون(34)

المدرس: (بعد التحية) أين ولِيَمُ؟

ئوقۇتقۇچى: (سالام بەرگەندىن كيىن) ۋىليەم قەيەردە؟

مـروانُ: سافر إلى مكة مع أقربائه الذين جاءُوا من لَنْدَنَ.

مەرۋان: ئۇ لوندوندىن كەلگەن تۇققانلىرى بىلەن مەككىگە كەتتى.

المدرس: كيف حالُ جُرْجٍ اليومَ؟ كانتْ بِهِ حُمَّى.

ئوقۇتقۇچى: بۈ جورىجنىڭ ئەھۋالى قانداق؟ ئۇ قىززىپ قالغان ئىدى.

بـلالٌ: هو اليومَ أحسَنُ والحمدُ لله.

بىلال: ئۇ بۈگۈن ياخشى اللهغا شۈكرى.

المدرس: هذه دفاتِرُ طَلْحَةَ ويزيدَ وعُمَرَ ومَعْدِيكَرِبَ. أين هم؟

ئوقۇتقۇچى: مانا بۇلار تەلھە، يەزىد، ئۆمەر، مەئدىيكەرىبلەرنىڭ دەپتەرلىرى. ئۇلار قەيەردە؟

يزيـدُ: ها نحنُ أولاءِ يا أستاذ.

يەزىد: ئى ئۇستاز، مانا بىز.

المدرس: تكتبون في دفاتركم أشيَاءَ لا صِلَةَ لها بالدَّرس.

ئوقۇتقۇچى: سىلەر دەپتەرلىرىڭلارغا دەرسكە مۇناسىۋەتسىز نەرسىلەرنى يېزىپسىلەر.

معديكربُ: نسمعُ من عُلَماءَ مسائِلَ شرعيةً أو نحويةً فنكتبها في هذه الدفاترِ.

مەئدىيكەرىب: بىز ئۆلىمالاردىن شەرئى مەسىلىلەرنى ياكى گىرامماتىكىلىق مەسىلىلەرنى ئاڭلايمىز-دە ئۇنى بۇ دەپتەرلەرگە يېزىۋالىمىز.

المدرس: **الأحسنُ أن تُخصِّصوا لهذه المسائلِ دفاتِرَ مُسْتَقِلَّةً... اقرأ الدَّرس يامروان.**

ئوقۇتقۇچى: سىلەر ئەڭ ياخشىسى بۇ مەسىلىلەرگە ئايرىم دەپتەرلەرنى تۇتۇڭلار... ئى مەرۋان، دەرسنى ئوقۇغىن.

مروانُ: **أعوذ بالله من الشيطان الرجيم.**

مەرۋان: اللّٰەنىڭ رەھمىتىدىن قوغلاندى قىلىنغان شەيتاننىڭ يامانلىقىدىن الله بىلەن پاناھلىق تىلەيمەن.

{وإذا قُلْتُمْ فَاعْدِلُوا ولَوْ كَانَ ذَا قُرْبَى}[الأنعام/ 152].

{ سۆز قىلغان (ھۆكۈم چىقارغان ياكى گۇۋاھلىق بەرگەن) چېغىڭلاردا ئادىل بولۇڭلار ، (ھۆكۈم چىقىرىلغان ياكى گۇۋاھلىق بېرىلگەن ئادەم) تۇغقىنىڭلار بولغان تەقدىردىمۇ }

{فَرَجَعَ مُوسَى إِلَى قَوْمِهِ غَضْبَانَ أَسِفاً}[طه/ 86] .

{ مۇسا قەۋمىگە غەزەپلەنگەن ھالدا خاپا قايتتى }

{وَإِنْ خِفْتُمْ ألاّ تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامَى فَانْكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مَثْنَى وَثُلاَثَ وَرُبَاعَ } ...النساء/3].

{ ئەگەر يېتىم قىزلارغا (ئۆيلىنىپ) ئادىل مۇئامىلىدە بولالماسلىقىڭلاردىن (يەنى تەربىيەڭلاردا بىرەر يېتىم قىز بولۇپ، ئۇنىڭغا شۇ قىزغا باراۋەر تۇرىدىغان قىزغا بېرىلىدىغان مەھرىنى بېرەلمەسلىكىڭلاردىن) قورقساڭلار،

ئۇنى تەرك ئېتىپ، ئۆزۈڭلار ياقتۇرىدىغان باشقا ئاياللاردىن ئىككىنى، ئۈچنى ۋە تۆتنى ئېلىشىڭلارغا بولىدۇ}

عُمَرُ: **يا أستاذ، كم معنىً لِـ« إنْ »؟**

ئوقۇتقۇچى: **« إنْ » نىڭ قانچە مەنىسى بار؟**

المدرس: **تأتي "إنْ " لِمَعَانٍ ، منها الشَّرطُ كما في قولِهِ تعالَى: {وإنْ خِفْتُمْ... }.**

ئوقۇتقۇچى: « إنْ » نۇرغۇن مەنالار ئۈچۈن كېلىدۇ . ئۇنىڭ بىرى شەرت. اللەنىڭ سۆزىدىكىگە ئوخشاش: **{ ئەگەر قورقساڭلار ...}**

ومنهـا النَّفْيُ كما في التنـزيـل} :إنْ هذا إلا قَولُ البَشَرِ{[المدَّثِر/ 25].

ئۇنىڭ يەنە بىرى نەفى (بولۇشسىز قىلىش) ئۈچۈن كېلىدۇ.

قۇرئاندىكىگە ئوخشاش: **{ بۇ پەقەت ئىنسان سۆزىدۇر }**

وتأتي مُخَفَّفَةً من "إنَّ " كما في قوله تعالى:{وإنْ كُنْتَ مِن قَبْلِهِ لَمِنَ الغَافِلِينَ} [يوسف/3] أيْ "وإنَّكَ كنتَ... ".

« إنْ » خىلمۇ ـ خىل مەنادا كېلىدۇ، اللەنىڭ سۆزىدىكىگە ئوخشاش:

{ بۇنىڭدىن بۇرۇن بۇ قىسسىدىن ھەقىقەتەن بىخەۋەر ئىدىڭ }

طلحةُ: **ما معنى "قَوسِ قُزَحَ " يا أستاذ؟**

تەلھە: "قَوْسِ قُزَحَ " نىڭ مەنىسى نىمە؟

المدرس: **هُوَ قَوس من نورٍ يظهرُ في السَّماءِ ترَى فيه ألوانَ الطَّيْفِ مُتَتَابِعَةً.**

ئوقۇتقۇچى: ئۇ ئاسماندا كۆرۈنىدىغان نۇردىن پەيدا بولغان ئەگمە(ھەسەن-ھۈسەن)دىن ئىبارەت بولۇپ ئۇنىڭدا ئۇزۇنغا سوزۇلغان رەڭگارەڭ نۇرلار كۆرىنىدۇ.

نُـوحٌ: وما معنى "زُحَلَ " يا أستاذ؟

نۇھ: "زُحَلَ "نىڭ مەنىسى نىمە؟

المدرس: هو أحَدُ الكواكبِ.

ئوقۇتقۇچى: ئۇ يۇلتۇزلارنىڭ بىرى.

(يدخل شابٌّ)

(بىر ياش كىرىدۇ)

هو: السلام عليكم ورحمة اللّه وبركاته. أنا طالب جديد من أفغانِسْتانَ، واسْمي " شَاهٌ."

ئۇ: سالام اللّٰەنىڭ رەھمىتى ۋە بەركەتلىرى سىلەرگە بولسۇن. مەن ئافغانىستانلىق يېڭى ئوقۇغۇچى، ئىسمىم شاھ.

المدرس: وعليكم السلام ورحمة اللّه وبركاته. أهلاً وسهلاً. من أيّ مدينة من مُدُنِ أفغانستانَ أنت؟

ئوقۇتقۇچى: سالام اللّٰەنىڭ رەھمىتى ۋە بەركەتلىرى سىلەرگە بولسۇن. خوش كەپسىز. سىز ئافغانىستاننىڭ قايسى شەھەرىدىن ؟

شـاهٌ: أَنا من بَلْخَ يا أستاذ.

شاھ: ئى ئۇستاز، مەن بەلخدىن.

(يدخل المراقب ويسلّم)

(كۈزەتچى كىرىدۇ ۋە سالام بېرىدۇ)

المراقب: **أفي الفصل كَرَاسيُّ ومَكاتِبُ كافِيةٌ ؟**

كۆزەتچى: سىنىپتا يېتەرلىك ئۇستەل ۋە ئورۇندۇقلار بارمۇ؟

المدرس: **لا. نحتاج إلى ثلاثةِ مَكاتِبَ أُخرَ.**

ئوقۇتقۇچى: ياق. بىز يەنە ئۈچ ئۇستەلگە موھتاجمىز.

المراقب: **يسأل المدير عن ولِيَم**

كۆزەتچى: مۇدىر ۋىليەم توغرىسىدا سوراۋاتىدۇ.

المدرس: **قُلْ لَهُ إنهَّ من أحسن طلاب الفصل أدباً وعلماً. (يُسْمَعُ رنِينُ الجَرَسِ) نَذْهَبُ الآنَ إلَى مَعْمَلِ اللُّغة. اُخْرُجوا بِهُدُوءٍ، وامْشُوا مَثْنى مَثْنَى.**

مۇدىرغا دەپ قويغىن ۋىليەم سىنىپتىكى ئىلىم ۋە ئەدەپ-ئەخلاق جەھەتتە ئوقوغۇچىلارنىڭ ئەڭ ياخشىسى. (قوڭغىراق ئاۋازى ئاڭلىنىدۇ) بىز ھازىر تىل تەتقىقات مەركىزىگە بارىمىز. تىنىچ چىقىڭلار، ئىككىدىن-ئىككىدىن بولۇپ مېڭىڭلار.

بۇ دەرستىكى گراماتىكىلىق قائىدىلەر:

1- مەزمۇن: تۈرلىنىشتىن چەكلەنگەن ئىسىملار توغرىسىدا

تۈرلىنىشتىن چەكلەنگەن ئىسىم ـــ تەنۋىن (يەنى قوش ھەرىكەت بىلەن نۇنلاشتۇرۇش)نى قوبۇل قىلمايدىغان ئىسىملاردىن ئىبارەت.
ئۇ ئىككى تۈرگە بۆلىنىدۇ: 1) بىر سەۋەب تۈپەيلىدىن تۈرلىنىشتىن چەكلەنگەن ئىسىملار؛ 2) ئىككى سەۋەب تۈپەيلىدىن تۈرلىنىشتىن چەكلەنگەن ئىسىملار.

بىر سەۋەب تۈپەيلىدىن تۈرلىنىشتىن چەكلەنگەن ئىسىملار تۆۋەندىكىچە:
1) قىسقا ئوقۇلغۇچى ياكى سوزۇپ ئوقۇلغۇچى ئاياللىقنىڭ «ا» (ئەلىف)ى بىلەن ئاياغلاشقان ئىسىملار تۈرلىنىشتىن چەكلىنىدۇ. مەسىلەن: مرضى، دنيا، حبلى، فتاوى، هديا ... دېگەنگە ئوخشاشلار قىسقا ئوقۇغۇچى ئاياللىقنىڭ «ا»ى بىلەن ئاياغلاشقان ئىسىملاردۇر؛ صحراء، حمراء، فقراء، أصدقاء ... دېگەنگە ئوخشاشلار سوزۇپ ئوقۇلغۇچى ئاياللىقنىڭ «ا»ى بىلەن ئاياغلاشقان ئىسىملاردۇر.

2) چېكىگە يەتكەن كۆپلۈك ئىسىملار (مُنْتَهَى الْجُمُوْع) تۈرلىنىشتىن چەكلىنىدۇ. بۇنداق ئىسىملار «مَفَاعِل» ۋە «مَفَاعِيل» ئۆلچىمىدە كېلىدۇ. مەسىلەن: مساجد، مفاتِح، فنادِق، شَوَارِع، رسائِل، فَناجين، أَسابِع، ثعابِين ... دېگەنگە ئوخشاش.

شۇنىڭدەك، چېكىگە يەتكەن كۆپلۈكنىڭ ئۆلچىمىدە كەلگەن بىرلىك ئىسىملارمۇ تۈرلىنىشتىن چەكلىنىدۇ. مەسىلەن: طماطِم، طَباشِر، سراوِيل ... دېگەنگە ئوخشاش.

ئىككى سەۋەب تۈپەيلىدىن تۈرلىنىشتىن چەكلەنگەن ئىسىملار:
ئىسىملار ـــ ئەلەم (خاس ئىسىم) ۋە سۈپەت دەپ ئىككى تۈرگە ئايرىلىدۇ. شۇڭا، ئىككى سەۋەب بىلەن تۈرلىنىشتىن چەكلەنگەن ئىسىملارمۇ ئىككى خىل بولىدۇ:

1) تۈرلىنىشتىن چەكلەنگەن خاس ئىسىملار: (1) ئاياللىق جىنسىتىكى خاس ئىسىملار تۈرلىنىشتىن چەكلىنىدۇ. مەسىلەن: آمنة، زينب، حمزة ... دېگەنگە ئوخشاش. مىسالدىكى ئىسىملاردىن «آمنة» دېگەن ئىسىمنىڭ لەۋزى ۋە ئىشلىتىلىشى بىردەك ئاياللىق؛ «زينب» دېگەن ئىسىمنىڭ لەۋزى ئەرلىك، ئىشلىتىلىشى ئاياللىق؛ «حمزة» دېگەن ئىسىمنىڭ لەۋزى ئاياللىق، ئىشلىتىلىشى ئەرلىكتۇر.

ئەگەر ئـايـالـلق جنسـتـكى خـاس ئـسـمـلار ئۈچ ھەرپلـك بولۇپ، ئوتتۇرسى سۈكۇنلۇق بولسا، ئۇنى تۇرلنندىغان ئسـمـ قلـپ ئـشلـتش ياكى تۇرلـنـشـتـن چەكلـنـدىغان ئـسـم قلـپ ئـشـلـتـش ئـكـكـلـسـى دۇرۇس. مەسلەن:

هِنْد ← هِنْدٌ   دَعْد ← دَعْدٌ   رِيم ← رِيمٌ

دېگەنگە ئوخشاش.

ھەتتا، بۇنداق ئسـمـلارنى تۇرلـنـدىغان ئـسـم قلـپ ئـشـلـتـش ياخشراقتۇر.

(2) ئەرەب تلـغا بـاشـقـا تللاردىن قوبۇل قلـنغان خـاس ئـسـمـلار تۇرلـنـشـتـن چەكلـنـدۇ. مەسـلـەن: إِبراهِيم، باكِسـتـان، لَندَن ... دېگەنگە ئوخشاش.

ئەگەر باشـقـا تللاردىن قوبۇل قلـنغان ئـسـمـلار ئۈچ ھەرپلـك بولۇپ، ئوتتۇرسـى سـۈكۇنلۇق ھەمدە ئەرلك بولسا، بۇ ئـسـمـلار تۇرلـنـشـتـن چەكلەنمەيدۇ. مەسـلـەن: نوح، شِـيـب، لُوط، جرج، خانٌ، شـاه ... دېگەنگە ئوخشاش.

ئەمما، ئەجەم خاس ئـسـمـلار (باشـقـا تللاردىن ئەرەب تلـغا كرگەن ئـسـمـلار) ئۈچ ھەرپلـك، ئوتتۇرسـى سـۈكۇنلۇق بولسـا تۇرلـنـشـتـن چەكلـنـدۇ. مەسـلـەن: بَلْخ، حمص، نيس (فرانسـيـيەدىكى بىر شـەھەر)، موش (تۈركىيەدىكى بىر شەھەر) ... دَېگەنگە ئوخشاش.

(3) «معدول» ئـسـمـلار، يەنى «فُعَل» ئۆلچىمىدە كەلگەن ئـسـمـلار تۇرلـنـشـتـن چەكلـنـدۇ. مەسـلـەن: عمر، زفر، زحل، هُبَل ... دېگەنگە ئوخشاش.

(4) زىيادە «ان» (ئەلِف ۋە نۇن) بىلەن ئاياغلاشقان ئـسمـلار تۇرلـنـشـتـن چەكلـنـدۇ. مەسلەن: مروانٌ، رمضان، شعبان، عثمان ... دېگەنگە ئوخشاش.

(5) پېئىل ئۆلچىمىدە كەلگەن ئـسـمـلار تۇرلـنـشـتـن چەكلـنـدۇ. مەسلەن: أَحمد، يزِيد، يعرب ... دېگەنگە ئوخشاش.

(6) بىرىكىشى، مۇرەككەپ بولغان ئـسـمـلار تۇرلـنـشـتـن چەكلـنـدۇ. مەسلەن: معديكرب، حضرموت ... دېگەنگە ئوخشاش.

2) تۇرلـنـشـتـن چەكلەنگەن سۈپەتلەر: (1) «أَفْعَلُ» ئۆلچىمىدە كەلگەن سۈپەتلەر تۇرلـنـشـتـن چەكلـنـدۇ. مەسلەن: أَكْبَرُ، أَحسن، أَحْمَرُ ... دېگەنگە ئوخشاش.

بۇ سۈپەتلەردە ئايالـلق بىرلـك شـەكلىدە «ة» بولماسلـقى لازىم. ئەگەر «أَفْعَلُ» ئۆلچىمىدە كەلگەن ئـسـمـلارنىڭ ئايالـلق بىرلـكـنـىڭ ئاخىرىدا «ة»

بولسا، بۇ ئىسىم تۈرلىنىدۇ. مەسىلەن: أرمل ...غا ئوخشاش. چۈنكى، بۇ ئىسمنىڭ ئاياللىقىنىڭ ئاخىرىدا «ة» كەلگەن: أرملةٌ.

(2) «فَعْلاَنُ» ئۆلچىمىدە كەلگەن سۈپەتلەر تۈرلىنىشتىن چەكلىنىدۇ. مەسىلەن: جوعانُ، شعبانُ، عطشانُ، ملآنُ ... دېگەنگە ئوخشاش.

(3) «معْدُولَة»، يەنى قائىدىدىن چىقىپ كەتكەن سۈپەتلەر تۈرلىنىشتىن چەكلىنىدۇ. بۇ خىل سۈپەتلەر ئىككى خىل بولىدۇ: ① «فُعال» ۋە «مفعلُ» ئۆلچىمىدە كەلگەن سانلار تۈرلىنىشتىن چەكلىنىدۇ. مەسىلەن: ثُلاث، رباع، مثنى، مثْلَث ... دېگەنگە ئوخشاش. چۈنكى، «ثُلاث» ــــ «ثلاثة» دېگەن ساندىن چەتنەپ چىقىپ كەتكەن؛ «رباع» بولسا «أربعة» دېگەن ساندىن چەتنەپ چىقىپ كەتكەن. ② «أُخر» دېگەن سۆز تۈرلىنىشتىن چەكلىنىدۇ.

2- مەزمۇن: تۈرلىنىشتىن چەكلەنگەن ئىسىملارغا ئائىت ئومۇمىي قائىدىلەر

1) تۈرلىنىشتىن چەكلەنگەن ئىسىملارنىڭ ئاخىرى قوش ھەرىكەت بىلەن نۇنلاشمايدۇ؛

2) تۈرلىنىشتىن چەكلەنگەن ئىسىملار ئىزاپەتتىكى ئىنىقلانغۇچى (مضاف) بولمىسا ياكى ئالدىغا «الــ» (ئەلىف لام) قوشۇلمىسا، ئىئرابتا زىرنىڭ ئورنىدا زەبەرلىك ئوقۇلىدۇ.

ئەگەر بىرەر سۆزگە ئىزاپەت قىلىنسا ياكى ئالدىغا «الـــ» كىرگۈزۈلسە، ئاشكارا زىرلىك ئوقۇلىدۇ. مەسىلەن:

دَرَسْتُ فِي مَدَارِسَ كَثِيْرَةٍ (مەن نۇرغۇن مەكتەپلەردە دەرس ئۆتتىم)

دَرَّسْتُ فِي مَدَارِسِ الْمَمْلَكَةِ (مەن مەملىكەتتىكى نۇرغۇن مەكتەپلەردە دەرس ئۆتتىم)

دَرَّسْتُ فِي كَثِيْرٍ مِنَ الْمَدَارِسِ (مەن نۇرغۇن مەكتەپلەردە دەرس ئۆتتىم)

دېگەنگە ئوخشاش.

3) چېكىگە يەتكەن كۆپلۈك بولغان مەنقۇس ئىسىمغا تۈرلىنىدىغان مەنقۇس ئىسىمغا ئوخشاش مۇئامىلە قىلىنىدۇ. بۇ ئىسىمنىڭ «ي»سى چۈشۈپ كېتىدۇ ھەم نۇنلىنىشىدۇ. مەسىلەن:

هذه الْكَلِمَةُ لَهَا مَعَانٍ كَثِيْرَةٌ (پېشلىك ئوقۇلغان ھالىتى)

أَعْرِفُ مَعَانِيَ كَثِيْرَةً لِهَذِهِ الْكَلِمَةِ (زەبەرلىك ئوقۇلغان ھالىتى)

تُسْتَعْمَلُ هَذِهِ الْكَلِمَةُ بِمَعَانٍ كَثِيْرَةٍ (زىرلىك ئوقۇلغان ھالىتى)

دېگەنگە ئوخشاش.

تمارين

ورد في هذا الدَّرس أمثلة لِـ"المنوع من الصَّرف" ، وهوَ الاسمُ المُعْرَبُ الذي لا يلْحَقُه التَّنوين.

وهو على نوعَيْنِ: نوعٍ يُمْنَعُ مِنَ الصَّرف لِعِلَّةٍ واحِدةٍ ، ونوعٍ يُمْنَعُ لِعِلَّتَيْنِ.

المنوع من الصَّرف لِعِلَّة واحدة، هو:

(1)ما كان مختوماً بألِفِ التَّأنيثِ المقصورة أو الممدودة، ومن أمثلته: مَرْضَى، ودُنْيَا، وحُبْلَى، وفَتَاوَى، وهَدَايَا، وصَحْراءُ، وحَمْراءُ، وفُقَراءُ، وأصْدِقَاءُ.

(2)ما كانَ على وزْنِ مُنْتَهَى الجُمُوع– وهو ما كانَ علَى وَزْنَيْ "مَفَاعِل " و"مَفَاعِيل " وأشْباهِهما–، ومن أمثلته: مَسَاجدُ، ومَفَاتِيحُ، وفَنَادِقُ، وشَوارِعُ، و رَسَائِلُ، وفَناجين، وأسابيعُ، وثَعَابِينُ.

وكذلك يُمْنَعُ من الصرف المفردُ الذي على وزن مُنْتَهَى الجُمُوع، ومن أمثلته :طَماطِمُ، وبَطاطِسُ؟ وطَبَاشِيرُ، وسَرَاوِيلُ.

المنوع من الصَّرف لِعِلَّتَيْنِ، وهو إمَّا عَلَمٌ ، وإمَّا صِفَةٌ

.

العلم المنوع من الصرف:

يُمْنَعُ العَلَمُ من الصَّرف إذا كان:

(1) مؤنَّثاً، ومن أمثلته: آمنةُ، وزَيْنبُ، وحمزةُ. ثُم إنَّ "آمنة" لفظُها ومسمَّاها كلاهما مؤنث؟ "زينب " لفظها مذكَّر، ومسمَّاها مؤنث؟ "حمزة " لفظها مؤنث ومسمَّاها مذكَّر. وإذا كان العَلَمُ المُؤنث ثُلاثيّاً سَاكِنَ الوَسَطِ كـ"هِنْد، ودَعْد، وريم "جازَ صَرْفُهُ ومَنْعُهُ، وصرفهُ أوْلَى

(2)أعْجَمِيّاً، ومن أمثلته: إبراهيمُ، و باكستانُ، ولَنْدنُ [8].

إذا كانَ العَلَمُ الأعْجَمِيُّ ثُلاثِيّاً ساكِنَ الوَسَطِ مُذَكَّراً انْصَرَفَ، ومن أمثلته: نوحٌ ، و شِيثٌ، ولُوطٌ ، وجُرْجٌ ، وخانٌ ، وشَاهٌ.

أما الثُّلاثيُّ السَّاكنُ الوسَطِ المُؤنثُ فَيُمْنَعُ، ومن أمثلته: بَلْخُ، وحِمْصُ، ونِيسُ، (مدينةٌ في فَرَنْسَة)، ومُوشُ (مدينة في تُرْكِية).

(3)مَعْدُولا– أي كانَ على وزْنِ "فُعَل–" ، ومن أمثلته: عُمَرُ، وزُفَرُ، وزُحَلُ، وهُبَلُ.

(4)مختُوماً بألِفٍ ونُونٍ زائِدتَيْن، ومن أمثلته: مَرْوانُ، ورَمَضانُ، وشَعْبَانُ، وعُثْمَانُ.

(5)على وزْنِ الفِعْلِ، ومن أمثلته: أحمدُ، ويَزِيدُ. يَعْرُبُ.

(6)مُركَّباً تركيباً مزجياً، ومن أمثلته :مَعْدِيكَرِبُ، وحَضْرَمَوتُ.

الصِّفَةُ الممنوعةُ من الصَّرف:

تُمْنَعُ الصفة من الصَّرف إذا كانتْ:

(1)على وزنِ "أفْعَل " ومن أمثلتها: أكبرُ، وأحسنُ، وأحْمَرُ.

ويُشْتَرطُ فيها ألا تُؤَنَّثَ بالتَّاء. فإذا أُنِّثَتْ بالتَّاء انْصَرَفَتْ نحو :أرْمَلٍ، فإنَّ مؤنَّثَهُ أرْمَلَةٌ.

(2)على وزنِ "فَعْلان "، ومن أمثلته :جوعانُ، وشَبْعَانُ، وعَطْشَانُ، وملآنُ.

(3)معْدولةً. والصّفةُ المعدولةُ شيئان:

(8)

(8) إذا دخل الاسم الأعجمي في اللغة العربية اسمَ جنسٍ ثم سمي به لم يُمنع من الصرف كجوهر .فتقول: هذا اسمه جوهرُ / سألتُ جوهراً / سلمتُ على جَوْهَرٍ (بالتنوين).

.

(أ) العدد الذي على وزنَيْ "فُعَال " و"مَفْعَل "، ومن أمثلته: ثُلاثُ، ورُبَاعُ، ومَثْنَى، ومَثْلَثُ،. فـ "ثُلاثُ " معدولةٌ عن "ثلاثة ثلاثة ".

و"رُباعُ " معدولةٌ عن "أَربعةٍ أربعة."

(ب) كلمة "أُخَرَ" [9]

أحكامُ المَمنوعِ من الصَّرف:

(1)الممنوع من الصَّرف لا يُنَوَّن.

(2)ويُجَرُّ بالفتحةِ ما لم يكنْ مُضافاً، أو مُحَلّى بِـ "ال ". فإذا أضِيفَ أو حُلّيَ بِـ"ال" جُرَّ بالكسرة، نحو :درَّستُ في مَدَارِسَ كثيرةٍ ؟ درَّسْتُ في مَدَارِسِ المملكة، درَّسْتُ في كثير من المَدَارِسِ.

(3)المنقوص من الجمع المُتَنَاهِي يُعَامَلُ معاملةَ المنقوص من المنصرف، فتُحْذَفُ ياؤُهُ رفعاً وجراً، ويُنَوَّنُ، نحو:

المرفوع :هذه الكلمة لها مَعَانٍ كثيرةٌ.

المنصوب :أعرفُ مَعَانِيَ كثيرةً لهذه الكلمة.

المجرور :تُسْتَعْمَلُ هذه الكلمة بِمَعَانٍ كثيرةٍ.

(9) معنى العدل في هذه الكلمة أنها جمع "أخرى" وهي تأنيث "آخر" و"آخر" على وزن "أفعل" "التفضيل الذي لا يُجمع ولا يُؤنث مادام نكرةً. وليس كذلك "آخر" فإنه يجمع ويؤنث، ولا يذكر بعده "مِنْ". و"أُخَرُ" من هذه الناحية معدولة عن اسم التفضيل، فمنعت من الصرف.

ملحوظة :مُنِعَ "أشياءُ" من الصرف لأنَّ أصلَه "أَشْياءُ" على وزن "أفْعِلاء".

تمارين

1- استخرج من الدرس الأسماء الممنوعة من الصرف، واذكر سبب منع كلّ واحدٍ منها من الصرف.

2- استخرج من الدرس ما جُرَّ من الأسماء الممنوعة من الصرف بالكسرة، واذكر السبب.

3- عَيِّنِ الممنوع من الصَّرف فيما يأتي، واذكر سبب منعه. وإذا جُرَّ بالكسرة فاذكر سبب ذلك:

(1) {أَلَيْسَ اللهُ بأحْكَمِ الحاكِمِينَ} [التين/8].

(2) {وحُلُّوا أسَاوِرَ مِنْ فِضَّةٍ ... }[الإنسان/ 21].

(3) {فَلا أقْسِمُ بِرَبِّ المَشَارِقِ والمَغَارِبِ ... }[المعارج/ 40].

(4) {لا تَقْرَبُوا الصَلاةَ وأنْتُمْ سُكَارَى... }[النساء/43].

(5) {أمْ كُنْتُمْ شُهَدَاء إذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ المَوْتُ... }[البقرة/133].

4- جُرَّ الممنوع من الصرف فيما يأتي بالكسرة: "نزلْنا في فَنادقَ."

5- أدخِلْ كلمة "جَوَارٍ" في ثلاث جمل على أن تكون مرفوعةً في الأولى، ومنصوبةً في الثانية، ومجرورةً في الثالثة.

6- في "عائشَةُ عائشَةٌ" مُنعت الكلمة الأولى من الصرف، ولم تُمْنَع الثانيةُ. لمهْ؟

7- لم يمْنَعْ" أرْنبٌ " من الصرف مع أنَّهُ على وزن فِعْلٍ. لمهْ؟

8- مَثّلْ لجَرِّ الممنوع من الصرف بالكسرة بسبب الإضافة.

9- مَثّلْ لجَرِّ الممنوع من الصرف بالكسرة بسبب تَحَلِّيه بِ"ال."

10- مَثّلْ لكلّ مما يأتي:

(1)الصِّفة المعدولة.

(2)العَلَم الأعجميّ.

(3)الصفة التي على وزن "فَعْلان."

(4)العَلَم المؤنَّث.

(5)العَلَم المعدول.

(6)الصفة التي على وزن "أفْعَل."

(7)العَلَم المختوم بألف ونون زائدتَيْن.

(8)العلم المركَّب.

(9)الجمع المتناهي.

(10)الاسم المختوم بِألِف التَّأنيث الممدودة.

(11)الاسم المختوم بألِف التَّأنيث المقصورة.

(12)المنقوص من الجمع المتناهي.

(13)العلم المؤنَّث المنصرف.

(14)العلم الأعجميُّ المنصرف.

11- "إبراهيمُ " و"لُوطٌ " كلاهما أعجميّ. فلم منعَ الأولُ من الصرف، ولم يمنَع الآخر؟

12- "جُرْجٌ " و"بَلْخٌ " كلاهما أعجَمِيٌّ ، وثُلاثِيٌّ ساكنُ الوَسَط. فلم انْصَرَفَ الأول، ولم يَنْصرَف الآخر؟

13- أيُّ علمٍ يجوز صرفُهُ ومَنْعُهُ؟

مِنْ أَبْنِيَةِ مَصَادِرِ الفعلِ الثُّلاثيِّ المُجَرَّد[10]

ئۈچ ھەرپلىك مۇجەررەد (تۇپ) پېئىللارنىڭ مەسدەر قۇرۇلمىلىرى توغرىسىدا

بىز ئىلگىرى سۆزلەپ ئۆتكىنىمىزدەك ئۈچ ھەرپلىك مەزىد (ياسالما) پېئىللار (ثلاثي مزيد)نىڭ مەسدەر قۇرۇلمىسى قىياسىيدۇر. يەنى، ئۇلارنىڭ مەسدىرىنى ئېنىق بىر ئۆلچەمدە تۈرلەپ چىقارغىلى بولىدۇ. مەسىلەن:

پېئىل	مەسدەر	مەنىسى
أَسْلَمَ	اِسْلاَمٌ	(مۇسۇلمان بولماق)
اِستَخْرَجَ	اِسْتِخْراجٌ	(چىقارماق)
عَلَّمَ	تعليم	(تەلىم بەرمەك)

دېگەنگە ئوخشاش.

ئەمما، ئۈچ ھەرپلىك مۇجەررەد (تۇپ) پېئىللار (ثلاثي مجرّد)نىڭ مەسدىرى سەمائىي بولۇپ، يالانى بابتا كەلگەن پېئىللاردىن ماۋۇ ئۆلچەمدە مەسدەر چىقىدۇ دەپ قىياس قىلغىلى بولمايدۇ. شۇڭا، بۇنداق پېئىللارنىڭ مەسدىرى بىزگە ئەرەبلەردىن قانداق يېتىپ كەلگەن بولسا، بىز ئۇنى شۇنداق ئىشلىتىمىز.

بۇلار ئاساسلىقى تۆۋەندىكى ئۆلچەملەردە كېلىدۇ: 1) «فَعْلٌ» ئۆلچىمى:

ضَرَبَ / يَضْرِبُ	ضَرْبٌ	(ئۇرماق)
فَهِمَ / يَفْهَمُ	فَهْمٌ	(چۈشەنمەك)
قَالَ / يَقُولُ	قَوْلٌ	(سۆزلىمەك)
غَزَا / يَغْزُو	غَزْوٌ	(ئۇرۇش قىلماق)
نَهَى / يَنْهَى	نَهْيٌ	(توسماق)

2) «فَعَلٌ» ئۆلچىمى:

طَلَبَ / يَطْلُبُ	طَلَبٌ	(تەلەپ قىلماق)
نَظَرَ / يَنْظُرُ	نَظَرٌ	(قارىماق)
عَمِلَ / يَعْمَلُ	عَمَلٌ	(ئىشلىمەك)
تَعِبَ / يَتْعَبُ	تَعَبٌ	(چارچىماق)
فَرِحَ / يَفْرَحُ	فَرَحٌ	(خۇشال بولماق)

3) «فَعْلٌ» ئۆلچىمى:

كَذَبَ / يَكْذِبُ كَذْبٌ (يالغان سۆزلىمەك)

لَعِبَ / يَلْعَبُ لَعْبٌ (ئوينىماق)

حَلَفَ / يَحْلِفُ حَلْفٌ (قەسەم قىلماق)

4) «فِعْلٌ» ئۆلچىمى:

حَفِظَ / يَحْفَظُ حِفْظٌ (يادلىماق)

عَلِمَ / يَعْلَمُ عِلْمٌ (بىلمەك)

ذَكَرَ / يَذْكُرُ ذِكْرٌ (سۆزلىمەك)

5) «فِعَلٌ» ئۆلچىمى:

كَبُرَ / يَكْبُرُ كِبَرٌ (گەۋدىلىك بولماق)

عَظُمَ / يَعْظُمُ عِظَمٌ (كاتتا بولماق)

صَغُرَ / يَصْغُرُ صِغَرٌ (كىچىك بولماق)

رَضِيَ / يَرْضَى رِضًا (رازى بولماق)

6) «فُعْلٌ» ئۆلچىمى:

شَكَرَ / يَشْكُرُ شُكْرٌ (رەھمەت ئېيتماق)

شَرِبَ / يَشْرَبُ شُرْبٌ (ئىچمەك)

وَدَّ / يَوَدُّ وُدٌّ (دوست تۇتماق)

سَخِطَ / يَسْخَطُ سُخْطٌ (ئاچچىقلانماق)

7) «فُعَلٌ» ئۆلچىمى:

هَدَى / يَهْدِي هُدًى (يېتەكلىمەك)

سَرَى / يَسْرِي سُرًى (ماڭماق)

8) «فَعْلَةٌ» ئۆلچىمى:

رَحِمَ / يَرْحَمُ رَحْمَةٌ (رەھىم قىلماق)

كَثُرَ / يَكْثُرُ كَثْرَةٌ (كۆپ بولماق)

حَارَ / يَحَارُ حَيْرَةٌ (ئېزىپ قالماق)

9) «فَعَلَةٌ» ئۆلچىمى:

(10)والمزيد فقياسية الأبنية سماعيَّةٌ. أما أبنية مصادر الفعل الثلاثي المزيد والفعل الرباعي المجرد معظم هذه

غَلَبَ / يَغْلِبُ غَلَبَةٌ (غەلىبە قىلماق)
شَكَا / يَشْكُو شَكَاةٌ (ئەسلى: شَكَوَةٌ) (شكايەت قىلماق)

10) «فَعِلَةٌ» ئۆلچىمى:
سَرَقَ / يَسْرِقُ سَرِقَةٌ (ئوغرىلىق قىلماق)

11) «فِعْلَةٌ» ئۆلچىمى:
حَمِيَ / يَحْمِي حِمْيَةٌ (كېسەلنى پەرز تۇتقۇزماق)
عَصَمَ / يَعْصِمُ عِصْمَةٌ (قوغدىماق، ساقلىماق)

12) «فَعْلَى» ئۆلچىمى:
دَعَا / يَدْعُو دَعْوَى (دەۋا قىلماق)
شَكَا / يَشْكُو شَكْوَى (شكايەت قىلماق)

13) «فِعْلَى» ئۆلچىمى:
ذَكَرَ / يَذْكُرُ ذِكْرَى (سۆزلىمەك)

14) «فُعْلَى» ئۆلچىمى:
رَجَعَ / يَرْجِعُ رُجْعَى (قايتماق)

15) «فَعَلَانٌ» ئۆلچىمى:
جَالَ / يَجُولُ جَوَلَانٌ (ئايلانماق)
دَارَ / يَدُورُ دَوَرَانٌ (چۆرگىلىمەك، ئايلانماق)
خَفَقَ / يَخْفِقُ خَفَقَانٌ (يۈرەك سوقماق)
هَاجَ / يَهِيجُ هَيَجَانٌ (قوزغالماق)
شَنَأَ / يَشْنَأُ شَنَآنٌ (نەپرەتلەنمەك)

16) «فِعْلَانٌ» ئۆلچىمى:
نَسِيَ / يَنْسَى نِسْيَانٌ (ئۇنتۇماق)
حَرَمَ / يَحْرِمُ حِرْمَانٌ (چەكلىمەك)
رَضِيَ / يَرْضَى رِضْوَانٌ (رازى بولماق)

17) «فُعْلَانٌ» ئۆلچىمى:
رَجَحَ / يَرْجَحُ رُجْحَانٌ (بېسىپ كەتمەك، ئېغىر بولماق)
غَفَرَ / يَغْفِرُ غُفْرَانٌ (كەچۈرۈم قىلماق)
كَفَرَ / يَكْفُرُ كُفْرَانٌ (كاپىر بولماق، ئىنكار قىلماق)

18) «فَعَالٌ» ئۆلچىمى:

ذَهَبَ / يَذْهَبُ ذَهَابٌ (كەتمەك)
نَجَحَ / يَنْجَحُ نَجَاحٌ (نەتىجە قازانماق)
فَسَدَ / يَفْسُدُ فَسَادٌ (بۇزۇقچىلىق قىلماق)
صَلَحَ / يَصْلُحُ صَلَاحٌ (ياخشى بولماق)
نَفَدَ / يَنْفُدُ نَفَادٌ (تۈگەپ كەتمەك)

19) «فِعَالٌ» ئۆلچىمى:

نَكَحَ / يَنْكَحُ نِكَاحٌ (نىكاھلانماق)
قَامَ / يَقُومُ قِيَامٌ (تۇرماق)
صَامَ / يَصُومُ صِيَامٌ (روزا تۇتماق)
آبَ / يَؤُوبُ إِيَابٌ (قايتماق)

20) «فُعَالٌ» ئۆلچىمى:

سَأَلَ / يَسْأَلُ سُؤَالٌ (سوئال سورىماق)
دَعَا / يَدْعُو دُعَاءٌ (دۇئا قىلماق)
مَزَحَ / يَمْزَحُ مُزَاحٌ (چاقچاق قىلماق)
سَعَلَ / يَسْعَلُ سُعَالٌ (يۆتەلمەك)
زَكَمَ / يَزْكُمُ زُكَامٌ (زۇكامداپ قالماق)

21) «فَعَالَةٌ» ئۆلچىمى:

نَظُفَ / يَنْظُفُ نَظَافَةٌ (پاكىزە بولماق)
فَصُحَ / يَفْصُحُ فَصَاحَةٌ (سۆزى ئوچۇق بولماق)
ضَخُمَ / يَضْخُمُ ضَخَامَةٌ (چوڭ بولماق)
ظَرُفَ / يَظْرُفُ ظَرَافَةٌ (ئەقىللىق بولماق)

22) «فِعَالَةٌ» ئۆلچىمى:

كَتَبَ / يَكْتُبُ كِتَابَةٌ (يازماق)
قَرَأَ / يَقْرَأُ قِرَاءَةٌ (ئوقۇماق)
عَبَدَ / يَعْبُدُ عِبَادَةٌ (ئىبادەت قىلماق)
صَانَ / يَصُونُ صِيَانَةٌ (ساقلىماق)
تَلَا / يَتْلُو تِلَاوَةٌ (تىلاۋەت قىلماق)

زَارَ / يَزُورُ　　زِيَارَةٌ　　(زىيارەت قىلماق)

23) «فَعَالِيَّةٌ» ئۆلچىمى:

كَرِهَ / يَكْرَهُ　　كَرَاهِيَةٌ　　(يامان كۆرمەك)

عَلَنَ / يَعْلَنُ　　عَلَانِيَةٌ　　(ئاشكارىلىماق)

24) «فَعُولٌ» ئۆلچىمى:

قَبِلَ / يَقْبَلُ　　قَبُولٌ　　(قوبۇل قىلماق)

وَلَعَ / يَوْلَعُ　　وَلُوعٌ　　(ياخشى كۆرۈپ قالماق)

25) «فُعُولٌ» ئۆلچىمى:

خَرَجَ / يَخْرُجُ　　خُرُوجٌ　　(چىقماق)

رَكَعَ / يَرْكَعُ　　رُكُوعٌ　　(رۇكۇ قىلماق)

لَزِمَ / يَلْزَمُ　　لُزُومٌ　　(لازىم بولماق)

غَدَا / يَغْدُو　　غُدُوٌّ　　(ئەتىگەندە يولغا چىقماق)

26) «فُعُولَةٌ» ئۆلچىمى:

سَهُلَ / يَسْهُلُ　　سُهُولَةٌ　　(ئاسان بولماق)

صَعُبَ / يَصْعُبُ　　صُعُوبَةٌ　　(قىيىن بولماق)

عَذُبَ / يَعْذُبُ　　عُذُوبَةٌ　　(تاتلىق بولماق)

27) «فَعِيلٌ» ئۆلچىمى:

رَنَّ / يَرِنُّ　　رَنِينٌ　　(قوڭغۇراق چېلىنماق)

أَنَّ / يَئِنُّ　　أَنِينٌ　　(نالە قىلماق)

شَخَرَ / يَشْخُرُ　　شَخِيرٌ　　(سەپەر قىلماق)

مانا بۇلار ئۈچ ھەرپلىك تۈپ پېئىللارنىڭ مەسدەر ئۆلچەمدىن ئىبارەت. يەنە نۇرغۇنلىغان پېئىللارنىڭ بىر قانچە مەســدىرى بولىدۇ. مەســدەر پېئىلدىن كېيىن مەنىبەدىش تولدۇرغۇچى (مفعول مطلق) بولۇش سۈپىتى بىلەن زەبەرلىك ئوقۇلىدۇ. مەسىلەن: رَضِيَ يَرْضَى رِضًا ورِضاء ورِضوانًا ومَرضاة؛ سمِع يسمع سمعا وسماعا.

أوزانُ جَمْعِ التَّكْسِيرِ

جەمئى تەكسير (جَمْعِ التكسير)نىڭ ئۆلچەملىرى توغرىسىدا

جەمئى تەكسير (جَمْعِ التكسير) ئىككى قىسمغا بۆلىنىدۇ: 1) جمع قلّة؛ 2) جَمْعُ كَثْرَةٍ.
جمع قلة ــــ ئۈچتىن ئونغىچە بولغان مىقدارنى بىلدۈرۈپ كېلىدۇ.
جمع كثرة ــــ ئوننىڭ يۇقىرىسىدىكى مىقدارنى بىلدۈرىدۇ.
بۇ ئىككىسىنىڭ ھەربىرى يەنە بىرنىڭ ئورنىدىمۇ ئىشلىتىلىدۇ.

جمع قلةنىڭ ئۆلچەملىرى:

1) «أَفْعُل» ئۆلچىمى:

حَرْفٌ / أَحْرُفٌ (ھەرپ) عَيْنٌ / أَعْيُنٌ (كۆز)
شَهْرٌ / أَشْهُرٌ (ئاي) نَجْمٌ / أَنْجُمٌ (يۇلتۇز)
وجه / أَوْجُه (يۈز) كَفٌّ / أَكُفٌّ (ئالقان)

2) «أَفْعَال» ئۆلچىمى:

عِنَبٌ / أَعْنَابٌ (ئۈزۈم) ثَوْبٌ / أَثْوَابٌ (كىيىم)
سَيْفٌ / أَسْيَافٌ (قىلىچ) قُفْلٌ / أَقْفَالٌ (قۇلۇپ)

3) «أَفْعِلَة» ئۆلچىمى:

رَغِيفٌ / أَرْغِفَةٌ (نان) عَمُودٌ / أَعْمِدَةٌ (تۈۋرۈك)
سِلَاحٌ / أَسْلِحَةٌ (قورال) طَعَامٌ / أَطْعِمَةٌ (تاماق)

4) «فِعْلَة» ئۆلچىمى:

فَتًى / فِتْيَةٌ (يىگىت) غُلَامٌ / غِلْمَةٌ (خىزمەتچى)
صَبِيٌّ / صِبْيَةٌ (كىچىك بالا)

جمع كثرةنىڭ ئۆلچەملىرى:

1) «فُعْل» ئۆلچىمى:

أَحْمَرُ / حَمْرَاءُ / حُمْرٌ (قىزىل) أَعْمَى / عَمْيَاءُ / عُمْيٌ (قارىغۇ)
أَبْيَضُ / بَيْضَاءُ / بِيْضٌ (ئەسلى: بُيْضٌ) (ئاق)

2) «فُعُل» ئۆلچىمى:

كِتَاب / كُتُبٌ (كىتاب) حِمَار / حُمُر (ئىشەك)
سَرِير / سُرُر (كارىۋات) جَدِيد / جُدُد (يىڭى)
رَسُول / رُسُل (ئەلچى) مَدِينَة / مُدُن (شەھەر)
صَحِيفَة / صُحُف (كىتاب، ۋاراق)

3) «فُعَل» ئۆلچىمى:
غُرْفَة / غُرَف (ياتاق) سُورَة / سُوَر (سۈرە)
مُدْيَة / مُدَى (پىچاق) قَرْيَة / قُرًى (شەھەر)
لِحْيَة / لُحًى (ساقال) كُبْرَى / كُبَر (چوڭ)

4) «فِعَل» ئۆلچىمى:
إِبْرَة / إِبَر (يىڭنە) عِبْرَة / عِبَر (ياش تامچىلىرى)
حِجَّة / حِجَج (يىل، ھەج) مِرْيَة / مِرًى (ئەينەك)

5) «فُعَلَة» ئۆلچىمى:
مَاش / مُشَاة (مَشْيَة) (ماڭغۇچى) قَاضٍ / قُضَاة (قازى)
رَام / رُمَاة (ئاتقۇچى)

6) «فَعَلَة» ئۆلچىمى:
طَالِب / طَلَبَة (ئوقۇغۇچى) كَافِر / كَفَرَة (كاپىر)
فَاجِر / فَجَرَة (گۇناھكار) سَيِّد / سَادَة (سَوَدَة) (خوجايىن)
بَائِع / بَاعَة (بَيَعَة) (سودىگەر، ساتقۇچى)

7) «فَعْلَى» ئۆلچىمى:
مَرِيض / مَرْضَى (كېسەل) قَتِيل / قَتْلَى (ئۆلتۈرۈلگۈچى)
مَيِّت / مَوْتَى (ئۆلۈك) جَرِيح / جَرْحَى (ياردار)
أَحْمَق / حَمْقَى (ئەخمەق، نادان)

8) «فِعَلَة» ئۆلچىمى:
دِيك / دِيَكَة (خوراز) فِيل / فِيَلَة (پىل)
قِرْد / قِرَدَة (مايمۇن) دُبّ / دِبَبَة (ئۆمىلگۈچى ھايۋان)

9) «فُعَّل» ئۆلچىمى:
رَاكِع / رُكَّع (رۇكۇ قىلغۇچى) سَاجِد / سُجَّد (سەجدە قىلغۇچى)
صَائِم / صُوَّم (روزىدار)

10) «فُعَّال» ئۆلچىمى:

طَالِبٌ / طُلَّابٌ (ئوقۇغۇچى) رَاكِبٌ / رُكَّابٌ (يولۇچى)
قَارِئٌ / قُرَّاءٌ (قارى، ئوقۇغۇچى)

11) «فِعَالٌ» ئۆلچىمى:
كَبِيرٌ / كَبِيرَةٌ / كِبَارٌ (چوڭ) ثَوْبٌ / ثِيَابٌ (كىيىم)
ذِئْبٌ / ذِئَابٌ (بۆرە) جَبَلٌ / جِبَالٌ (تاغ)
رَقَبَةٌ / رِقَابٌ (قول ئازد قىلماق) ثَمَرَةٌ / ثِمَارٌ (مېۋە)
غَضْبَانُ / غَضْبَى / غِضَابٌ (غەزەپلەنمەك) جَوْعَانُ / جِيَاعٌ (ئاچ)
قَائِمٌ / قِيَامٌ (ئۆرە تۇرغۇچى) نَائِمٌ / نِيَامٌ (ئۇخلىغۇچى)
أُنْثَى / إِنَاثٌ (ئايال) أَعْجَفُ / عِجَافٌ (ئورۇق)

12) «فُعُولٌ» ئۆلچىمى:
بَيْتٌ / بُيُوتٌ (ئۆي) نَجْمٌ / نُجُومٌ (يۇلتۇز)
أَسَدٌ / أُسُودٌ (يولۋاس) ذَكَرٌ / ذُكُورٌ (ئەر)
سَاجِدٌ / سُجُودٌ (سەجدە قىلغۇچى) شَاهِدٌ / شُهُودٌ (گۇۋاھچى)

13) «فِعْلانٌ» ئۆلچىمى:
غُلامٌ / غِلْمَانٌ (خىزمەتچى) نَارٌ / نِيرَانٌ (ئوت)
جَارٌ / جِيرَانٌ (قوشنا) تَاجٌ / تِيجَانٌ (تاج)
خَرُوفٌ / خِرْفَانٌ (قوچقار) غَزَالٌ / غِزْلَانٌ (بۆكەن)
أَخٌ / إِخْوَةٌ (قېرىنداش) نِسْوَةٌ / نِسْوَانٌ (ئايال)

14) «فُعْلانٌ» ئۆلچىمى:
شَابٌّ / شُبَّانٌ (ياش) رَاكِبٌ / رُكَّابٌ (يولۇچى)
أَسْوَدُ / سُودَانٌ (قارا) أَعْمَى / عُمْيَانٌ (قارىغۇ)
ذَكَرٌ / ذُكْرَانٌ (ئەر) قَضِيبٌ / قُضْبَانٌ (تاياق)
رَغِيفٌ / رُغْفَانٌ (نان)

15) «فُعَلاءُ» ئۆلچىمى:
فَقِيرٌ / فُقَرَاءُ (نامرات) بَخِيلٌ / بُخَلاءُ (بېخىل)
كَرِيمٌ / كُرَمَاءُ (سېخى) جَلِيسٌ / جُلَسَاءُ (ھەمراھ)
شَاعِرٌ / شُعَرَاءُ (شائىر) خَلِيفَةٌ / خُلَفَاءُ (خەلىپە)

16) «أَفْعِلاءُ» ئۆلچىمى:
طَبِيبٌ / أَطِبَّاءُ (دوختۇر) شَدِيدٌ / أَشِدَّاءُ (قاتتىق)
عَزِيزٌ / أَعِزَّاءُ (ئەزىز) قَوِيٌّ / أَقْوِيَاءُ (كۈچلۈك)

وَلِيٌّ / أَوْلِيَاءُ (دوست) غَنِيٌّ / أَغْنِيَاءُ (باي)

صَدِيقٌ / أَصْدِقَاءُ (دوست)

17) «فَوَاعِلُ» ئۆلچىمى:

كَافِرَةٌ / كَوَافِرُ (كاپىر) كَاذِبَةٌ / كَوَاذِبُ (يالغانچى)

زَوْبَعَةٌ / زَوَابِعُ (قارا بوران) طَابَعٌ / طَوَابِعُ (تامغا، ماركا)

فَارِسٌ / فَوَارِسُ (ئاتلىق)

18) «فَعَائِلُ» ئۆلچىمى:

رِسَالَةٌ / رَسَائِلُ (خەت) صَحِيفَةٌ / صَحَائِفُ (گېزىت)

عَجُوزٌ / عَجَائِزُ (ئاجىز)

19) «فَعَالٍ» ئۆلچىمى:

فَتْوَى / فَتَاوٍ (ھۆكۈم) صَحْرَاءُ / صَحَارٍ (يىپزا)

20) (1) «فَعَالَى» ئۆلچىمى:

يَتِيمٌ / يَتَامَى (يېتىم) أَيِّمٌ / أَيَامَى (بويتاق ئەرياكى ئايال)

طَاهِرٌ / طَهَارَى (پاك)

(2) «فُعَالَى» ئۆلچىمى:

قَدِيمٌ / قُدَامَى (كونا) أَسِيرٌ / أُسَارَى (ئەسىر)

كَسْلَانُ / كُسَالَى (ھورۇن) سَكْرَانُ / سُكَارَى (مەس)

21) «فَعَالِيُّ» ئۆلچىمى:

كُرْسِيٌّ / كَرَاسِيُّ (ئورۇندۇق) بُخْتِيٌّ / بَخَاتِيُّ (بەختلىك)

قُمْرِيٌّ / قَمَارِيُّ (دەمدەر كەپتەر)

22) (1) «فَعَالِلُ» ئۆلچىمى:

فُنْدُقٌ / فَنَادِقُ (مېھمانخانا)

بُرْثُنٌ / بَرَاثِنُ (يىرتقۇچ ھايۋانلىك تىرنىقى)

بُرْعُمٌ / بَرَاعِمُ (غۇنچە) جَوْهَرٌ / جَوَاهِرُ (جەۋھەر، مېغزى)

(2) «فَعَالِيلُ» ئۆلچىمى:

قِنْدِيلٌ / قَنَادِيلُ (چىراغ) قِرْطَاسٌ / قَرَاطِسُ (نىشان)

عُصْفُورٌ / عَصَافِرُ (قۇشقاچ) فِنْجَانٌ / فَنَاجِنُ (پىيالە)

تِلْمِيذٌ / تَلَامِيذُ / تَلَامِذَةٌ (ئوقۇغۇچى)

أُسْتَاذٌ / أَسَاتِذُ / أَسَاتِذَةٌ   (ئۇستاز)

23) (1) «فَعَالِلُ» ئۆلچىمىنىڭ ئوخشىشى:

مَسْجِدٌ / مَسَاجِدُ (مەسجىد) مِنْبَرٌ / مَنَابِرُ (مىنبەر)

أَفْضَلُ / أَفَاضِلُ   (ئەۋزەل)

(2) «فَعَالِيْلُ» ئۆلچىمىنىڭ ئوخشىشى:

أُسْبُوْعٌ / أَسَابِعُ   (ھەپتە)   مِفْتَاحٌ / مَفَاتِحُ   (ئاچقۇچ)

تمارين عامة

س 1 : اقرأ الحديث القدسي الآتي، ثم أجب عن الأسئلة التي تليه:

"يا عبادي، إنّي حرَّمت الظلم على نفسي وجعلته بينكم محرّما فلا تَظَالَموا.
يا عبادي، كلّكم ضالّ إلا مَنْ هديته، فاستهدوني أهدكم.
يا عبادي، كلكم جائع إلا من أطعمته، فاستطعموني أُطْعِمكم.
يا عبادي، كلكم عارٍ إلا من كسوته، فاستكسوني أكْسُكم.
يا عبادي، إنكم تخطئون بالليل والنهار، وأنا أغفرُ لكم الذنوب جميعا .فاستغفروني أغفِرْ لكم."

(1) (أ) ماذا تفيد (جعل) هنا؟ وإلى كم مفعول تتعدّى؟

(ب) اذكر معنى آخر لـ (جعل)، ومثّل له.

(2) (أ) ما الذي حذف من (تظالموا)؟ ولمه؟

(ب) اذكر البابين اللذين يجوز أن يقع فيهما هذا الحذف، واستشهد لكلّ واحد منهما بآية.

(ج) من أي باب هذا الفعل؟ وماذا يفيد هذا الباب هنا في هذا الحديث؟ ولهذا الباب معنى آخر. اذكره، ومثّل له.

(3) استخرج من الحديث فعلا ثلاثيا مجردا، واذكر بابه ومصدره، ومصدره الميميّ.

(4) استخرج من الحديث فعلا ثلاثيا مزيدا بحرف واحد، واذكر بابه، ومصدره، واسم فاعله.

(5) عيّن صيغة كلّ اسم مما يأتي، واذكر فعله: ضالّ. عارٍ . جائع. محرّم.

(6) أعرب ما تحته خطّ إعرابا كاملا.

س 2 :اقرأ الآية الكريمة، ثم أجب عن الأسئلة التي تليها:

{إمّا يبلغنّ عندك الكبر أحدهما أو كلاهما فلا تقل لهما أف ولا تنهرهما وقل لهما قولا كريما}.

(1)ما أصل (إمّا)؟ وما حكم توكيد الفعل المضارع بعده؟

(2)لِمَ اقترن (لا تقل) بالفاء؟

(3)أعرب ما تحته خط.

س 3 :ما إعراب ما تحته خطّ فيما يأتي:

(1) {فلمّا رأى القمر بازغا قال هذا ربي}.

(2) {إنّهم يرونه بعيدا} . (الضمير يعود على وقوع العذاب).

س 4 :أعرب ما تحته خطّ في الحديث الآتي:

"صبراً آلَ ياسر، فإنَّ مَوْعِدكم الجنة."

س 5 :أعرب ما تحته خطّ فيما يأتي:

{قال كم لَبِثْتَ قال لَبِثْتُ يوماً أو بعضَ يومٍ قال بل لبثت مائة عامٍ} [البقرة/ 259].

س 6 : اقرأ البيت الآتي، ثم أجب عن الأسئلة التي تليه:

إذا رأيت نيوب الليث بارزة فلا تظنّنّ أن الليث يبتسم

(1)ما حكم توكيد الفعل المضارع بالنون في هذا البيت؟ ولِمَه؟

(2)(رأى) هنا بصرية هي أم قلبية؟

(3)من أي باب (يبتسم)؟ كم حرفا زائدا فيه؟ هات منه الماضي والأمر والمصدر.

(4)ما معنى (الليث)؟ وما جمعه؟

(5)ما معنى (النيوب)؟ وما مفردها؟ هل تجمع هذه الكلمة جمعا آخر؟

(6)لِمَ اقترن (لا تظنّنّ) بالفاء؟

(7)أعرب ما تحته خطّ.

س 7 : ما إعراب اسم الإشارة في كل جملة مما يأتي؟:

(1)أين تسافر هذه السنة؟

(2)أتعاملني هذه المعاملة؟

(3)حفظت هذه السورة.

(4)ماذا في حقيبتك هذه؟

س 8 : أعرب (خوفاً) في كل جملة مما يأتي:

(1)هُوَ أشدّ الناس خوفا من الحيّات.

(2)بقيت في البيت خوفا من الحرّ.

(3)خفت خوفا شديداً من الأسدِ.

(4)أَدْخَلَ الحادثُ في قلبه خوفا شديدا.

س 9 : ما إعراب (كم) في كلّ جملة مما يأتي؟:

(1)كم ريالا عندك؟

(2)كم سورة حفظت؟

(3)كم يوما بقيت في مكة؟

(4)كم سجدة سجدت؟

(5)بكم هذا؟

س 10 : ما إعراب (أيّ) في كل جملة مما يأتي:

(1)أيّ يوم هذا؟

(2)أيّ كتاب تقرأ؟

(3)أيّ صلاة تصلي؟

(4)أيّكم غاب أمس؟

س 11 : ما إعراب (ثلاث) في كلّ جملة مما يأتي؟:

(1)أكلت ثلاث تمرات.

(2)طُبِعَ هذا الكتاب ثلاث طبعات.

(3)انتظرتك ثلاث ساعات.

(4)لي ثلاث أخوات.

(5)دخلت الجامعة الآن ثلاث سيارات.

(6)مدّة الدراسة في ذلكَ المعهد ثلاث سنوات.

(7)ذُبِحَتْ ثلاث دجاجات.

س 12 : هات مثالا في جملة لكلٍّ مما يأتي:

(1)حرف امتناع لامتناع.

(2)حرف امتناع لوجود.

(3)الاختصاص.

(4)التحضيض.

(5)التنديم.

(6)التغليب.

(7)ضمير الفصل.

(8)ضمير النصب المنفصل.

(9)إذا الفجائيّة.

(10)مِنْ التبعيضية.

(11)مِنْ الزائدة.

(12)تصرف كاف الخطاب.

(13)لا النافية للجنس.

(14)لام الابتداء.

(15)اللام المزحلقة.

(16)الندبة.

(17)نفي الماضي بـ(لا).

(18)المفعول لأجله.

(19)المفعول المطلق.

(20)الحال.

(21)تمييز الذات.

(22)تمييز النسبة.

(23)رأَى البصرية.

(24)رأَى القلبيّة.

(25)التحذير على أن يكون المحذّر منه مصدرا مؤوّلا.

(26)اسم إشارة وقع نعتا.

(27)منادىً اكتسب التعريف بالنداء.

(28)نائب الفاعل.

(29)مضاف لم يكتسب التعريف بالإِضافة.

(30)شبه الجملة.

(31)مصدر مؤوّل في محلّ رفع.

(32)مصدر مؤوّل في محلّ نصب.

(33)مصدر مؤول في محلّ جرّ.

(34)جملة اسمية خبرها جملة اسمية.

س 13 : هات مثالا لكل ما يأتي:

(1) فعل ثلاثي مجرد من باب:

(أ) فَعِلَ يَفْعَلُ.

(ب) فَعُلَ يَفْعُلُ.

(ج) فَعِلَ يَفْعِلُ.

(2) فعل ثلاثيّ مزيد:

(أ) بحرف.

(ب) بحرفين.

(ج) بثلاثة أحرف.

(3) الفعل الرباعي المجرد.

(4) فعل رباعي مزيد

(أ) بحرف.

(ب)بحرفين.

س 14 : انقل الأفعال الآتية إلى باب (افتعل): زاد. صبر. وقى .

س 15 : هات مثالا لكل وزن من أوزان المصادر الآتية: فِعَالة. فُعْل. فَعِل. فَعْل.

س 16 : أدخل همزة الاستفهام على الجمل الآتية:

(1)اِنْفَتَحَ باب المطعم.

(2)أرسلتَ البرقية.

(3)المدير قال لك هذا. (4)ورَنَّ الجرس.

س 17 : ما نوع (ما) في كلّ ما يأتي؟:

(1) {ما هذا بشراً}.

(2) {ما أغنى عنه ماله وما كسب}.

(3) {ما تفعلوا من خير يعلمْه الله}.

(4) {إنّما الصدقات للفقراء}.

(5) {أولئك يُجْزَوْنَ الغُرْفَةَ بما صبروا}.

(6) {لا أعبد ما تعبدون}.

(7) {إن الله لا يستحي أن يضرب مثلاً ما}.

(8)إن الله يقبل توبة العبد ما لم يُغَرْغِرْ.

(9) {ماذا أراد الله بهذا مثلا}؟

(10)لكلِّ شيءٍ إذا ما تَمَّ نُقْصانُ.

س 18 : ما نوع (اللام) في كلّ ما يأتي؟:

(1) {ولله ما في السموات وما في الأرض}.

(2) {وَلَأَجْرُ الآخِرَةِ اكبرُ}.

(3) {إنّ أوّل بيت وضع للناس لَلَّذي بِبَكّةَ}.

(4) {وما خلقت الجنّ والإنس إلاّ لِيَعْبُدون}.

(5) {فَلْيَضْحَكُوا قليلا وَلْيَبْكُوا كثيرا}.

(6) {وتالله لأكيدنّ أصنامكم}.

س 19 : تَعَجَّبْ من جَمال النجوم مستعملا فِعْلَيِ التَّعَجُّبِ.

س 20: هات شاهدا من القرآن الكريم لكلّ فعل من فعلي التعجّب.

س 21 : هات المصدر، ومصدر المرة، ومصدر الهيئة، والمصدر الميميّ من (مات).

س22 : أعرب البيت الآتي إعرابا كاملا:

حتّى متى أنت في لهو وفي لعب   والموت نحوك يهوي فاتحا فاه

س23 : أعرب ما تحته خطّ فيما يأتي:

(1) {فَمَنْ يكفرْ منكم فإني أعذّبُه عذابا لا أعذّبه أحداً من العالمين}.

(2) {فاجلدوهم ثمانين جلدة}.

(3)اتّصلت به هاتفيّاً.

س 24 : اقرأ البيت، ثم أجب عن الأسئلة التي تليه:

وقد يجمع الله الشَّتِيتَيْنِ بعدَما   يَظُنَّانِ كلَّ الظَّنِّ أنْ لا تَلاقِيَا

(1)ماذا تفيد (قد) هنا؟

(2)ما نوع (ما) هنا؟

(3)أعرب ما تحته خطّ.

س 2 5 : أعرب الآية الكريمة الآتية:

{فمن يعمل مثقال ذرّة خيرا يره}.

س 26 : اجعل كلّ جملة مما يأتي حالاً:

(1)الشمس تغرب.

(2)غربت الشمس.

(3)أقرأ القرآن.

س 27 : لماذا أُتِيَ بضمير النصب المنفصل في كلّ مما يأتي؟:

(1) {واشكروا الله إن كنتم إيّاهُ تعبدون}.

(2) {نحن نرزقكم وإيّاهم}.

(3) {أَمَرَ ألاّ تعبدوا إلاّ إيّاه}.

(4) {وما كان استغفار إبراهيمَ لأبيه إلاّ عَنْ مَوْعِدَةٍ وَعَدَها إيّاهُ}.

(5)مساعدتك إِياي أكثر من مساعدتي إِياكَ.

س 28 : حوّل الفعل في كل جملة مما يأتي إلى مصدر:

(1)أخرجني المدرس لأكتبَ على السَّبُّورَةِ.

(2)سأله المدير.

(3)دعاك الإِمام.

(4)ساعدتَنا.

س 29 : أجب عن السؤالين الآتيين مستعملا الضمائر. في أيهما يجوز الاتصال والانفصال؟ ولمه؟

(1)من علّمك العربية؟

(2)من علّم أخاك العربية؟

س 30 : مثّل لمعاني (جعل) الآتية: شرع. ظنّ. صيّر. أوجد.

س 31 : ماذا تفيد (عسى) في كلّ آية مما يأتي؟

(1) {وقل عسى أن يهدين ربِّي}.

(2) {وعسى أن تكرهوا شيئا وهو خير لكم}.

س 32 : ما حكم توكيد الفعل بالنون في كلّ مثال مما يأتي؟:

(1) {فلا تموتنّ إلا وأنتم مسلمون}.

(2) {فإِمَّا تَرَيِنَّ مِنَ الْبَشَرِ أَحَداً فَقُولِي إِنِّي نَذَرْتُ لِلرَّحْمنِ صَوْماً}.

(3) {وتاللهِ لأكيدنّ أصنامكم}.

(4)ادخلُنَّ الفصل يا إخوان.

س :33 اجعل كلّ جملة ممّا يأتي جوابا للقسم، وغيّر ما يلزم:

(1)إلى المدير أشكوك غدا.

(2)أسافر إلى مكة بعد أسبوع.

(3)لا أظلم أحدا في المستقبل.

(4)أحب اللغة العربية.

س 34 : هات مثالين للاستثناء المنقطع أحدهما من القرآن الكريم والآخر من إنشائك.

س 35 : هات مثالين للاستثناء المفرّغ أحدهما! من القرآن الكريم والآخر من إنشائك.

س 36 : أدخل (ما) الزائدة على (إنْ) الشرطية في الجملة الآتية، وغير ما يلزم.

إن تسافر إلى مكة أسافر معك.

تَمَّتْ بِعَوْنِ اللهِ تَعَالَى

رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيْعُ الْعَلِيْمُ

وصلى الله على سيدنا ونبينا محمد، وعلى آله وصحبه وسلم.

وآخر دعوانا أن الحمد لله رب العالمين..

فهرس

مقدمة 2
الدرس الأول...3
الدرس الثاني...23
الدرس الثالث...35
الدرس الرابع...51
الدرس الخامس...59
الدرس السادس...72
الدرس السابع...78
الدرس الثامن...84
الدرس التاسع...91
الدرس العاشر...104
الدرس الحادي عشر...109
الدرس الثاني عشر...121
الدرس الثالث عشر...131
الدرس الرابع عشر...142
الدرس الخامس عشر...149
الدرس السادس عشر...171
الدرس السابع عشر...185

الدرس الثامن عشر.................................201
الدرس التاسع عشر.................................217
الدرس العشرون....................................231
الدرس الحادي و العشرون............................240
الدرس الثاني و العشرون............................254
الدرس الثالث و العشرون............................264
الدرس الرابع و العشرون............................276
الدرس الخامس و العشرون...........................286
الدرس السادس و العشرون...........................300
الدرس السابع و العشرون............................318
الدرس الثامن و العشرون............................328
الدرس التاسع و العشرون............................340
الدرس الثلاثون....................................347
الدرس الحادي و الثلاثون...........................355
الدرس الثاني و الثلاثون...........................365
الدرس الثالث و الثلاثون...........................380
الدرس الرابع و الثلاثون...........................393
ئۈچ ھەرپلىك مۇجەررەد (تۇپ) پېئىللارنىڭ مەسدەر قۇرۇلملىرى توغرىسىدا...406
جەمئى تەكسىر (جمْع) التكسير)نىڭ ئۆلچەملىرى توغرىسىدا... 411
ئومومى مەشىق...416